Õ. ELANGO

HARIDUS-POLIITIKA JA ÕPETAJASKOND KODANLIKUS EESTIS

Õ. ELANGO

HARIDUSPOLIITIKA JA ÕPETAJASKOND KODANLIKUS EESTIS (1919—1940)

EESTI NSV TA AJALOO INSTITUUT

Õ. ELANGO

HARIDUS-POLIITIKA JA ÕPETAJASKOND KODANLIKUS EESTIS 1919—1940

[illegible]

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT“ TALLINN 1972

37 E
E 52

Kujundanud *A. Mesikäpp*
Toimetanud *E. Jansen*

E1373 / 2 — E873 / 535

Eesti NSV Teaduslik Raamatukogu III

6—4—1
TL 7—72

SISSEJUHATUS

Hariduspoliitika kodanlikus Eestis oli üks osa kodanluse sisepoliitikast, mille uurimine võimaldab selgitada, kelle huve teenis kehtiv koolisüsteem, valgustada hariduspoliitiliste küsimuste osa üldises klassivõitluses, näidata neid jõude, kelle võitlus ja tegevus mõjutas hariduselu arengut positiivses suunas.

Iseloomustades tsaristliku Venemaa kooli, näitas V. I. Lenin, et see oli muudetud kodanluse klassivõimu tööriistaks, läbi immutatud kastivaimuga ja tema eesmärgiks oli «... kodanluse jaoks välja koolitada alandlikke ja usinaid sulaseid, tema tahte täitjaid ja kapitali orje...»[1] V. I. Lenin paljastas veenvalt tsaristlik-kodanliku kooli rahvavastase iseloomu, kuid ühtlasi pidas ta ebaõigeks nihilistlikku suhtumist sellesse. Tunnistades, et vanas koolis anti õpilastele palju kasutuid ja võltsitud teadmisi, harrastati mehhaanilist tuupimist jne., kõneles V. I. Lenin, et on vaja osata eraldada vanas koolis halba heast, osata võtta sealt see, mis on vajalik kommunismi jaoks. V. I. Lenini seisukohad hariduse positiivsetest külgedest vanas koolis on lahutamatult seotud tema õpetusega kahest kultuurist igas rahvuslikus kultuuris ja mineviku kultuuripärandi kasutamisest uue ühiskonna ehitamiseks.

Kool kodanlikus Eestis oli samuti allutatud kodanluse eesmärkidele ja teenis kapitalismi arengu huve. Ent kodanlikus Eestis — nagu antagonistliku klassiühiskonna puhul ikka — olid olemas ka demokraatlikud ja proletaarsed jõud, kes avaldasid mõju hariduselu ja kultuuri arengule. V. I. Lenin rõhutas, et kodanlikus ühiskonnas käib demokraatliku ja antidemokraatliku tendentsi pidev võitlus. «Kapitalism üldse ja imperialism eriti,» kirjutas ta, «muudab demokraatia illusiooniks — ja ühtlasi tekitab kapitalism hulkades demokraatlikke taotlusi, loob demokraatlikke institutsioone, teravdab antagonismi demokraatiat eitava imperialismi ja demokraatiat taotlevate hulkade vahel.»[2] Reaktsiooniliseks jõuks muutunud kodanlusel pole kunagi korda läinud maha suruda rahvahulkade tungi demokraatia poole.

Võitluses töörahva huvide eest seisis esirinnas revolutsiooniline töölisklass Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel, kelle võit-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 379.
[2] V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 13.

luse lõpptulemusest olenes ka haridusküsimuste lahendamine. Hariduselu demokratiseerimise eest peetavas konkreetses igapäevases võitluses oli aga suur tähtsus õpetajate ja teiste haridustegelaste taotlustel. Olid ju nende elulised huvid (teenistusvõimalused, töötingimused) hariduselu olukorraga tihedalt seotud.

Õpetajad moodustasid ühe osa haritlaskonnast, ühiskondlikust kihist, mis koosneb vaimsel alal töötajaist (teaduse ja kunsti alal töötajad, insenerid, arstid, osalt ametnikud jne.). Kapitalismi tingimustes erinevad intelligentsi üksikud kihid ja rühmad nii oma päritolu, töötingimuste ja palga kui ka kodanlusega seotuse astme poolest. Kõrgepalgalise, kodanlusega tihedalt seotud haritlaskonna ladviku kõrval on olemas rohkearvuline reaintelligents, kelle olukorrale avaldavad mõju majanduskriisid, tööpuudus ja muud kapitalismile omased nähtused. See tingib tema kriitilise, opositsioonilise suhtumise kapitalismisse ja järkjärgulise pöördumise töölisklassi ideoloogia poole. Imperialismi tingimustes süveneb haritlaskonna diferentseerumise protsess. Üha rohkem haritlasi läheb koos töörahvaga, kaitseb tema huve. «Intelligentsi aga nimetatakse just sellepärast intelligentsiks, et ta kajastab ja väljendab kõige teadlikumalt, kõige otsustavamalt ja kõige täpsemalt klassihuvide ja poliitiliste rühmituste arenemist kogu ühiskonnas,» kirjutas V. I. Lenin.[3]

Õpetajakutse taotlejad pärinesid enamuses töörahva hulgast. Õpetajate elu- ja teenistustingimused lähenesid väga paljus väikekodanluse elutingimustele (töötamine üksikult või väga väikestes kollektiivides jne.), sellest oli tingitud ka õpetajaile üldiselt omane individualism ja ebakindlus, «poolikud, eklektilised vaated, see vastandlike printsiipide ja seisukohtade segu».[4] Teisest küljest olid õpetajad sunnitud müüma oma tööjõudu, olema kapitalismi palgatöölised ja pidama võitlust oma elutaseme eest. See lähendas neid proletariaadile.

Tekib küsimus, kuidas hinnata väikekodanluse, eriti tema aktiivsema osa — väikekodanliku intelligentsi taotlusi võitluses demokraatia eest. Oma teoses «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?» püstitas V. I. Lenin narodnikluse teooriaid analüüsides küsimuse: «*Kuidas peab töölisklass suhtuma väikekodanlusesse ja tema programmidesse?* Ka sellele küsimusele ei saa vastata, võtmata arvesse selle klassi kaksikiseloomu... Kuivõrd ta üles seab üldisi demokraatlikke nõudmisi, s. o. võitleb igasuguste keskaja ja feodalismi jäänuste vastu, niivõrd on ta progressiivne; kuivõrd ta võitleb enda kui väikekodanluse seisukoha säilitamise eest... niivõrd on ta reaktsiooniline.»[5]

Väikekodanlus säilitas oma kaksikiseloomu ka kodanliku Eesti konkreetsetes tingimustes. Pärast Oktoobrirevolutsiooni ja nõukogude võimu perioodi Eestis ei saanud ega tahtnudki eesti kodan-

[3] V. I. Lenin, Teosed, 7. kd., lk. 30.
[4] V. I. Lenin, Teosed, 4. kd., lk. 172.
[5] V. I. Lenin, Teosed, 1. kd., lk. 257.

lus enam taastada tsaariaegseid institutsioone. Feodalismi igandid Eestis olid põhiliselt likvideeritud. Siiski sattusid väikekodanlike kihtide huvid nii mõneski küsimuses vastuollu reaktsioonilise suurkodanluse poliitikaga. Kannatades kapitalistlikus ühiskonnas üha rängemini nii monopolide kui riigivõimu surve all, on väikekodanlus sunnitud välja astuma riiklik-monopolistliku kapitalismi vastu. «Et väikekodanlus üldse ja alati ei kaitse maksvat korda, vaid vastupidi, tihtilugu astub revolutsiooniliselt välja isegi kodanluse vastu (nimelt: kui ta läheb kaasa proletariaadiga),... ja peaaegu alati formuleerib sotsiaal-reformaatorlikud programmid, see on igaühele teada.»[6]

Teisest küljest tundis väikekodanlus hirmu revolutsioonilise klassivõitluse ees, proletariaadi diktatuuri ees. Eesti väikekodanlike parteide juhtkond töötas koos kodanlusega ja aitas oma tegevusega kodanluse diktatuuri kindlustada, s. t. mängis Eesti poliitilises elus reaktsioonilist osa.

Väikekodanlike parteide, eriti nende liidrite reaktsioonilisus aga ei anna veel põhjust tõmmata kriipsu peale nende parteide ridadesse kuuluvate või nende mõju all olevate haritlaste ausalt demokraatlikele taotlustele. Sotsiaaldemokraatlikku parteisse kuulusid lühemat või pikemat aega sellised silmapaistvad haridustegelased-õpetajad nagu E. Murdmaa, J. Käis, A. Janson, A. Audova jt. Nende tegevuse hindamisel tuleb lähtuda esijoones nende seisukohtadest ja taotlustest konkreetsetes koolipoliitika küsimustes. Töölisklassile pole ükskõik, missugustes tingimustes ta oma klassivõitlust peab, samuti pole talle ükspuha hariduse saamise tingimused. Väikekodanlike haridustegelaste poolt esindatav kodanlik-demokraatlik (resp. väikekodanlik-demokraatlik) suund Eesti hariduspoliitikas oli töörahvale konservatiivsest suunast kahtlemata vastuvõetavam.

Väikekodanlikele haridus- ja kultuuritegelastele oli iseloomulik oma haridus- ja kultuurialaste nõudmiste seostamine kodanlusele meelepäraste loosungitega. Näiteks taotledes riigi toetust kirjandusele ja kunstile, tõstsid loomingulise intelligentsi esindajad kilbile «rahvusliku kultuuri» loosungi, mis kodanliku Eesti tingimustes teenis objektiivselt kodanluse huve. Sellise loosungi püstitamine kirjanike jt. poolt ei muutnud aga veel väärtusetuks nende loomingu progressiivset osa. Ka haridusalaste taotluste «õigustamine» näiteks «iseseisvuse kindlustamise» huvidega ei muutnud väärtusetuks hariduse sisuliselt progressiivset osa ja selle laiemat levikut. Käesolevas raamatus ei ole pearõhk asetatud demokraatlike haridustegelaste piiratuse näitamisele, nende eklektilise maailmavaate igakülgsele analüüsile, vaid esijoones sellele nende töös ja tegevuses, mis objektiivselt teenis töörahva huve.

Kui 1930-ndail aastail seoses võitlusega fašismi ja sõjaohu vastu hakkasid tekkima ülddemokraatlikud liikumised, muutus eriti

---

[6] V. I. Lenin, Teosed, 6. kd., lk. 174.

oluliseks see, mis ühiskonna kõiki opositsioonilisi elemente ühendas (mitte see, mis neid üksteisest eraldas).

Autori eesmärgiks oli hariduspoliitilise võitluse analüüsimine — selgitamine, millised taotlused teenisid kodanluse, millised aga rahva huve, mis mõjutas hariduselu arengut progressiivses või reaktsioonilises suunas ning milliseks kujunes kodanliku Eesti haridussüsteem tema arengu erinevatel etappidel. Kuna majanduselu arengus, klassijõudude vahekordades ja järelikult ka intelligentsi olukorras ning vaadetes toimusid kodanliku Eesti kahekümneaastase ajaloo vältel teatavad muutused, on töö ülesehituse aluseks võetud kodanliku Eesti ühiskondlik- poliitilised arenguetapid.

Autor on jõudumööda püüdnud käsitleda ka õppetöö sisulist külge, näidata demokraatlike õpetajate taotlusi noorsoo õpetamisel ja kasvatamisel, nende mõju noorsoo maailmavaatelisele arengule, samuti mitmesuguste noorsoo-organisatsioonide mõju. Mõistagi pole autor oma eesmärgiks seadnud kõigi hariduse ja kasvatusega seotud probleemide ammendavat käsitlemist ja lahendamist, mis ühe monograafia piirides pole ka võimalik.

1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni läbiviimisel oli revolutsioonilise töölisklassi kõrval tähtis koht progressiivsel haritlaskonnal. Kuna õpetajaskond moodustas intelligentsi ühe suurema rühmituse, püüab autor valgustada õpetajate majanduslikku ja õiguslikku olukorda kodanlikus Eestis, näidata õpetajaskonnas toimuvat diferentseerumisprotsessi ning õpetajate suhteid Eestimaa Kommunistliku Partei ja teiste poliitiliste parteidega.

Haridusalal küpsenud nõudmiste ja taotluste valgustamine koos õpetajaskonna arenguprotsessi uurimisega annab võimaluse nentida sotsialistliku revolutsiooni eelduste olemasolu ka hariduse valdkonnas.

Historiograafia käsiteldava teema osas on äärmiselt napp. Nõukogude autorid on käsitlenud hariduselu demokratiseerimise eest peetud võitlust möödunud sajandil[7] ja Oktoobri-eelseil aastakümneil[8], puuduvad aga vastavad käsitlused kahe maailmasõja vahelise ajajärgu kohta. Kapitalistlike riikide hariduselust Oktoobri-järgsel perioodil on üleliidulises haridusalases kirjanduses ilmunud tutvustavaid ülevaateid[9], milles paljastatakse nende riikide koolisüsteemide klassiolemust. On juhitud tähelepanu sellele, et kapitalistlike maade progressiivne üldsus eesotsas kommunistlike parteidega astub ikka otsustavamalt välja rahvahariduse süsteemi demokratiseerimise nõuetega ja assigneeringute suurendamise eest rahvaharidusele; vastavates ülevaadetes puudub aga

[7] Фрумов С. А., Французская школа и борьба за ее демократизацию 1850—1870, Москва 1960; Парижская Коммуна в борьбе за демократизацию школы. Исторический очерк С. А. Фрумова, Москва 1958.

[8] Волков В. И., Борьба большевиков за революционный путь преобразования народного просвещения в России. Известия Академии педагогических наук РСФСР № 46, Москва 1953.

[9] Школа в США, Англии и Франции. Под редакцией профессора В. А. Вейкшана и др., Москва 1960.

hariduselu demokratiseerimise eest peetava võitluse vähegi põhjalikum analüüs.

Kodanliku Eesti ajaloolaste sulest vastava ajajärgu hariduselu kohta eriuurimusi ei ilmunud. Asjasthuvitatud ringkonnad andsid välja koguteoseid üksikute koolide või haridusalade arengu kohta. Saavutusi haridusalal seostati neis teostes «Eesti iseseisvusega», nagu olnuks rahvuslikust rõhumisest vabanemine, mis kahtlemata stimuleeris hariduselu arengut, kodanluse teene. Jäeti kõrvale sellised tegurid nagu Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, tema põhimõtted rahvusküsimuses ja koolipoliitikas, kapitalismi areng ja klassivõitlus kodanlikus Eestis, hariduse arengu vastuolulisus jne. Üldkäsitlustes, milleks olid koolidele määratud ajalooõpikud, haridusküsimusi kodanlikus Eestis peaaegu ei puudutatud, näiteks piirdus J. Adamson gümnaasiumi lõppklassile määratud ajalooõpikus ainult 1934. a. koolireformi õigustamisega: keskastme koolid olevat varem puudunud.[10]

Kodanliku Eesti haridusküsimusi käsitleti sel ajajärgul põhiliselt publitsistikas. Demokraatlike haridustegelaste ja õpetajate poolt anti kodanliku valitsuse hariduspoliitilistele sammudele kriitilisi hinnanguid. Avaldati artikleid hariduse iseloomu ja leviku probleemidest[11], haritlaskonna mentaliteedist[12] jne.

Rohkesti avaldati ülevaateid hariduselu arengust statistilist laadi kogumikes. Riigi Statistika Keskbüroo avaldas 1924. aastal mahuka väljaande «Haridus Eestis»[13], mille veergudel leidsid käsitlemist kõik hariduselu aspektid nagu kirjaoskus Eestis, koolisüsteemi põhijooned, koolivõrgu kujunemine, tihedus ja vastavus vajadustele, koolide materiaalne baas, õpilaste arv ja demograafiline koosseis, õppetegevus, õpetajad jne. Pidevalt avaldas haridusalaseid ülevaateid Riigi Statistika Keskbüroo kuukiri «Eesti Statistika». Kui esialgu taotleti võimalikult igakülgse andmestiku esitamist, siis 1925. aastast alates jäeti ära õpilaste sotsiaalse päritolu käsitlemine. Hariduse saamise võimaluste klassiiseloomu varjamises peegeldus poliitilise reaktsiooni süvenemine kodanlikus Eestis. Siiski esines hariduselu ülevaadete koostajate hulgas seoses 1930-ndate aastate reaktsiooniga hariduselus ka kriitilist suhtumist, eriti väljaande «Eesti kroonika» veergudel (autorid J. Käis jt.). Kutsekoolide arengust Eestis ja kutsehariduse saamise võimalustest anti ülevaade 1938. aastal ilmunud vastavas teoses[14].

Kodanliku Eesti hariduspoliitika marksistlik-leninlik käsitlemine sai alguse juba Eestimaa Kommunistliku Partei tolleaegsetes väljaannetes («Kommunist», «Noor Proletaarlane» jt.), samuti legaalses pahempoolses töölisajakirjanduses («Kiir», «Edasi» jt.).

[10] J. Adamson, Ajalugu gümnaasiumile II, Tartu—Tallinn 1939, lk. 306.
[11] P. Hinnov, Meie keskkool ja hariduse eesmärgid, «Akadeemia» 1940, nr. 3.
[12] N. Andresen, Ühiskondlik kriis Eestis, «Sotsialistlik Võitlus» 1932/33, nr. 1.
[13] Haridus Eestis, Eesti Demograafia, vihk I, Tallinn 1924.
[14] Kutseharidus Eestis, Tallinn 1938.

Nende väljaannete veergudel antud hinnangute puuduseks on aga diferentseerimatu suhtumine haridustegelastesse ja õpetajatesse.

Nõukogude Eestis kirjutatud senistest kodanliku Eesti hariduselu üldkäsitlustest võiks mainida käesoleva raamatu autori poolt «Eesti NSV ajaloo» lühiköite[15] ja «Eesti NSV ajaloo» III köite jaoks koostatud peatükke. Lühiülevaateid on koostanud ka TRÜ pedagoogika kateedri õppejõud A. Elango[16] ja H. Kurm.[17]

Kodanliku Eesti hariduselu ja kooli üksikasjalikult analüüsivad monograafiad senini puuduvad. A. Pint oma doktoriväitekirjas[18] käsitleb õpetajate ettevalmistamisega seotud probleeme XIX sajandist kuni 1950. aastani, kuna aga selle väitekirjaga taotleti pedagoogikadoktori teaduslikku kraadi, on pearõhk asetatud õpetajaid ettevalmistavate õppeasutuste õppeplaanide ja programmide analüüsile. H. Kurmi Nõukogude Eesti üldharidusliku kooli arengule pühendatud kandidaadiväitekirja[19] sissejuhatuses anti hinnanguid ka kooli olukorrale kodanlikus Eestis, analüüsiti õppeprogramme.

Õpetajaskonna progressiivsema osa taotlustele kodanlikus Eestis juhiti tähelepanu tuntud eesti demokraatliku pedagoogi Johannes Käisi (1885—1950) juubeli puhul ilmunud artiklites.[20] J. Käisi pedagoogiliste vaadete ja nn. kooliuuendusliikumise hindamisel aga ei tõmmatud selgeid piirjooni selle ja marksistliku, materialistliku kasvatusteooria vahele, s. t. tehti sama viga, mis esines mõnede vene pedagoogide juures 1920-ndatel aastatel ja pärast Teist maailmasõda rahvademokraatiamaades, — ei nähtud küllalt selgesti väikekodanliku «kooliuuenduse» idealistlikku olemust.[21] See eksitus põhjustas oktoobris 1946 «Rahva Hääle» veergudel ilmunud artiklites J. Käisi pedagoogiliste vaadete kritiseerimise. Kritiseerijad aga viskasid koos pesuveega välja ka lapse— märkides õigesti, et niihästi kogu «uuenduspedagoogika» kui ka selle eesti variandi filosoofilised lähtekohad ja teoreetilised põhjendused on vastuolus nõukogude pedagoogika alustega, tõmbasid nad ühtlasi kriipsu peale selle liikumise poolt esilenihutatud metoodilistele võtetele (näit. õppetöö individualiseerimine, õpilaste

---

[15] Eesti NSV ajalugu. (Kõige vanemast ajast tänapäevani), Tallinn 1957.

[16] A. Elango. Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloost, TRÜ rotaprint, Tartu 1968.

[17] H. Kurm, Школа и педагогическая мысль в Эстонии (1920—1940) käsikiri, Tartu 1966.

[18] А. Пинт, Основные этапы педагогического образования в Эстонии в XIX и в первой половине XX века, рукопись докторской диссертации, Москва 1954.

[19] H. Kurm, Nõukogude Eesti üldharidusliku kooli areng, käsikiri, Tartu 1954.

[20] Aulis Aret, Johannes Käis võitluses kodanluse tagurliku koolipoliitika vastu; A. Elango, Joh. Käis didaktikuna; Edg. Oissar, Joh. Käis eesti kooliuuenduse juhina; R. Reiman, Joh. Käis ja Võru seminar, «Nõukogude Kool» 1945, nr. 12.

[21] A. Elango, Kodanlik kooliuuendusliikumine ja nõukogude pedagoogika, Nõukogude pedagoogika ja kool II, Tartus 21.—23. märtsini 1966. a. toimunud pedagoogika-alase konverentsi materjalid, Tartu 1966, lk. 146—147.

teadmiste kontrollimine jõudlustestide abil, õpilaste iseseisva töö organiseerimine kirjalike tööjuhendite abil jne.), mida võib edukalt kasutada ka kaasaegses nõukogude koolis.

Ühiskondlik-poliitilise võitluse aspektist on kodanliku Eesti hariduselu seni uurinud H. Kurm, M. Esser ja Õ. Elango. H. Kurm on kahes pikemas teaduslikus artiklis[22] analüüsinud algkoolide seaduse ja usuõpetuse küsimuse ümber toimunud võitlust. M. Esseri brošüüris[23] on asetatud pearõhk kodanluse reaktsioonilise hariduspoliitika paljastamisele. Käesoleva töö autor on kodanlikus Eestis toimunud hariduspoliitilist võitlust valgustanud 1959. a. ja 1967. a. ilmunud pikemates teaduslikes artiklites.[24]

Kodanliku Eesti hariduselu üksikud küsimused on leidnud käsitlemist terves reas lühiartiklites. Nii on K. Martinson[25] tundnud huvi nn. haritlaste üleproduktsiooni küsimuse, töörahvale keskhariduse kättesaadavuse, sõjalise õpetuse jm. küsimuste vastu. H. Saarniit[26] on käsitlenud haridusolusid sõjajärgseil aastail, O. Urb[27] 1934. a. keskkoolireformi, A. Raadik[28] kodanliku Eesti koolipoliitikat fašistliku diktatuuri ajajärgul jne.

Noorsoo-organisatsioonide uurimisel andis põhilise panuse K. Martinson oma kandidaadiväitekirjaga «Kommunistlik noorsooliikumine Eestis aastail 1925—1940» (Tallinn 1965) ja artikliga noorsotsialistlikust liikumisest.[29] Teine tõhusam uurimus samast valdkonnast on B. Nedzvetski kandidaadiväitekiri.[30] Artikleid sellelt alalt on ilmunud veel A. Tolgilt,[31] B. Nedzvetskilt[32] ja teistelt. Käesoleva teema seisukohalt on nende autorite tööd oluli-

---

[22] H. Kurm, Kooli klerikaliseerimine kodanlikus Eestis, «Eesti Kommunist» 1957, nr. 6; Võitlus avalikkude algkoolide seaduse ümber Asutavas Kogus, «Nõukogude Kool», 1961, nr. 3—4.

[23] M. Esser, Eesti kodanluse reaktsiooniline hariduspoliitika ja töörahva võitlus demokraatliku kooli eest, Tallinn 1962.

[24] Õ. Elango, Koolireformist kodanlikus Eestis, «Nõukogude Kool» 1962, nr. 9—11; Õ. Elango, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ideede mõjust kodanliku Eesti õpetajaskonnale ja koolipoliitikale, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, Ühiskonnateadused, 1967, nr. 4.

[25] K. Martinson, Haritlaste «üleproduktsioon» ja kõrgema hariduse olukord kodanlikus Eestis, «Eesti Kommunist» 1965, nr. 6; Mis maksis kodanlikus Eestis töörahvale keskhariduse omandamine? «Nõukogude Kool» 1965, nr. 7; Noorsoo militariseerimine kodanlikus Eestis, «Nõukogude Kool» 1964, nr. 11—12.

[26] H. Saarniit, Haridusolud kodanlikus Eestis aastail 1920—1924, «Nõukogude Kool» 1955, nr. 6.

[27] O. Urb, 1934. a. keskkoolireform kodanlikus Eestis. Ed. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi Teaduslikud Toimetised, II anne, Tallinn 1959.

[28] A. Raadik, Kodanliku Eesti koolipoliitika fašistliku diktatuuri ajajärgul (1934—1940), «Nõukogude Kool» 1962, nr. 7.

[29] K. Martinson, Eesti noorsotsialistliku liikumise iseloomust ja vooludest aastail 1926—1934, ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1966, nr. 1.

[30] B. Nedzvetski. Kommunistliku lasteliikumise tekkimine ja areng Eestis, käsikiri, Tartu 1965.

[31] A. Tolk, Marksistlike ideede levikust kodanliku Eesti koolinoorte hulgas, Tallinn 1959.

sed niivõrd, kuivõrd nad näitavad EKNÜ mõju koolinoorsoole. Kodanlike ja väikekodanlike noorsoo-organisatsioonide tegevuse ja mõju kohta seni eriuurimused puuduvad.

Eestimaa Kommunistliku Partei suhteid intelligentsiga 1930-ndail aastail on käsitlenud O. Kuuli,[33] kes oma vastavas artiklis annab ühtlasi ülevaate kommunistide tööst mitmesugustes kultuurihariduslikes ühinguis. Kultuurihariduslike ühingute tegevust, s. t. koolivälist haridustööd on mõnes artiklis käsitlenud ka käesoleva töö autor.[34]

EKP ja EKNÜ tööd koolinoorsoo hulgas aitas valgustada K. Martinsoni poolt Eesti noorsoo revolutsioonilise liikumise kohta koostatud mälestustekogumik,[35] kus on avaldatud paljude endiste revolutsionääride (H. Allik, A. Vaarandi, O. Sepre jt.) kirjutisi. Ka 1940. aasta revolutsioonist osavõtjate mälestuste kogumik[36] pakkus andmeid marksistlike ideede leviku kohta koolinoorsoo ja õpetajate hulgas (eriti P. Vihalemi, A. Tolgi ja A. Pässi artiklid).

Rida artikleid on ilmunud progressiivse teadlase ja õpetaja Aleksander Audova kohta.[37] Õpetajast-revolutsionäärist A. Riismannist on kirjutanud J. Saat, M. Tapupere, A. Liebman jt.[38]

Mineviku pedagoogilise mõtte uurimisel on andnud mõndagi uut viimasel ajal toimunud pedagoogika-alased konverentsid. TRÜ pedagoogika kateedri juhataja H. Liimetsa ettekandes «J. Käisi pedagoogilise pärandi uurimisest ja hindamisest» Tartus 22. detsembril 1965. a. toimunud nõupidamisel selgitati selles küsimuses minevikus tehtud vigu ning anti marksistlik-leninlikust metodoloogiast lähtuvad orientiirid pedagoogika-alase pärandi uurimiseks ja hindamiseks. Kuna käesoleva töö koostamine jõudis lõpule 1967. aastal, ei ole järgnevate konverentside saavutused ja TRÜ pedagoogika kateedri juhatusel toimunud hilisemate uurimiste tulemused selles kasutamist leidnud.

Raamatu kirjutamisel on põhiliseks allikaks olnud Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riikliku Kesk-

---

[32] B. Nedzvetski, Kommunistlike noorte tegevus Pärnu õpilaste hulgas aastail 1921—1922, «Nõukogude Kool» 1960, nr. 12.

[33] O. Kuuli, Eestimaa Kommunistliku Partei tööst intelligentsi seas kolmekümnendatel aastatel, «Looming» 1960, nr. 7.

[34] Õ. Elango, Kultuurisidemetest Nõukogude Liiduga kodanliku diktatuuri perioodil (1920—1940), «Looming», 1958, nr. 7; Tõe ja teadmiste poole, «Rahva Hääl», 4. nov. 1960.

[35] Karastumine. Mälestusi Eesti noorsoo revolutsioonilisest liikumisest. Tallinn 1958.

[36] Saabus päev. 1940. aasta revolutsioonilistest sündmustest osavõtjad jutustavad, Tallinn 1960.

[37] A. Piir, Dr. Aleksander Audova, «Edasi» nr. 137, 13. juulil 1957; V. Krinal, Eesrindlik teadlane ja töörahva huvide eest võitleja, «Eesti Kommunist» 1957, nr. 12; H. Haberman, Aleksander Audova. Esimene Eesti bioloog-marksist, «Eesti Loodus» 1958, nr. 1.

[38] M. Tapupere, J. Saat, Revolutsiooniline pedagoog, kultuuritegelane ja töölisliikumise juht, «Sirp ja Vasar» nr. 17, 27. aprillil 1956; A. Liebman, Üks paljudest — August Riismann, «Rahva Hääl» nr. 48, 27. veebruaril 1965.

arhiivi (**ORRKA**) haridusministeeriumi fondi materjalid, mis peegeldavad Eesti kodanliku valitsuse reaktsioonilist hariduspoliitikat, kuid mõningal määral ka demokraatliku intelligentsi seisukohti. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiivis (**EKPA**) leiduvate materjalide põhjal on autor katsunud selgitada Eestimaa Kommunistliku Partei seisukohti hariduskü simustes ja EKP sidemeid õpetajaskonnaga. Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi (**RAKA**) materjale on autor kasutanud peamiselt Tartu koolide ajaloo osas, Tallinna Linna Arhiiv (**TLA**) on pakkunud andmeid nii kodanluse reaktsioonilise hariduspoliitika kui ka progressiivse intelligentsi tegevuse kohta.

Arhiivimaterjali kõrval on rohkesti kasutamist leidnud kodanlikus Eestis ilmunud ajakirjandus — legaalsest pahempoolsest töölisajakirjandusest kuni kodanluse reaktsiooniliste häälekandjateni, milles peegeldub hariduspoliitika valdkonnas toimunud võitlus. Demokraatliku õpetajaskonna seisukohtade ja vaadete käsitlemisel on põhiallikaks olnud tema häälekandjad «Kasvatus» ja «Õpetajate Leht». Kuigi need väljaanded, eriti «Kasvatus» asusid kodanliku riigi tunnustamise ja rahvusliku kasvatuse propageerimise positsioonil (vastasel korral poleks nad ilmuda saanudki), oli nende sisu kodanliku valitsuse hariduspoliitika suhtes kriitiline ja opositsiooniline.

Mälestuste osas osutus eriti huvipakkuvaks 1948. aastal Eesti NSV Haridusministeeriumi ja TRÜ pedagoogika kateedri poolt õpetajate hulgas läbiviidud ankeedi materjalide (ligi 2000 vastust) läbitöötamine. Esitatud küsimused taotlesid peamiselt õpetajate pedagoogilise ettevalmistamise, kohaleidmise võimaluste ja töötingimuste selgitamist kodanlikus Eestis, samuti nende suhete selgitamist rahva ja kodanlike võimudega. Autor kasutas ka Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi ning ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi-nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas leiduvaid mälestusi, samuti Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafondis säilitatavaid mälestusi A. Riismanni, A. Vaarandi jt. kohta. Mõndagi andsid ka vestlused tol ajal õpetajaina töötanud seltsimeestega (E. Tarkpea, V. Telling, N. Andresen, P. Rummo, V. Alttoa jt.).

Autor loodab, et ta oma tööga osaltki suudab kustutada ajaloolaste võlga meie rahvahariduse töömeeste — õpetajate ees.

I peatükk

Hariduselu demokratiseerimise taotlused aastail 1919—1924

Oktoobrirevolutsioon ja kool. Tsaarirežiimi tingimustes pidurdas rahvahariduse arengut Eestis iganenud seisuslik-klassiline koolisüsteem ja rahvusliku rõhumise poliitika. Töörahva lastele määratud algkoolid olid täielikult eraldatud keskkoolidest (gümnaasiumid, reaalkoolid), s. t. üks kooliaste ei järgnenud teisele, nagu see on loomulik ühtluskooli puhul. Kõrge õppemaksuga keskkoolid koos nende juurde kuuluvate maksuliste ettevalmistusklassidega moodustasid omaette, erineva õppeprogrammiga süsteemi, milles õppimine osutus jõukohaseks tavaliselt ainult valitseva klassi lastele. Algkoole oli mitut tüüpi (vallakoolid, kihelkonnakoolid, mõisakoolid, kirikukoolid, ministeeriumikoolid) ning nad erinesid õppeprogrammide poolest.

Vallakoolid olid talurahvahulkadele määratud alama astme rahvakoolid, mis olid vormiliselt kõigile 10—13 aasta vanustele lastele kohustuslikud. Õppetöö üheklassilistes valla- ja mõisakoolides kestis tavaliselt 3 aastat ja oli maksuta. Kihelkonnakoolid olid rahvakooli kõrgemaks astmeks, kuhu võeti valla- või mõisakooli lõpetanud noori. Õppetöö seal oli maksuline ja kestis 3—4 aastat, mille tõttu kihelkonnakool oli kättesaadav põhiliselt talurahva kesk- ja jõukamatele kihtidele. Vallakoolide õppeplaan nägi ette ainult vene keele, usuõpetuse, emakeele, aritmeetika, geograafia, ilukirja ja kirikulaulu õpetamist, seejuures moodustasid vene keel ja usuõpetus 50 protsenti nädalatundide üldarvust. Kihelkonnakoolides õpetati lisaks mainitud õppeainetele veel geomeetriat, ajalugu, loodusõpetust, joonistamist, käsitööd ja kohati ka saksa keelt. Sellele vaatamata ei suutnud kihelkonnakool oma lõpetajatele anda piisavalt teadmisi keskkoolide vastavates klassides edasiõppimiseks. Ministeeriumikoolid ja kroonualgkoolid allusid otseselt tsaarivõimudele, õppetöö neis kestis 3—6 aastat. Linnades etendasid alghariduse arengus küllalt suurt osa linnaalgkoolid ja luteri usu kirikukoolid. Õppetöö neis oli maksuline, mistõttu need

koolid polnud kättesaadavad kaugeltki kõigile linnaelanike kihtidele.

Õppetöö toimus linnaalgkoolides 1887. a. reformiga alates esimesest õppeaastast vene keeles (maa-algkoolides alates kolmandast õppeaastast) ning oli läbi immutatud monarhistlik-religioossest ideoloogiast. Rahvahulkade võitluse tulemusena oli 1905.—1907. a. revolutsiooni päevil küll lubatud kõikides algkoolides kahel esimesel õppeaastal õpetada emakeeles, kuid hiljem hakati seda järeleandmist kärpima, kuni lõpuks 1913. a. taastati venekeelne õppetöö täielikult esimesest õppeaastast alates. Ainult haridusseltside erakoolides ning teistes algkoolide eesti keele ja usuõpetuse tundides lubati õpetada emakeeles.

Koolide paigutus oli ebaühtlane — linnade algkoolid ei suutnud vastu võtta kõiki kooli tulnud lapsi. Mõnede andmete järgi pidi kõrge õppemaksu, koolide vähesuse, võõrkeelse õppetöö ja muude põhjuste tõttu algharidusest kas hoopis ilma jääma või piirduma ainult selle osalise saamisega Liivimaa kubermangus kuni 21 protsenti ja Eestimaa kubermangus koguni 29 protsenti koolieelistest lastest.[1]

Enamikus Euroopa maades oli majandusliku ja ühiskondlik-poliitilise arengu tulemusena juba ammugi kehtestatud üldine, tasuta, kohustuslik algharidus (näit. Rootsis 1842. a., Norras 1860. a., Prantsusmaal 1882. a.). V. I. Lenin kirjutas äärmise pahameelega sellest, et tsaarivalitsuse süü tõttu valitseb Venemaal uskumatu kultuuriline mahajäämus. Viidates ametlikele statistilistele andmetele, märkis ta, et Venemaal on kirjaoskajaid kõigest 21 protsenti elanikkonnast, kuni 9-aastaseid lapsi maha arvates aga 27 protsenti. «Niisugust metsikut maad, kus rahvahulgad oleksid hariduse, valguse ja teadmiste poolest niivõrd *paljaks rööv*itud — niisugust maad ei ole Euroopasse peale Venemaa enam ainsatki jäänud.»[2] Tsaari-Venemaal üldise koolikohustuse kehtestamiseni ei jõutud, kuigi riigiduumas seda küsimust arutati. Baltimaadel oli 19. sajandil koolikohustus kehtestatud talupojaseisuse suhtes.

1897. a. ülevenemaalise rahvaloenduse andmeil kujutas Eesti endast kõige kõrgema kirjaoskusega piirkonda tsaari-Venemaal. 1918. a. nimetas V. I. Lenin Eestit «täieliku kirjaoskusega» maaks.[3] Kahekordse rahvusliku rõhumise tingimustes oli hariduse taotlemine ainus võimalus, kuidas eestlane võis põlatud alamast seisusest välja pääseda. Juba ärkamisajal juurdus mõtteviis haridusest kui ülimast väärtusest, koolitatud ja targast mehest aga kui ideaalist. See juhtiva haritlaskonna mõtteviis kandus laialdase haridus*propaganda* tõttu aastakümnete jooksul ikka enam rahva

---

[1] A. Liim, Rahvahariduse arengust Eestis Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil, «Nõukogude Kool», 1960, nr. 2, lk. 91.
[2] V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 116.
[3] V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 421.

hulka.[4] Sihikindlal haridus-propagandal, kooli ja õpetajate mõjul oli kahtlemata oma tähtsus eesti rahva traditsiooniliseks saanud haridustungi väljakujunemisel, kuid peamine oli seejuures kapitalismi arenguga seotud sotsiaalse tõusu lootus.

Kuigi eestlaste kirjaoskuse tase oli tunduvalt kõrgem teiste tsaari-Venemaa ääremaade rahvaste ja isegi paljude kapitalistlikult enamarenenud Venemaa piirkondade elanike kirjaoskuse tasemest, jäi see ikkagi maha tolle aja vajadustest. Iganenud seisuslik-klassiline koolisüsteem, kõrge õppemaks, võõras õppekeel ja politseilik koolirežiim tõkestasid paljudele, eriti aga töötavatele ning ekspluateeritavatele kihtidele pääsu hariduse juurde.

Ühiskonna eesrindlikud jõud, eesotsas revolutsioonilise töölisklassi ja demokraatliku intelligentsiga võitlesid juba tsaariajal ühtluskooli põhimõtte eest, ühise koolisüsteemi eest kogu rahva jaoks, vaba pääsu eest ühelt kooliastmelt teisele, üldkohustusliku, tasuta, emakeelse ja ilmliku hariduse eest. Pärast 1917. a. kodanlik-demokraatlikku Veebruarirevolutsiooni loodeti uuendusi ka kooli alal, kuid Venemaal võimuletulnud kodanlik Ajutine Valitsus ei teinud midagi otsustavat rahvahariduse olukorra parandamiseks.

Eesti kodanlusel oli, hoolimata rahvuslikust rõhumisest, juba enne Veebruarirevolutsiooni õnnestunud luua oma haridusalane organisatsioon haridusseltside ja noorsoo kasvatuse seltside näol ning rakendada tööle emakeelse õpetusega eesti erakoolid. Veebruarirevolutsioonile läks eesti kodanlus vastu ja tegi selle kaasa suhteliselt demokraatlike hariduspoliitiliste loosungite all. Sel ajal oli eesti rahvuslik suurkodanlus veel suhteliselt nõrk (suuremad maavaldused ja tööstusettevõtted olid võõrkapitali käes), seepärast põimusid eesti kodanluse hariduspoliitilises programmis liberaalse kodanluse seisukohad tihedasti läbi väikekodanlik-demokraatlike nõudmistega. Suhteliselt radikaalse programmi tõttu õnnestus liberaalsel kodanlusel haritlasi, sealhulgas õpetajaid, enda ümber koondada. Alles revolutsiooni käigus, eriti Oktoobrirevolutsiooni eel, kui töölisklassi rünnakuhoog järjest kasvas, hakkasid väikekodanlikud ringkonnad esseeride ja menševike juhtimisel liberaalsest kodanlusest eralduma.

Eesti kodanluse ja väikekodanluse hariduspoliitiline programm avaldati ajakirja «Kasvatus ja Haridus» (hakkas ilmuma 1917. a. jaanuaris Peeter Põllu toimetusel) veergudel ning esimese (1917. a. aprillis) ja teise (1917. a. juunis) rahvahariduse kongressi ettekannetes. Üheks kodanluse kõige järjekindlamaks nõudeks oli noore põlvkonna kasvatamine rahvuslikus vaimus. Selle rahvusluse teravik oli suunatud tsaarivalitsuse venestamispoliitika vastu, kuid muutus eitavaks suhtumiseks kõigesse venelikku, kaasa arvatud ka vene kultuuri kõige progressiivsemad avaldused. Õppetöö alg- ja keskkoolides pidi toimuma emakeeles. Klassivastuolude

---

[4] P. Hinnov, Meie keskkool ja hariduse eesmärgid, «Akadeemia» 1940, nr. 3, lk. 153.

kinnimätsimiseks ja nn. kodurahu tagamiseks pooldas kodanlus ühtluskooli, mis oleks kättesaadav kõikidele lastele. Kool pidi olema poliitiliselt «erapooletu», autonoomne, seisma väljaspool klassivõitlust. Usuõpetuse küsimuses ei olnud kodanlusel ühtset seisukohta. Enamik liberaalsest kodanlusest nõudis vabatahtlikku konfessionaalset usuõpetust, sellal kui väikekodanliku demokraatia esindajad pooldasid interkonfessionaalset usuõpetust, mõned neist aga eitasid igasugust usuõpetust koolis ja nõudsid kooli lahutamist kirikust. Ühtset seisukohta ei olnud ka koolisüsteemi küsimuses.[5]

1917. a. suvel tööd alustanud eesti kodanliku Maavalitsuse haridusosakonna ning 1917. a. mais asutatud Eesti Kooliõpetajate Keskliidu[6] eesotsas seisis eesti liberaalse kodanluse hariduspoliitika tähtsaim ideoloog, klerikaalselt meelestatud Peeter Põld (1878—1930), kes oli esimese eestikeelse keskkooli direktor ning pärastine Tartu Ülikooli pedagoogikaprofessor. Maavalitsuse ja Eesti Kooliõpetajate Keskliidu poolt esitati Ajutisele Valitsusele korduvalt märgukirju, milles sisaldus nõue koolides emakeelne õpetus maksma panna.

Vastavalt I rahvahariduse (õpetajate) kongressi otsusele tuli emakeelne õpetus algkoolides juba alates 10. aprillist sisse seada, aga kui see ei õnnestu, siis emakeelse õpetusega tingimata sügisel alustada. Aprillis-mais 1917 hakkasidki paljud demokraatlikult meelestatud õpetajad algkoolides õpetama emakeeles. Lõpuks (12. septembril 1917) oli ka Ajutine Valitsus sunnitud välja andma seaduse, mis lubas algkoolides õpetada kohalikes keeltes.

Bolševike initsiatiivil loodud töötava rahva organisatsioonidest omistas rahvahariduse küsimustele kõige enam tähelepanu maatameeste liikumine, mille eesotsas olid endised õpetajad J. Sihver ja H. Pöögelmann, ning noorteorganisatsioonid. Ajalehtedes «Kiir», «Tööline», «Maatamees» ja ajakirjas «Noor Sotsialist» avaldati sageli kirjutisi kooli ja hariduse teemadel, samuti arutati neid küsimusi töötava rahva suurtel koosolekutel ja kongressidel.

Eesti bolševike hariduspoliitiline programm oli lühidalt järgmine: üldine, kohustuslik, maksuta (riigi kulul), ilmalik ja emakeelne haridus kõikidele lastele kuni 16. eluaastani, kusjuures kooliõpetus pidi olema ühendatud mitmekülgse tootva tööga. Nõuti usuõpetuse kõrvaldamist kooli õppekavast ja kooli täielikku lahutamist kirikust. Rõhutati, et töörahvas on huvitatud vabast, teaduslikul alusel olevast haridusest, sest ainult niisugune haridus aitab töölislastel oma parema tuleviku eest võidelda. Nii püstitas eesti töörahvas bolševike juhtimisel juba 1917. a. suvel teadusel baseeruva ning tootva tööga seotud hariduse nõude.

Need küsimused lahendas Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon.

2. novembril 1917. a. kirjutas V. I. Lenin alla «Venemaa rah-

[5] A. Elango, Eesti pedagoogiline mõte Oktoobrirevolutsiooni perioodil, Nõukogude Pedagoogika ja Kool II, TRÜ rotaprint, Tartu 1966, lk. 148—150.

[6] 1919. a. lõpul võeti nimeks «Eesti Õpetajate Liit».

Teaduslik Raamatukogu

vaste õiguste deklaratsioonile», mis tühistas kõik rahvuslikud ja religioossed kitsendused ning andis õpilaste emakeelele koolis täielikud õigused. 10. novembri 1917. a. dekreediga seisuste kaotamise ja seisuslike privileegide likvideerimise kohta anti elanikkonna kõikidele kihtidele võrdsed õigused, sealhulgas võrdne õigus haridusele. Hariduse tsaariaegne juhtimissüsteem likvideeriti. 11. detsembril 1917. a. kirjutas V. I. Lenin alla Nõukogude valitsuse otsusele koolide ja haridusasutuste vaimulikkonna valdusest äravõtmise ning Hariduse Rahvakomissariaadile allutamise kohta. Seda Nõukogude valitsuse otsust arendas edasi 21. jaanuaril 1918. a. avaldatud Rahvakomissaride Nõukogu dekreet kiriku lahutamise kohta riigist ja kooli lahutamise kohta kirikust.

Eestis läks hariduselu juhtimine Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee juurde loodud Eesti Töörahva Koolivalitsuse kätte, mille eesotsas seisis tuntud koolitegelane Artur Vallner (1887—1939). A. Vallner oli lõpetanud Peterburi ülikooli ja töötanud sealsetes keskkoolides matemaatikaõpetajana. Pettunud kodanlike erakondade tegevuses, liitus ta pärast Oktoobripööret bolševikega ja kujunes silmapaistvaks nõukogude kooli eest võitlejaks.

Linnade ja maakondade nõukogude täitevkomiteede juurde asutati koolivalitsused.

Võimuletulnud töörahvas vajas igal sammul haritlaskonna aktiivset nõu ja abi. Õpetajaskonna kaasatõmbamiseks sotsialistlikule ülesehitustööle kutsus nõukogude võim detsembris 1917. a. Tallinnas kokku eesti õpetajate kongressi. Hoolimata sellest, et kodanlikult meelestatud õpetajad korraldasid samal ajal Tallinnas õpetajate päeva, kogunes kongressile üle saja õpetaja, neist 80 oli maalt.

Õpetajate kongress tervitas nõukogude võimu ja asus üksmeelsele seisukohale, et rahvakooliõpetajate kui töörahva noorsoo kasvatajate kohus on inimkonna parema tuleviku eest võitlevat töölisklassi igati abistada.[7]

Õpetajate kongressil tehti ettepanek töötada välja uued koolitüübid ja nõukogulikud õppeprogrammid. Esimeseks sammuks uue koolisüsteemi väljatöötamisel peeti senise 3-aastase vallakooli muutmist 4-aastaseks. Õppetöö pidi andma noorsoole peale teadmiste ka kindla maailmavaate — töörahva maailmavaate. Otsustati, et usuõpetus õppeainena ei vasta rahvakooli uuele eesmärgile ja tuleb ära jätta. Kongressil valiti Õpetajate Täitevkomitee (esimees J. Tauts) ja kaks esindajat Eesti Töörahva Koolivalitsusse (A. Vallner ja J. Tauts). Otsustati hakata välja andma oma häälekandjat «Eesti Kool», mis kujunes A. Vallneri toimetusel esimeseks marksistlikuks pedagoogiliseks ajakirjaks Eestis.

Detsembrikongress etendas suurt osa õpetajate mobiliseerimiseks võitlusse rahvahariduse ümberkorraldamiseks uutel alustel.

---

[7] «Eesti Kool» 1918, nr. 1/2, lk. 20.

A. Vallner märkis hiljem, et nõukogude võimu väheste kuude kestel Eestis suurenes tunduvalt õpetajate hulk, kes detsembrikuu kongressi põhimõtted omaks tunnistasid ja igast maanurgast bolševikele toetust pakkusid. Nõukogude võim hoolitses ka õpetajate majandusliku olukorra parandamise eest. 13. jaanuaril 1918. a. andis Eesti Töörahva Koolivalitsus välja määruse, millega kohustati kõigi valdade töörahva saadikute nõukogusid õpetajatele nende palgad, mis olid 1. jaanuaril 1918. a. kätte saamata, viibimata välja maksma. Uute õpetajate kaadri ettevalmistamiseks natsionaliseeriti Rakvere õpetajate seminar.

Õpetajate kongressi otsuse kohaselt kaotati Eesti Töörahva Koolivalitsuse määrusega 9. jaanuaril 1918. a. kõikide Eesti koolide õppekavadest usuõpetus.[8] Usuõpetustundide arvel hakati koolides õpetama loodusteadust, eesti keelt, vene keelt, eesti ajalugu ja maateadust, tervishoidu jm., nii nagu õpetajad või lastevanemad kohtadel soovisid.[9]

Haridust püüti muuta töörahva laiadele hulkadele kättesaadavaks. Nii avati Tallinnas 1917. a. novembri keskpaiku 20 uut algkooli klassikomplekti. Puudustkannatavatele õpilastele määras linnavolikogu õppevahendite, jalatsite ja rõivaste muretsemiseks üle 28 500 rubla. Korduvalt organiseeriti korjandusi, et võimaldada kehvemate vanemate lastel koolis käia.[10] Koolide remondiks, paralleelklasside avamiseks jms. andis linnavolikogu korduvalt summasid. Tallinna linnavolikogu otsusega 19. jaanuaril 1918. a. kaotati linna koolides õppemaks. Koolide ülalpidamise kulud otsustati katta erilise, linna varakatele kihtidele määratava maksu arvel.[11]

Anti välja määrus keskkooli demokratiseerimise kohta. Kõiki kooli elulisi küsimusi pidi otsustama kollegiaalne organ — pedagoogikanõukogu, mille koosseisu lisaks õpetajaile võisid nüüd kuuluda ka lastevanemate, vanemate klasside õpilaste ja kohaliku töörahvasaadikute nõukogu esindajad. 18-aastaseks saanud õpilastele anti kõik kodanikuõigused, ka õigus kuuluda õpilasühinguisse.

Nõukogude võimu mitmekülgse haridusalase tegevuse katkestas Eesti okupeerimine imperialistliku Saksamaa vägede poolt veebruaris 1918. Saksa okupandid tühistasid kõik nõukogude võimu uuendused hariduselus ja asusid kooli saksastama.

Eesti nõukogude kool ja pedagoogiline mõte arenesid edasi Nõukogude Venemaal, kuhu Eesti revolutsioonilised koolitegelased evakueerusid. Augustis 1918 kutsuti Moskvas kokku esimene ülevenemaaline hariduskongress, kes kiitis heaks uue kaheastmelise ühtluskooli süsteemi: esimene aste 5 aastat, teine 4 aastat, mõlemad kokku moodustasid 9-aastase üldharidusliku keskkooli. Sel-

---

[8] ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv (ORRKA), f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 583, l. 1.

[9] ENSV ORRKA, f. R-1298, nim. 1, s.-ü. 39, l. 1, 2, 5, 10 jne.

[10] «Tööline», nr. 120, 4. dets. 1917.

[11] Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklik Arhiiv (TLA), f. 195, nim. 4, s.-ü. 120, l. 8.

lega likvideeriti kuni Oktoobrirevolutsioonini eksisteerinud üldhariduslike koolide mitmetüübilisus. Uus kool pidi kujunema polütehniliseks töökooliks. Kõigi astmete koolid olid tasuta, püstitati ülesanne kehtestada võimalikult lühema aja jooksul üldine kohustuslik algharidus. Kool pidi muutuma kodanluse klassivõimu vahendist ühiskonna kommunistliku ümbersünni tööriistaks.[12]

Kui novembris 1918 puhkes Saksamaal revolutsioon, vabanes Eesti Saksa okupantidest. 29. novembril 1918. a. kuulutas Eestimaa Revolutsioonikomitee Narvas välja nõukogude võimu Eesti Töörahva Kommuuni näol. Alustas tegevust ka Kommuuni Kultuuri- ja Haridusvalitsus A. Vallneri juhtimisel. Kuulutati jälle kehtivaks Nõukogude valitsuse dekreedid koolide kohta. A. Vallner kavatses teostada koolireformi, mille kohaselt kool ka Eestis pidi üles ehitatama 2-astmelise (5+4 klassi) töökoolina. A. Vallner püüdis töökooli põhimõtteid Eestis tutvustada ning soovitas õpetajail osa võtta vastavatest kursustest Petrogradis.

Eesti kodanlike vägede pealetungi tõttu ei õnnestunud aga nõukogude koolisüsteemi tegelikku ellu juurutada. Siiski oli Eesti rahvahariduse arengus aastail 1917—1919 suur murranguline tähtsus. Vaatamata sellele, et normaalset koolitööd pidurdas sõjategevus, püüti neil aastail hariduselu rajada uutele põhimõtetele. Need ideed elasid edasi rahva, eriti aga õpetajate ja haridustegelaste teadvuses. Pärast Oktoobrirevolutsiooni osutus võimatuks pöörduda tagasi tsaariaegse koolikorralduse juurde.

Õpetajate olukord ja meelsus. Tsaariajal olid õpetajad õigusteta olukorras. Neil polnud mingit organisatsiooni peale vastastikuse abistamise seltsi, mille järele valvas tsaariametnik-inspektor. Polnud võimalusi omavaheliseks suhtlemiseks, kollektiivseteks esinemisteks, ühisteks nõudmisteks. Tsaarivõimud määrasid õpetajaid ametisse, vallandasid ja paigutasid ümber oma suva kohaselt. Iseloomustades 1913. aastal rahvahariduse ministeeriumi poliitikat, rääkis V. I. Lenin kõige metsikumast, kõige häbematumast, kõige jõledamast omavolist õpetajate kohtlemisel[13]. Juba varem avaldas V. I. Lenin arvamust, et kuna rahvakooliõpetajad on nii materiaalselt kui vaimselt alandatud olukorras, näevad lähedalt ning on kogenud oma nahal rahva õigusetust ja rõhumist, siis on sotsiaaldemokratismile kaasatundmise suurenemine nende seas väljaspool igasugust kahtlust.[14] Eestis ja mujal rahvuslikel ääremaadel lisandus üldisele politseirežiimile veel rahvusliku rõhumise ja ümberrahvustamise poliitika.

Peab aga tähendama, et õpetajaskonna koosseis ei olnud ühtne. Õpetajate hariduslik tase ja kutseline ettevalmistus olid väga

[12] NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, I osa, Tallinn 1956, lk. 419.
[13] V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 122.
[14] V. I. Lenin, Teosed, 4. kd., lk. 220—221.

mitmesugused, samuti olid erinevused õpetajate üksikute kihtide majanduslikus olukorras ja sotsiaalses seisundis. Olid erinevad linna- ja maaõpetajate, algkooli- ja keskkooliõpetajate olukord ja vaated.

Marksismi-leninismi ideed hakkasid Eesti õpetajaskonna hulgas levima juba tsaariajal. Õpetajate perest pärinesid mõnedki silmapaistvad revolutsionäärid (H. Pöögelmann, J. Anvelt, J. Sihver, A. Vallner, R. Majak jt.). Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul toetas osa eesti õpetajaid eesotsas A. Vallneriga kindlalt nõukogude võimu. Need olid peamiselt maal asuvate rahvakoolide õpetajad, kes olid eluraskusi rohkem tunda saanud ja oma sotsiaalselt seisundilt töörahvale lähedal seisid.

Küllalt suur osa õpetajaist aga allus kodanliku ideoloogia mõjule, mida soodustas kodanluse suhteliselt demokraatlik hariduspoliitiline programm 1917. aastal. Väikekodanlikud elemendid õpetajate hulgas lasksid end petta kodanluse «iseseisvuse» ja «rahvusliku kultuuri» loosungist. Suur mõju õpetajaile oli väikekodanlikel töölisparteidel, kes tõotasid sotsialismi «seaduslikul teel» teostada ja osutasid rohkesti tähelepanu haridusküsimustele. Tsaariajal olid just kool ja õpetajad kõige rohkem rahvusliku rõhumise all kannatanud, seepärast oli õpetajaskonnal üldiseks sooviks rajada rahvuslik eesti kool. Et rahvuslik kool hakkab kodanluse võimu tingimustes teenima kodanluse huve, see oli selge ainult revolutsioonilise klassivõitluse pinnal seisvaile õpetajaile. Paljud õpetajad lootsid, et iseseisva rahvusriigi tingimustes on neil võimalik oma demokraatlikku kooli-ideaali ellu viia.

Eesti kodanluse võimu kindlustumisega hakkasid aga kodanluse reaktsioonilised kavatsused järjest rohkem ilmsiks tulema. Võitluses revolutsioonilise töölisklassi vastu võimuletulnud kodanlus polnud huvitatud kodanlik-demokraatlike vabaduste kindlustamisest ega demokraatliku kooli rajamisest. Õpetajad veendusid peagi, et neil on võimalik midagi saavutada ainult järjekindla ja organiseeritud võitluse teel.

Reaktsioonilise suuna peamiseks kandjaks oli põllumeestekogude partei (end. Maaliit), kes esindas jõukamat linna- ja maakodanlust. See suund leidis toetajaid ka rahvaerakondlaste, eriti aga kristlike rahvaerakondlaste hulgas. Reaktsioonilise suuna peamiseks ideoloogiks kujuneski kristlikku rahvaerakonda kuuluv keskkoolidirektor Nikolai Kann, kes peagi läks üle põllumeestekogude parteisse. Ta esines ühtluskooli veendunud vastasena, pidades küllaldaseks 4-aastast põhikooli, millele ühe liinina järgneks kõrgem algkool või kutsekool, teise liinina keskkool. See tähendas kahe erineva haridussüsteemi taotlemist, millest üks oli määratud töörahva lastele, teine kodanluse lastele. Ühtluskooli vältimiseks soovitas N. Kann asutada rohkem erakoole ja seadis eeskujuks Ameerika Ühendriikide kodanlasi, kes ohverdavat erakoolidele miljoneid dollareid aastas, et nende lapsed ei tarvitseks

neegrilastega üheskoos õppida.[15] Kõik kodanluse parempoolsete parteide liidrite seisukohavõtud väljendasid taotlust eraldada lapsi hariduse saamisel töötava rahva lastest, luua neile eelistingimused kesk- ja kõrgema hariduse omandamisel. Ühtlasi taotlesid nad kiriku mõju säilitamist koolis, laste õpetamist religioosses vaimus. Siiski oli põllumeestekogu liikmete ja rahvaerakondlaste hariduspoliitiliste seisukohtade vahel ka mõningaid erinevusi, mis ilmnesid eriti 1934. aasta koolireformi ettevalmistamise käigus ning hiljem selle kritiseerimisel rahvaerakondlaste poolt.

Väikekodanlike töölisparteide (tööerakondlased, sotsiaaldemokraadid, esseerid resp. isesotsid) hariduspoliitilisi seisukohti väljendasid põhiliselt neisse parteidesse kuuluvad haridustegelased. Sotsialistide seisukohad hariduskü simustes avaldati nende häälekandja «Sotsiaaldemokraat» veergudel. Põhjapanevaks oli selles osas Ernst Martinsoni (Enn Murdmaa) pikem kirjutis, milles selgitati ühtluskooli põhijooni ning nõuti 8-aastast rahvakooli sellele järgneva 4-aastase keskkooliga.[16] Tööerakondlased pidasid küllaldaseks 6-aastast algkooli sellele järgneva 5-aastase keskkooliga. Väikekodanlike parteide esindajad nõudsid kooli ilmalikkust ja kättesaadavust laiadele rahvakihtidele. Eesmärgiks pidi olema rahva kultuuritaseme tõstmine, «mis Eesti riigile kaljukindla aluse rajaks ning tema olemise jäädavalt kindlustaks».[17] Hariduse kättesaadavuse vajaduse põhjendamine kodanliku Eesti riigi püsimise huvidega näitas väikekodanlike parteide taotluste reaktsioonilist külge. Hoolimata mõningatest erinevustest väikekodanlike parteide ja üksikute haridustegelaste seisukohtades, võib nende poolt esindatud hariduspoliitilist suunda põhiliselt nimetada kodanlik-demokraatlikuks (resp. väikekodanlik-demokraatlikuks).

Väikekodanlike töölisparteide seisukohtadele avaldasid kahtlemata mõju töörahva nõudmised, millega tuli paratamatult arvestada, kui taheti end näidata töötajate huvide kaitsjana. Arvestada tuli muidugi ka sõjajärgseil aastail tõusujoones areneva revolutsioonilise töölisliikumise ning EKP haridusprogrammiga.

Eestimaa Kommunistliku Partei I kongressi poolt novembris 1920 vastuvõetud programmilistes põhialustes määratleti ka eesmärgid hariduse alal. Sirguvat põlvkonda tuli nii füüsiliselt kui vaimselt ette valmistada kommunistliku ühiskonna kõrgete ideaalide teostamiseks. Hariduse omandamist algkoolist ülikoolini tuli võimaldada kogu töörahvale kõiki kunsti ja teaduse varasalvi töötavatele hulkadele kättesaadavaks tehes. Kasvatustöö pidi olema täielikult vaba usu ja kiriku mõjust ning kodanliku korra eelarva-

---

[15] N. Kann, Ameerika kooliolud, «Päevaleht» nr. 178, 12. aug. 1920.

[16] E. Martinson, Ühtluskool, «Sotsiaaldemokraat» nr. 39—55, 17. veebr. — 7. märts 1920.

[17] J. Kartau, Koolikorralduse põhijooned, «Sotsiaaldemokraat» nr. 3, 6. jaan. 1920.

mustest.[18] Põhiline erinevus väikekodanlike töölisparteide ja EKP haridusprogrammi vahel seisnes kasvatuse eesmärgis. Väikekodanlikud haridustegelased taotlesid ühest küljest klassidest kõrgemal seisva inimese kasvatamist abstraktse humanismi vaimus, teisest küljest «Eesti riigi kodaniku» kasvatamist, teenides seega sisuliselt kodanluse huvisid. EKP seevastu lähtus kindlalt klassipositsioonidelt, pidades vajalikuks kasvatada töölisklassi huvide kaitsjaid, kommunistliku ühiskonna ülesehitajaid.

Sotsiaaldemokraatia reformistliku ideoloogia mõjul arvasid väikekodanlikud haridustegelased, et rahva kultuuritaseme tõstmine ja «parema inimese» kasvatamine võimaldab ka ühiskondlikku korda õiglasemaks muuta. EKP võitles sellise ideoloogia vastu, tõendades, et ainult kapitalismi revolutsiooniline kukutamine ja kõigi materiaalsete vahendite töölisklassi kätte võtmine võimaldab rahva kultuuritaset otsustavalt tõsta.[19] Teel sotsialistlikule revolutsioonile aga esitas EKP niinimetatud osalisi nõudmisi ka hariduse valdkonnas. Kuna kodanliku korra tingimustes oli mõeldav ikkagi ainult ülddemokraatlike (mitte sotsialistlike) nõudmiste elluviimine, siis selles osas oli koostöö EKP ja teiste demokraatlike jõudude vahel põhimõtteliselt täiesti võimalik. Hariduse laiadele hulkadele kättesaadavaks tegemise eesmärgil taotlesid kõik demokraatlikud jõud ühtluskooli kehtestamist, õpilaste riiklikku toetamist, kooli ilmalikkust jms.

Esimeseks eesti haridusministriks sai Eesti Õpetajate Keskliidu esimees Peeter Põld, kes kutsus endale abiks Õpetajate Liidu juhatuse liikmed — ministriabiks Friedrich Volrad Mikkelsaare ja rahvakooli osakonna juhatajaks Ernst Martinsoni (Enn Murdmaa), keskkooli osakonna juhatajaks aga keskkoolidirektori Jakob Vestholmi, kes samuti oli õpetajate liidu juhtiv tegelane. Ka maakondades olid Õpetajate Liidu aktiivsed liikmed haridusosakonna juhatajaina, koolinõunikena jne. hariduselu korraldajaiks. E. Murdmaa mälestuste järgi oli Õpetajate Liidu mõjuvõim kodanliku riigi algaastail väga suur. «Polnud ju mujalt kui Õpetajate Liidu ridadest võtta kesk- ja kohalike haridusasutiste juhtivaid tegelasi. Ja see ongi olnud peamiseks põhjuseks, et just kooli- ja hariduselu tõstmisel on meil esimestel aastatel väga palju korda saadetud.»[20] Kuna haridusministrid neil aastail kiiresti vaheldusid, langes põhiline töökoorem ministriabi F. V. Mikkelsaare (1886—1930) ja E. Murdmaa (1874—1957) kui suurema osakonna juhataja õlgadele.

Et õpetajate esindajate taotlusi riigiorganeis paremini mõista, on vajalik selgitada, millised olid sel ajal õpetajaskonna enamiku majanduslik olukord ja ühiskondlik-poliitilised vaated.

[18] Eestimaa Kommunistliku Partei I kongress. Dokumente ja materjale. Dokument nr. 25, Tallinn 1960, lk. 80.

[19] EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA), f. 27, nim. 7, s.-ü. 9, l. 77.

[20] E. Murdmaa, Mälestusi ja mõtteid, Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi Raamatukogu Arhiivifond, s.-ü. 10 576, lk. 38.

Õpetajate majanduslik olukord oli Saksa okupatsiooni ja klassisõja päevil tunduvalt halvenenud. Palga maksmine õpetajaile oli muutunud väga korratuks, kohati oli õpetajail isegi nelja aasta palk saamata. Eesti Ajutine Valitsus oli oma 1918. a. 3. detsembri määrusega rahvakooliõpetajaile palgamaksmise (ka okupatsiooniaegse võlgnevuse) teinud kohustuseks maakondadele ja linnadele. Linnavalitsused olid ka varem maksnud õpetajate palka, maakondadele oli see uueks kohustuseks. Vastavaid abinõusid selle kohustuse täitmiseks, s. t. uut maksusüsteemi aga esialgu ei kehtestatud. Haridusministeeriumi ettepaneku võtta selle küsimuse lahendamiseks kinnisvaradelt ajutist «haridusmaksu», jättis Ajutine Valitsus tähele panemata.[21] See oleks ju riivanud omanike klassi huve. Veebruaris 1919 jõuti Haridusministeeriumis õpetajate palgaseaduse eelnõu koostamiseni, kuid palgad olid võrreldes teistel tööaladel makstavate palkadega väga väikesed. Kõrgemate palga alammäärade kehtestamisega kardeti linna- ja maakonnavalitsustele raskusi valmistada.[22] Madalate palganormide vastu protesteerisid Läänemaa ja Harjumaa õpetajate ühingud, kes nõudsid palga alammäärana 200 marga asemel 400 marka kuus. Ajutine Valitsus jättis õpetajate palganormide kinnitamise Asutava Kogu hooleks.

Õpetajate meeleolu oli rahutu ja omandas kohati kodanlike võimude vastase värvingu, mis ilmnes näiteks Haapsalu koolide revideerimise puhul Haridusministeeriumi koolinõuniku poolt. Õpetajaile tundus see rohkem õpetajate meelsuse kui koolide endi revideerimisena, seepärast revidenti sõbralikult vastu ei võetud.[23]

Rakvere õpetajate koosolek (9. märtsil 1919. a.) arutas küsimust, kuidas saada lahti koole inspekteerivaist kirikuõpetajaist, kellelt nende Saksa okupatsiooni aegset inspektoriametit polnud ametlikult ära võetud. Konstateeriti, et õpetajate palgad on madalamad kui teistel riigiteenijatel ja neid ei maksta korralikult välja. Ühe õpetaja tabava ütluse järgi oli õpetajate osaks vaid «pooltühi kõht, kulunud säärikud ja — aated, mis aga sealjuures ka juba hakkavad ära aurama»[24].

Õpetajate palgavõitlus võttis eriti hoogu 1919. a. suvel, kui palgaküsimusega tegeles Asutava Kogu hariduskomisjon. Viljandimaa Õpetajate Liit avaldas selles küsimuses märgukirja. Nõuti kõrgemaid palganorme ja palgavahe tagantjärele maksmist alates 1. novembrist 1918. a. Sama nõudmisega esines Järvamaa õpetajate koosolek, protesteerides Asutava Kogu hariduskomisjoni otsuse vastu panna uued, kõrgemad palganormid maksma alles alates 1. juulist 1919. a.[25]

Õpetajate üldine meeleolu peegeldus ka Õpetajate Keskliidu

---

[21] E. Murdmaa, Mälestusi ja mõtteid, lk. 40.
[22] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 4, l. 43.
[23] «Sotsiaaldemokraat» nr. 81, 9. apr. 1919.
[24] «Sotsiaaldemokraat» nr. 63, 19. märts 1919.
[25] «Sotsiaaldemokraat» nr. 146, 17. juuli 1919.

juhatuses ja tegevuses. 1918. a. lõpul oli organiseeritud õpetajaid ainult ligi 25 protsenti nende üldarvust. 1919. aastal organiseeritute arv tunduvalt kasvas, Keskliit esindas juba umbes 2500 õpetajat (ametlikel andmetel töötas sel ajal Eestis umbes 3500 õpetajat) [26]. Keskliidu juhatuses mängisid nüüd domineerivat osa väikekodanlike töölisparteide esindajad. Nii oli esimeheks saanud Jüri Annusson (tööerakondlane), kes loodusteadlase-keemikuna pidas vajalikuks ateistlikku kasvatust. Abiesimeheks oli Jaan Piiskar (esseer), kes sel ajal taotles lähenemist revolutsioonilisele töölisliikumisele.

1919. a. suvel ilmumist alustanud Keskliidu häälekandja «Kasvatus» (toimetaja Hans Roos) kutsus õpetajaid üles organiseeruma, et ühiselt oma huve kaitsta. «Et enesest moodustada seesugust reaaljõudu, millega rehkendataks, peab õpetajaskond ühinema viimse liikmeni... Kui tahetakse vabaneda kurnamisest ja survest, kui tahetakse enestele kindlustada inimväärilisi õigusi ja ülalpidamist, siis tuleb asuda ühiselt võitlema nende eest, teades, et ollakse osa suurest proletaarse töörahva väest, kellele antakse ainult nii palju, kui palju ta jõuab kätte võidelda... Organiseerimistöös peetagu silmas tuttavat väidet, mis vähe teisendatult ütleb: õpetajate vabastamine on nende eneste asi. Sellepärast jäetagu juhtivailt kohtadelt eemale igasugused vaimulikud ja teised nendesarnased... Nad on ainult takistuseks, nagu teame, näit. Viljandimaalt, kus tõsine organiseerimistöö võis alata alles siis, kui pastor juhtivalt kohalt kõrvale jäeti. Varemalt ei pidanud sealne õpetajate selts tarvilikuks Keskliidu liikmekski astuda.»[27] Seega toimus õpetajate organiseerumine reaktsiooniliste jõudude vastase võitluse lipu all.

23.—30. aug. 1919. a. kutsus Keskliit kokku III ülemaalise õpetajate kongressi (kaheks esimeseks loeti 1917. a. toimunud rahvahariduse kongresse). Õpetajad rõhutasid III kongressil, et on vaja leida abinõusid enda maksmapanemiseks. Selliste abinõudena mainiti streiki ja mõju avaldamist esindajate kaudu koolivalitsustes.

Harjumaa Õpetajate Liidu esimees J. Laane esitas III kongressil Harju maakonna õpetajate 18. augustil toimunud kongressi otsuse: «Teha ettepanek Õpetajate Keskliidule astuda Eestimaa Ametiühisuste Kesknõukogu liikmeks,»[28] motiveerides seda ettepanekut asjaoluga, et ka õpetaja on tööline, olgugi vaimutööline ja paljus seovad teda töölistega ühised huvid. Õpetajail seisvat ees raske majanduslik võitlus ja et selles võitluses paremate elutingimuste eest edu saavutada, olevat tingimata vajalik astuda ühisrindesse teiste töölistega. J. Laane ettepanekut toetas oma sõnavõtuga A. Riismann (1920. aastast EKP liige ja Harjumaa Õpetajate Liidu esimees).

[26] «Kasvatus» 1919, nr. 4, lk. 128.
[27] J. Piiskar, Eneste keskel, «Kasvatus» 1919, nr. 1, lk. 10.
[28] «Kasvatus» 1919, nr. 2, lk. 62.

Kuna Ametiühingute Kesknõukogu eesotsas seisid kommunistid, siis parempoolsed elemendid õpetajate kongressil (N. Kann jt.) väitsid, et õpetajate ametiühing ei võivat olla «poliitilise keskkorralduse liikmeks» ja üldse ei võivat ametiühingud poliitikat ajada. Otsusele astuda Ametiühingute Kesknõukogu liikmeks lisati parempoolsete survel juurde klausel: «Kuna ametiühingute ülesandeks on liikmete majanduslike, vaimsete ja õiguslike küsimuste lahendamine, siis ei ole Õpetajate Keskliidu esitusel Ametiühingute Kesknõukogus poliitilisi volitusi.»[29] Hoolimata selle klausli olemasolust oli õpetajate kongressi otsus astuda Kesknõukogu liikmeks tähelepanuväärne fakt, mis peegeldas tunduva osa õpetajate pahempoolset meelsust. Ühtlasi valis õpetajate kongress saadikud samal ajal (30.—31. augustil) toimuvale ametiühingute I kongressile.

Ametiühingute Kesknõukogu liikmeks astumisest siiski asja ei saanud, sest Kesknõukogu soovis koondada ainult klassiteadlikke töölisi,[30] Õpetajate Liit tervikuna sellele nõudmisele muidugi ei vastanud. Niivõrd aga kui Õpetajate Liit kaitses oma liikmete kutsehuve, võitles nende palga ja töötingimuste parandamise eest, oli ta sisuliselt ametiühing.

28. augustil 1919. a. võttis Asutav Kogu vastu määruse õpetajate palga kohta, millega õpetajad jaotati palga maksmisel hariduse järgi viide liiki.[31] Õpetajate III kongressil avaldati arvamist, et sellise liigitamisega tahetakse õpetajate hulgas vaenu külvata ja nende ühisrinnet purustada.[32] Pooldati viie järgu asemel õpetajate jaotamist kolme järku ning nõuti Haridusministeeriumilt õpetajate palgaseaduse asjus Asutavale Kogule uue ettepaneku esitamist kongressi arvamuse kohaselt.[33]

Seda õpetajate nõudmist ei arvestatud. Palgamaksmine toimus korratult, viivitamisega. Esines juhtumeid, kus maakonnavalitsus tarvitas riigikassast väljaantud palgaraha teiste kulude katteks. Seetõttu oli mitmel pool teravaid väljaastumisi palga nõudmisel, streigiähvardusi jm. Kehvemad õpetajad ei saanud majanduslikel põhjustel sõita õpetajate päevadele.

Õpetajate vahekord valitsusasutustega ei kujunenud sõbralikuks. Valitsusasutuste suhtumist õpetajaisse iseloomustati «Kasvatuse» veergudel järgnevalt: «Õpetajatele ei maksta palka, ja kui need nõudma julgevad minna, visatakse nad kas uksest välja või saadetakse nende kirjad lubamatult jämeda noomitusega tagasi (nagu Harjumaal); õpetajate varustamiseks ei ole midagi ära tehtud, kuna ametnikke varustatakse; edasiõppivatele õpetajatele, selle asemel, et neid edasiõppimisele ergutada, ei maksta sedagi

---

[29] «Kasvatus» 1919, nr. 2, lk. 64.

[30] J. A., Sotsiaaldemokraadid ja ametiühisused Eestis. «Klassivõitlus» 1919, nr. 10, l. 5—6.

[31] «Riigi Teataja» nr. 60, 3. sept. 1919, lk. 473.

[32] «Kasvatus» 1919, nr. 2, lk. 60.

[33] Sealsamas, lk. 61.

August Riismann

toetust, mis on ette nähtud haridusministeeriumi korraldustes . . .»[34]

Tollal esseeride parteisse kuuluv haridustegelane J. Piiskar rõhutas, et on «tingimata tarvis . . . otsida ühendust teiste töörahva organisatsioonidega . . . Olgu see meelde tuletatud kõigepealt maal asuvaile ametivendadele, kes seni harilikult on rühmanud põllumeeste ja igasugustes teistes seltsides ja ühingutes. Tundku nad nüüdsest peale endid kohustatud olevat kaasa töötama maatameeste ja maatööliste ühingutes.»[35]

Parimaks näiteks sellisest õpetajast, kes ühendas haridusalase tegevuse võitlusega töörahva organisatsioonides, oli kommunist August Riismann. Kodila algkooli õpetaja A. Riismann valiti 1920. a. Rapla Õpetajate Seltsi ja ühtlasi Harjumaa Õpetajate Liidu esimeheks. Harjumaa Õpetajate Liit asutati alles 1919. aastal, lahus Tallinna õpetajatest, sest leiti, et maaõpetajate olukord märksa erineb linnaõpetajate omast. A. Riismann oli Rapla vallavolikogu liige ja koolivanem. Ta astus ka Rapla maatööliste ametiühingusse. 1920. aastal sai ta Rapla Maatööliste Ühingu nimekirja kaudu Harju Maanõukogu liikmeks. Oli ka õpetajate esindajaks Harju maakonna haridusnõukogus.[36]

---

[34] V. Peet, Õpetajaskonna jõud, «Kasvatus» 1920, nr. 10, lk. 281.

[35] J. Piiskar, Äärемärkused, «Kasvatus» 1919, nr. 3, lk 66.

[36] EKP KK Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond. Artiklite ja mälestuste kogumik Riismann (Ristmets) Augusti kohta.

Oma legaalse tegevuse perioodil, mis kestis 1921. aasta kevadeni, võitis A. Riismann maatöörahva ja õpetajaskonna hulgas suure populaarsuse. Ta esines rea ettekannete ja artiklitega rahvahariduse olukorrast kodanlikus Eestis, näit. õpetajate IV kongressil.

Õpetajate IV kongressil juunis 1920 vastuvõetud resolutsioonides märgiti, et õpetajail tuleb püüda omandada tarvilikku mõju riigi hariduspoliitika juhtimisele, eriti kooliuuenduse ja õpetajate olukorra parandamise suhtes. Vajaduse korral otsustasid õpetajad toetada oma nõudmisi massiliste võitlusvahenditega nagu streik, boikott jne. Lõpuks toonitas õpetajate kongress kategooriliselt, et kiriklike talituste täitmine (näit. laste ristimine) ei ole kooliõpetajate tegevusega kooskõlas ja et õpetajail tuleb kiriklike talituste täitmisest loobuda.[37]

IV kongressil vastuvõetud otsused näitavad õpetajate poliitilise teadlikkuse kasvu. Õpetajate lahtiütlemine vaimulike kohuste täitmisest tekitas parempoolsetes ringkondades suure pahameeletormi, selles nähti õpetajate avalikule vaenujalale asumist kirikuga.

Harjumaa õpetajate kongressil 2. septembril 1920. a. näitas A. Riismann oma aruandes, et maaõpetajate põhipalga tõstmise taotlus linna tasemele ja tarbeainetega varustamise taotlus on jäänud tulemusteta. Valitsuse poolt on lubatud kast tikke ja kuivatatud ploome, mida vastu ei võetud.[38]

Harjumaa õpetajate kongress rõhutas, et õpetajad on jäetud ilma varustusest, varustus on aga elukalliduse tõttu suurema tähtsusega kui palga tõstmine. Kongress nõudis, et Harju maakonna omavalitsused õpetajaid tarbeainetega varustaks samade normide järgi ja samadel alustel nagu riigiteenijaid. Nõuti ka põhipalga tõstmist 500 marga võrra. Lõpuks tähendati kongressi otsuses: «Ei täida omavalitsused kongressi nõudmisi varustuse ja põhipalga tõstmise asjus kuni esimese oktoobrini, asub Maakonna Liit Ülemaalise Liidu abil streigi organiseerimisele.»[39]

Kongressil viibis ka Eesti Õpetajate Liidu juhatuse liige J. Piiskar, kes kutsus õpetajaid ühinema pahempoolsete poliitiliste vooludega, kuna need «rahvakooli on südamel kandnud». Harjumaa õpetajate kongress võttis vastu õpetaja Talbaki ettepaneku: «Kongress tunnistab õpetajaile tarvilikuks ühineda nende pahempoolsete parteidega, kes oma lipukirjaks seavad tööliste kasude eest võitlemise.»[40] Hiljem, ühenduses I Riigikogu valimistega, kutsus A. Riismann Kodila Haridusseltsis samuti üles hääletama pahempoolsete parteide poolt, sest «ainult pahempoolsete erakondade programm nõuab laiade rahvahulkade haridusliku tasapinna tõst-

---

[37] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 90, l. 210—212.
[38] «Sotsiaaldemokraat» nr. 171, 4. sept. 1920.
[39] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 90, l. 241.
[40] Sealsamas, l. 242.

mist...»[41] Seda avaldust tehes pidas A. Riismann tõenäoliselt silmas kommunistide koostöö võimalust väikekodanlike töölisparteidega haridusküsimustes.

1920. aastal asutati Eesti Iseseisev Sotsialistlik Tööliste Partei (juhid H. Kruus, J. Piiskar, K. Freiberg jt.). EISTP tekkis endistest sotsialistidest-revolutsionääridest ja sotside parteist lahkunud pahempoolse tiiva liikmeist. 1920. a. aprillis, asutamise kongressil võttis EISTP vastu otsuse ühinemise kohta Kominterniga, kuid selle partei juhid pooldasid revolutsiooni küsimustes erinevat taktikat. EISTP koosnes peamiselt sotsialistlike kalduvustega, töölistele sõbralikest haritlastest, ametnikest ja õpetajatest. Oma iseloomult oli see partei väikekodanlik, mitte revolutsiooniline.

I Riigikogu valimiste eel 1920. aastal soovitati «Kasvatuse» veergudel õpetajail valimistel agaralt kaasa töötada ja rohkesti «oma mehi» (s. t. demokraatlikke õpetajaid) Riigikogusse viia. Ajakirjas kritiseeriti «Tarapita» stiilis tõusikkodanlust ja valitsevat olukorda: «... Kes hangeldab, kes marodeerib, kes varastab, kes ei tee midagi, või kirjutab pornograafiat... Kõik need väärnähtused on viimase aja toode. Elu on takerdunud. Energia, mis pidi moonduma ülesehitavaks tööks, demokraatliku aate kehastuseks, on kujunenud hämmeldavaks bakhanaaliks, kus vähesed märatsevad roogade ja jookide üleküllastatud laua ääres, kuna valdav enamus pealt vaatab ja neelab... Arusaadav, et ei või ühist rinda moodustada need ringkonnad, kes seni *valitsuse* eesotsas on seisnud, ja *õpetaja*.»[42] Tõusikkodanluse kultuurituse ja saamahimu arvustamises ning kooli huvide eest võitlemises avaldus demokraatliku õpetajaskonna väikekodanlik opositsioon valitseva reaktsioonilise kodanluse vastu.

Eesti Õpetajate Liidu juhtivate tegelaste nõudmisel astus E. Murdmaa Eesti Sotsiaaldemokraatliku Partei liikmeks, kes oli nõus teda Riigikogu valimistel oma nimekirja võtma.[43] Riigikogus pidi arutusele tulema rida koolielu korraldavaid seadusi ja õpetajaskond pidas vajalikuks oma seisukohti kaitsta.

I Riigikogu valimised, mis toimusid 1920. aasta novembris, näitasid Kommunistliku Internatsionaali ideede pooldajate arvu suurt kasvu: 75 000 häält anti valimistel nende nimekirjade poolt, kes oma loosungites toetasid III Internatsionaali. Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu nimekirja alusel, mis oli tegelikult EKP nimekiri, läks Riigikogusse 5 saadikut, EISTP, kes läks valimistele samuti III Internatsionaali loosungite all, sai üle 50 000 hääle ja 11 kohta Riigikogus. Väikekodanlike parteide rühmade koosseisus pääsesid Riigikogusse demokraatlikult meelestatud haridustegelased J. Piiskar, E. Murdmaa, J. Annusson jt., kes püüdsid seal kaitsta õpetajate ja kooli huve.

---

[41] EKP KK PAI käsikirjafond. Artiklite ja mälestuste kogumik Riismann (Ristmets) Augusti kohta.

[42] O. J. *Kiisel*, Olge valvel! «Kasvatus», 1920, nr. 19/20, lk. 513—514.

[43] E. *Murdmaa*, Mälestusi ja mõtteid, lk. 70.

Õpetajate häälekandja «Kasvatus» veergudel tervitati pahempoolsete erakondade edu (seega kaudselt ka kommunistlike ideede edu) valimistel: «Riigikogu valimistel andis rahvas omas enamuses hääled ikkagi pahempoolsetele erakondadele ja toetas sellega õpetajaskonna nõudmist kooli küsimuses...»[44]

Õpetajate osavõtt poliitilisest elust, mis avaldus pahempoolsete parteide toetamises, häiris suur- ja keskkodanluse ringkondi. Kodanluse rahulolematusele lisas hoogu Eesti Õpetajate Liidu esimehe J. Annussoni lühiajaline haridusministriks olek (1920. a. oktoobri lõpust 1921. a. jaanuari lõpuni). Oma korraldustega kooli ilmlikkuse põhimõtte kaitseks ärritas J. Annusson eriti klerikaalide ringkondi. Parempoolne ajakirjandus alustas õpetajaskonna ja Eesti Õpetajate Liidu vastu laiaulatuslikku kampaaniat.

Eesti Õpetajate Liidu asemike kogu koosolekul jaanuari algul 1921. a. valiti uude Liidu juhatusse J. Annussoni, J. Rummo, J. Piiskari, E. Murdmaa ja teiste demokraatlike õpetajate kõrval ka kommunist A. Riismann, kes oli silma paistnud aktiivse võitlusega õpetajate ja kooli huvide eest. Väärib märkimist, et A. Riismann kuulus nelja kõige rohkem hääli saanud juhatuse liikme hulka.

Ülemaalisel õpetajate päeval Tartus 3.—4. jaan. 1921. a. esines A. Riismann referaadiga maaõpetajate majanduslikust seisukorrast. Ta kujutas värvikalt maaõpetaja viletsat majanduslikku seisukorda alates kütteta, lagunenud koolimajadest, õppeabinõude puudusest ja lõpetades korratu palgamaksmisega. Riismann väitis, et õpetajad suudavad oma nõudmisi läbi viia ainult ühinedes klassivõitluse alusel töölistega, nende ametiühingutega.[45] Õpetajate päeval vastuvõetud resolutsioonis märgiti, et õpetajail tuleb kasutada «oma nõudmiste läbiviimiseks tarbe korral... hulgalise võitluse abinõusid tööseisaku näol»[46], s. t. streiki.

Pärast õpetajate päeva Tartus muutusid parempoolse ajakirjanduse rünnakud eriti ägedaks. J. Annussonile, kes oli Eesti Õpetajate Liidu esimees ja sel ajal ka haridusminister, tehti vihaseid etteheiteid: «Eesti Vabariigi minister peaks ometi teadma, et poliitilisele streigile Eestis vaadatakse kui valitseva korra kukutamise abinõule.»[47] Ähvardati, et streigipasuna hääl saab Õpetajate Liidu matusemuusikaks.

Reaktsiooniliste jõudude survel sai uueks haridusministriks Tallinna tütarlaste kommertsgümnaasiumi direktor, kristlik rahvaerakondlane H. Bauer, kes püsis selles ametis 1921. a. jaanuari lõpust kuni 1922. a. novembri lõpuni, seega ligi kaks aastat. Parempoolne ajakirjandus tervitas uut haridusministrit, väites, et enne teda polevat õiget haridusministrit olnudki, ainult «terve

---

[44] H. Roos, Õpetajale-kasvatajale, «Kasvatus», 1920, nr. 23/24, lk 603.

[45] «Sotsiaaldemokraat» nr 5, 8. jaan. 1921; «Päevaleht» nr. 5, 8. jaan. 1921 ja «Postimees» nr. 25, 1. veebr. 1921.

[46] «Kasvatus», 1921, nr. 2, lk. 28.

[47] «Päevaleht» nr. 9, 12. jaan. 1921.

trobikond (umbes 10) ersats-ministreid». Tuleviku kindlustamine nõudvat, et isikut, kes ennast ainult 1917.—1918. a. väljapuistatud sõnakõlksude abil on etteotsa upitanud, saaks jälle parajatele kohtadele tagasi paigutatud.[48]

Õpetajate Liidu juhatus (kes juba 1920. aastal oli protestinud N. Kanni kandidatuuri vastu haridusministri kohale), esitas nüüd uue valitsuse moodustamise puhul märgukirja, milles toonitati, et haridusministriks kutsutaks mees, kes oleks õpetajate enamuse seisukohtade pooldaja. Pärast H. Baueri määramist sellele kohale pärisid ministeeriumis töötavad demokraatliku õpetajaskonna esindajad Õpetajate Liidu juhatuselt, kas neil tuleks ministeeriumist lahkuda. Liidu juhatus vastas: «Õpetajate Liit ei saa omaks tunnistada ega toetada hariduspoliitikat, mis uue ministri nimetamisega mõjule pääseb.»[49] Seejärel esitasid E. Murdmaa, J. Käis ja F. V. Mikkelsaar lahkumisavaldused. F. V. Mikkelsaare lahkumispalvet ei võetud vastu ja ta jäi töötama ministriabina.

Kodanliku ajakirjanduse veergudel väideti, et Eesti Õpetajate Liidus valitsevat kommunistlik vaim. Õpetajate Liit olevat tunnistatud ametiühinguks ja iseseisvad sotsialistid koos kommunistidega panevat kõik rattad käima, et juhatusse pääseda ja viia Õpetajate Liit III Internatsionaali. Kodanlikes ringkondades sepitseti plaane Eesti Õpetajate Liidu lõhestamiseks ja uue õpetajate organisatsiooni asutamiseks.

Kuivõrd Eesti Õpetajate Liidu juhatuses olid esindatud kommunistid (A. Riismann) ja iseseisvad sotsialistid (J. Piiskar), ei olnud kodanluse hinnang alusetu. Liidu juhatus, muide, ei püüdnud parempoolsete ringkondadega lepitust otsida, vaid teatas, et tunnistab ennast kooli korraldustöös heameelega pahempoolseks ega salga, et tal on sel alal revolutsioonilised kalduvused.[50] «Õpetajad peavad võitluses kapitalismi vastu minema käsikäes proletaarlastega, kelle hulka nad loomulikult kuuluvad. Viimasel ajal on õpetajaskond ikka rohkem ära libisenud Peeter Põllu, Jürgensteini ja Ko mõju alt ning astub aktiivseid samme kirikurüpest ja pappide surve alt vabanemiseks.» Selliselt hindasid olukorda Liidu juhtivad jõud.[51]

Kuna reaktsionäärid püüdsid tõendada, et õpetajad on oma enamuses parempoolsed ja Liidu juhatus surub neile oma pahempoolset poliitikat peale, siis Eesti Õpetajate Liidu juhatuse Tallinnas asuvad liikmed J. Annusson, J. Piiskar, O. Reinok, J. Rummo, E. Murdmaa jt. panid 21. veebruari koosolekul (1921. a.) oma volitused maha, et võimaldada õpetajaskonnal avaldada oma arvamist. «Juhatus tahab aga, et õpetajaskond ise ses küsimuses seisukoha võtaks. On ta, nagu mõnelt poolt tõendatakse, oma enamuses parempoolne ja leiab ta, et tuleb töötada teises sihis, kui

[48] «Päevaleht» nr. 24, 27. jaan. 1921.
[49] «Kasvatus» 1922, nr. 1, lk. 14.
[50] «Kasvatus» 1921, nr.4, lk. 50.
[51] «Töö ja võitlus» nr. 13, 22. juuli 1920.

seni — valitagu siis sellekohane juhatus ja antagu temale uued juhtnöörid!»[52] Uue juhatuse valimiseks otsustati 31. märtsiks kokku kutsuda Liidu asemikkude kogu.

Asemikkude kogu oli Eesti Õpetajate Liidu otsustavaks asutuseks, kuhu iga maakonna liit ja ühing valis iga oma 50 liikme kohta ühe esindaja. Oma aruandes asemike kogule rõhutas J. Annusson, et Liidu juhatus on oma tegevuses lähtunud õpetajate kongressidel, päevadel ja muudel koosolekutel avaldatud seisukohtadest.

Seda kinnitasid ka asemikud oma sõnavõttudes. A. Riismann Harjumaa Õpetajate Liidu asemikuna arvas, et juhatusel poleks maksnud «Kaja», «Päevalehe» jt. kirjutustele tähelepanu pöörata, juhatus vastutab ainult õpetajate ees. Asemikud (48 inimest) rääkisid üksmeelselt õpetajate usaldusest Liidu juhatuse vastu ja palusid juhatust terves koosseisus edasi töötada. Viljandimaa asemik Marfeldt teatas, et Viljandimaa üheksast õpetajate ühingust on ainult kaks peale usaldusavalduse resolutsioonidele veel juurde lisanud sooviavalduse, et Eesti Õpetajate Liidu juhatuses ei tohiks olla isikuid, kes ei tunnista Eesti riiklust. Võrumaa asemik Rõbakov arvas, et õpetajate asi pole uurida oma ametivendade poliitilist meelsust, õpetajaskond hindab oma liikmeid kutse-eetika ja isiklike võimete seisukohalt. J. Annusson konstateeris, et kõik senised juhatuse otsused on tehtud solidaarselt, lahkuminekuid poliitilisel pinnal pole ette tulnud.[53] Vastavalt asemike kogu otsusele jätkas juhatus tegevust.

Seega nurjusid reaktsiooni plaanid lõhestada õpetajaid, kutsuda «mõõdukaid» Eesti Õpetajate Liidust lahku lööma ja uut liitu asutama.[54] Kuna selgeilmelisi reaktsionääre oli õpetajate hulgas suhteliselt vähe, poleks uut elujõulist liitu tegelikult asutada suudetudki.

Parempoolsed ringkonnad siiski agitatsiooni Eesti Õpetajate Liidu vastu ei lõpetanud. «Päevalehes» tähendati, et kui «Eesti riikluse vaenlased», usaldusavaldusele toetudes, «kommunistlikku kihutustööd koolis jätkavad, siis on pereheitmine liidus paratamatu».[55]

Õpetajate ühingud ja liidud taotlesid sel ajal koolivalitsuste haaramist oma mõju alla. Tagurlike koolivalitsuste juhatajatega esines sageli konflikte. Nii võeti Pärnu õpetajate päeval 30.—31. mail 1921. a. vastu kommunist J. Rea (õpetaja Jaan Rea oli EKP liige 1921. a. veebruarist)[56] poolt esitatud resolutsioon, milles süüdistati Pärnumaa koolivalitsuse juhatajat (M. Raud) õpetajate nõudmiste ignoreerimises ja neile vastutöötamises ning nõuti tema vallandamist. Koosolekust võttis osa ka Riigikogu liige O. Gustavson (iseseisev sotsialist), kes kutsus õpetajaid agaralt

---

[52] J. Annusson, Sõpradele ja vastastele, «Kasvatus», 1921, nr. 4, lk. 50.
[53] «Kasvatus» 1921, nr. 7—8, lk. 124—125.
[54] «Päevaleht» nr. 36, 8. veebr. 1921.
[55] «Päevaleht» nr. 88, 6. apr. 1921.
[56] EKPA, f. 25, nim. 2, s.-ü. 1323, l. 4.

osa võtma agitatsioonist vallanõukogude valimistel, et töörahvas võidaks, sest ainult töörahvas kannab kooli eest tarvilikul määral hoolt. Lõpuks kutsus O. Gustavson ühinema III Internatsionaaliga.[57]

Viru maakonnas, kus kohaliku õpetajate liidu kandidaati koolivalitsuse juhatajaks ei valitud, kutsus õpetajate liit kõik oma esindajad maakonnavalitsusest ära ja andis ka koolinõunikele käsu lahkumiseks. Kommenteerides seda juhtumit, tähendas kodanluse häälekandja «Päevaleht», et see pole ainuke juhtum, vaid üks lüli terves ahelas. «Õpetajate Liit mängib kõrget mängu. Ta katsub läbi viia, et terve koolielu korraldamine tema kätte antaks... Koolivalitsuste juhatajateks ja koolinõunikkudeks pääseks (siis) ainult veel käredad pahempoolsed.» [58] Demokraatlikud jõud taotlesid omavalitsuste haridusosakondade asemele autonoomseid koolivalitsusi, et neil oleks võimalik oma eelarve piirides koolielu plaanipäraselt korraldada. Omavalitsustelt saadi koolide jaoks raha sageli ainult siis, kui seda üle jäi.

Õpetajate enamiku demokraatliku meelsuse tõttu olid olemas objektiivsed eeldused EKP mõju laiendamiseks õpetajate hulgas, kuid seda takistas tunduval määral kodanluse terror revolutsioonilise töölisliikumise vastu. Nii äratas A. Riismanni tegevus peagi kodanliku valitsuse nuhkide tähelepanu. 1921. a. mais tuldi A. Riismanni areteerima, kuid tal läks korda ennast varjata. Illegaalselt töötades pidas ta tihedat ühendust EKP Keskkomitee juhtide V. Kingissepa, J. Anveldi ja J. Kreuksiga. A. Riismann tegi palju töörahva noorsoo organiseerimise ja juhtimise alal. 1921. a. sügisel saadeti Riismann EKP Keskkomitee korraldusel üle piiri Nõukogudemaale, kus ta töötas õpetajana ja koolide instruktorina, ühtlasi õppides Leningradi Riiklikus Ülikoolis ja võttes osa parteitööst.[59]

Rõõbiti terroriga revolutsioonilise liikumise vastu asus kodanlik valitsus parandama õpetajate palgatingimusi. Viletsate palgaolude tõttu oli osa õpetajaid siirdunud teistele tööaladele, mis veelgi süvendas õpetajate vähesust kodanliku diktatuuri algaastail. 13. mail 1921. a. võeti Riigikogus vastu õpetajate palgaseadus,[60] millega õpetajate palgad tõsteti riigiteenijatega samale tasemele. Kodanlikud võimud taotlesid selle seadusega oma klassieesmärke. «Parema palgaseaduse juures on võimalik tublimaid jõudusid saada koolipõllule ja sel korral peab koolivalitsustel julgust olema kooli neist ollustest puhastada, kes oma kutse kõrgusel ei seisa,» kirjutati «Päevalehes»,[61] pidades silmas kodanlike võimude suhtes opositsiooniliselt meelestatud õpetajaid.

1921. a. palgaseadus jagas õpetajad palga saamisel hariduse

---

[57] «Päevaleht» nr. 146, 7. juunil 1921.

[58] «Päevaleht» nr. 196, 28. juulil 1921.

[59] M. Tapupere, J. Saat, Revolutsiooniline pedagoog, kultuuritegelane ja töölisliikumise juht, «Sirp ja Vasar» nr. 17, 27. aprillil 1956.

[60] «Riigi Teataja» nr. 41, 26. mail 1921, lk. 245—248.

[61] «Päevaleht» nr. 148, 9. juunil 1921.

järgi kolme astmesse, kuid arvesse tuli ka teenistuse kestus ning osalt koolitüüp. 1921. a. ulatus õpetajate palk 4500—10 800 margani kuus (varem 1600—4000 margani kuus).[62] Algkooliõpetajate palga maksid selle seaduse järgi omavalitsused, keskkooliõpetajate palga maksis riik.

Uute palkade kättesaamisega tekkisid aga raskused, sest omavalitsuste eelarved olid koostatud varem ega arvestanud palgakõrgendusega. Eriti raskeks kujunes õpetajate olukord Virumaal, sest Viru maakonnavalitsus kasutas isegi valitsuse poolt õpetajaile augusti- ja septembrikuu palkadeks assigneeritud summad oma jooksvate kulude katmiseks. Rakvere Õpetajate Ühing arutas seda küsimust oma üldkoosolekul 16. oktoobril 1921. a. ja otsustas nõuda, et palgad hiljemalt 25. oktoobril välja makstaks. Rõhutati, et vastasel korral ei tuleks hoiduda äärmistest abinõudest — kollektiivsest ametist lahkumisest või streigist.[63]

Riigikogus mainiti 1. novembril, et õpetajad ei ole neljas maakonnas juba teist kuud palka saanud ja novembris ähvardab olukord kõigis maakondades selliseks kujuneda.[64] Sellest olukorrast pääsemiseks esitas valitsus Riigikogule Haridusministeeriumi poolt väljatöötatud seaduseelnõu omavalitsuste 1921. aasta puudujääkide katmiseks võetavate maksude kohta, mille ajakirjandus ristis «haridusmaksu» seaduseelnõuks. See 15. detsembril 1921. a. Riigikogu poolt vastuvõetud seadus nägi ette täiendava tulumaksu võtmise kõrval ka täiendava isikumaksu võtmise, näit. valla omavalitsuste poolt kuni 500 margani isikult, selle maksu pearaskus langes töötavale rahvale. Väikekodanlike parteide esindajate ettepanekud võtta isikumaksu asemel kinnisvaramaksu, lükkas Riigikogu enamus tagasi.[65]

Hoolimata omavalitsustele antud täiendavate maksude võtmise õigusest jäi palgamaksmine ka edaspidi korratuks. Eesti Õpetajate Liit sai maakondlikelt õpetajate liitudelt rea kirju, milles juhiti tähelepanu õpetajate raskele olukorrale. Teatades sellest Riigikogus, rõhutas E. Murdmaa, et algkooliõpetajate palk või vähemalt suurem osa sellest tuleks võtta riigi kanda.[66]

Õpetajate palk jäi elukalliduse tõusust pidevalt maha. Tallinna Linna Koolivalitsus palus juba mais 1922 Haridusministeeriumi esineda valitsuses üldise riigiteenijate ja koos sellega õpetajate palganormide revideerimise ettepanekuga, et palkasid vähegi elukalliduse tõusu ja erateenistuses saadava tasuga kooskõlastada. Koolivalitsus juhtis ühtlasi tähelepanu teravale õpetajate puudusele keskkoolides, kuna osa õpetajaid töötavat viletsate palgaolude tõttu muudel aladel.[67] Oktoobris 1922 juhtis Tallinna Linna Koo-

---

[62] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 148, l. 5.
[63] «Päevaleht» nr. 293, 2. nov. 1921.
[64] I Riigikogu protokollid, 4. istungjärk, 1921, v. 430.
[65] I Riigikogu protokollid, 4. istungjärk, 1921. v. 963—964
[66] I Riigikogu protokollid, 5. istungjärk, 1922, v. 917—919.
[67] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 45, l. 4.

Jüri Annusson

livalitsus uuesti Haridusministeeriumi tähelepanu vajadusele tõsta keskkooliõpetajate palkasid, et need oleksid rohkem kooskõlas teiste kõrgema haridusega tööjõudude (arstid, advokaadid) teenistusvõimalustega.[68]

Küllalt viletsad olid ka õpetajate korteriolud. Palgaseadus nägi ette õpetaja varustamise tasuta korteriga või korteriraha maksmise. Maal olid korraliku korteri saamisel takistuseks vananenud ja kitsad koolimajad, kuid raskusi õpetajatele korteri muretsemisel oli ka linnades. Tallinna Linna Koolivalitsus oma kirjas Linnavalitsusele 19. septembril 1922. a. maalis olukorrast üsnagi drastilise pildi: «Tallinnas valitsev suur korteripuudus avaldab halvavat mõju ka koolitööle. Üks osa töötavatest õppejõududest elavad äärmiselt rasketes korteritingimustes, teistel aga puudub täitsa korter. Nõnda elab õpetaja Raup oma perekonnaga korteri puudusel kusagil sahvris, õpetaja Birk — tütarlaste kommertskooli käsitööklassis, õpetaja Eilart III tütarlaste gümnaasiumi kantseleis, õpetaja Gustavson oma 6 liikmelise perekonnaga kusagil keldrikorteris jne. Puudub võimalus ennast tundide vastu ette valmistada, rääkimata kahjulikust mõjust tervisele.»[69]

8. veebruaril 1923. a. võttis Riigikogu vastu õpetajate palgaseaduse muutmise seaduse, millega palkasid mõnevõrra tõsteti. Samal ajal aga tõsteti maa-algkoolide õpetajail nädalatundide

[68] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 47, l. 24.
[69] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 47, l. 241.

arv 24-lt 28-le ja linna-algkoolide õpetajail 24-lt 26-le. Põllumeeste kogude partei esindajad nõudsid õpetajaile 30 nädalatunni määramist. Õpetajate Liidu juhatus seevastu esitas Riigikogule pikema märgukirja, kus üksikasjaliselt põhjendati senise 24 nädalatunni normi ja näidati, et ei oleks õiglane maakoolide õpetajaid suuremal määral tundidega koormata.[70]

Palgaastmete määr tõsteti ühesuuruseks riigiteenijate palgaastmete määradega. Oli 11 palgaastet 5500 margast kuni 18 000 margani. Kui arvestada, et tööliste keskmised kuupalgad ulatusid sel ajal 4000—7000 margani,[71] siis algkooliõpetajate palgad (5500, 5800, 6200, 6800 marka jne.) tööliste kuuteenistusest palju ei erinenud.

1923.—1924. aasta majanduskriisi tõttu jäid õpetajate palgad jällegi elukalliduse tõusust maha. Eesti Õpetajate Liidu asemikekogu võttis 15. augustil 1924. a. vastu resolutsiooni, milles rõhutati, et «õpetajate palgad kaugeltki ei vasta praegusele elukallidusele, mispärast on tarvilik õpetajate palkade uuesti normeerimine vastavalt elukallidusele ning ühtlasi palkade valoriseerimine, et ära hoida tulevikus palkade mahajäämist elukallidusest.»[72]

Õpetajate olukorra üldiseks iseloomustamiseks sõjajärgseil aastail võib väita, et õpetajate enamiku majanduslik seisund jäi korratu palgamaksmise ja pideva elukalliduse tõusu tõttu küllaltki raskeks ja ebakindlaks. Kui mitte arvestada väikesearvulist kihti (kõrgemate koolide õppejõud, keskkoolidirektorid, vanemad keskkooli õpetajad), siis lähenesid õpetajad oma majandusliku olukorra poolest proletaarlastele. See asjaolu, samuti ka õpetajate sotsiaalne päritolu (valitseva klassi noorsugu seda elukutset eriti ei taotlenud, sest töö oli küllalt raske ja palk väike), määras õpetajate enamiku demokraatliku meelsuse. Oma nõudmiste ja väljaastumistega kodanliku valitsuse korralduste vastu paistsid käsitletud ajajärgul eriti silma Harjumaa, Läänemaa ja Järvamaa õpetajad.

Õpetajate elulised huvid (teenistus, töötingimused) olid tihedalt seotud hariduselu üldise olukorraga. Seepärast kujunesid õpetajad üheks peamiseks jõuks võitluses koolisüsteemi demokratiseerimise eest.

1920. aasta algkooliseadus. Aastail 1918—1919 töötasid Eestis veel tsaariaegsed koolitüübid, sest saksa okupatsioon ja sellele järgnev kodusõda olid takistanud nõukogude võimul koolisüsteemi ümberkorraldamise lõpuleviimist. Kuigi tsaariaegne koolisüsteem oli Eesti kodanluse reaktsioonilisemale osale põhijoontes vastuvõetav, ei kavatsenud töörahva hulgad ja demokraatlik intelligents

---

[70] «Kasvatus» 1923, nr. 2, lk. 61.
[71] Arvestatud «Eesti Statistika» 1923, nr. 21 (10) andmetel.
[72] «Kasvatus» 1924, nr. 11, lk. 342.

sellega leppida, vaid taotlesid koolisüsteemi ühtlustamist ja demokratiseerimist.

Koolisüsteemi küsimuse pidi otsustama 1919. aastal valitud Asutav Kogu. Seal osutusid kõige mõjukamaks väikekodanlikud töölisparteid (sotsid, tööerakondlased, esseerid), kes oma poliitikas pidid arvestama tööliste, töötava talurahva ja demokraatliku intelligentsi nõudmisi. Paljud valijad andsid oma hääled väikekodanlikele parteidele kui kodanluse terrori tingimustes olemasolevaist pahempoolsemaile.

Uue rahvaharidussüsteemi väljatöötamisel oli tähtis osa demokraatlikult meelestatud õpetajail. E. Murdmaa juhtimisel, kes töötas Haridusministeeriumi kooliosakonna juhatajana 1918. a. lõpust kuni 1921. a. veebruarini, alustas 1918. a. detsembris tööd rahvakooliseaduse eelnõu väljatöötamise komisjon. E. Murdmaa poolt väljatöötatud kava järgi pidid rahvakool, keskkool ja ülikool moodustama ühtluskooli süsteemi; rahvakool pidi olema kõigile kohustuslik, emakeelne ja maksuta ning 7 õppeaastaga; algkoolilõpetajate sisseastumiseksamid keskkooli tuli kaotada; alg- ja keskkooli kursus kokku pidi kestma 12 aastat.[73] Usuõpetust koolis see eelnõu ette ei näinud. Neid põhimõtteid pooldas ka ministriabi F. V. Mikkelsaar.

Demokraatlikud õpetajad kasutasid oma nõudmiste esitamiseks 1919. aasta suvel ilmumist alustanud Õpetajate Liidu häälekandjat «Kasvatus» (esimene toimetaja Hans Roos). «Kasvatuse» veergudel nõuti kõigi keskaja jäänuste kaotamist koolikorralduses, ühtluskooli ja töökooli põhimõtte teostamist. «Meie hüüdsõnaks on sunduslik vähemalt seitsmeaastane algharidus ... Meie tahame ise oma kooli juhtida ja rahvast selle sõna tõsises mõttes valgustada. Meil peab selleks aga ka võimalus olema; kooliseadus peab siin kindlustama õpetaja kui haridustegelase seisukoha; endine olenemine ülemuse vaadetest ja soovidest peab jäädavalt kaduma ...»[74] Õpetajaskond taotles endale õigust võtta osa koolielu juhtimisest ja vastavate seaduste väljatöötamisest.

22.—23. juulil 1919. a. oli koos Maa-hariduskogu, millest võttis osa 47 koolivalitsuste ja teiste asutuste esindajat. Koolitüüpide ja koolivõrgu küsimuses võeti üldiselt vastu ühtluskooli põhimõte. Ühtluskooli teostamiseks tuli olemasolevale kolmeaastasele rahvakoolile järk-järgult klasse juurde lisada. Kuigi osa sõnavõtjaid pooldas 6-aastast algkooli, läks häälteenamusega läbi E. Murdmaa ja F. V. Mikkelsaare ettepanek, mille järgi ühtluskooli algaste — rahvakool — pidi olema 7-aastane ja sunduslik kõigile, sealt võisid õpilased kesk- ja kutsekooli edasi astuda. Koolikohustus pidi kestma 7.—16. eluaastani. Keskkool nähti ette 5-aastase õppeajaga. Võeti vastu ka otsus, et avalikes keskkoolides tuleb algkooliastmele vastavad klassid nelja aasta jooksul ära kaotada. F. V. Mikkelsaar

[73] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 6, l. 1—2.

[74] J. Annusson, Õpetajaskonna ülesanded, «Kasvatus», 1919, nr. 1, lk. 6—9.

soovitas küll otsekohe eraldada keskkoolidest nende alamastmed rahvakoolina, et kaoks keskkool kui eesõiguslik kool, kuid see resolutsioon ei läinud läbi. Seevastu õnnestus parempoolsetel elementidel suruda läbi resolutsioon, mille järgi erakeskkoolid võisid saada riigi keskkoolide õiguste ja riigi abiraha osaliseks ka siis, kui nad oma ettevalmistus- ja alamaid klasse ära ei kaota.[75]

Õppe- ja tunnikava küsimusi arutades tuli hariduskogu otsusele, et koolist tuleb välja jätta usuõpetus ja vormiline moraaliõpetus. Rahvakoolis nähti ette kahe võõrkeele õpetamine.

Haridusministeeriumis väljatöötatud avalike algkoolide seaduseelnõu esitati valitsuse kaudu Asutava Kogu hariduskomisjonile ning saadeti tutvumiseks ajalehtede toimetustele ja Õpetajate Keskliidule. Eelnõu järgi pidi algkool olema emakeelne, ilmalik, maksuta ja sunduslik kõigile riigi kodanikele. Algkooli kursus pidi kestma 7 õppeaastat ja koolikohustus 7.—16. eluaastani.[76]

Enne kui Asutav Kogu asus arutama algkooliseadust, oli vaja kehtestada määrus koolikohustuse laiendamise kohta 1919/20. õppeaastaks. Seda küsimust arutati Asutavas Kogus 16.—19. sept. 1919. a.

Kuigi koolikohustuse vajadust Asutavas Kogus üldiselt tunnistati, tekkisid siiski ägedad vaidlused. Parempoolsete parteide liidrid astusid välja keskkooli ettevalmistusklasside säilitamise eest, sest nende sulgemine häiriks lastevanemaid. J. Tõnisson oma sõnavõtus[77] kuulutas keskkooli ettevalmistusklasside sulgemise taotluse lausa kultuuri- ja demokraatiavastaseks nähtuseks. Parema tiiva esindajad vaidlesid vastu ka alaealiste, koolikohustuslike laste töökeelule. J. Tõnisson õigustas otseselt laste tööjõu ekspluateerimist.[78] Kodanluse esindajad ei pidanud vajalikuks ka mingeid sanktsioone nende lastevanemate suhtes, kes oma lapsi kooli ei saada. Kõige selle taga peitus tegelikult vaid püüdlus kaitsta kodanluse klassiprivileege hariduse alal — säilitada kodanluse lastele alghariduse saamiseks keskkooli alamad klassid, kindlustada neile tee kesk- ja kõrgemasse kooli. Töörahva lastele pidi jätkuma mõõdalamast haridusest algkooli näol ja sellegi suhtes polnud koolikohustust kodanluse arvates tarvis eriti rangelt teostada. Asutava Kogu demokraatlikumalt meelestatud liikmed E. Murdmaa, M. Martna jt. taunisid kodanluse seisukohti.

Vaidluste resultaadina võeti 19. septembril 1919. a. vastu määrus koolikohustuse laiendamise kohta 1919/20. õppeaastal, mis nägi ette üldise 4-aastase koolikohustuse kehtestamise. Selles oli lubatud õppimine erakoolides või muul viisil, kusjuures sellisel teel haridust omandavad lapsed vabastati avalikes algkoolides käimisest. Tänu demokraatliku intelligentsi survele nähti ette, et kui vaesuse pärast ei suudeta last kooli panna, siis peab kogukond

[75] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 90, l. 18—41.
[76] Sealsamas, s.-ü. 6, l. 40—42.
[77] Asutava Kogu protokollid. Protokoll nr. 60, v. 1471—1472.
[78] Sealsamas, v. 1477—1478.

hoolitsema lapse kooliskäimise võimaluse eest. Vabandamata põhjustel koolikohustuse täitmata jätmise pärast nähti lastevanematele ette rahatrahv. Algkoolis õppivaid lapsi ei tohtinud õppeajal võtta palgalisele tööle. Kõige teravamat vaidlust tekitanud paragrahv esimesele neljale õppeaastale vastavate klasside kinnipaneku kohta avalikes keskkoolides sai 40 häält poolt ja 40 vastu ning lülitati seaduseelnõust välja. Selle asemel suutsid ühtluskooli kaitsjad läbi suruda paragrahvi, mis keelas pärast määruse väljakuulutamist asutatavates uutes avalikes keskkoolides neljale esimesele õppeaastale vastavate klasside avamise.[79]

Edusammuks ühtluskooli kindlustamisel oli haridusnõukogu otsus 10. septembril 1919. a., millega koolivalitsustele teatati, et uutes avatavais koolides registreerib Haridusministeerium kesk- või kutsekooli klassidena ainult need, mis on kõrgemal 7. õppeaastast. Olemasolevais kesk- ja kutsekoolides ei lubatud registreerida kesk- ja kutsekooli klassidena uusi klasse allpool eelneval õppeaastal töötanud klassidest ja seitsmele esimesele õppeaastale vastavaid paralleelklasse. Algkooli õpilastele ei lubatud teha kitsendavaid takistusi kesk- või kutsekoolide klassidesse vastuvõtmise juures.[80]

Reaktsiooniline koolitegelane N. Kann asus algusest peale ründama ühtluskooli põhimõtet. Oma arvukates artiklites rõhutas ta, et need, kes keskkoolis oma haridust jätkata tahavad, peaksid keskkooli astuma juba peale algkooli neljanda õppeaasta lõpetamist. Keskkoole pidi N. Kanni arvates olema kahesuguseid: 8-aastased keskkoolid, kus õpivad keskhariduse taotlejad ja 5-aastased kutselise iseloomuga keskkoolid.

Demokraatlikud õpetajad rõhutasid ühtse, ühesuguse alghariduse tähtsust: «Tähtis on just rahvakool. Hea rahvakool on ju rahvahariduse aluseks. Meie rahvakool on seni olnud vaeslapseks, iseäranis maal. Ta on olnud peaasjalikult vaestekooliks. Jõukama kihi lapsed seal harilikult ei käinud. Neil olid ju omad eesõigustatud koolid. Ei hoolitsenud siis ka «võimukandjad» rahvakooli eest,» kirjutati «Kasvatuse» veergudel.[81]

E. Murdmaa selgitas pikemas artiklis ühtluskooli põhimõtteid, mille järgi aluseks kõigile teistele koolidele pidi olema kõigile riigi kodanikele ühtviisi sunduslik rahvakool, igasugused muud ettevalmistuskoolid ja -klassid tuli kaotada. Ühtlase algkooli lõpetamise järel pidi õpilasel olema võimalus ilma takistusteta astuda kesk-, täiendus- või kutsekooli, kusjuures ühelt valitud harult võis teisele üle minna. E. Murdmaa näitas, et kõik tähtsamad kasvatusteadlased — Komenský, Pestalozzi, Rousseau jt. — on olnud ühtluskooli pooldajad.[82]

Tallinna Õpetajate Seltsi üldkoosolek võttis 6. oktoobril 1919. a.

[79] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 10, l. 71.
[80] Sealsamas, s.-ü. 94, l. 35—36.
[81] Ääremärkused, «Kasvatus» 1919, nr. 3, lk. 66.
[82] E. Martinson, Ühtluskool, «Kasvatus» 1919, nr. 4, lk. 98—100.

vastu õpetaja Jansoni ettepaneku pöörduda Õpetajate Keskliidu kaudu Asutava Kogu poole sooviavaldusega, et algkooliklassid keskkoolide juures ära kaotataks.[83]

Algkooliseaduse eelnõu oli enne esitamist Asutavale Kogule arutusel Asutava Kogu hariduskomisjonis. Viimase koosseisus oli demokraatliku intelligentsi esindajate (Semper, Ernits, Uustalu jt.) kõrval ka rida konservatiive (Kann, Põld, Hünerson jt.). Algkooliseaduse kolmandal lugemisel asus hariduskomisjon seisukohale, et algkoolikursuse kestus olgu 6 aastat, millele järgnegu nende jaoks, kes ei lähe kesk- ega kutsekooli, kaheaastane kohustuslik täienduskool. Ühtlasi paigutati hariduskomisjoni poolt algkooli kõigisse klassidesse usuõpetus.

Õpetajate päev Tallinnas 29. ja 30. detsembril 1919. a. arutas algkooliseaduse eelnõu Asutava Kogu hariduskomisjoni redaktsioonis. E. Murdmaa väitis õpetajate päeval, et 6-aastane algkool on vastuvõetamatu, sest ta jätab hariduse pooleli, 2-aastane täienduskool aga pole läbiviidav ega moodusta mingit elujõulist kooli. Tema arvates oli kõige vastuvõetavam kolm nelja-aastast kooliastet (s. t. 8-aastane algkool ja 4-aastane keskkool), kuid majanduslikku olukorda silmas pidades arvas ta leppida võivat ka 7-aastase kohustusliku algkooliga. Hääletamisel oli enamik õpetajaid 7-aastase algkooli poolt, 6-aastase algkooli poolt anti ainult üksikud hääled.[84] Otsustati ka usuõpetus algkooli õppeainete hulgast välja jätta, põhimõttel, et rahvakool olgu ilmalik. Peeti vajalikuks tasuta õpperaamatute ja teiste õppevahendite andmist kõigile õpilastele, mitte ainult puudustkannatavaile. Need E. Murdmaa ettepanekud võeti vastu ühel häälel.[85]

Asutavas Kogus algas algkooliseaduse arutamine 1920. a. veebruaris. Asutava Kogu liikmed jagunesid eelnõu arutamisel kahte leeri. Kodanluse seisukohti kaitsesid maaliit, rahvaerakond ja kristlik rahvaerakond (kulakluse ning linna suur- ja keskkodanluse parteid) eesotsas J. Lattiku, N. Kanni, J. Tõnissoni ja J. Uluotsaga. Töötava rahva huvidele mõningal määral rohkem vastavat koolikorraldust kaitsesid väikekodanlikesse parteidesse kuuluvad demokraatliku intelligentsi esindajad E. Murdmaa, J. Piiskar, M. Martna, E. Asson jt. Peamiseks vaidlusobjektiks kujunes ühtluskooli ja usuõpetuse küsimus.

Juba seaduseelnõu esimesel lugemisel 13. veebruaril 1920. a. alustasid reaktsionäärid rünnakut ühtluskoolile. J. Lattik, N. Kann, J. Vestholm, J. Uluots ja nende mõttekaaslased väitsid, et algkool ei pea moodustama ühtluskooli kohustuslikku esimest astet. N. Kann soovitas kodanlaste laste jaoks asutada maksulisi erakoole,[86] et võimaldada neil saada haridust ilma avalikus algkoolis käimata. Eriti teravad vaidlused puhkesid seaduseelnõu § 10

[83] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 41, l. 1.
[84] «Kasvatus» 1920, nr. 2, lk. 55.
[85] Sealsamas, lk. 56.
[86] Asutava Kogu protokollid. Protokoll nr. 106, v. 320—321.

ümber. Suur- ja keskkodanluse parteide esindajad nõudsid selle paragrahvi vastuvõtmist järgmises redaktsioonis: «Lapsed, kes kodus, erakoolides või muul teel õpetust saavad, mis mitte alamal ei seisa avaliku algkooli õpetusest, vabastatakse avalikus algkoolis käimisest kohaliku koolivalitsuse poolt.»[87] J. Piiskar väitis õigesti, et selle paragrahvi vastuvõtmisega niisuguses redaktsioonis ei jää ühtluskoolist midagi järele ja see «annab võimalust selle juures, kui meil ühtluskool maksmas on, ikkagi endist seisuslikku eesõigustatud kooli korraldada.»[88] Seaduse teisel lugemisel lülitatigi välja sõnad «kodus või muul teel». Kolmandal lugemisel aga tõstis hariduskomisjoni esindaja V. Päts küsimuse uuesti üles ja nõudis nende sõnade allesjätmist.

Kõige veenvamalt kaitses Asutavas Kogus ühtluskooli ja kõigile kohustuslikku algharidust J. Piiskar. Ta näitas, et just rikkad on kõige enam selle vastu. Polemiseerides kodanluse huvide esindajatega, kes tõid ettekäändeks küll algkoolide viletsad majanduslikud tingimused, küll kauguse jne., küsis ta: «Imelik, mispärast nad just kauged on jõukate inimeste lastele, aga kehvade inimeste lastele ei ole nad kauged ja nemad peavad sinna ikkagi minema. Räägiti, et kooli ruumid on viletsad ja jällegi ainult jõukate inimeste lastele, moonakate lastele on head küll, ja moonakate koolidena tunnistatakse nad küllalt rahuloldavaks.»[89] J. Piiskar nõudis: «Kool tuleb paremale järjele seada, aga mitte ei tule üksikuid lapsi nii öelda, eesõigustatud seisukorda seada. Siin räägitakse demokratismist, tahetakse olla demokraat, kas see on siis see kuulus demokratism, mida teie alati kaitsete. Ma ütlen, et teie siin ise sellele demokratismile otse vastu nägu lööte.»[90] J. Piiskari sõnavõtule reageeris Maaliidu tuus J. Teemant vahelehüüdega: «Küsige Lunatšarskilt järele, kuidas asi seal on.» J. Piiskar vastas: «Võib olla, et ka teilgi ei oleks ülearune Lunatšarskilt koolikorralduse kohta nõu küsida.» J. Piiskar, kaitstes üldist kohustuslikku algharidust, viitas kodanliku valitsuse lubamatule loidusele koolikorralduses: «Isegi see võimatu viletsates tingimustes Venemaa on kooliasjus palju rohkem ära teinud, kui meil on suudetud.»[91] Nõukogude Venemaa positiivsele eeskujule juhtisid tähelepanu ka V. Ernits ja K. Ast. Viimane oli sunnitud tunnistama: «Just enamlastel on ühtluskoolid läbi viidud, ja sarnasel korraldusel, et igal inimesel, ka vanemates eluaastates, tõesti võimalik oleks alg-, kesk- ja kõrgema kooli haridust omandada.»[92]

Et Nõukogude Venemaa koolikorraldus juba algusest peale Eesti õpetajaskonnale mõju avaldas, sellest tunnistab 1920. aasta

---

[87] Asutava Kogu protokollid. Protokoll 107, v. 390.
[88] Sealsamas, v. 391.
[89] Sealsamas, protokoll nr. 127, v. 344.
[90] Sealsamas, v. 346.
[91] Sealsamas.
[92] Sealsamas, protokoll nr. 107, v. 361.

algul «Kasvatuse» veergudel avaldatud anonüümne artikkel, kus antakse objektiivne ülevaade Nõukogude Venemaa koolikorraldusest. Pärast kriitikat Vene Ajutise Valitsuse haridusministeeriumi aadressil ütleb artikli autor: «Oktoobrirevolutsiooni päevil loodi rahvahariduse komissariaat, kellel oli palju avaram vaade haridustöö, eriti kooli peale... Nähes koolis asutust, kus inimkond omandab teadmised, millel elus suur tähendus, kus pealegi võidakse noorust kasvatada teatavate ideede sihis, asuti kiiresti ja otsustavalt kooliuuenduste läbiviimisele soovitud sihis...» [93] Selgitades üldjoontes Nõukogude koolikorralduse põhijooni, lisab autor (kes «Kasvatuse» toimetuse andmeil töötas 1919. a. novembrini Venemaal õpetajana) järgmist: «Võib olla nõus ehk mitte kommunistliku vaatega kooli peale..., kuid on siiski midagi, kus ei saa olla mitmesugust arusaamist ja vaadet, see on fakt, et kooliuksed on avatud kõigile — rikastele ja vaestele, noortele ja vanadele, poiss- ja tütarlastele. Kehvade vanemate lapsed, kes enne sagedasti ilma järelvaatuseta kodus pidid olema, asetatakse sõimedesse ehk internaatidesse, kus neid toidetakse ja neile ka riided muretsetakse... Kunagi ei ole Venemaal lapsed olnud niisuguse tähelepanu osalised kui praegu... Vähem pole ka tehtud täiskasvanute jaoks. ... Haridustöös ei hoolita seal ainelise ega vaimlise jõu kulust.» [94]

Nõukogude Venemaal elluviidud ühtluskool innustas ka Eesti progressiivset intelligentsi ühtluskooli eest võitlema, kuid oli muidugi oluline erinevus nõukogude ühtluskooli ja kodanliku ühtluskooli vahel. Ühtluskool jäi kodanliku korra tingimustes ikkagi kodanluse tööriistaks noorsoo kasvatamisel kodanliku ideoloogia vaimus, kuigi võimaldas töörahvale mõnevõrra avaramat pääsu hariduse juurde. Nõukogude ühtluskool aga aitas kaasa ühiskonna klassideks jagunemise täielikule hävitamisele, ühiskonna kommunistlikule ümbersünnile.

Asutavas Kogus, paraku, ei suudetud ühtluskooli ideaali täiel määral läbi suruda, sest suur- ja keskkodanluse parteid, kellega koaleerus tööerakond, viisid avalikkude algkoolide seadusse sisse sellised paragrahvid, mis ühtluskooli teostamist raskendasid. Nii võeti küll vastu § 1: «Algkool moodustab ühtluskooli esimese järgu», kuid § 10 lubas siiski algkoolide kõrval erakoole ja kodust õpetust, mis taotlesid valitsevale klassile soodustusi keskhariduse omandamiseks.

Arvamused põrkasid ägedalt kokku ka kooli ilmalikkuse küsimuses. Usuõpetuse kaitsjate rinde moodustasid rahvaerakond, Maaliit ja kristlik rahvaerakond. Et mõjutada Asutavat Kogu, korraldasid usuõpetust pooldavad reaktsioonilised ringkonnad üle maa rahvakoosolekuid ja organiseerisid lastevanemate protestikirjade saatmist.

---

[93] V. C., Koolioludest Nõukogude Venemaal, «Kasvatus» 1920, nr. 2, lk. 45.
[94] «Kasvatus» 1920, nr. 3, lk. 80.

Eesti Õpetajate Liit esitas nii Asutavale Kogule kui ka Haridusministeeriumile korduvalt ilmaliku ühtluskooli nõude.[95] Kui sügavale oli kooli demokratiseerimise nõue koolitegelaste hulgas juurdunud, nähtub kas või sellestki, et 16.—17. märtsil 1920. a. Haridusministeeriumis toimunud koolivalitsuste juhatajate ja koolinõunike ühine koosolek võttis peaaegu ühel häälel vastu otsused, et algkool olgu 7-aastane ja usuõpetus jäetagu õppeainete hulgast välja. Põhimõtteliselt otsustati ka, et õppevahendid olgu kõigile õpilastele maksuta, «aga et seda praegu raske teostada, siis ajutiselt ainult vaesemaile».[96]

Nagu märgiti ajakirjas «Kasvatus», seisid õpetajad «pea täiel arvul» usuõpetuse vastaste poolel. Erandina mainiti vanemaid koolimehi, direktoreid (Kann, Raudkepp jt.), kelle ametiaastad ulatusid rohkem tsaariaega.[97] «Kasvatuse» veergudel mõisteti hukka kooli muutmist kiriklik-poliitilise võitluse tallermaaks ja nõuti usumeestelt, et nad ilmaliku kooli rahule jätaksid.

Toetudes õpetajate organisatsioonide ja koosolekute otsustele, nõudis Asutava Kogu väikekodanlik enamus usuõpetuse täielikku kõrvaldamist koolist. Pärast pikka ja ägedat võitlust võeti § 2 vastu järgmises sõnastuses: «Algkool on emakeelne, ilma usuõpetuseta ja maksuta.»

Lahkarvamused olid ka õppeaja pikkuse küsimuses. Kuigi esialgne eelnõu nägi ette 7-aastase algkooli, mida pooldas ka enamik õpetajaid, fikseeriti seaduses, et algkooli kursus kestab 6 õppeaastat. Koolikohustus pidi kestma 7.—16. eluaastani või algkoolikursuse lõpetamiseni. Neile vanemaile, kes ei hoolitsenud oma laste korraliku kooliskäimise eest, nähti ette rahatrahv. Seadus nägi ka ette, et «kui vaesuse pärast ei suudeta last kooli panna, siis peab kohalik kogukond hoolitsema lapse kooliskäimise võimaluse eest». Koolikohustuslikke lapsi ei tohtinud õppeajaks võtta palgalisse ametisse.[98]

Avalike algkoolide seadus kehtestati 1920. a. sügisel. Kuna sobivate kooliruumide ja õpetajate puuduse tõttu ei olnud 6-klassilist koolikohustust kohe võimalik sisse seada, pidi selle elluviimine sündima järk-järgult. Lõplikuks tähtajaks määrati 1930. aasta, selle ajani pidi kehtima 4-klassiline koolikohustus 8.—15. eluaastani. 5. ja 6. klassid algkoolide juures võisid seni töötada mittekohustuslikena.

Uue seaduse elluviimise määrusega nimetati kõik endised valla-, kihelkonna- ja ministeeriumikoolid, linna- ja kroonualgkoolid, kõrgemad alg- ja rahvakoolid jne. 1920/21. õppeaasta algusest avalikeks algkoolideks. Avalike keskkoolide ja kutsekoolide ettevalmistus- ning alamad klassid muudeti kehtiva koolikohustuse ulatuses algkooliklassideks või kaotati nad ära

---

[95] «Kasvatus» 1920, nr. 5, lk. 158.
[96] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 1, l. 348—352.
[97] «Kasvatus» 1920, nr. 8—9, lk. 276.
[98] «Riigi Teataja» nr. 75/76, 22. mail 1920, lk. 594—596.

ja avati nende asemele vastaval arvul algkooliklasse.[99] 1924. aastal asuti 5. ja 6. õppeaastale vastavate klasside sulgemisele keskkoolide juures.[100]

Niisiis, algkooliseadus oli paberil vastu võetud, kuid et üldist koolikohustust mingil määral ellu viia, selleks oli vaja demokraatlike jõudude tõsiseid pingutusi. Iseloomustades olukorda 1919/20. a. talvel, kirjutas ajakiri «Kasvatus», et «kunagi pole vist nii suur protsent koolieälisi lapsi jäänud koolita, kui praegu, kuigi koolisundus maksmas. Lapsi ei jäetud kooli saatmata mitte sellepärast, et hariduse tähtsusest aru ei saadaks... vaid paljud vanemad lihtsalt ei jõua last kooli panna: ei ole jalanõusid, sooje riideid, ei ole sagedasti toidupoolistki lapsele kaasa anda.»[101] Haridusministeeriumi andmetel käis koolikohustuse alla kuuluvatest lastest 1919. aastal koolis 85 protsenti.[102]

Õpetajate IV kongressil juunis 1920. a. esines A. Riismann referaadiga «Algkooli korraldamisest maal», rõhutades, et kui ühtluskooli tahetakse mitte ainult paberil, vaid tegelikult hariduse ühtlustamise mõttes läbi viia, siis peab ka koolid oluliselt ühesugustesse tingimustesse asetama. Maal peab samasugused õpetamistingimused looma nagu linnas, milleks on tarvis mitme õppeaasta õpilaste õpetamine ühes klassis ära kaotada ja klassidele vastav arv õpetajaid ametisse panna. A. Riismann näitas, et ainuke abinõu paremate õpetamistingimuste loomiseks maal on koolide ühendamine. Selleks on aga tarvis uusi, ajakohaseid koolimaju.[103]

Koolivalitsuste juhatajate, koolinõunike ja õpetajate liitude esindajate nõupidamisel 19.—20. dets. 1920. a.[104] tunnistati õpilaste kehvus kõige olulisemaks takistuseks alghariduse teostamisel. Märgiti, et abiandmine on olnud väga puudulik. Abi on antud ainult nendele, kes juba koolis käivad, aga paljud lastevanemad ei ole suutnud last riiete ja jalanõude puudumise tõttu üldse kooli panna. Rõhutati, et oleks vaja suuremal määral kogukonna abi, aga ka riik peaks appi tulema. Takistusena alghariduse teostamisel märgiti ka kooliruumide, õpetajate, õppeabinõude ja -raamatute puudust.

Ajakirjanduse veergudel märgiti, et 4-klassilise koolikohustuse läbiviimiseks tuleks veerand kõikidest koolimajadest uuesti ehitada ja pooled nõuaksid juurdeehitamist ning põhjalikku remonti[105]. «Isegi meie pealinnas on üle 2000 koolisunduse alla kuuluva töölise lapse ruumipuudusel koolist eemale tõrjutud. Igas maakonnas on koolisunduse alla kuuluvaid lapsi tuhan-

---

[99] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 10, l. 256—257.
[100] Sealsamas, s.-ü. 42, l. 57.
[101] «Kasvatus» 1920, nr. 4, lk. 122.
[102] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 54, l. 145.
[103] «Kasvatus» 1920, nr. 11—12, lk. 331.
[104] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 90, l. 246—251.
[105] «Postimees» nr. 122, 7. mai 1920.

dete kaupa ruumipuudusel kodus. Asi on mõnes kohas koguni nõnda pöörane, et ainult I ja II klassi lapsed koolis on, kõik teised aga ei mahu kooli, kuna ometi seisavad endiste parunite lossid tühjad . . .»[106]

Haridusministeeriumi 1921. a. eelarves, mille kooliosakonna kohta koostas E. Murdmaa, nõuti vaeste õpilaste toetamiseks 22,5 miljonit marka, kuid see summa kärbiti Rahandusministeeriumi eelarvekomisjonis 2,5 miljonini. Maha tõmmati ka 63 miljonit marka koolimajade ehitamiseks ja remontimiseks, põhjendusel, et Haridusministeeriumil puudub detailne kava selle summa kasutamiseks.[107] Haridusministeerium, mille etteotsa 1921. a. jaanuaris oli pääsenud H. Bauer, ei püüdnud neid summasid kaitsta, vaid ilmutas loidust ja ükskõiksust. Riigikogus tähendati, et kui puudustkannatavate õpilaste arv on 15 000 (nagu see Haridusministeeriumi andmeil pidi olema[108]), siis tuleb lubatud 2,5 miljoni toetusraha puhul õpilase kohta 150 marka, millest ehk jätkub pliiatsi ja kirjutussulgede ostmiseks. E. Murdmaa tegi eelarve arutamisel Riigikogus ettepaneku suurendada seda summat 20 miljoni marga võrra, J. Piiskar ja P. Keerdo panid ette suurendada koguni 80 miljoni marga võrra, läbi läks ainult V. Maakeri ettepanek juurde lisada 9,5 miljonit marka,[109] millega kehvade õpilaste toetamiseks ettenähtud summa tõusis 12 miljoni margani. Muidugi ei suutnud selline summa puudustkannatavate õpilaste vajadusi kaugeltki rahuldada ega koolikohustuse täitmist kindlustada, ent sedagi saavutati ainult demokraatliku intelligentsi väljaastumise tulemusena Riigikogus.

Õpetajate V üleriiklikul kongressil juunis 1921. a. esitatud andmetel oli neljas õppeaasta linnakoolides üldiselt sisse seatud, kuid maakondades suurelt osalt veel läbi viimata. IV klassi polnud ruumide puudusel sisse seatud 172 juhtumil, õpetajate puudusel 65 juhtumil ja muil põhjusil 31 juhtumil.[110] Märgiti, et mitmesuguste koolitüüpide normaalkoolile lähendamisel on veel palju raskusi võita. Varem oli maakooli domineerivaks tüübiks nn. külakool ühe õpetaja ja kolme klassiga. 1921. aastal oli näiteks Harjumaal veel säilinud 2-klassilisi koole 17 ja 3-klassilisi 49, 4-klassilisi oli aga 34, 5-klassilisi 11, 6-klassilisi 17 ja 7-klassilisi 3.[111] 3-klassiliste koolide lõpetajad tulid igalt poolt kokku 4-klassilistesse koolidesse, ja see raskendas viimaste tööd.

Õpetajate V kongress võttis vastu resolutsioonid alghariduse teostamise kohta. Kooliruumide puuduse kõrvaldamiseks soovitati anda omavalitsustele riigi abiraha ja krediiti, eesõigust mõisahoonete kasutamiseks ja võimaldada rekvireerimist. Märgiti ka,

---

[106] «Sotsiaaldemokraat» nr. 32, 9. veebr. 1921.
[107] I Riigikogu protokollid, 3. istungjärk, 1921, v. 525 ja 529.
[108] Tegelikult oli see arv palju suurem, näit. ajakirjanduse andmeil 32 000.
[109] I Riigikogu protokollid, 3. istungjärk, 1921, v. 595—596.
[110] «Kasvatus» 1921, nr. 13—14, lk. 199.
[111] Sealsamas, lk. 217.

et kuna kogukonnad üksi ei suuda kehvemaile õpilastele tarvilikul määral toetust anda, siis peaks riik suure osa toetuse andmisest enda peale võtma. 3-klassilised koolid ühe õpetajaga soovitati kiiresti likvideerida ühendamise teel.[112]

1922. aasta riigieelarves oli kehvemate õpilaste toetamiseks ette nähtud jällegi ainult 12 miljonit marka.[113] E. Murdmaa ja J. Piiskar juhtisid Riigikogus tähelepanu Haridusministeeriumi eelarve klassiiseloomule, näitasid, et eelarve suuremad summad tarvitatakse eeskätt jõukama kihi huvides, rahvakoolile ja koolivälisele haridusele aga kulutatakse riigi poolt väga vähe. Ainult 33 protsenti Haridusministeeriumi eelarvest oli määratud algkoolile, kuigi algkool pidi olema, nagu väideti, «allpool igasugust arvustust».[114] Selle asemel et rahvakooli olukorda parandada, maksis riik kinni eesõigustatud kihtide huve teenivate erakeskkoolide ja nende kõrge õppemaksuga ettevalmistusklasside õpetajate palgad, kulutades igale koolile üle miljoni marga aastas.[115] J. Piiskari ettepaneku suurendada kehvemate õpilaste toetussummat 86,45 miljoni margani lükkas Riigikogu enamus tagasi.[116]

Algkooliseaduse järgi pidid puudustkannatavaid õpilasi abistama kohalikud omavalitsused, kuigi isegi kodanlik ajakirjandus oli sunnitud tunnistama, et «vallanõukogud on enamasti väga kitsid kehvemaid õpilasi toetama» ja et «suuremas osas valdades ei ole seni olnud kehvade õpilaste toetamist toiduainete ja kehakattega».[117] Haridusministeeriumi ülevaates alghariduse kohta 1923. aastal tähendati, et «seaduses ettenähtud kehvemate laste toetamiseks on kogukonnad suutnud võrdlemisi vähe pakkuda, kuna seniste maksuseaduste kohaselt kogukondade sissetulekud väga piiratud on».[118] Maksuseadused, mõistagi, olid koostatud jõukama kihi huvides, kulaklusel polnud mingit tahtmist kanda üldise koolikohustuse teostamisega seotud kulusid.

Eestimaa Kommunistlik Partei alustas 1922. aastal võitlust kõigi töötajate koondamise eest Töörahva Ühisesse Väerindesse 12 nõudmise alusel. Haridusalal nõuti, et alg-, kesk- ja kõrgem haridus olgu kõigile maksuta ning töörahva lastele õppeabinõud, toit, riided ja jalanõud kõigis koolides riigi poolt. Nõuti sõjaväe ja nuhkide ülalpidamiseks minevate summade kulutamist rahvahariduse.[119]

Töörahva Ühise Väerinde lendleht 16. septembril 1923. a. esitas nõudmised, mille eest omavalitsustes kavatseti võidelda. Nõuti töörahva lastele kooliskäimise võimaldamist sel teel, et neile antaks omavalitsuste kulul õppeabinõud, riided, jalanõud ja

[112] «Kasvatus» 1921, nr. 15—16, lk. 251.
[113] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 199, l. 124.
[114] I Riigikogu protokollid, 5. istungjärk, 1922, v. 934.
[115] Sealsamas, v. 940.
[116] Sealsamas, v. 1065.
[117] «Päevaleht» nr. 142, 21. juunil 1922.
[118] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 150, l. 3.
[119] «Tallinna Tööline», proovinumber, jaanuar 1922.

toit ning parematele õpilastele määrataks kesk- ja ülikoolis stipendium. Asuti seisukohale, et kultuurilist olukorda valdades ja alevites tuleb parandada jõukate kulul, näiteks koolimajade ja seltsimajade ehitamise alal.

Nii näidati EKP nõudmistes ka allikad haridusalaste kulude katmiseks, kuid muidugi polnud kodanlikul valitsusel mingit tahtmist muretseda selleks sissetulekuid valitsevalt klassilt.

Koolikohustuse mittetäitmise vastu püüti võidelda trahvimisega. «Selle asemel, et haridust töörahva lastele maksuta anda, et neile riideid, jalanõusid ning õppeabinõusid tasuta muretseda, laostab kodanlik valitsus kehvi töölisi trahvidega, kuna nad ei suuda oma lapsi kooli saata,» kirjutati ajalehes «Töörahva Hääl». «Igal kehval lapsevanemal tuleb puudutud päeva eest 10 marka trahvi maksta. Nii on Vao vallas mõnel lapsevanemal trahvi kuni 300 marka, Porkuni vallas üle 500 marga, Salla vallas üle 700 marga, Paasvere vallas on 56 lapsevanemalt võetud trahvi 3579 marka.»[120] Kuna ühelt poolt pandi maksma koolisundus ja trahvid, teiselt poolt aga ei hoolitsetud peaaegu mitte sugugi kooliskäimise võimaluse eest, tekkis kehvemate lastevanemate hulgas koolivastane meeleolu.

Haridusministeeriumi eelarve küll kasvas, kuid sellest hoolimata ei moodustanud see eelarve 1923. aastal 10 protsentigi riigi kogu kulude eelarvest. Samal ajal kui Sõjaministeeriumi peale kulutati üle 1,5 miljardi, tõusis Haridusministeeriumi eelarve vaevalt poole miljardi margani, moodustades seega Sõjaministeeriumi eelarvest ainult kolmandiku. Toetussummana kehvematele õpilastele oli 1923. a. eelarvesse võetud vaid 15 miljonit marka, kuigi oleks kulunud mitu korda rohkem, et neile kooliskäimist vähegi võimaldada. See summa otsustati jaotada proportsionaalselt elanike arvule, Saaremaal ja Läänemaal 10 protsenti ning Petserimaal, Narvas ja Narva jõe tagustel aladel 15 protsenti juurde lisades.[121]

Kuna koolimajade puudus oli rahva vaesuse kõrval algkooliseaduse elluviimise teiseks suureks takistuseks, oli valitsus sunnitud esitama koolimajade ehitusfondi seaduseelnõu. Mõnes riigi osas — Läänemaal, Saaremaal ja Petserimaal — oli koolimajade puudus niivõrd terav, et seal algkooliseaduse läbiviimine peaaegu võimatuks osutus. Seda arvestades otsustas rahaasjanduse komisjon valitsuse poolt ettenähtud 10 miljoni margalist laenu omavalitsustele koolimajade ehitamiseks suurendada 1922. aastal 30 miljoni margani.[122] Koolimajade ehitusfondi seaduse järgi tuli 1922. a. ja 1923. a. arvata riigikassast ehitusfondi iga aasta 30 miljonit marka ning 1924. ja 1925. a. vastavalt 20 miljonit marka. E. Murdmaa arvates olid need summad täiesti ebapiisavad ja ta esines Riigikogus ettepanekuga anda 1922. aastal riigikassast ehitusfondi 100

[120] «Töörahva Hääl» nr. 10, 7. juuni 1923.
[121] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 205, l. 90.
[122] I Riigikogu protokollid, 5. istungjärk, 1922, v. 79—80.

miljonit marka, 1923. aastal sama palju, 1924. aastal ja 1925. aastal aga suurendada fondi igal aastal 50 miljoni marga võrra, kuid tema ettepanek lükati enamuse poolt tagasi.[123]

Real juhtudel taotlesid omavalitsused endiste mõisahoonete ülevõtmist kooliruumideks, kuid vastavad ametkonnad ei osutanud selles küsimuses erilist vastutulekut. Ajakirjanduses märgiti, «et vist küll ükski vald härrastemaja kooli otstarbeks ilma suurema sõdimiseta kätte pole saanud. Iga niisugust algatust peab enne mitmest nõelasilmast läbi ajama, kui viimaks korda läheb kõiki «eriotstarbe» mehi ja muid sarnaseid võita.»[124] Põllumeestekogude partei liikmed, s. t. suurkodanluse esindajad töötasid sellistele taotlustele vastu.

Seoses algkoolide koondamisega suurematesse ruumidesse, hakkas algkoolide arv, mis esialgu tõusis, alates 1922. aastast langema, kuid samal ajal tõusis klasside arv. Neljandate klasside arv algkoolides kasvas aasta-aastalt, kuid võrdlemisi visalt: 1920/21. õppeaastal tuli iga 100 I klassi kohta 65, 1921/22. õppeaastal 71, 1922/23. õppeaastal 78 ja 1923/24. õppeaastal 83 IV klassi. Vastavalt tõusis IV klasside õpilaste arv: 1920/21. õppeaastal moodustas IV klasside õpilaste arv I klasside õpilaste arvust 48 protsenti, 1922/23. õppeaastal aga 74 protsenti. Koolikohustuslikest lastest jäi Haridusministeeriumi andmeil 1922/23. õppeaastal üldse õpetuseta 4,9 protsenti (5216 last), kusjuures ligi poole sellest arvust andis Petserimaa, kus jäi koolist eemale 24 protsenti (2108 last).[125]

Viiendaid klasse töötas 1922/23. õppeaastal üldse 416, kuuendaid 359 (iga 100 esimese klassi kohta tuli 26 kuuendat klassi). Ka neis klassides kasvas õpilaste arv, kuid väga aeglaselt. IV klassi lõpetajatest läks 1922/23. õppeaastal V klassi edasi 50 protsenti.[126]

Alghariduse seisukord oli 1922/23. õppeaasta andmetel kokkuvõttes järgmine: koolikohustuslastest said üldse õpetust 95,1 protsenti, kooliskäijatest lõpetasid kohustusliku 4-klassilise algkooli 74 protsenti, IV klassi lõpetajatest astusid V klassi 50 protsenti ja VI klassi lõpetasid kõigist õpilastest 28 protsenti.[127]

Koolimajade ehitusfondi seadusega oli ette nähtud anda omavalitsustele 4 aasta jooksul (1922—1925) 100 miljonit marka laenu. Kuna sellest summast ei jätkunud isegi kõige hädalisemate vajaduste rahuldamiseks, kavatses Haridusministeerium küsida 1923. aastal lisakrediiti 60 miljonit marka ja 1924. aastal 75 miljonit marka. Valitsus aga lubas 1924. aastal lisakrediidiks ainult 10 miljonit marka.[128]

Selle küsimuse arutamisel rõhutas E. Murdmaa Riigikogus,

---

[123] I Riigikogu protokollid, 5. istungjärk, 1922, v. 951.
[124] «Ühendus» nr. 6, 21. nov. 1923.
[125] «Kasvatus» nr. 10, 1924, lk. 303.
[126] Sealsamas.
[127] Sealsamas.
[128] II Riigikogu protokollid, 2. istungjärk, 1923, v. 1435—1436.

et algkoolid on just ruumide poolest väga viletsas seisukorras. Kui ühe- kuni kolmeklassilised koolid muudeti nelja õppeaastaga koolideks, siis tavaliselt jagati üks kooliklass vaheseinaga kaheks. Mõnes kohas kasutati endisi kõrtsiruume, elukortereid ja isegi mahajäetud vaestemaju. E. Murdmaa esitas andmed selle kohta, kui palju läheks maakondadel tarvis valitsusepoolset toetust, et kõige minimaalsemal, kõige vähenõudlikumal viisil läbi viia avalikkude algkoolide seadust. Kogusummas vajasid maakonnad 1 miljard 406 miljonit marka. Linnade kohta veel kindlad andmed puudusid, peale nelja, kes nõudsid koolimajade ehitamiseks 90 miljonit marka toetust. E. Murdmaa arvestuse järgi vajati selle summa jagamisel 7 aastale, s. t. 1930. aastani igal aastal 222 miljonit marka. Arvesse võttes 1923. aasta rasket viljaikaldust, esitas E. Murdmaa ettepaneku nõuda 1924. aastaks 10 miljoni marga asemel 55 miljonit marka lisakrediiti,[129] mis koos ehitusfondi seaduses ettenähtud 20 miljoni margaga moodustas Haridusministeeriumi poolt nõutud 75 miljonit marka. O. Gustavson toetas oma sõnavõtuga E. Murdmaa ettepanekut, avaldades arvamist, et minimaalse summa esitas Murdmaa eeldusel, et see võiks leida keskrühmituste ja võib-olla isegi parema tiiva toetust.

E. Murdmaa ettepanek võeti hääletamisel väikese häälteenamusega vastu, kuid siis nõudis põllumeestekogude liige Tupits sedelitega hääletamist, mis andis vastupidise tagajärje.[130] E. Murdmaa esitas oma ettepaneku koolimajade ehitusfondi suurendamise seaduse III lugemisel uuesti ning saavutas seekord võidu. Ülaltoodust nähtub, et minimaalseidki summasid kooli jaoks võis saavutada ainult demokraatlike jõudude visa taotluse tulemusena.

1924. aasta riigieelarve nägi puudustkannatavate õpilaste toetamiseks ette 15 miljonit marka, millest Haridusministeeriumi kalkulatsiooni järgi pidi ühe õpilase kohta tulema natuke alla 500 marga. Niisiis arvestas Haridusministeerium puudustkannatavate õpilaste arvu umbes 30 000-le. O. Gustavson tähendas selle kohta Riigikogus, et arvestades töötatööliste suurt arvu, on äärmise puuduse all kannatavaid lapsi kindlasti rohkem kui 30 000. Ta tegi ettepaneku suurendada kehvemate kooliealiste laste toetust 15 miljoni marga võrra, nii et toetus endisega kokku moodustaks 30 miljonit marka.[131] Selle ettepaneku, mis eelarve III lugemisel esitati uuesti, lükkas Riigikogu enamus tagasi.

Hoolimata kehvade õpilaste äärmiselt puudulikust toetamisest, tegi koolikohustuse täitmine siiski väikesi edusamme. Kui 1923/24. õppeaastal jäi õpetuseta 4,3 protsenti koolikohustuse alla kuuluvatest lastest, siis 1924/25. õppeaastal langes see protsent 3,4-ni.[132] Petserimaal olid vastavad arvud 20 protsenti ja 18,7 protsenti. Petserimaa koolinõuniku seletuse järgi oli õpetuseta

[129] II Riigikogu protokollid, 2. istungjärk, 1923, v. 1525.
[130] Sealsamas, v. 1531.
[131] II Riigikogu protokollid, 3. istungjärk, 1924, v. 1174—1175.
[132] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 122, l. 52.

Eesti Õpetajate Liidu juhatus 1922. aastal. Vasakult istuvad: J. Kana, E. Neuhaus (Nurmiste), K. Treffner, esimees J. Annusson, G. Stahlman (Meresmaa), E. Martinson (Murdmaa), seisavad J. Kents, V. Peet, J. Kiivet, J. Rummo, A. Õunapuu, V. Sokolov

jäävate laste suure hulga põhjuseks rahva erakordne vaesus selles maakonnas, kusjuures abiandmine kehvemaile õpilastele vallavalitsuste poolt puudus täiesti.

Mõningad edusammud koolikohustuse täitmise osas olid tingitud peamiselt uute koolimajade ehitamisest ning vanade laiendamisest ja parandamisest. Rahvahulkade ja demokraatlike haridustegelaste survel tuli võimudel anda koolide kasutada ka osa mõisate härrastemaju. Eelnevatel aastatel sundis kooliruumide puudus ja kitsus hoopis suurema hulga lapsi koolist ära jääma kui 1924/25. õppeaastal.[133]

1922. aasta keskkooliseadus. Keskkooli küsimuses võttis õpetajate IV kongress 1920. aastal vastu järgmised resolutsioonid: 1) Keskkool on ühtluskooli teine aste 5-aastase kursusega, mis järgneb 6-aastasele algkoolile. 2) Keskkool on kõigile kättesaadav ja maksuta. 3) Keskkooli ülesandeks on kasvatada avara ilmavaatega ning loova töövõimega inimesi ja oma kasvandikke ette valmistada kõrgema hariduse saamiseks. Üldhariduslike keskkoolide kõrval nõuda ka kutsekeskkoolide võrgu väljatöötamist.[134]

[133] «Kasvatus» 1926, nr. 7, lk. 216.
[134] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 90, l 222—225.

Need demokraatlikud põhimõtted said aluseks 1921. a. Jüri Annussoni (kes oli sel ajal Õpetajate Liidu esimees ja Riigikogu hariduskomisjoni esimees) poolt väljatöötatud keskkooliseaduse eelnõule, mis esitati Riigikogule 4. aprillil 1921. a. Haridusministeerium H. Baueri juhtimisel töötas samal ajal välja oma eelnõu. See niinimetatud avalike üldhariduslike keskkoolide seaduse eelnõu esitati valitsuse poolt Riigikogule 14. oktoobril 1921. a. J. Annussoni eelnõu oli õpetajate V üleriiklikul kongressil juunis 1921. põhjalikult läbi arutatud ja vastuvõetavaks tunnistatud, seepärast võib seda nimetada õpetajate eelnõuks.

Valitsuse ja õpetajate keskkooliseaduse eelnõu vahel olid üsna olulised erinevused. Õpetajate eelnõu järgi pidi keskkool ühtluskooli teise astmena samuti nagu algkool olema maksuta ja usuõpetuseta. Selles nõudmises avaldus sotsialistliku revolutsiooni põhimõtete ja 1920. aastal vastuvõetud EKP programmi mõju, mille järgi haridus pidi olema töörahvale kättesaadav algkoolist ülikoolini ja vaba usu mõjust. Linnade ja maakondade omavalitsused pidid avama keskkoole vastavalt õppida soovijate arvule. Keskkooli alamasse klassi pidi vastu võetama 6-klassilise algkooli lõpetajaid ilma eksamita. Seaduse maksmahakkamisega tuli keskkoolide ettevalmistus- ning alamad klassid 6 esimese õppeaasta piirides muuta algkooliklassideks.

Valitsuse eelnõu järgi oli keskkool maksuline ja usuõpetusega (õpilastele mittesundusliku õppeainena). Uute koolide avamise küsimuse pidi valitsus ministeeriumi ettepanekul igal juhtumil eraldi otsustama. Keskkooliga võis olla ühendatud ka 6-klassiline algkool või selle 2 vanemat klassi, millega ühtluskooli mõte oli annulleeritud. Kuna selle seaduseelnõu järgi keegi polnud kohustatud avama keskkoole vastavalt õppida soovijate arvule, siis peeti võimatuks õpilasi vastu võtta ilma eksamiteta. Väga võimukas oli valitsuse eelnõu järgi koolijuhataja, kellel oli õigus esitada õpetajaid valimiseks ja tagandamiseks, anda õpetajaile juhendeid nende õpetus- ja kasvatustöös, teha neile märkusi ja hoiatusi.

Mõningail andmeil oli olemas veel kolmas projekt, mille autoriks oli F. V. Mikkelsaar. Tema seaduseelnõule ei antud Haridusministeeriumis käiku, kuna see näis liiga novaatorlikuna. F. V. Mikkelsaar oli tuttav Lääne-Euroopa ja USA uuema pedagoogilise kirjandusega ja võttis sealt oma projekti kutselaadilise üldhariduslikku keskkooli idee. Sellest laenas H. Bauer oma projekti võimaluse asutada keskkoole väga mitmesuguste harudega.[135]

I Riigikogu hariduskomisjon võttis oma töö aluseks J. Annussoni eelnõu ja kasutas Haridusministeeriumi eelnõu materjalina. Selle tulemusena valminud avalike üldhariduslike keskkoolide seaduse eelnõu, mis esitati Riigikogule 15. septembril 1922. a.,

---

[135] Enn Nurmiste, Tallinna Tehnikum 1915—1940, Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi Raamatukogu Arhiivifond, s.-ü. 3488, lk. 30.

nägi ette emakeelse, maksuta ja usuõpetuseta keskkooli 5 õppeaastaga. Keskkooli juures algkooli viiendale ja kuuendale õppeaastale vastavaid klasse avada polnud selle eelnõu järgi lubatud. Eelnõu katsus Haridusministeeriumi, koolivalitsuste ja keskkoolidirektorite võimupiire vähendada ning kooli-hoolekogu ja pedagoogikanõukogu kompetentsi suurendada.

Mis puutub maksuta keskkooli nõudmisse, siis, nagu selgitas V. I. Lenin, kapitalistlikus ühiskonnas «ka see keskkool, kes ei võta mingisugust õppemaksu, ei lakka sugugi olemast klassikool, sest õpilase ülalpidamise kulud 7—8 aasta jooksul on võrratult suuremad kui õppemaks, neid kulusid suudab kanda ainult väga väike vähemus»[136]. Ent kuigi maksuta keskkooli nõue kodanliku korra tingimustes veel ei õõnestanud klassikooli aluseid, oleks selle teostamine siiski võimaldanud töörahva lastele mõnevõrra kergemat pääsu hariduse juurde, ja seepärast olid valitsevad kodanlikud ringkonnad kindlalt selle nõudmise vastu.

Keskkooliseaduse arutamisel Riigikogus alustasid reaktsionäärid kohe rünnakut. H. Bauer, J. Lattik jt. astusid välja maksuta ja usuõpetuseta keskkooli vastu, samuti pedagoogikanõukogu õiguste laiendamise vastu. H. Bauer tähendas, et nii kaugele kui hariduskomisjoni projektis, ei ole mindud kusagil Euroopas peale Nõukogude Venemaa.

Keskkooli ülesandena oli hariduskomisjoni eelnõus märgitud «haritud kodanikkude kasvatamine ja õpilaste ettevalmistamine kõrgematesse õppeasutustesse astumiseks». Kuna see formuleering jättis lahtiseks küsimuse, millises vaimus tuleb õpilasi kasvatada, pidas H. Bauer vajalikuks juurde lisada, et neid tuleb arendada «isamaaliselt mõtlejaiks, ausaiks, harituiks ja teovõimsaiks riigi kodanikeks», s. t. kasvatada kodanliku natsionalismi vaimus.

H. Bauer tähendas, et «koolil tuleb tingimata hoolitseda, et meie kooliõpetajad mitte avalikult, nagu see näiteks vabadussõja ajal juhtus, ajalootundides ei julgeks tunnistada, et neil mingit sümpaatiat Eesti vabariigi vastu ei ole» ja et «kooliõpetajad avalikkudel koosolekutel ei hõiskaks, et Eesti vabadussõda pole muud, kui kõige suurem jõhkrus maailmas», jne.[137] Hoolimata neist vihjetest õpetajate «kahtlasele» meelsusele lükkas Riigikogu enamus Baueri parandusettepaneku tagasi nii seaduseelnõu II kui III lugemisel.[138] Väikekodanlike ringkondade selline seisukoht seletub revolutsioonilise töölisliikumise mõjuga käsiteldaval perioodil, mille tõttu ei tahetud natsionalismi avalikult deklareerida.

Maksuta ja usuõpetuseta keskkooli küsimuses arenesid pikad vaidlused. Parempoolsed sõnavõtjad püüdsid näidata, nagu poleks neil maksuta keskkooli vastu põhimõtteliselt midagi, kuid praktilistel põhjustel polevat seda siiski võimalik ellu viia, omavalit-

---

[136] V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 414.
[137] I Riigikogu protokollid, 8. istungjärk, 1922, v. 271.
[138] Sealsamas, v. 798.

sused ei jõuaks neid ülal pidada, rahva maksukoorem tõuseks jne. «Maksuta keskkool oleks suur ülekohus laiade rahvakihtide vastu ...» väitis J. Tõnisson.[139] Rikkamatel polevat midagi õppemaksu maksmise vastu, kehvi andekaid õpilasi aga võivat õppemaksust vabastada jne. Pahemalt poolt tähendati selle kohta, et kui põllumehed ja ärimehed on nii lahkesti valmis maksusid maksma, siis võiks valitsus seda valmisolekut ka ära kasutada. «Meil ei ole maksusüsteem mitte kohaselt korraldatud, võiks vastavaid liike tugevamalt maksustada ja sealt, võib olla, saaksime ka niipalju sisse, et maksuta keskkooli võiks läbi viia.»[140]

Riigikogu liige A. Hansen, kes 1922. aasta septembris võeti vastu EKP ridadesse,[141] paljastas oma sõnavõtus kodanluse koolipoliitika klassiolemust. Ta näitas kujukalt, et jõukamad kihid ei taha mingil tingimusel näha seda, et vaesemad lapsed võiksid kõrgemat haridust saada, kuna nad siis nii mõnegi kraadi oma orjameelsusest maha jätavad ja oma huvisid kaitsma hakkavad. Ta väitis, et maksuta keskkooli võimaldamine ei tekitakski riigi rahaasjanduses eriti suuri vapustusi, kuna sõjaväe ja politsei jaoks leidub raha alati küllaldaselt. Mis puutub parempoolsete väitesse, et vaesed andekad õpilased nagunii õppemaksust vabastatakse, siis selgitas A. Hansen, et vastavate komisjonide parempoolse koosseisu tõttu vabastatakse sageli neid, kelle vanemate majanduslik olukord seda tungivalt ei nõuagi, kuna päris vaesed jäävad vabastamata. «Mul isiklikult on palju tegemist mitmesuguste pedagoogika- ja lastevanemate nõukogu otsustega,» ütles A. Hansen, «ja olen mitmed sajad ja tuhanded nende protokollisid läbi vaadanud, ja ... harva leidus seal niisuguseid otsuseid, mis oleks vabastanud täiesti vaest, kuna suuremalt jaolt vabastatud olid need, kel sugugi vabastamist tarvis ei olnud ... See tuleb sellest, et vaesematel õpilastel niivõrd toekat kaitsjat komisjonis ei olnud.»[142]

Usuõpetuse küsimuses püüdsid parempoolsed oma taotlusi samuti maskeerida «rahva huvide» ja «rahva tahtega». A. Hansen näitas, et usuliikumine on tugevam seal, kus rahva viletsus on suurem ja hariduslik tase madalam. «Haridus on jõud ja haridus lahendab ise selle usuküsimuse ... Sellelt seisukohalt välja minnes on arusaadav, mispärast tahetakse seda läbi viia, et vaesematele kihtidele oleks kõrgema hariduse saamine raskem ja teiselt poolt nendele peale tuupida usku ... Olete teie kunagi kuulnud kantslite kaudu, et inimene haridust peaks püüdma, et tema haridust ei põlgaks ega vihkaks?» küsis A. Hansen. «Küll aga olete kuulnud, et austa oma ülemaid ja härrasid, sest nende vastu ülesastumine on patt.»[143]

---

[139] I Riigikogu protokollid, 8. istungjärk, 1922, v. 289.
[140] Sealsamas, v. 340.
[141] Revolutsiooni lipukandjad I, Tallinn 1962, lk. 43.
[142] I Riigikogu protokollid, 8. istungjärk, 1922, v. 342—343.
[143] Sealsamas, v. 343—345.

Võitlus Riigikogus usuõpetuse väljajätmise eest keskkoolis õpetatavate ainete hulgast arenes pahempoolsetele saadikutele vahelduva eduga. Nii läks seaduseelnõu II lugemisel läbi J. Tõnissoni ettepanek välja jätta seadusest sõnad, et keskkool on «ilma usuõpetuseta», III lugemisel aga otsustati napi enamusega uuesti, et keskkool on ilma usuõpetuseta. Keskkooliseaduse arutamisel usuõpetuse küsimuses saavutatud võit, millega usuõpetus tunnistati koolile mittekohustuslikuks õppeaineks, osutus aga ainult ajutiseks. Peagi alustasid kiriklased otsustavat pealetungi.

Demokraatliku intelligentsi ettepanek, et keskkool oleks maksuta, lükati Riigikogu enamuse poolt tagasi. Tagurlase A. Jürgensteini ettepanekul piirati ka pedagoogikanõukogu õigusi.[144]

E. Murdmaa ja H. Baueri vahel tekkis poleemika küsimuses, kas avalike keskkoolide juures töötavad alamad klassid tuleb muuta algkooliklassideks kuue esimese õppeaasta või kohustusliku nelja esimese õppeaasta ulatuses. Kahehäälse enamusega pääses võidule viimane, H. Baueri poolt esitatud seisukoht.[145] Nii ei saavutanud keskkooliseaduse arutamisel I Riigikogus kindlat ülekaalu ei väikekodanlik-demokraatlik ega reaktsiooniline suund. Kõik küsimused otsustati enamasti vaid paarihäälse enamusega ühe või teise poole kasuks. See oli tingitud asjaolust, et I Riigikogus puudus parempoolsetel parteidel kindel enamus.

Riigikogu poolt 7. detsembril 1922. a. vastuvõetud avalike keskkoolide seaduse järgi moodustas keskkool ühtluskooli teise järgu, ta oli emakeelne ja usuõpetuseta, tema ülesandeks pidi olema haritud kodanike kasvatamine ja õpilaste ettevalmistamine kõrgematesse õppeasutustesse astumiseks. Avalikke keskkoole pidasid ülal riik ja omavalitsused. Otsuse tegemise õigus uute koolide avamiseks kuulus valitsusele. Õppemaksu suuruse avalikes keskkoolides ja õppemaksust vabastamise alammäära pidi kinnitama Haridusministeerium kooli ülalpidaja ettepanekul. Avalike keskkoolide aset täitvaile erakeskkoolidele võis Haridusministeerium eelarve korras määrata rahalist toetust ja anda neile koolidele kõik avalike koolide õigused.

Keskkooli nimetati gümnaasiumiks ja tema kursus pidi kestma 5 õppeaastat. Keskkoolikursus jagunes kaheks astmeks: alamaste (I—II kl.) ühise õppekavaga ja ülemaste (III—V kl.) erineva õppekavaga. Õppeainete laadi ja ulatuse järgi võis keskkooli ülem aste olla korraldatud humanitaar-, reaal-, majandus-, tehnika- jt. eriaineliste harudena. Neid harusid võis olla üks või mitu.

Seadus nägi ette, et keskkooli I klassi võetakse kuueklassilise algkooli lõpetajaid ilma eksamita, juhul aga, kui soovijaid on rohkem kui vabu kohti koolis, siis võetakse õpilasi vastu võistluseksamitega. Keskkooli lõputunnistus andis õiguse ilma eksamita astuda kõrgemasse kooli.[146]

---

[144] I Riigikogu protokollid, 8. istungjärk, 1922, v. 678.
[145] Sealsamas, v. 1063—1067.
[146] «Riigi Teataja» nr. 155/156, 16. dets. 1922, lk. 751.

Keskkooliseadus pidi kehtima hakkama 1. augustil 1923. a. Selleks ajaks pidi muudetama avalikeks algkoolideks või algkooliklassideks avalike keskkoolide ettevalmistus- ning alamad klassid, mis vastasid algkooli sunduslikele õppeaastatele. Kuna seaduses oli juttu ainult avalikest keskkoolidest, siis tähendas see sisuliselt seda, et erakeskkoolide juures võisid ettevalmistusklassid püsima jääda ka algkooli nelja esimese kohustusliku õppeaasta ulatuses. Seega ei tähistanud keskkooliseadus koolisüsteemi täielikku ühtlustamist. Varakaile klassidele jäi võimalus kasutada kõrgema õppemaksuga erakoole, et sel viisil oma lapsi juba maast-madalast töörahva lastest eraldada ja erakeskkoolide juures töötavate kõrge õppemaksuga algkooliklasside kaudu kindlustada neile keskkooli pääsemine eesõigustatud korras. Suur osa erakoole asus Tallinnas, kodanluse ladvakihi peamises keskuses. Umbes pooled Tallinna keskkooliõpilased õppisid erakoolides.

Tsaariaegse koolisüsteemiga võrreldes, mis kandis veel feodalismi igandite pitserit, oli uus koolisüsteem muidugi ühtlasem ja demokraatlikum, kuid säilitas klassilise piiratuse. «Seisuslik kool nõuab õpilastelt teatavasse seisusse kuulumist. Klassikool ei tunne seisusi, ta tunneb ainult kodanikke. Ta nõuab kõigilt õpilastelt **ainult üht**: et ta maksaks enda õpetamise eest,» kirjutas V. I. Lenin, «... neid, kel pole võimalusi õppemaksu tasumiseks, õppeabinõude muretsemiseks ja õpilaste ülalpidamiseks kogu õppeperioodi jooksul, — neid ei lase klassikool lihtsalt keskhariduse juurde.»[147]

Õppemaks keskkoolides näitas tõusutendentsi. 1919./20. õppeaastal oli see 200—400 marka aastas, nooremates klassides vähem, vanemates rohkem. 1921/22. õppeaasta I poolel võeti Tallinna kesk- ja kommertskoolides õppemaksu 500 marka, II poolel aga juba 1250 marka, seega tuli sel õppeaastal maksta kokku 1750 marka, väljaspool linna elavatel lastevanematel aga kokku 2625 marka.[148] 1922/23. õppeaastal olid aga vastavad summad 2500 ja 4000 marka aastas. Erakoolides oli õppemaks palju kõrgem, näiteks H. Kubu eraühisgümnaasiumis 6000 marka aastas.[149] Teiste linnade keskkoolides oli õppemaks 2000—3000 marka aastas.[150] Teatud määral oli õppemaksu tõus (samuti nagu kõigi hindade ja palkade tõus) seotud rahaväärtuse pideva langusega neil aastail.

Õppemaksust vabastati 1919/20. õppeaastal vaid 7 protsenti ja 1920/21. õppeaastal 10 protsenti õpilastest. Veel vähemal määral anti toetust muul viisil — riiete, jalanõude, toidu ja raha näol. Abiraha said 1919/20. õppeaastal 1 protsent õpilasi keskmiselt 1000 marga suuruses summas ühe õpilase kohta ja 1920/21. õppeaastal 1,5 protsenti vastavalt 2200 marka.[151] Hiljem õppemaksust vabastatud õpilaste arv keskkoolides tõusis, kõikudes 15—25 prot-

[147] V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 414.
[148] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 46, l. 200.
[149] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 205, l. 10.
[150] Sealsamas s.-ü. 153, l. 164, 165, 183.
[151] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 90, l. 123.

sendini.[152] Mõistagi ei kindlustanud see veel kõigile soovijaile töörahva laste hulgast õppimist keskkoolis. Õppemaksust vabastamise küsimusega tegelesid koolide pedagoogikanõukogud, kelle otsuse kinnitas koolivalitsus. Seega olenes palju nende organite koosseisust ja meelsusest. Erakoolides tegelesid õppemaksust vabastamisega jõukatest lastevanematest koosnevad abiandmise seltsid.

Maareformi, riigivaranduse jagamise, sahkerdamise ja spekuleerimise tagajärjel kasvasid sõjajärgseil aastail Eestis kodanluse read, tekkis niinimetatud tõusikkodanlus. Loomulikult tahtis kodanlus võimaldada oma lastele haridust ja valmistada ühtlasi ette kapitalismi teenreid töörahva laste hulgast.

1914. aastal töötas Eesti alal 38 keskkooli 10 879 õpilasega. Sõjajärgseil aastail keskkoolide ja keskkooliõpilaste arv kasvas. 1919/20. õppeaastal töötas 72 keskkooli (neist 3 õpetajate seminari ja 4 kommertskooli).[153] Ehitati uusi keskkoolihooneid Valgas, Tõrvas, Viljandis, Läänemaal ja Jõhvis. 1922/23. õppeaastal ulatus keskkoolide arv koos 5 õpetajate seminariga 85-ni (neist 45 avalikku ja 40 erakooli.)[154] Kasvas ka õpilaste arv, ulatudes kõrgpunktini 1924/25. õppeaastal, mil 86 keskkoolis õppis 18 721 õpilast.[155] See arv (umbes 160 keskkooliõpilast iga 10 000 elaniku kohta) ületas keskkooliõpilaste suhtelise arvu Lääne-Euroopa riikides.[156]

Keskkooliõpilaste sotsiaalne päritolu oli 1920-ndate aastate I poolel ametliku statistika[157] kohaselt järgmine:

Õpilaste vanemate protsent elukutse järgi	1922/23	1923/24	1924/25
1. Tööstusettevõtte pidajaid	4	3	3,2
2. Kaubandusettevõtte pidajaid	12,2	9,1	8,9
3. Talukoha- ja mõisapidajaid	25,9	24,7	25,1
4. Asunikke	—	2,1	2,6
5. Popsnikke ja vabadikke	2,3	1,9	1,6
6. Põllutöölisi	3,6	4,5	4,2
7. Käsitöölisi	12,9	12,2	12,2
8. Töölisi ja teenijaid	12,7	13,6	14,2
9. Vabakutselisi haritlasi	6,7	6,1	6,7
10. Riigi- ja omavalitsusametnikke	12,8	11,2	11,2
11. Muid	6,9	11,6	10,1
12. Märkimata	15,2	9,3	—

Kui arvestada kolm esimest rühma kodanlusena, siis moodustasid kodanlaste lapsed 1924/25. õppeaastal 37,2 protsenti kesk-

[152] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 654, l. 75.
[153] «Eesti Statistika», 1922, nr. 3—4, lk. 18.
[154] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 196, l. 218.
[155] Eesti 1920—1930, Arvuline ülevaade, Tallinn, 1931, lk. 336.
[156] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 207, l. 12.
[157] «Eesti Statistika» 1926, nr. 60 (15), lk. 8.

kooliõpilastest. Kui viimastele lisandada ametnike lapsed, võib väita, et umbes pooled õpilastest olid kodanliku päritoluga, pooled aga pärinesid töörahva hulgast.

Noil aastail keskhariduse saamiseks peale õppemaksu muid takistusi ei tehtud, ja ka õppemaks polnud veel nii kõrge kui hiljem. Hariduselu olukorrale avaldas kahtlemata mõju töörahva revolutsiooniline võitlus, klassijõudude vahekord sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail. Paljud töötava rahva hulka kuuluvad lastevanemad püüdsid oma lastele iga hinna eest haridust anda, sest rahvas oli harjunud koolihariduses nägema peamist «elus edasijõudmise» eeldust. Tsaarirežiimi tingimustes oli haridus ja keelte valdamine kindlustanud tavaliselt ka parema teenistuse. Ka kodanlikus Eestis ei tundunud esialgu haritlastel olevat tööpuudust: riiklikud ja omavalitsuse asutused vajasid kodanliku riigi algaastail rohkesti ametnikke, samuti vajasid neid sõjajärgseil aastail majandusliku tõusu lootuses rajatud kaubandus- ja tööstusettevõtted. «Gründertumi» ajajärk majanduselus kutsus sama laadse nähtuse esile ka haridusalal. Ent juba 1923.—1924. aasta majanduskriis näitas selgesti kapitalismi arenguvõimaluste piiratust kodanliku Eesti tingimustes. Sellest ajast algasid kodanlikes ringkondades lakkamatud hädaldamised «tarbetust laiutamisest» hariduse alal ja hariduse saamise võimaluste piiramise vajadusest.

Kommunist J. Reesen iseloomustas uute tendentside kujunemist hariduselus oma 1923. aastal Riigikogus peetud kõnes järgnevalt: «Loomulikult oli meil haritlastest riigi loomisel suur puudus... Selleks, et neid produtseerida, asutati hulk keskkoole. Nüüd on sellele keskkooli poliitikale juba teatud vastuvool tekkinud. Parempoolsed erakonnad ei leia seda enam otstarbekohase olevat, mida tööerakonna haridusministrid[158] keskkoolide asutamisega olid korda saatnud... Meie riigiasutused on ametnikkudega täidetud.. Teenistuskoht muutub haritlastele leivaküsimuseks ja sellepärast arvavad parempoolsed sellest üle saada sellega, et ülikoolis õppimisele piiri panna ja keskkooli edasiarendamisele tõkkeid teha.»[159]

1922/23. õppeaasta andmeil astus keskkooli 77 protsenti 6-klassilise algkooli lõpetajaist.[160] Keskkoolilõpetajaid oli 1920. aastal 613, 1921. aastal 1154, 1922. aastal 1412, 1923. aastal 1811 ja 1924. aastal 2000 ümber.[161] Need polnud eriti suured arvud, kuid siiski hakkasid keskkooli lõpetanud noored juba kannatama tööpuuduse all.

Positiivseks nähtuseks oli mitmesuguste õppeharude olemasolu keskkoolis. Nii töötas 1924/25. õppeaastal 64 humanitaar-, 37 reaal-, 11 majapidamis-, 8 kommerts-, 6 pedagoogika-, 3 klassika-,

---

[158] 1922. a. novembrist kuni 1924. a. veebruarini oli haridusministriks tööerakondlane A. Veidermann, varem lühikest aega tööerakondlane J. Annusson.
[159] II Riigikogu protokollid, 2. istungjärk, 1923, v. 1237.
[160] «Eesti Statistika Kuukiri» 1925, nr. 43 (10).
[161] «Kasvatus» 1924, nr. 10, lk. 304.

3 tehnika-, 3 põllumajandus-, 1 ehitustehnika-, 1 kultuurtehnika- ja 1 aiamajandusharu.[162] Kuid vaatamata mitmekesistele laadidele jäi suurem osa neist keskkoolitüüpidest põhiliselt siiski üldhariduslikeks ega andnud õpilastele kindlat elukutset. Eriainete tundide arv oli liiga väike.

Kui üldhariduslike koolide (algkoolide, keskkoolide) õpilaste arv Esimese maailmasõja algul ulatus Eesti alal umbes 88 000-ni[163], siis 1923/24. õppeaastaks oli üldhariduslike koolide õpilasi 139 000 ümber.

Usuõpetuse küsimus. Ametlikes kooliseadustes — nii algkoolikui keskkooliseaduses — oli öeldud, et kool on usuõpetuseta. See ei olnud vastuvõetav kodanluse juhtivaile ringkondadele. Kristlik rahvaerakond seadis endale eesmärgiks usuõpetuse sisseviimise kooli, teda toetasid selles taotluses põllumeestekogude partei ja rahvaerakond. Kuigi «kristlased» oma partei programmis nõudsid usuõpetuse sunduslikkust, et saanud nad töölisklassi revolutsioonilise liikumise ja demokraatliku intelligentsi üldise usuvastase meelsuse tõttu avalikult sellise nõudmisega esineda. Nad püstitasid küsimuse usuõpetuse sisseviimisest kooli vabatahtliku õppeainena, mille tunnid iga kooli õppekavas oleksid kohustuslikud. Selline nõue võimaldas neil ühtlasi teha demagoogiat, nagu oleks Asutav Kogu rikkunud usklike demokraatlikke õigusi.

Varsti pärast keskkooliseaduse vastuvõtmist esinesid «kristlased» Riigikogus seaduseelnõuga «Rahvaalgatamise nõudmine algkooliseaduse muutmise kohta». Seaduseelnõus tehti ettepanek algkooliseaduses ära jätta sõnad «ilma usuõpetuseta» ja algkoolis riigi kulul õpetatavatele õppeainetele juurde lisada usuõpetus, märkusega, et see on õpetajaile ja õpilastele vabatahtlik õppeaine. Sellele ettepanekule olid «kristlased» kogunud rahva hulgas enam kui 25 000 allkirja, millega seaduseelnõu esitamise vormilised nõuded olid täidetud. Ettepaneku vastu võttis Riigikogus sõna kommunist A. Hansen, kes lükkas ümber ettepaneku esitaja põhjenduse, nagu saaks usuõpetuse abil päästa moraali. Ta näitas, et moraal ja kõlblus on langenud sõja ja rahvahulkade viletsate elutingimuste tõttu. Usk ja kirik aga on kapitalistliku süsteemi toetajad, järelikult ka sõdade ja tapmiste toetajad. Sotsiaaldemokraat A. Palvadre avaldas arvamust, et eesti rahva hääleõiguslik enamus ei nõustu sellega, et riik peaks kandma suuri kulusid usuõpetuse peale. Pahempoolsete erakondade ja kommunistide ägeda vastuseisu tulemusena lükkas Riigikogu «kristlaste» esitise 39 häälega 29 vastu tagasi (parempoolseist saadikuist paljud puudusid sellelt koosolekult).[164]

---

[162] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 298, l. 87.
[163] A. Liim, tsit. teos, lk. 92—93.
[164] I Riigikogu protokollid, 8. istungjärk, 1922, v. 1710—1742.

23. detsembril 1922. a. arutas Riigikogu juhatus «kristlaste» nõudmist ja otsustas panna seaduseelnõu 17., 18. ja 19. veebruaril 1923. a. rahvahääletusele.[165] Pärast rahvahääletuse väljakuulutamist alustasid suur- ja keskkodanluse parteid demagoogilist kihutustööd usuõpetuse kasuks. «Postimees», «Päevaleht» jt. kodanlikud ajalehed kutsusid lugejaid peaaegu igas numbris hääletama usuõpetuse poolt. Pandi liikuma kogu kiriku määratu suur aparaat. Riigikogus märgiti hiljem, et ei olnud õieti ühtegi demagoogilist abinõu, mida usuõpetuse pooldajad oleksid tarvitamata jätnud. «Täie teadvusega segati siin vett ning tehti laia demagoogiat pahemale ja paremale... Pakutav usuõpetus pidi rahuldama kõiki, kõiki, kõiki. Ta pidi olema vaba- ja vanameelne, teadusega kooskõlas ja vastuolus, mitte ainult interkonfessionaalne, vaid üldse üks interkõiknaalne asi kogu ristirahva ja isegi uskmatute paganate rõõmuks.»[166] Kiriklased viisid oma kõnedes rahvale usuõpetuse küsimuse ka sotsiaal-poliitilisele pinnale, tegid sellest kehtiva ühiskondliku korra alalhoidmise küsimuse.[167] Sel viisil püüti mõjutada väikeomanike laiu kihte.

Usuõpetuse vastase rinde organiseerijaks oli Eestimaa Kommunistlik Partei, kes tegi selgitustööd oma väljaannete veergudel ja organiseeris kõnekoosolekuid. Ühisrinde taktikat rakendades olid Riigikogu kommunistlik töölisrühm ja EISTP riigikogu rühm juba 5. aprillil 1922. a. pöördunud tööerakonna ja sotsiaaldemokraatide rühma poole kirjaga, kus nõuti: «...usuõpetuse andmine tuleb koolis täiesti ära keelata. Tuleb ka muul viisil takistada usku töörahva orjastamiseks ära kasutada, näit. igasuguste usutunnistuste ja nende asutuste (konsistooriumi jne.) toetamine tuleb kohe lõpetada...»[168] 12. jaanuaril 1923. a. avaldati Töörahva Ühise Väerinde häälekandjas «Tööline» Eestimaa Töölisühingute Üldliidu juhatuse üleskutse, milles pandi ette «kõikidele organisatsioonidele, mis kas väikestki töötajate kogu ühendavad, ühineda väljaastumiseks» selle seaduseelnõu vastu. Üleskutses rõhutati, et «vähemalt maksude küsimus peaks olema aluseks, millel ühineda võivad kõik töötavate kihtide organisatsioonid ühiseks väljaastumiseks riigi kulul õpetatava usuõpetuse vastu[169].» Et ühendada rahvahulgad Eestimaa Töölisühingute Üldliidu ümber, pandi ette luua ühine tegevuskomitee, millest võrdse esindajate arvuga võtaksid osa kõik üleskutsega ühinenud organisatsioonid.

Üleskutsega ühinesid peale Töörahva Ühisesse Väerindesse kuuluvate organisatsioonide ka metssotsid (ISTP). Mõningaid

---

[165] Rahvahääletuse võis läbi viia Asutava Kogu poolt 2. juulil 1920 vastuvõetud «Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise õiguse seaduse» ja selle seaduse maksmapanemise seaduse põhjal («Riigi Teataja» 1920, lk. 833—841 ja lk. 901—902).

[166] II Riigikogu protokollid, 1. istungjärk, 1923, v. 207.

[167] Sealsamas, v. 96.

[168] EKPA, f. 135, nim. 1, s.-ü. 77, l. 8.

[169] «Tööline» nr. 8, 12. jaan. 1923.

ühinejaid leidus ka sotsiaaldemokraatide hulgas, näiteks astus osa Narva sotsiaaldemokraate selles küsimuses töölisorganisatsioonidega ühisrindesse. Mis puutub aga sotside ja tööerakondlaste enamusse, siis hoolimata sellest, et neis parteides, eriti sotside parteis, leidus rohkesti ateistlikult meelestatud haritlasi, ei soovinud need parteid vastavalt oma väikekodanlik-oportunistlikule olemusele ka usuõpetuse küsimuses Eestimaa Kommunistliku Parteiga koostööd arendada, ka arvasid paljud demokraatlikud haritlased, et usuõpetuse viimine kooli ei leia rahva hulgas niikuinii poolehoidu. Töörahva ühisrindest kooli klerikaliseerimise vastu jäi eemale ka Eesti Õpetajate Liit. 15. jaanuaril toimus Õpetajate Liidu juhatuse koosolek, kus sotside ja tööerakondlaste soovil otsustati keelduda koostööst Eestimaa Töölisühingute Üldliiduga.[170] «Kasvatuse» veergudel teatati, et «Eesti Õpetajate Liidu juhatus ei pea võimalikuks koostöötamist Üldliidu juhatusega», ja asuti ühtlasi seisukohale, et «õpetajate organisatsioonid kui niisugused kihutustööst usuõpetuse poolt või vastu osa võtma ei peaks».[171] Lisati ühtlasi, et niisuguse seisukoha võtmine ei tähenda seda, et õpetajad harilike riigikodanikena rahvahääletuse puhul oma maailmavaate kohaselt tegutseda ei võiks.[172] Niisiis jättis Õpetajate Liidu juhatus selles küsimuses õpetajaile kui üksikisikuile vabad käed, kuid ei soovinud avaldada Liidu kui organisatsiooni seisukohta ega kanda selle eest vastutust. Kahtlemata mõjusid sellise neutraalse positsiooni võtmisel kaasa parempoolsete ringkondade kallaletungid Õpetajate Liidule ja ähvardused teda hävitada, millest oli juttu eespool. Sisuliselt avaldus selles Eesti Õpetajate Liidu juhtkonna väikekodanlik kõikuvus, järeleandmine kodanluse survele. Selgitustöö mittetegemisega, neutraalsele positsioonile jäämisega osutati tegelikult teene reaktsioonilistele jõududele.

Kogu õpetajaskond selle seisukohaga muidugi ei nõustunud. Näiteks otsustas Võrumaa Kooliõpetajate Liit hakata ägedalt võitlema usuõpetuse vastu.[173] Samuti liitusid paljud õpetajad teisteski maakondades ja linnades kommunistidega aktiivseks võitluseks usuõpetuse vastu.[174] Hiljem märkis pastor J. Lattik Riigikogus, et kui tema rahvahääletuse ajal koosolekutel kõneles, leidus usuõpetuse vastu väljaastujate hulgas sageli kooliõpetajaid.[175] Samasuguseid teateid avaldas parempoolne ajakirjandus. Näiteks kirjutas «Kaja», et «usuõpetuse rahvahääletuse korral olid paljud Pärnumaa kooliõpetajad usuõpetuse vastaste leeris ja seletasid, et

---

[170] «Tööline» nr. 19, 25. jaan. 1923.
[171] «Kasvatus» 1923, nr. 2, lk. 62.
[172] Sealsamas.
[173] «Kaja» nr. 16, 18. jaan. 1923.
[174] A. Lebbin, Eestimaa Kommunistlik Partei võitluses töörahva ühisrinde eest (1921—1924), Tallinn 1961, lk. 143.
[175] II Riigikogu protokollid, 2. istungjärk, 1923, v. 2020.

kool ilma selle õpetuseta väga hästi läbi saavat, enam veel, et usuõpetus laste peale isegi kahjulikult mõjuvat...»[176]

Kuigi demokraatliku intelligentsi esindajad usuvastasest selgitustööst päriselt kõrvale ei jäänud, pidurdas väikekodanlike parteide taktika nende edukamat rakendumist rahvahääletusele eelnenud kampaaniasse. Peamiseks jõuks usuvastases võitluses kujunes EKP poolt organiseeritud Tegevuskomitee, kuhu kuulusid Eestimaa Töölisühingute Üldliidu juhatuse, Riigikogu kommunistliku töölisrühma, EISTP Keskkomitee ja riigikogurühma, ISTP Keskkomitee ja riigikogurühma, Üleriikliku Maatööliste Liidu juhatuse, Tallinna Töölisühingute Kesknõukogu ja Eesti Raudteeliidu esindajad. Moodustati ka kohalikud tegevuskomiteed. Tegevuskomiteede organiseerimisel toimusid üle maa rahvakoosolekud, kus esinesid kõnedega legaalselt töötavad kommunistid H. Heidemann, R. Pälson, O. Sepre jt.[177] Enamikul kohalike tegevuskomiteede poolt organiseeritud koosolekuil ühineti Tegevuskomitee üleskutsega hääletada «kristlaste» seaduseelnõu vastu. Mõnikord aeti usuõpetuse kaitsjad lihtsalt koosolekult minema. Rea avalikke kõnekoosolekuid usuküsimustes korraldas Sotsiaal-Filosoofiline Üliõpilaste Selts. A. Vahtmann (Vaarandi) tegi Eesti Noorsoo Ühenduse esitava kogu erakorralisel ülemaalisel koosolekul 29. detsembril 1922. a. ettepaneku võtta vastu resolutsioon, milles tunnistatakse usuõpetuse koolidesse viimine pedagoogiliselt kahjulikuks ja peetakse vajalikuks usuõpetuse vastu võidelda. Reaktsionääride ülekaalu tõttu aga lükati see ettepanek pärast ägedaid vaidlusi tagasi.[178]

Referendumil võttis hääletamisest osa ainult 66,2 protsenti hääleõiguslikest kodanikest, neist hääletas usuõpetuse poolt 71,2 protsenti ja vastu 28,8 protsenti. Seega pääses usuõpetus 1923. aastal rahvahääletuse tulemusena seaduslikult kooli ja sellega seotud kulud jäid riigi kanda. Hääletamise tagajärjed näitasid siiski, et suur osa elanikkonnast oli kas usuõpetuse koolidesse viimise vastu või erapooletu, ainult 48 protsenti hääleõiguslike kodanike üldarvust hääletas usuõpetuse kooli viimise poolt. Seegi protsent oli saavutatud osaliselt pettuse ja muude mahhinatsioonide abil. Näiteks tõid «kristlased» isegi 80—90-aastased vanakesed ja pimedad hääletamiskastide juurde ja sundisid neid hääletama usuõpetuse poolt. Mõnes vallas ei toodud valijaile koju mitte kaks sedelit, vaid üks, kus oli ainult sõna «poolt».

Usuõpetuse koolidesse viimise vastu anti kõige rohkem hääli linnades, kus tööstusproletariaati oli rohkem. Ka paljudes valdades hääletas valdav osa elanikkonnast «kristlaste» ettepaneku vastu. Et usuõpetuse pooldajad siiski ülekaalu said, selle üheks põhjuseks oli asjaolu, et sotsid ja tööerakondlased keeldusid valimistel kommunistidega ühist rinnet moodustamast ja levitasid

[176] «Kaja» nr. 281, 21. okt. 1923.
[177] «Tööline» nr. 28, 4. veebr. 1923.
[178] «Päevaleht» nr. 2, 3. jaan. 1923.

demagoogilisi jutte, et usuõpetuse pooldajad ei võida niikuinii. Seetõttu jäid paljud usuõpetuse suhtes ükskõiksed kodanikud hääletamisest kõrvale. Neis kohtades aga, kus sotside realiikmed läksid koos kommunistidega, oli ka usuõpetuse vastu hääletajate protsent suurem.[179]

Rahvahääletuse tagajärjel muudeti algkooliseaduse vastavad paragrahvid, kuid usuõpetuse küsimust keskkoolis rahvahääletus ei lahendanud. Seepärast esitas parempoolsete parteide blokk 1923. a. juunis Riigikogule «Keskkoolide seaduse muutmise seaduse» usuõpetuse keskkoolile kohustuslikuks muutmise eesmärgil. Riigikogu hariduskomisjonis, kus seda küsimust arutati, läksid arvamused lahku: pooled liikmed leidsid, et ettepanek on tarvilik ja vastuvõetav, et keskkoolis peavad olema samad kasvatuslikud põhimõtted mis algkoolis. Teine osa komisjoni liikmeist aga arvas, et usuõpetuse viimisest algkooli ei saa teha mingeid järeldusi keskkooli suhtes. Selle küsimuse arutamisel Riigikogus paljastasid progressiivselt meelestatud intelligentsi esindajad kiriklaste demagoogiat ja mahhinatsioone rahvahääletusel. «Kristlased» püüdsid rahvahääletuse põhjal väita, nagu sooviks rahvas, et terve kool peab alluma «kristlikule kasvatusele ja kristlikule kultuurile». Sellise seisukoha vastu esines Riigikogus Tartu Ülikooli õppejõud, sotsiaaldemokraat ja ajaloolane P. Treiberg (Tarvel): «Rahvahääletamisel seisis küsimus tõepoolest ainult selles, kas usuõpetust õpetada algkoolis riigi kulul või lastevanemate kulul, kuid oma kõnekoosolekuil seadsid usuõpetuse kaitsjad küsimuse nii üles, kas usk või mitte usk. See on küsimusele koguni laiema laadi andmine ... Minu arvates oleks see pöörane seisukoht, kui meie sellest viimasest rahvahääletamisest teeks sarnase järelduse, et terve kultuur ja kasvatus oleks kristliku vaiba all.» P. Tarvel esitas hariduskomisjoni teise poole ettepaneku keskkooliseaduse muutmise eelnõu tagasi lükata.[180]

Tuliselt astusid usuõpetuse keskkooli viimise vastu välja kommunistlikud rahvasaadikud R. Pälson ja A. Janson. Ent hoolimata kommunistide, metssotside ja ka sotsiaaldemokraatide vastuseisust läks keskkooliseaduse muutmise seadus lõpuhääletamisel 37 häälega 30 vastu läbi. Seega jäeti keskkooliseaduse vastavast paragrahvist välja sõnad, et keskkool on «ilma usuõpetuseta» ja lisati juurde täiendus: «Usuõpetus on koolile sunduslik õppeaine, õpetajaile ja õpilastele aga vabatahtlik.»[181]

Sel viisil — reaktsiooniliste ja demokraatlike jõudude vahelise võitluse tingimustes — kulus algkooli- ja keskkooliseaduse väljatöötamiseks rohkem kui 4 aastat. Eeltööd selleks algasid juba 1919. aastal, seaduste lõpliku formuleerimiseni aga jõuti alles 1923. aastal.

---

[179] A. Lebbin, tsit. teos, lk. 149.
[180] II Riigikogu protokollid, 1. istungjärk, 1923, v. 94—96.
[181] Sealsamas, v. 259.

Kutsehariduse organiseerimine. Majanduselu huvid sundisid kodanlust mõtlema ka kutsehariduse küsimustele. Kutsekoole oli Eestis hakatud seoses kapitalismi arenguga asutama juba tsaariajal (kunsttööstuskool, merekoolid, kommerts- ja kaubanduskoolid, kunstkäsitöökoolid, põllutöökoolid, muusikakoolid, ömbluskoolid) ning enamasti töötasid need edasi ka kodanlikus Eestis. Korraldamata oli aga eriti tööstuslik-tehniline kutsehariduse. Esimesi samme tehnilise hariduse arendamiseks astuti nõukogude võimu päevil 1917. ja 1918. aastal.

Saksa okupatsiooni tingimustes õnnestus Eesti tehnilisel intelligentsil, kes oli koondunud Eesti Tehnika Seltsi, korraldada kõrgemad tehnilised kursused, mis said aluseks Tallinna Tehnikumile. Esialgu töötas tehnikum eraõppeasutusena. 1920. aastal võeti ta riigi ülalpidamisele. Tallinna Tehnikumi põhikirja järgi jagunes ta eeltehnikumiks (6 semestrit), tehnikumi alamastmeks (3 semestrit) ja ülemastmeks (3 semestrit). Eeltehnikum valmistas algkooli lõpetajaid ette tehnikumi kursusele. Tehnikumi alamaste valmistas ette tehnikuid ja meistreid, ülemaste tegelikke insenere ja arhitekte. Tehnikumi alam- ja ülemastme kursus jagunes järgmisteks osakondadeks: masinaehitus, elektrotehnika, laevaehitus, insenerehitus ühes maamõõtmisega, hüdrotehnika, arhitektuur ja keemia.[182]

Asutav Kogu, kes kinnitas tehnikumi põhikirja, ei määranud seadusandlikult kindlaks, kas tehnikum on kesk- või kõrgem õppeasutus. Tehnikumi õppekava vastas näiteks Ameerika Ühendriikide ülikoolide omale, viimaste õigusi tal aga ei olnud. Selgusetus selles küsimuses tekitas tehnikumi õpilaste hulgas õigustatud rahutust, mis viis 1921. aasta detsembris streigini. Valitsus teatas siis, et Tallinna Tehnikum pole ei kesk- ega ülikool, vaid kõrgem erikool, mis lõpetajaile tegeliku inseneri õigused annab.[183]

Tööstusliku kutsehariduse arendamist laiemas mõttes pidurdas käsiteldaval perioodil vajalike õppejõudude, ruumide ja sisseseadete puudumine, samuti ressursside küsimus. Esialgu töötas Haridusministeeriumi juures kutsehariduse osakond J. Kiiveti juhtimisel, kes ilmutas tõsist püüdu kutsekoolide asutamiseks, töötas välja kavasid ja nõudis summasid nende elluviimiseks. Toetades Tartu Ametiühingute Kesknõukogu algatust, pöördus ta ametiühingute poole ettepanekuga töölistele kutsehariduslike kursuste korraldamise kohta, et edendada nende tehnilisi teadmisi ja võimeid. Kursustest osavõtt pidi olema maksuta, õppejõudude palgad ja õppeabinõude muretsemise kulud lubas kutsehariduse osakond võtta Haridusministeeriumi eelarvesse.[184]

Kutsehariduse osakond kavatses algkooli baasil rajada keskmiselt 3 õppeaastaga käsitöö- ja tööstuskoolid, mille juures asuksid ka eeskujulikud töökojad. Koolide ülesandeks pidi olema teoreetiliste teadmiste andmise kõrval põhjalik oskuste õpetamine, üht-

[182] «Riigi Teataja» nr. 81/82, 5. juunil 1920, lk. 641, 642.
[183] «Päevaleht» nr. 339, 18. dets. 1921.
[184] «Sotsiaaldemokraat» nr. 10 ja «Päevaleht» nr. 10, 14. jaan. 1920.

lasi ka uuemate masinate tundmaõpetamine. Kõigepealt peeti aga vajalikuks korraldada tööstuskoolide õpetajate ettevalmistamise kursused.[185]

Õpetajate kursused korraldati Tallinna Tehnikumi juures 1919/20. õppeaastal. Kursused töötasid kolme haruga: puu-, rauaja ehitustööstus. Õpetus oli maksuta, ka oli riigi poolt osavõtjaile määratud 6 stipendiumi à 300 marka kuus.[186]

Avalike algkoolide seadus nägi ette algkoolide juures täienduskoolide asutamise. Kuni vastava eriseaduse maksmapanekuni kinnitas valitsus täienduskoolide esialgsed põhijooned. Algkoolide ülalpidajad võisid nende koolide juurde avada mittesunduslikke esialgseid täienduskoole 1—2 õppeaastaga. Oma tüübilt võisid need olla kutselise (põllundus, aiandus, karjakasvatus, linnukasvatus, mesindus, majapidamine, õmblemine, raamatupidamine, maamõõtmine jne.) või üldharidusliku iseloomuga.[187] 1924. a. oli kutselisi täienduskoole 13. Peab aga tähendama, et algkooliseaduses ettenähtud kohustuslike täienduskoolide asutamiseni ei jõutud kogu kodanliku diktatuuri perioodil.

Järjekindlat tegevust kutsehariduse arendamisel takistas ka valitsuse ja ministeeriumi koosseisude sagedane muutumine. 1921. a. kutsehariduse osakond iseseisva osakonnana kaotati ja ühendati kooliosakonnaga.[188] J. Annussoni haridusministriks oleku ajal kavatseti nõuda kutsekoolide avamiseks 7 miljonit marka krediiti, kuid tema lahkumisega maeti see kava maha. Uus haridusminister H. Bauer ei tundnud kutsehariduse vastu erilist huvi. Ei tehtud midagi ka varem ettenähtud tehniliste kursuste avamiseks töölistele, mille tõttu vastav summa eelarvest maha kustutati.[189]

Asjasthuvitatud ringkondade väljaastumised ajakirjanduses ja Riigikogus sundisid Haridusministeeriumi siiski mõningal määral kutsehariduse küsimusega tegelema. Näiteks konstateerisid tööstusrite kongressid, et kvalifitseeritud töölistest on puudus, ning soovitasid kutsekoolide avamist.[190]

Aastail 1921—1924 avati Tallinnas riigi puu- ja rauatöö õppetöökoda (3-aastase õppeajaga) ning Tallinna linna naiskutsekool (2-aastase õppeajaga). Puu- ja rauatöökoolid avati ka Tartus, Põltsamaal, Narvas ja Türil, ehitusinstruktorite kool Kuressaares ning majapidamiskool Tartus. Tallinna naiskutsekool ning riigi puu- ja rauatöö õppetöökoda andsid 1924. aasta kevadel esimese lennu. 1925. aastal avati tööstuskoolid ka Valgas (metallitööd), Võrus (puutööstuse alad) ja Petseris (ehitusalad).[191] Tööstuskoo-

185 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 1, l. 26—27.
186 «Kasvatus» nr. 1, 1920. Ametlik osa, lk. 2.
187 TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 73, l. 375.
188 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 20, l. 348.
189 Sealsamas, s.-ü. 92, l. 124.
190 Sealsamas, nim 5, s.-ü. 206 l. 36.
191 TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 79, l. 297.

lide lõpetajate kutseõigused kavatseti kindlaks määrata tööstuskoolide seadusega.

Tehniliste ning tööstuskoolide ja naiskutsekoolide asutamine, paigutamine, varustamine ja neile õppejõudude leidmine oli raske ülesanne. Tuli leppida juhuslike, mittesobivate ruumidega. Tööstuskoolid said suure osa oma töökojaseadmeid soetada sel teel, et osteti vanu masinaid ja tööriistu eratööstustelt või riigiasutustelt ja seati nad korda õpilaste kaasabil. Puudus eestikeelne õppekirjandus ja vastavad oskussõnad. Koolide ülalpidajate (omavalitsuste) rahalised võimalused olid väikesed, mille tõttu koolidel tuli teha tellimistöid. Agarad koolijuhatajad ja õppejõud andsid oma parima, et tööstuskoolide olukorda parandada.[192] Nii mängis siingi, nagu üldhariduse arengus, suurt osa õpetajaskonna entusiasm.

Peale tööstuskoolide avati Tallinnas, Tartus, Pärnus ja Narvas tööliste edasiharimiskursused, mille ülesandeks oli anda töölistele ja äriteenijaile teoreetilist haridust vastavalt nende kutsealale, ning üldharidust.[193] Haridusministeeriumi ajutise määrusega 5. juulist 1924. a. muudeti tööliste edasiharimiskursused tööstusõpilaste koolideks. 1924/25. õppeaasta algul tuli õpilased paigutada nende teadmistele ja võimetele vastavaisse klassidesse.[194] Tööstusõpilaste kool pidi olema õppeasutus, kus tööstusõpilased omandavad teoreetilisi teadmisi täienduseks ettevõtetes õpitavale kutseoskusele. Kooli kursus oli 3 õppeaastat, võeti vastu algkoolilõpetanuid, koos tööstusõpilastega võisid õppida koolis ka vanemad töölised. Õppeainetena oli ette nähtud matemaatika, joonestamine, tehnoloogia, mehaanika (praktiline füüsika), arvepidamine ja kalkulatsioon ning eesti keel.[195] Kooli lõpetaja sai õppinud töölise tunnistuse.[196]

Kutsekoolide õpetajate palgad maksis riik, muud kulud tuli kanda omavalitsustel. Õpilastele oli õppimine puu- ja rauatöökoolides ning tööstusõpilaste koolides tasuta.

Põllutöökoolid allusid Põllutööministeeriumile. Neid oli kolme liiki: kolmeaastased keskpõllutöökoolid ning kahe- ja üheaastased põllutöökoolid. Keskpõllutöökoole avati 1919. aastal kaks: Eesti Aleksandri Keskpõllutöökool Olustveres Viljandimaal ja Põhja-Eesti Keskpõllutöökool Jäneda mõisas Järvamaal. Need koolid valmistasid ette tehnikuid ja instruktoreid mitmesugustel põllumajandusaladel ning tegelikke põllumehi. Kaheaastaseid koole töötas 1923. aastal 6 ja üheaastaseid 3. Nende ülesandeks oli õpilastele kohalike olude kohaselt põllumajanduslikku haridust anda, valmistada ette tegelikke põllumehi. Peale selle töötasid veel mõned põllumajanduslikud erikoolid: karjakasvatuskool, piimanduskool, tütarlaste aiatöö- ja majapidamiskool. Nende eesmärgiks

---

192 Kutseharidus Eestis, Tallinn 1938, lk. 17.
193 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 42, l. 66.
194 Sealsamas, l. 116.
195 Sealsamas, nim 4, s.-ü. 404, l. 31.
196 TLA, f. 299, nim. 1, s.-ü. 32, l. 220.

oli anda kutseharidust vastavatel erialadel ja valmistada ette tehnikuid. Põllumajanduslikes kutsekoolides tuli õpilastel maksta õppemaksu, millest kehvemaid võidi vabastada.[197]

Endistest merekoolidest jätkasid tegevust Kuressaare ja Käsmu merekoolid. 1919. aastal avati merekool Tallinnas.

Ametlikel andmetel kasvas kutsekoolide arv 31-lt 1922/23. õppeaastal 45-le 1924/25. õppeaastal ja õpilaste arv kasvas vastavalt 1521-lt 3311-le.[198] Seega oli kutsekoolide osatähtsus, võrreldes üldharidusliku keskkooli õpilaste arvuga, sel perioodil veel võrdlemisi väike. Uute kutsekoolide avamist tuleb hinnata positiivselt, kuna seda nõudsid tööstuse ja põllumajanduse arendamise huvid.

Kutseharidusel oli kodanlikus ühiskonnas klassiiseloom, sest kutsekoolidesse astusid enamasti need, kellel teised, «paremad» võimalused puudusid, s. t. noored töötavatest rahvakihtidest. Osalt jäid kutsekoolid, näit. tööstus- ja põllutöökoolid, väljapoole ühtluskooli süsteemi, kuna neist polnud võimalik edasi minna ei keskkooli vastavasse klassi ega kõrgemasse kooli. Kodanluse seisukoht kutsehariduse suhtes oli, et see «... peab vähendama ebaloomulikku tungi üldhariduslikku keskkooli ja juhtima noori adra, treipingi ning alasi taha.»[199]

Õpetajate ettevalmistamine. Seminarid. Õpetajate terava puuduse tõttu tuli kodanlikul valitsusel asuda nende ettevalmistamisele ja ühtlasi kutseta õpetajate kvalifikatsiooni tõstmisele. Kodanliku vabariigi algaastail oli üle 1000 kutseta õpetaja.[200]

1919. aastal alustasid tööd Tartu, Tallinna ja Rakvere õpetajate seminarid (neist Tartu ja Rakvere seminarid olid asutatud juba tsaariajal). 1921. aastal asutati õpetajate seminarid ka Võrus ja Läänemaal (Uuemõisas). Seminaride õppeaeg oli 6 aastat, nad andsid keskhariduse ja ühtlasi algkooliõpetaja kutse. Lisaks seminaridele võis asutada gümnaasiumides pedagoogilisi harusid. Kuna muidu poleks õpetajakutse taotlejaid küllaldaselt leidunud, oli õpetus seminarides ja gümnaasiumide pedagoogilistes harudes maksuta.

Seminaride direktorite koosolek koos Haridusministeeriumi esindajatega otsustas juba 1919. aasta juunis, et õpetus seminarides on maksuta ja kehvemaile õpilastele antakse abiraha 200 marka kuus. Tartu seminaris anti esialgu abiraha puudustkannatajaile 2500—5000 marka õpilase kohta aastas, niisiis umbes 250—500 marka kuus.[201] Lisaks riigi toetusele määrasid ka omavalitsused selleks otstarbeks väiksemaid summasid. Toetuse saajad olid kohustatud iga-aastase toetussumma eest pidama hiljem pool aas-

---

197 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 32, l. 57.
198 Eesti arvudes 1920—1935, Tallinn 1937, lk. 280.
199 «Päevaleht» nr. 336, 11. dets. 1925.
200 «Sotsiaaldemokraat» nr. 141, 11. juuli 1919.
201 «Kasvatus» 1923, nr. 5, lk. 156.

tat õpetajaametit, s. t. kuueaastase toetuse eest oldi kohustatud õpetajana töötama kolm aastat. Seminaride juurde organiseeriti ka ühiselamud, kus osale õpilastele võimaldati prii korter kütte ja valgustusega. Tallinna seminarile, kuhu paljud sisseastujaist teatasid, et neil on võimalik kooli tulla ainult prii korteri saamise puhul, ei muretsetud ruume internaadi avamiseks. Ruumidega oli raskusi ka Rakvere seminaril, kellel valitsusvõimud tahtsid maja käest ära võtta, et seda muuks otstarbeks kasutada. Rakvere seminari õpetajad eesotsas direktor V. Raamiga avaldasid protesti «hoolimatuse vastu, mis ... haridustöö ja tema tegelaste vastu üles näidatakse» ja katkestasid protesti märgiks õppetöö.[202]

Õpetajate ettevalmistamiseks kiirendatud korras moodustati 1921. aastal Tartu ja Tallinna seminaride juures 2-kuulised kursused keskkoolilõpetajaile. Alates 1919. aastast korraldati ka suviseid edasiharimiskursusi kutseõiguseta õpetajaile. Kursused kestsid 3 suve (1919, 1920, 1921) à 10 nädalat ja pidid oma lõpetajaile andma rahvakooli õpetaja kutseõiguse. Pole huvituseta märkida, et nii seminaride kui ka kursuste õppeainete hulgas puudus demokraatlike jõudude survel kuni 1923. aastani usuõpetus.

Aastail 1919—1924 valmistati seminarides ja pedagoogilistel kursustel ette 1056 kutselist algkooliõpetajat, neist 600 töötasid varem kutseta õpetajatena.[203] Üldse kasvas algkooliõpetajate arv 2675-lt 1919/20. õppeaastal 3924-ni 1924/25. õppeaastal, kusjuures kutseta õpetajate osatähtsus langes vastaval ajavahemikul 40 protsendilt 24,3 protsendini.[204]

Algkooliõpetajaid valis vastava valla, alevi, linna või maakonna volikogu ning registreeris ametisse vastava maakonna või linna koolivalitsus.

Keskkooliõpetajate suure puuduse tõttu korraldati nende ettevalmistamiseks 1919. a. suvel kolme ja poole kuulised kursused Tartu Ülikooli juures. Kursused toimusid eesti keeles, matemaatikas, füüsikas, loodusõpetuses ja ajaloos. Kursused olid tasuta, eeltingimuseks osavõtjaile oli keskkooliharidus. See oli muidugi hädaabinõu, edaspidi oli keskkooliõpetaja kutse omandamiseks vajalik ülikooli lõpetamine. Keskkoolide juhatajail tuli õpetajakandidaadid (koos pedagoogikanõukogu arvamusega) esitada valimiseks kooli ülalpidava omavalitsuse koolivalitsusele, kes esitas valitud isikud Haridusministeeriumile ametisse registreerimiseks. Keskkooliõpetaja tagandamise õigus kuulus Haridusministeeriumile, koolivalitsused võisid ainult ettepanekuid teha.

Õpetajate üldarv kasvas 3500-lt 1919. aastal 5200-ni 1924. aastal,[205] seega 48,5 protsendi võrra. Esialgne õpetajate puudus oli ületatud ning juba 1924. aastal ilmusid ajakirjanduse veergudele kaebused õpetajate üleproduktsiooni kohta. Esines juhtumeid, kus

[202] «Sotsiaaldemokraat» nr. 50, 2. märts 1920.
[203] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 186, l. 88.
[204] Võru Õpetajateseminar, Tegevus ja uuenduspüüded, Tartu 1936, lk. 5.
[205] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 148, l. 16.

ühele õpetajakohale kandideeris mitukümmend kutsega õpetajat.[206] Sellised juhtumid polnud aga tingitud niivõrd õpetajate üleproduktsioonist kui nende püüdest saada paremaid kohti, sest viletsate koolimajade ja halbade oludega paikadesse ei tahetud minna. Haridusministeeriumi statistik R. Alas tõendas oma ettekandes 15. septembril 1924. a. haridusministrile, et mingit õpetajate üleproduktsiooni ei ole, vaid kuni 1930. aastani (s. t. 6-klassilise koolikohustuse sisseseadmise tähtajani) vajatakse iga aasta keskmiselt 315 uut õpetajat ja järgnevalt (vastavalt harilikule kahanemisprotsendile) iga aasta 200 õpetajat. Ühtlasi näitas R. Alas, et seminarid üksi ei suuda vajalikul määral õpetajaid anda, juhul kui nad, nagu senini, lasevad välja 20—30 lõpetajat aastas.[207]

Kuna õpetajate seminarid pakkusid soodsamaid õppimistingimusi kui tavalised keskkoolid, õppis neis rohkesti töörahva lapsi, kes olid mõjutatud revolutsioonilistest ideedest.

Tallinna Õpetajate Seminar asutati 1919. aasta sügisel ning seal komplekteeriti korraga 9 klassi umbes 300 õpilasega. Suurem osa neist olid mõisa- ja linnatööliste lapsed. 1924/25. õppeaastal korraldati õpilaste sotsiaal-majandusliku olukorra väljaselgitamiseks ankeet, millest seminari direktori sõnade järgi avanes «kohutav pilt kehvusest ja võimatutest oludest». Ankeedi andmeil jagunesid Tallinna seminari õpilaste vanemad elukutse järgi: ettevõtjaid ja talupidajaid 36,2 protsenti, haritlasi 6,4 protsenti ning töölisi 57,4 protsenti. Vanemate varandusliku seisu järgi oli jõukaid 12,5 protsenti, kehvavõitu 58,6 protsenti ja üsna vaeseid 28,9 protsenti. Oma korteriolud ja kodused töötingimused hindas heaks ainult 12,8 protsenti, üsna halvaks aga 47 protsenti õpilastest, toitumise heaks 11,2 protsenti, halvaks 33,4 protsenti õpilastest.[208] Tallinna seminaril puudus internaat, kooliruumid olid kitsad ja viletsad.

Kui Tallinna revolutsioonilised koolinoored 1919. aastal asutasid põrandaaluse marksistliku õpilasringi, siis tuli selle juhtiv tuumik õhtukeskkoolist ja Tallinna Õpetajate Seminarist. «Pahempoolsed õpilased olid siin niivõrd aktiivsed, et astusid tunnis õpetajaga poliitika pärast vaidlusse. Ajaloo ja kodanikuõpetuse tundides peeti eriti ägedaid lahinguid «demokraatia» mõiste ja kodusõja eesmärkide pärast. Muidugi, oli ka niisuguseid õpetajaid, kellega polnud vaja vaielda, kes ise olid pahempoolsed, nagu kunstnik A. Jansen jt.,» kirjutab oma mälestustes A. Vaarandi.[209] Marksistliku õpilasringi praktilise organiseerimisega tegelesid seminaristide poolt P. Lempo ja A. Niilsen. Kui 1920. aasta detsembris pandi alus Üle-Eestimaalisele Noorproletaarlaste Ühingule, siis olid kõik

---

[206] «Postimees» nr. 235, 1. sept. ja «Päevaleht» nr. 265, 1. okt. 1924.
[207] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 186, l. 90.
[208] ENSV ORRKA, f. 1829—1830, nim. 1, s.-ü. 129, l. 9, 21.
[209] Anton Vaarandi, Mälestuskilde. «Karastumine». Mälestusi Eesti noorsoo revolutsioonilisest liikumisest. Tallinn 1958, lk. 133.

ringi liikmed selle asutajate seas. Pahempoolse õpilasringi kaks juhtivat tegelast — P. Lempo ja A. Niilsen — valiti Noorproletaarlaste Ühingu juhatusse. Üldse kuulus ÜENPÜ-sse 14 Tallinna seminari õpilast. Koolinoorsoo kongressi puhul Viljandis 1922. aastal süüdistas kodanlik ajakirjandus Tallinna seminari õpilasi mainitud kongressil kommunistlike mõtteavaldustega esinemises.[210]

Seda küsimust arutati Tallinna Õpetajate Seminari pedagoogikanõukogu koosolekul, millest võttis osa ka haridusministri abi Fr. Sauer. Viimane rõhutas «õpilaste seas silmatorkavat rahvustunde puudust ja liig suurt andumust ühiskondlikele küsimustele». Ta soovitas niisugust elementi tulevaste õpetajate seast eemaldada, juhtides tähelepanu sellistele õpilastele nagu Theodor Taalmann, Joh. Raudsepp, Evald Kadak jt.[211] Pedagoogikanõukogu piirdus Viljandi noorsookongressil silmapaistnud õpilastele noomituse tegemisega. Osa seminari õpetajaid, nagu A. Jansen ja J. Kents, samuti direktor H. Roos olid demokraatlikult meelestatud. J. Kents avaldas pedagoogikanõukogu koosolekul arvamust, et õpilastele ei tohi poliitilist survet avaldada.[212]

Haridusministeeriumi ilmselt ei rahuldanud Tallinna Õpetajate Seminari pedagoogikanõukogu tegevus, sest varsti pärast nõukogu koosolekut, 16. märtsil 1922. a., avaldati haridusministri ringkiri, milles teatati, et õpetajaid ettevalmistavail asutustel lasub otsene vastutus «väärtuslike kasvatajate ettevalmistuse eest», ja õpetaja kutsetunnistusi tuleb äärmise ettevaatusega välja anda. «Isikuile, kellest pedagoogikanõukogu kindlas arvamises on, et nad koolis või väljaspool kooli töötama hakkavad Eesti Vabariigi vastu...» keelati õpetaja kutsetunnistuse andmine. Pedagoogikanõukogudel soovitati igal aastal koolitöö lõpul ka alamate klasside ja kursuste õpilaste kohta küsimust kaaluda, kes neist peale kursuse lõpetamist koolitööle kõlblikud oleksid, kes mitte, ning õpilased, kelle kohta jõutakse eitavale otsusele, kohe õppeasutusest välja arvata.[213]

Nagu märgiti EISTP rühma poolt Riigikogus esitatud arupärimises, võimaldas see ringkiri «pedagoogikanõukogudele õpilaste suhtes ja koolivalitsustele õpetajate suhtes kõige avarama omavoli ja heaksarvamise järele talitamise... kõige avarama õpilaste ja õpetajate tagakiusamise ning kooli igasuguste poliitiliste ja muude intriigide tallermaaks tegemise.»[214] Sõnavõtjad selles küsimuses, demokraatliku intelligentsi esindajad Riigikogus (J. Piiskar, E. Murdmaa jt.) leidsid, et Haridusministeeriumi ringkiri ületab oma tagurluse poolest isegi tsaariaegsed korraldused. Juhiti tähelepanu haridusministri kavatsusele mitte ühelegi Tallinna Õpe-

---

[210] «Postimees» nr. 12, 16. jaan. 1922.
[211] ENSV ORRKA, f. 1829—1830, nim. 1, s.-ü. 63, l. 32—33.
[212] Sealsamas, l. 54.
[213] Sealsamas, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 38, l. 43—44, samuti nim. 5, s.-ü. 199, l. 129.
[214] I Riigikogu protokollid, 5. istungjärk, 1922, v. 779.

tajate Seminari vanema klassi meeslõpetajale õpetaja kutsetunnistust välja anda.[215]

Haridusminister H. Bauer täpsustas oma vastuses seda kavatsust: «Mitte kõik meesõpilased Tallinna seminari vanemast klassist ei jäeta ilma kutsetunnistuseta, vaid osa neist, kes eitavad meie väikest vabariiki . . .»[216] Ringkirja väljaandmist õigustas haridusminister seminaride kohta maksva tsaariaegse seadusega, mille järgi pedagoogikanõukogu pidi andma õpetaja kutsetunnistuse neile, kes selle «vääriliseks arvatakse».[217]

Avaldatud ringkirja põhimõtete rakendamine ei lasknud end kaua oodata. Juba 20. märtsil 1922. a. otsustas Haridusministeeriumi nõukogu tagandada õpetaja kohalt Tallinna Õpetajate Seminaris kunstnik August Janseni tema «täiesti lubamatu ülesastumise pärast pedagoogikanõukogu vastu õpilaste juuresolekul . . . »[218] A. Jansen ei pooldanud ühe õpilase väljaheitmist, kusjuures tema arvamist selles küsimuses kuulsid juhuslikult pealt kaks õpetajatetuppa tulnud õpilast. Pedagoogikanõukogu leidis, et õpilaste juuresolekul ei oleks tohtinud nii väljenduda, ja Jansenit hoiatati. Sellega luges pedagoogikanõukogu asja likvideerituks. Pedagoogikanõukogul ei tulnud meeldegi A. Janseni peale kaevata ja paluda tema ametist tagandamist. Riigikogus märgiti, et «selle tagandamise juures on olnud motiivideks see, et õpetaja on pahempoolne ja et teda kommunistiks on peetud».[219] Kunstnik Janseni kohta oli tulnud kaebusi, et ta on kommunistlike kalduvustega.[220] Kunstnik A. Janseni juhtum näitab, et Haridusministeeriumile piisas demokraatlikult meelestatud õpetaja vallandamiseks isegi vaid kuulujuttudest tema oletatavate «kommunistlike kalduvuste» kohta. «Iseäranis võõrastav selle lahtilaskmise juures oli see, et ei antud süüdistatavale võimalust ennast kaitsta, ei kuulatud ka koolijuhataja ega pedagoogikanõukogu arvamist,» märgiti ajakirjas «Kasvatus».[221]

Tallinna Õpetajate Seminari pedagoogikanõukogu oma koosolekul 2. juunil 1922. a. otsustas Haridusministeeriumi poolt «märgitud» õpilastele Th. Taalmannile ja Joh. Raudsepale õpetaja kutsetunnistuse siiski anda ning E. Kadakale juhul, kui ta teeb järeleksami matemaatikas. Ent Haridusministeerium lubas seminari lõpetajaile Joh. Raudsepale ja Th. Taalmannile anda ainult ajutise kutsetunnistuse kaheks aastaks.[222]

Koolinoorsoo kongressil 1923. aastal Tartus äratasid Tallinna Õpetajate Seminari õpilased (M. Nurk jt.) jällegi tähelepanu, lah-

---

[215] I Riigikogu protokollid, 5. istungjärk, 1922, v. 785.
[216] Sealsamas, v. 789.
[217] Sealsamas, v. 787.
[218] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 153, l. 51.
[219] I Riigikogu protokollid, 5. istungjärk, 1922, v. 968.
[220] Sealsamas, v. 794.
[221] E. Martinson, Meie praegune hariduspoliitika, «Kasvatus» 1922 nr. 8, lk. 119.
[222] ENSV ORRKA, f. 1829—1830, nim. 1, s.-ü. 63, l. 76, 77 ja 89.

kudes kodanliku vabariigi hümni laulmise ajal saalist koos seminari harjutuskooli õpetajanna N. Veidenbaumiga. N. Veidenbaum vallandati, õpilased M. Nurk, N. Ader ja A. Vähi said pedagoogikanõukogu poolt «tugeva hoiatuse», samuti õpilased R. Scheer ja O. Kasberg, kes neile ideeliselt kaasa tundsid ja nende käitumist õpilaste koosolekul kaitsesid.[223]

Ka edaspidi oli EKP-l ja EKNÜ-l Tallinna Õpetajate Seminaris suur mõju. 1924. aastal organiseeriti Tallinna seminaris EKNÜ juhtimisel streik.[224] Augustis 1924 mõisteti kommunistliku kirjanduse levitamise eest eluks ajaks sunnitööle Tallinna seminari õpilane, EKNÜ Tallinna Komitee liige Martin Nurk.[225] Pärast 1. detsembri relvastatud ülestõusu mahasurumist tagandati kohalt Tallinna seminari direktor H. Roos põhjendusel, et kommunistid olevat temale alluvas õppeasutuses pikemat aega töötanud.

Tartu Õpetajate Seminaris paistsid 1920/21. õppeaastal poliitilise selgitustöö tegemisega kaasõpilaste hulgas eriti silma õpilased R. Pälson, O. Sild, P. Jürgen, V. Telling ja E. Verwoldt. Seminari õpetajate nõukogu arvates aitas «poolehoiu kasvamiseks äärmisele pahempoolsusele» kaasa õpilane J. Raudsepp, kes tuli ainult pooleks aastaks Tallinna seminarist Tartu. Tartu seminari õpilased O. Sild, R. Pälson, ja P. Jürgen olid tegevad Üle-Eestimaalise Noorproletaarlaste Ühingu Tartu osakonna asutamisel.[226] O. Sild protesteeris selle vastu, et kooli lugemislaual puudus «Rõhutute Hääl», ja nõudis, et humanitaarring selle telliks. I Riigikogu valimiste eel levitas O. Sild seminaris Ametiühingute Kesknõukogu lendlehti.[227] Õpilane R. Pälson esines humanitaarringi koosolekul kõnega «Poliitilised õigused ja parlament», näidates, et kõik poliitilised vabadused ilma kitsendusteta on kodanliku kildkonna ainuõigus ja kõik vabadust kägistavad paragrahvid on töörahva hulkade jaoks. Ta väitis, et Eestis on olemas tingimused sotsialistlikuks revolutsiooniks. Õpetajate nõukogu märkis, et «kõne esitati täiesti miitingu stiilis, kirgliku paatosega»[228]. Kõneleja mõtteid toetasid O. Sild, V. Telling ja P. Jürgen.

Mõistagi ei jäänud seminari õpilaste selline julge väljaastumine kodanluse võimu vastu karistamata. Tartu seminari õpetajate nõukogu koosolekul 22. veebruaril 1921. a. rõhutati, et «riigivastane agitatsioon on koolis lubamata, iseäranis aga seminaris kui riigi koolis ning õpetajaid ettevalmistavas asutuses.» Otsustati õpilased R. Pälson ja O. Sild õpetajate seminarist välja heita ning õpilasi P. Jürgenit, V. Tellingut ja E. Verwoldti tungivalt hoia-

---

[223] ENSV ORRKA, f. 1829—1830, nim. 1, s.-ü. 63, l. 118—124.
[224] EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 549, l. 19.
[225] Sealsamas.
[226] V. Tellingult saadud andmeil pandi ÜENPÜ Tartu osakond kodanlike võimude poolt kinni kohe pärast selle asutamist. Pärast seda vangistati O. Sild kui osakonna esimees ja R. Pälson kui juhatuse liige.
[227] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 417, l. 11.
[228] Sealsamas, l. 12.

tada.[229] Järgmine õpetajate nõukogu koosolek 26. veebruaril 1921, millest seminari IV klassi õpilaste nõudmisel võttis osa ka nende esindaja, siiski lubas R. Pälsonil jätkata õppimist õppeaasta lõpuni, kuid O. Silla suhtes jäädi endise otsuse juurde.[230] Mitmed Tartu seminari tolleaegsed õpilased paistsid 1924. aastal silma revolutsioonilises võitluses kodanluse võimu kukutamise eest ning langesid repressioonide ohvriks.

Hoolimata õppenõukogu poolt tarvitusele võetud abinõudest, mille hulka kuulus ka rahvusliku noorseppade rühma asutamine 1922. aastal, ei vaibunud Tartu seminaris hiljemgi huvi ühiskondlik-poliitiliste küsimuste vastu. Nii leidus humanitaarringi 1923/24. a. tegevuskavas, mille oli koostanud ringi juhataja Joh. Laurson, referaate teemadel, nagu «Saint-simonism», «Ferdinand Lassalle», «K. Marx ja tema õpetus», «Feuerbachi «Ristiusu olemus»», «Pariisi kommuun» ja muud sellesarnast.[231] Loodusteaduste ringi töökavas leidus referaate darvinismist, loodusteaduste tähendusest vaimuelus jm.[232] Usuõpetust, mis 1923/24. õppeaastast alates koolidele kohustuslikuks muudeti, ei õppinud sel aastal Tartu seminaris ligi 40 protsenti õpilastest.[233]

Õpetajate seminarid muutusid peagi reaktsiooniliste jõudude rünnakuobjektiks. Seminaride vastaste eesotsas seisid H. Bauer ja N. Kann. Nad väitsid, et seminarid lähevad riigile liiga palju maksma ja et seminaridesse kogunevad kehvadest kihtidest pärit lapsed, kellest kujunevad pahempoolse meelsusega õpetajad. Nad soovitasid avada keskkoolides pedagoogika harusid, sest «keskkoolis puutuksid tulevased õpetajad kokku teistsuguste kalduvuste ja teistsugustest perekondadest võrsunud õpilastega, mis avaldaks neile head kasvatuslikku mõju.»[234] N. Kann soovitas seminaride asemel rajada keskkoolilõpetajaile 2-aastased pedagoogiumid, avaldades lootust, et sealt «astuksid meie hariduspõllule ametisse isikud, kes ei oleks meie riigi õõnestajad . . .» [235]

Ka õpetajate seminaride seaduse arutamisel Riigikogus 1923. aastal esinesid H. Bauer ja N. Kann reaktsiooniliste seisukohtadega, kuid said vastulöögi pahempoolsete saadikute (kommunistide ja iseseisvate sotsialistide) poolt. Vastuseks H. Baueri väitele, et seminarid lähevad riigile kalliks maksma, teatas O. Gustavson (iseseisev sotsialist): «Meie rühm leiab aga . . . , et alg-, kesk- ja kõrgemas koolis õppimine peab olema täitsa maksuta ja kehvematele õpilastele ülespidamine ning õppetarbed antama riigi ja kogukonna poolt . . .»[236] Seaduses fikseeritigi juba varem kehtinud kord,

[229] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 417, l. 14.
[230] Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (ENSV RAKA), f. 2102, nim. 2, s.-ü. 61, l. 26—27.
[231] ENSV RAKA, f. 2102, nim. 2, s.-ü. 1095, l. 5.
[232] Sealsamas, s.-ü. 1101, l. 4.
[233] Sealsamas, s.-ü. 169, l. 10—11.
[234] «Päevaleht» nr. 72, 28. märts 1922.
[235] «Päevaleht» nr. 265, 1. okt. 1924.
[236] II Riigikogu protokollid, 1. istungjärk, 1923, v. 517.

et seminarides ja gümnaasiumi pedagoogilistes harudes on õ maksuta. Ülalpidamise eest ühiselamus võis võtta oludekc maksu.[237]

Kommunistid Jaan Rea ja Aleksander Janson vaidlesid usuõpetuse kui seminarile sundusliku õppeaine vastu. «Meie seisukohalt on usuõpetus niisugune õppeaine, millel mingisugust positiivset väärtust ei ole ja loomulikult tuleb ta seminari õppekavast täiesti välja jätta,» väitis J. Rea. Vastav ettepanek sai sedelitega hääletamisel tervelt 32 häält poolt, kuid vastuhääli anti 36.[238] Seetõttu oli usuõpetus õpetajate seminaride seaduse järgi seminarile sunduslik, kuid õpilastele vabatahtlik õppeaine.

Seminari kursuse lõpetamisele järgnes praktika-aasta õpetaja-kandidaadina algkoolides. Praktika-aasta lõpetajaile korraldati seminari juures kursused tekkinud küsimuste selgitamiseks ja seminari kursuse täiendamiseks.

Võttes arvesse praktika-aasta tulemusi, andis õpetajate seminari pedagoogikanõukogu lõpetajale algkooliõpetaja kutsetunnistuse. Seminaride seaduse eelnõus ettenähtud märkus, et Haridusministeeriumil on õigus keelata õpetaja kutsetunnistuse väljaandmist, läks Riigikogus pahempoolsete jõudude survel kustutamisele.[239] Õpetajate seminaride seadus hakkas kehtima alates 1. jaanuarist 1924.

Õppetööst algkoolis. Klassiühiskonnas oli kool valitseva klassi käes üks tähtsamaid kasvava põlvkonna ideoloogilise mõjutamise vahendeid. Kodanlus seadis «... kooliasjanduse tulipunkti oma kodanliku poliitika ja püüdis kooliasjandust viia selleni, et kodanluse jaoks välja koolitada alandlikke ja usinaid teenreid, püüdis alt kuni üles isegi üldist koolikohustust viia selleni, et kodanluse jaoks välja koolitada ... tema tahte täitjaid ja kapitali orje.»[240] Eesti kodanlusel kui äsja võimule tulnud kodanlusel oli oma diktatuuri kindlustamise huvides eriti oluline kasvatada noort põlvkonda kodanlik-natsionalistliku ideoloogia vaimus.

EKP juhtimisel areneva revolutsioonilise töölisliikumise tõusu tingimustes ning väikekodanlike töölisparteide ja demokraatliku intelligentsi suure mõju tõttu hariduselus kodanlik-natsionalistlikke kasvatusprintsiipe esialgu avalikult välja ei kuulutatud, vaid eelistati kodanliku kooli klassiolemust varjata «demokraatia» sildiga.

Esialgu töötasid koolid ajutiste õppeplaanide ja programmide järgi. 1920. aastal vastuvõetud avalike algkoolide seaduse järgi õpetati algkoolis järgmisi õppeaineid: 1) kodulugu, 2) emakeelt, 3) laulmist, 4) võimlemist, 5) käsitööd, 6) joonistamist ja joones-

[237] «Riigi Teataja» nr.123, 23. okt. 1923, lk. 866—868.
[238] II Riigikogu protokollid, 1. istungjärk, 1923, v. 200—208.
[239] Sealsamas, v. 221—226.
[240] V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., Tallinn, 1955, lk. 379.

tamist, 7) aritmeetikat ja algebrat, 8) geomeetriat, 9) looduslugu ühes tervishoiuga, 10) maadeteadust, 11) ajalugu, 12) kodanikuteadust, 13) kaht võõrkeelt.[241]

Tsaariaegse rahvakooliga võrreldes oli nüüd õppeplaanis rida uusi õppeaineid, nagu kodulugu, laulmine, võimlemine jm. Emakeelne kool võimaldas parandada eesti keele õpetamist. Usuõpetuse väljajätmine ametlikust õppeplaanist ning koduloo, laulmise, võimlemise, käsitöö ja joonistamise tähtsuse rõhutamine kutsus esile reaktsiooniliste ringkondade kallaletunge Haridusministeeriumile, keda süüdistati pahempoolsete poliitiliste rühmituste mõju all olemises.[242]

Oli suur vajadus eestikeelsete õpikute ja õppevahendite järele, mis koolides peaaegu täiesti puudusid. Koolikirjanduse areng oli venestusajal kängu jäänud. Eesti keeles puudusid paljude teaduste ja õppeainete alal tarvilikud oskussõnadki. Nüüd hakati neid suure kiiruga looma ja avaldati eri sõnastikena. Esialgu soetati õpperaamatuid tõlkimise teel võõrkeeltest, neile järgnesid peagi eesti autorite algupärased tööd. Õpikute koostamine ja väljaandmine arenes algul stiihiliselt, sellega tegeles terve rida kirjastusi. 1924. aastal kutsuti Haridusministeeriumis ellu õpperaamatute komisjon, kellele tehti ülesandeks õpikute läbivaatamine ja nende soovitamine koolidele. Komisjoni juhatas riigikoolinõunik F. V. Mikkelsaar ja liikmeiks olid vastavate erialade asjatundjad. Haridusministeeriumis koostati 1921. aastal ka koolidele vajalike õppevahendite nimekiri ja määrati nende muretsemise tähtajad.

1921. aasta kevadel kinnitati Haridusministeeriumi poolt ja pandi ametlikult maksma «Algkooli õppe- ja tunnikavad», mis olid eesti parimate pedagoogide (J. Käis jt.) koguteoseks. Üksikute ainete õpetamise eesmärke selgitati õppeprogrammide seletuskirjades.

Koduloo tundides tuli lapsi tutvustada lähema ümbrusega, õpetada neid vaatlema, tähele panema, nähtusi mõistma, oma tähelepanekuid teistele edasi andma. Sealjuures tuli siirduda lähemast kaugemale, üksikult üldisele. Kodulootunnid pidid panema aluse edaspidisele loodusloo-, ajaloo ja maadeteaduse õpetamisele.[243]

Haridusministeeriumi 1920. aasta seletuskirjas algkooli ajaloo õppeprogrammi kohta selgitati, et algkoolis peaks huvi keskpunktis seisma kodumaa ajalugu, see tuleb süstemaatilisemalt ja üksikasjalisemalt läbi võtta kui teiste rahvaste ajalugu. Üldisest ajaloost soovitati anda ainult üksikuid episoodilisi pilte, mis iseloomustaksid üldise tähtsusega kultuurilisi ajajärke. «Õpetamisel oldagu võimalikult erapooletu... Õpetaja andku ainult tõtt edasi, ilma ilustamata, varjamata ja liialdamata. Ajalootundidest ärgu teh-

---

[241] «Riigi Teataja» nr. 75/76, 22. mail 1920, lk. 595.
[242] «Päevaleht» nr. 2, 3. jaan. 1920.
[243] «Riigi Teataja» nr. 11, 22. veebr. 1919, lk. 85.

tagu moraliseerimise, kõlbluse harjutamise kohta... Ka jäägu kõik kitsad parteilised sihilikud tendentsid koolist eemale. Ainuke tendents, mis ajalool koolis, eriti rahvakoolis olla võib, on, et lastes kasvatatakse huvi oleviku elu nähtuste, kaasinimeste õiguste ja oma riigi, kui kõige avarama Eesti rahva vaimse ja ainelise aktiviteedi võimaldaja vastu. Kuid seda võib teha ilma tõsiolude sihiliku moonutamiseta, täiesti erapooletu vaatluse ja rahuliku nähtuste käsitluse piiridesse jäädes.»[244] Nii esitati siin nõue lähtuda ajaloo õpetamisel kodanluse huvidest, kuid esialgu formuleeriti selliseid nõudeid võrreldes hilisemaga suhteliselt tagasihoidlikult, püüti lähtuda kodanlikule demokraatiale omasest objektivismi vaimust olla näiliselt erapooletu. Ent muidugi teenis ka see näiline erapooletus kodanluse huve.

Kõige selgemini teenis kodanliku ideoloogia juurutamise huve kodanikuõpetus ehk kodanikuteadus, mis oli algkoolidele ja osalt ka keskkoolidele uus õppeaine. «Soovitavate tagajärgedega võib kodanik aga ainult siis riigielust osa võtta, kui ta täie teadvusega ja arusaamisega oma ülesannetele asub,» öeldi vastavas seletuskirjas.[245] Riigielust osavõtmise «soovitavad tagajärjed» pidid muidugi kindlustama kodanluse võimu.

Loodusloo õpetamisel rõhutati algkooli õppeprogrammide seletuskirjade eesmärgina õpilastes loodusearmastuse ja ilutunde kasvatamist. Haridusministeeriumi kooliosakonna 1921. aasta 1. septembri ringkirjas kutsuti õpetajaid kasvatama noorsugu inimlikkuse, elu ja ilu hoidmisele ja kaitsmisele.[246]

Algkoolis õpiti ka kaht võõrkeelt, millest ühe õppimine oli kohustuslik, teine vabatahtlik. Algkooli vanemates klassides õpetati esimese võõrkeelena esialgu vene keelt, kuna õpilased olid seda juba varem õppinud, ning teisena saksa keelt. Nooremates klassides (3.—4. õppeaasta) aga määrati esimeseks võõrkeeleks saksa keel. Vastavalt eesti kodanluse Inglise orientatsioonile määrati 1920/21. õppeaastal algkooli esimeseks võõrkeeleks inglise keel, kuid praktiliselt, eriti inglise keele õpetajate puuduse tõttu, jäi esimeseks võõrkeeleks saksa keel.[247]

Asjaolu, et koolides esialgu siiski veel vene keelt õpetati, kutsus esile eesti kodanluse šovinistlike ringkondade raevukaid seisukohavõtte parempoolse ajakirjanduse veergudel. Peab tähendama, et eesti kodanluse antipaatia vene keele ja kultuuri vastu, samuti nagu «iseseisvuse» taotlus, ilmnes alles siis, kui Venemaal oli kehtestatud proletariaadi diktatuur. «Päevalehe» veergudel kutsuti nüüd üles vene keele täielikule ignoreerimisele.[248]

Kuna võõrkeelte õpetamise küsimuses valitsesid lahkarvamused nii õpetajate hulgas kui ka laiemas üldsuses, korraldas Haridus-

[244] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 592, l. 88—89.
[245] «Riigi Teataja» nr. 12, 27. veebr. 1919, lk. 91.
[246] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 154, l. 88.
[247] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 150, l. 11.
[248] «Päevaleht» nr. 44, 17. veebr. 1921.

ministeerium 1921. aasta aprillis ankeedi, mille eesmärgiks oli välja selgitada, milliseid keeli tegelikult õpetatakse ja milliste õpetamist soovitakse. Mõningail andmeil oli ankeedi korraldamise mõtte algataja A. Riismann, kes Harjumaa Õpetajate Liidu esimehena kuulus Riigi Haridusnõukogu koosseisu.

A. Riismanni isiklik arvamus oli, et esmajärjekorras tuleb õppida vene keelt ja teisi keeli vajaduse järgi. Ta jutustas oma õpilastele, kui palju on vene keeles originaalseid kirjandusklassikuid eesotsas Lev Tolstoi, Gogoli ja Dostojevskiga, et luule alal on Puškin seni ületamatu jne. Sealjuures rõhutas ta, et «poliitiline ühendus tulevikus Venemaaga on möödapääsematu paratamatus, samuti ideed, mis pääsesid võidule Venemaal Oktoobrirevolutsiooniga, peavad meie rahvani jõudma, ka siin peab töörahvas riigivõimu juurde asuma, muidu meie koolide olukord ega hariduslik tase ei parane ja kehvikud hariduse juurde ei pääse.»[249]

Ankeedi andmeil seisis 1921. aastal õpetatavate keelte hulgas Tallinna koolides esikohal vene keel, teisel kohal saksa keel ja kolmandal kohal inglise keel. Tallinna õpetajate ja lastevanemate arvamust selle kohta, mida tuleks õpetada, peegeldasid 43-lt koolilt saadud vastused. Neist rõhutasid saksa keele vajadust esimese või teise võõrkeelena 41 kooli, vene keele vajadust 37 kooli, inglise keele vajadust 31 kooli, prantsuse keele 8 ja soome keele vajadust 5 kooli.[250] Seega rõhutas vene keele vajadust esimese või teise võõrkeelena 86 protsenti küsitletud koolidest.

35-lt asutuselt ja organisatsioonilt saadud vastuste põhjal soovitasid 22 asutust (nende hulgas Tartu Ülikool, Tallinna Börsikomitee, Tallinna Tehnika Selts, Vabrikantide Ühisus jt.) esimese võõrkeelena õpetada saksa keelt, 5 vene keelt ja 5 inglise keelt.[251]

Üldsuse soovi kohaselt oleks pidanud vene keelt õpetatama vähemalt teise võõrkeelena. 1921/22. õppeaastal vene keel tegelikult oligi oma õpetatavuse poolest algkoolides teisel kohal. Esikohal oli saksa keel, kuna inglise keelt õpetati esimese võõrkeelena vaid kahes algkoolis ning teise võõrkeelena 14-s algkoolis.[252]

Ent vene keele õpetamist sallis Haridusministeerium vaid hädaabinõuna teiste võõrkeelte õpetajate puudumise tõttu. Koolidel polnud valikuvabadust. Kui näiteks Satserinna algkooli lastevanemate koosolek otsustas 12. märtsil 1922. a. paluda Haridusministeeriumilt luba õpetada saksa keele asemel vene keelt, kuna seda vajatavat suhtlemiseks kohalike venelastega, seevastu saksa keelel ei olevat mingit tähtsust, sest kohalikul rahval oma vaesuse tõttu ei olevat võimalik oma lapsi edasi õppima saata, — vastas Haridusministeerium sellele palvele eitavalt.[253]

---

[249] EKP KK PAI käsikirjafond, M. Tapupere mälestused. Artiklite ja mälestuste kogumik Riismann (Ristmets) Augusti kohta, lk. 39.

[250] «Kasvatus» 1921, nr. 9, lk. 130.

[251] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 107, l. 8—9.

[252] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 199, l. 262.

[253] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 174, l. 409—410.

1923. aastal tõrjuti vene keel algkoolist lõplikult välja. Haridusministeerium kuulutas, et vene keele kui võõrkeele õpetamine jääb 1923/24. õppeaastast eesti õppekeelega algkoolide õppekavast välja.[254] Seega viis Haridusministeerium vene keele osas ellu kõige reaktsioonilisemate ringkondade taotlused, vastupidi lastevanemate ja õpetajate soovidele. Esimese võõrkeelena tuli algkooli III— VI klassis õpetada saksa keelt ja teise võõrkeelena V—VI klassis inglise keelt. Teise võõrkeele õpetamine võis neis algkoolides, kus selleks tarvilikult ettevalmistatud õppejõud puudusid, vastava koolivalitsuse otsusel esialgu välja jääda.[255]

Et demokraatlik intelligents kodanliku riigi algaastail vene keele kaitseks kindlamini välja ei astunud ja osalt isegi toetas valitsuse suunda keelte küsimuses, seda ei saa seletada ainult kodanliku natsionalismi mõjuga nende teadvusele. Paljudele oli vene keel muutunud tsarismi poolt teostatud väikerahvaste rõhumispoliitika sümboliks. Ei suudetud ega osatud vahet teha kahe kultuuri vahel igas rahvuslikus kultuuris, rääkimata leninliku rahvuspoliitika mõistmisest. Aastate möödudes hakkas demokraatliku intelligentsi suhtumine muutuma ja väljaastumised vene keele kaitseks sagenesid.

Kuni 1923. aastani usuõpetust algkoolide ametlikus õppeplaanis ei olnud. 1920. aasta algkooliseaduse järgi võis usuõpetust õpetada lastevanemate soovil ja kulul vabatahtliku õppeainena enne või pärast kohustuslikke õppetunde kooliruumides. Usuõpetuse eraviisilise õpetamise põhimõttest ei peetud aga alati kinni. Usuõpetus paigutati tunniplaani sageli esimese, teise või kolmanda õppetunnina, mille tõttu ka need õpilased, kes usuõpetust ei õppinud, enamasti olid sunnitud ruumipuudusel usuõpetuse tunni ajal klassis viibima. Esines ka palvuste pidamist õppetundide algul ning lõpul, internaatkoolides ka enne söömist ja magamaheitmist.

J. Annusson püüdis oma haridusministriks oleku ajal algkooliseaduse rikkumist tõkestada, selgitades vastavas ringkirjas, et usuõpetust võib õpetada ainult väljaspool õppekava pärast õppetunde, ning et üldiselt õpilastele korraldatavad usulised talitused, nagu palvused, pole lubatavad.[256] J. Annussoni järglane haridusministri kohal H. Bauer asus algkooliseadusest mööda minnes ja seda rikkudes kooli klerikaliseerima. Ta nõudis laste õpetamisel «kristlikkude seisukohtade» aluseks võtmist, lubas palvuste pidamist koolis ja soovitas usuõpetuse tunde paigutada tunniplaani ühel alusel teiste õppeainetega.[257] Samal ajal algas pealetung pahempoolsete vaadetega, ateistlikult meelestatud õpetajaile.

Et selgitada, «kuivõrd usuõpetuse andmine koolides lastevanemate soovidele vastab», korraldas Baueri ministeerium oma 21.

---

[254] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 32, l. 91.
[255] «Riigi Teataja» nr. 83, 12. juunil, 1923, lk. 617.
[256] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 1, l. 486.
[257] H. Kurm, Kooli klerikaliseerimine kodanlikus Eestis. «Eesti Kommunist» 1958, nr. 6, lk. 43.

juuni 1922. a. ringkirjaga küsitluse. Teateid saadi algkoolide osas 60 136 õpilase kohta, kellest usuõpetust said või soovisid saada 38 873 õpilast, s. o. 64,6 protsenti.[258]

Siiski näitas küsitlus küllalt tunduva osa lastevanemate (35,4 protsenti) eitavat või ükskõikset suhtumist usuõpetusse. Tallinnas ei õpetatud üldse usuõpetust tervelt 20-s algkoolis.[259] Tallinna VIII algkooli juhataja teatas oma kirjas linna haridusosakonnale, et kui ta lastevanemate koosolekul 10. septembril palus vanemaid esineda sooviavaldustega usuõpetuse küsimuses, ei rääkinud usuõpetuse tundide korraldamise poolt mitte keegi ega olnud ühtki sooviavaldust nende korraldamiseks, «ainult selle vastu räägiti». Koosoleku protokollis märgiti: «Usuõpetuse küsimust puudutades, leidis koosolek, et selle õpetamine koolis tähtis ja tarvilik ei ole, otsustades küsimust lahtiseks jätta.»[260] Seejärel nõudis Haridusministeerium, et arvesse tuleb võtta õpilaste endi sooviavaldusi. Laste küsitlemisel selgus, et VIII algkooli 202-st õpilasest soovisid usuõpetust õppida ainult 29. VI algkooli juhataja oli sunnitud neli korda lastevanemailt teateid pärima. Esimesel korral ei olnud ühtki usuõpetuse soovijat, teisel korral andis lastevanemate koosolekul ainult üks lapsevanem oma lapse üles ja alles viimasel koosolekul õnnestus saada vanemailt nõusolek 34 lapse usuõpetusest osavõtmise kohta (õpilasi oli üldse 160). Tallinna Linna Koolivalitsus teatas 21. oktoobril 1922. a. vastuseks ministeeriumi ringkirjale, et Tallinna algkoolide 9919 õpilasest õpivad usuõpetust 3994 ja lisaks on avaldanud soovi nimetatud ainet õppida 1812 õpilast, kuid vastavate õppejõudude ja krediitide puudumise tõttu polevat seni võimalik olnud neile usuõpetust korraldada.[261] Sellest selgub, et Tallinnas kui Eesti suurimas tööstuskeskuses oli usuõpetust õppijate ja õppida soovijate protsent (58,5 protsenti) algkooliõpilaste koguarvust mõnevõrra väiksem kui üleriiklikus ulatuses.

Haridusministeerium püüdis oma korduvate ringkirjade ja meeldetuletustega saavutada seda, et usuõpetus oleks korraldatud igas koolis, kas või vastu lastevanemate tahtmist.

Usuõpetuse õppimiseks avaldati tihti survet. Nii saadeti 1922. aasta sügisel mõnes kohas Tartumaal lastevanematele lehed koju allakirjutamiseks, et nad oma lapsele laseksid usuõpetust õpetada. Vastasel korral lubati laps koolist välja heita.[262]

14. septembril 1922. a. teatas Haridusministeerium, et algkoolides, kus suurem osa õpilasi usuõpetust õppida soovib, võib selle õpetamist korraldada hariliku õppeaja vältel,[263] s. t. paigutada tunniplaani. Seega asus H. Bauer algkooliseaduse ametliku rikkumise teele.

[258] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 154, l. 84.
[259] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 73, l. 372—373.
[260] Sealsamas, s.-ü. 47, l. 74.
[261] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 47, l. 57, 71, 75.
[262] «Tööline» nr. 39, 17. veebr. 1923.
[263] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 199, l. 123.

Pärast seda kui parempoolsed erakonnad suutsid 1923. aasta rahvahääletuse abil usuõpetuse koolidele kohustuslikuks õppeaineks muuta, algasid Haridusministeeriumis nõupidamised usuõpetuse õpetamise küsimustes. Nii arutati 10. märtsi 1923. a. nõupidamisel, kas usuõpetus peaks olema konfessionaalne või interkonfessionaalne. E. Murdmaa Eesti Õpetajate Liidu esindajana asus seisukohale, et konfessionaalne usuõpetus on põhiseadusega vastuolus, sest keegi ei ole kohustatud kandma kulusid usutunnistuslike ühingute kasuks, kuid ka interkonfessionaalse usuõpetuse sisseseadmine tekitaks raskusi. Ta leidis, et «usuõpetuses on vähe konkreetset materjali kõlbeliseks kasvatamiseks»[264], ja soovitas seda ainet õpetada ajaloolisest aspektist lähtudes.

Õpetajate häälekandja «Kasvatus» veergudel astuti algusest peale välja usu kui kõlbluse kasvatamise teguri vastu. «Siduda kõlblust usuga ei ole mitte ainult üleliigne, vaid otse kahjulik,» kirjutas Hans (Ants) Roos 1920. aastal.[265] Ta leidis, et ristiusk on pessimistlik, eitab elu ega saa olla kõlbelise kasvatuse aluseks.[266] Pärast usuõpetuse koolidele kohustuslikuks muutmist püsis «Kasvatus» ses küsimuses endisel seisukohal. «Kasvatuslikult seisukohalt ei ole mingit väärtust moraalil, mis transtsendentsete tingimustega seotud (jumala tahtmine, tasu sääl ilmas jm.). Moraalipedagoogika võib ainult neid kõlblusmõisteid tarvitada, mis psüühilistel jõududel põhjenevad ja inimeste ajaloolistest kogemustest välja kasvanud...» kirjutas J. Käis. «Kui meil usulise ja ilmaliku moraalipedagoogika vahel tuleks valida, siis annaks meie eesõiguse kahtlemata viimasele.»[267]

Õpetajate VI kongressil augustis 1923 esines P. Põld referaadiga «Usuõpetus pedagoogilisest seisukohast», milles püüdis põhjendada usuõpetuse tarvidusi koolis. «Tahab meie rahvas tõusta kultuurrahvaks, siis peab olema religioon koolis üks tõsisematest ainetest,»[268] väitis ta. Religioon olevat üks inimese põhitarvidustest. Õpetajad, keda nende kutsetunnistused ei õigusta usuõpetust andma, pidavat Haridusministeeriumi komisjonis vastava eksami sooritama. Sama küsimust käsitles ka J. Annusson, kes esitas P. Põllule vastuteesid.

Õpetajate kongress lükkas prof. Põllu teesid tagasi ja kiitis peaaegu ühehäälselt (paari vastuhäälega) heaks J. Annussoni seisukohad, mille järgi usuõpetus koolis pidi kandma üldist, objektiivset tutvustavat laadi, mis ei nõuaks õpetajailt usulist maailmavaadet. «Kooli kasvatuslik tegevus peab kandma ühtlast laadi,» öeldi teesides. «Sellest seisukohast hinnates ei tohi usuõpetusel olla pääletungivat iseloomu teiste ilmavaadete vastu; usuõpetaja

---

[264] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 105, l. 135

[265] Hans Roos, Usk ja kõlblus, «Kasvatus» 1920, nr. 3, lk. 70.

[266] «Kasvatus» 1921, nr. 15/16, lk. 231.

[267] Joh. Käis, Kõlbline kasvatus koolis, «Kasvatus» 1923, nr. 7, lk. 194—195.

[268] «Kasvatus» 1923, nr. 8, lk. 230.

ei tohi eitada teaduslikke saavutusi ega anda oma ainele poliitilist ilmet.»[269] Usu kui ühe maailmavaate käsitlemine ajaloolisest seisukohast lähtudes oleks mõistagi andnud võimaluse ka tema tekkimise ja püsimise põhjuste materialistlikuks seletamiseks.

Kui Haridusministeerium 1923. a. sügisel esitas Õpetajate Liidule P. Põllu poolt koostatud ja vahepeal ümbertöötatud usuõpetuse programmi, otsustas Õpetajate Liidu juhatus seda mitte vastuvõetavaks tunnistada, kuna see olevat vastuolus õpetajate VI kongressil ülesseatud põhimõtetega.

Et demokraatlikud õpetajad oma põhimõtteid ka ellu viia püüdsid, sellest annavad tunnistust parempoolse ajakirjanduse lakkamatud hädaldamised usuõpetuse õpetamise olukorra pärast koolides, samuti kallaletungid õpetajaile. Algkoolides olevat määratud ametisse täiesti kõlbmatuid õpetajaid, kes kristliku usuõpetuse asemel panteismi või ateismi õpetavad. Mitmed usuõpetuse ägedaimad vastased olevat hakanud usuõpetajaiks, et seda ainet lastele vastikuks teha.[270] «Kaja» esitas terve nimestiku ateistlike usuõpetajate kohta Pärnumaal,[271] millele järgnes Haridusministeeriumi korraldus Pärnu maakonna koolivalitsusele revideerida artiklis esitatud õpetajate usuõpetuse tunde.[272]

Kristliku rahvaerakonna esindajad käisid korduvalt «puuduste kõrvaldamiseks» riigivanema jutul. Nõuti, et usuõpetuse õpetajad oleksid kiriku liikmed ja ise usklikud. Hiljem tunnistasid koolinõunikud oma 1923/24. õppeaasta aruandeis, et õigeusu preestrid ja osalt ka luteri usu vaimulikud püüdsid kõigest hingest usuõpetuse tunde enda kätte saada ning tegid rahva hulgas õpetajate vastu kihutustööd.

Kristliku rahvaerakonna õhutusel andis valitsus välja määrused usuõpetuse õpetamiseks. Selle järgi pidi usuõpetuse aluseks olema ristiusk ning usuõpetajaiks võisid olla ainult need isikud, kes käsitlevad ainet «usu ja kõlbluse kasvatamise» seisukohalt. Koolides, kus leidus mitmeusulisi, lubati õpilasi koondada usutunnistuslike rühmadena.[273]

Uue valitsuse moodustamisel 1924. a. märtsis leppisid kodanlikud parteid kokku ja haridusministri koht anti kristliku rahvaerakonna nõudmisel ühele töörahva vihasemale vaenlasele, silmapaistvale kirikutegelasele, Tartu ülikooli usuteaduse professorile H. B. Rahamäele. Tema juhendite järgi alustati nüüd kooli klerikaliseerimist täiel rindel. Töötati välja ulatuslikud usuõpetuse programmid, mille puhul tekkisid ägedad vaidlused selle üle, kas usuõpetus koolis peab olema konfessionaalne või interkonfessionaalne, s. o. kas koolis tuleb õpetada ainult üht usutunnistust (konkreetselt luteri usku) või mitut usutunnistust. See häiris eriti

[269] «Kasvatus» 1923 nr. 9—10, lk. 260.
[270] «Päevaleht» nr. 266, 6. okt. 1923.
[271] «Kaja» nr. 281, 21. okt. 1923.
[272] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 174, l. 1103.
[273] «Vaba Maa» nr. 248, 28. okt. 1923.

apostliku õigeusu pooldajaid, kuna konfessionaalse õpetuse puhul kardeti luteriusuliste võitu. Sel puhul saatis apostliku õigeusu metropoliit Haridusministeeriumile hoiatuskirja. Nii otsustatigi jääda interkonfessionaalsuse pinnale ja selles suunas koostada ka õpikud.[274] Piibli kohta arvas Haridusministeerium, et teda «on kardetav laste kätte anda, sest meie kritiitsismi ja eitamise ajajärgul otsivad õpilased piiblist kõlbeliselt mittesündsad kohad ülesse, mis nende peale kahjulikult mõjuksid».[275] Kiires korras valmisid J. Kõpu, J. Järve ja Ed. Tennmanni usuõpetuse õpikud algkoolile. Hakati nõudma usu mõju laiendamist kõigile õppeainetele.

19. detsembril 1924. a. tegi Haridusministeerium usuõpetuse ja usulise kasvatuse kohta koolides täiendavad korraldused. Tuli sisse seada usuõpetuse eest hinde panemine tunnistusele ja korraldada hommikupalveid kõigis koolides, kus usuõpetus oli õppeplaanis.[276]

Hoolimata kõigist reaktsiooniliste jõudude pingutustest, näitas ankeet usuõpetuse õpetamise kohta koolis 1923/24. õppeaastal, et 27 algkoolis ei õpitud üldse usuõpetust.[277]

1923. aastal kinnitatud algkoolide tunniplaani järgi õpetati usuõpetust I—IV klassini 2 tundi nädalas ja V—VI klassini 1 tund nädalas.

Kõige suurema tundide arvuga õppeaineks oli emakeel (I—II kl. 6 tundi, III—IV kl. 5 tundi ja V—VI kl. 4 tundi nädalas). I—III klassini oli õppeplaanis kodulugu, IV klassist alates tulid selle asemele looduslugu, geograafia ja ajalugu. Looduslugu õpetati IV—V kl. 4 tundi ja VI klassis 5 tundi nädalas. Kodanikuteadust oli ette nähtud VI klassis 1 tund nädalas. Esimese võõrkeele õpetamine algas III klassis 4 nädalatunniga, teine võõrkeel lisandus V klassis 3 nädalatunniga. Joonistamist, käsitööd, laulmist ja võimlemist õpetati kõigis klassides igaüht 2 tundi nädalas.[278]

Õppetöö **metoodika** alal püüti asuda uutele radadele. Kodanlikus pedagoogikas oli sajandivahetusel tekkinud rida uusi voole ja teooriaid. Majanduselu areng tingis kodanluse klassihuvide kindlustamist uute vahendite abil. «Kasvatuse» veergudel propageeriti peamiselt Saksa nn. uuenduspedagoogikat, eriti G. Kerschensteineri «töökooli» teooriat. Sealjuures ei võetud ühtegi teooriat üle tervikuna, vaid haarati siit ja sealt seda, mis kodanliku Eesti oludes tundus sobivana. Töökooli voolusid oli palju, kuid nad ühtisid kõik ühes põhimõttes — kasutada tööd kasvatus- ja õpetusabinõuna ülesseatud eesmärkide saavutamiseks. Eesmärgiks seati tavaliselt inimese kasvatamine «üldse», samuti riigikodaniku kasvatamine.

Eesti demokraatlikele haridustegelastele avaldas kahtlemata

---

[274] H. Kurm, tsit. teos, lk. 46.
[275] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 769, l. 9.
[276] Sealsamas, s.-ü. 13, l. 106
[277] Sealsamas, s.-ü. 137, l. 4.
[278] «Riigi Teataja» nr. 90, 29. juunil 1923, lk. 662.

mõju ka koolide põhjalik revolutsiooniline ümberkorraldamine Nõukogude Venemaal. 16. oktoobril 1918. a. avaldati Venemaal «Ühtse töökooli määrus» ja «Ühtse töökooli deklaratsioon». Ent vastandina kodanlikele ja väikekodanlikele pedagoogidele, kes kooli apoliitilisuse jutlustamise maski all teenisid kodanluse huve, rõhutas «Ühtse töökooli deklaratsioon» kooli seost poliitikaga kui nõukogude pedagoogika tähtsaimat printsiipi. Nõukogude töökool teenis proletariaadi klassihuve.

Õppetöö sisu ja meetodite alal astus «Deklaratsioon» formalismi ja skolastika jäänuste vastu, nõudis õpilaste huvide arvestamist, nende isetegevuse, aktiivsuse ja loominguvõime arendamist, kooli tihedat seost eluga. Soovitati organiseerida õpilaste tootvat tööd ja tööd kooliaias. Suurt tähelepanu pöörati õpilaste isiksuse igakülgsele arendamisele, eriti kehalisele ja esteetilisele kasvatusele — võimlemisele, mängudele, spordile, rütmikale, joonistamisele, voolimisele, laulmisele ja muusikale —, millele vanas koolis vähe tähelepanu pöörati. Asuti koolide polütehniseerimisele, kuid selle all ei mõeldud mitte tööstusliku tootmise aluste tundmaõppimist, vaid peamiselt mitmesuguste käsitööliikidega tegelemist. Viies sisse sootuks uue õppetöö sisu ja progressiivsed meetodid, ei pööranud need juhendavad dokumendid küllaldast tähelepanu üldhariduslike teadmiste omandamise protsessile ja ülehindasid laste illustratiivset tegevust. Õpetaja osa vähendati.[279]

Et pedagoogid Eestis olid Nõukogude Venemaa kooliuuendustest teadlikud, sellest tunnistab näiteks 1920. aastal «Kasvatuse» veergudel avaldatud artikkel, kus kirjutatakse: «Töökooli mõte, nagu temast siin (s. t. Nõukogude Venemaal — Õ. E.) aru saadakse, seisab selles, et lapsi kasvatatakse sotsialistliku maailmavaate vaimus ja lähedases ühenduses füüsilise tööga. Lapsed peavad koolis omandama mitte ainult teadust, vaid esijoones praktilisi teadmisi elu jaoks ja oskusi füüsilise tegevuse aladel. Lapsed peavad õppima armastama tööd, temast lugu pidama, aga mitte põlgusega vaatama tööle, nagu endise kooli õpilaste juures tihti võis tähele panna. See töö peab avalduma õppeviisides, mitmesuguste praktiliste tööde organiseerimises õppeainete läbivõtmisel, iseäranis esimesel astmel, ning peale selle töökodade asutamises.» [280]

Uusi õppemeetodeid tutvustasid kodanlikus Eestis Õpetajate Liidu juhtivad ringkonnad «Kasvatuse» veergudel, õpetajate päevadel ja kongressidel, kursustel jm.

Vastandina vanale nn. õppekoolile, kus õpilase tegevus piirdus valmis teadmiste passiivse vastuvõtmisega, pidi õpilane töökoolis teadmisi omandama eeskätt aktiivse iseseisva tööga. Õpilase iseseisva vaimse tööga pidi võimaluse korral liituma käe tegevus.[281]

---

[279] N. Konstantinov, J. Medõnski, M. Šabajev, Pedagoogika ajalugu, Tallinn 1962, lk. 342—343.

[280] V. C. Koolioludest Nõukogude Venemaal. «Kasvatus», 1920, nr. 3, lk. 77.

[281] «Kasvatus» 1920, nr. 18, lk. 489.

Õpetajate päev 1921. a. jaanuaris tunnistas tarvilikuks õpetada algkoolis järgmisi tööharusid: 1) savitööd, 2) paberi- ja papitööd, 3) lõnga- ja riidetööd, 4) punumist, 5) puutööd, 6) metallitööd ja 7) majapidamist.[282] V õpetajate kongress 1921. aastal võttis vastu rea resolutsioone kooli lähendamise kohta töökooli põhimõttele. Kuna õpetamine töökooli põhimõttele rajatud algkoolis pidi olema viimase võimaluseni näitlik, kerkis teravalt esile õppevahendite küsimus. Viimastega polnud koolid minimaalselgi määral varustatud. V õpetajate kongressi otsuste täitmiseks töötas Eesti Õpetajate Liidu juhatus välja õppevahendite valmistamise osaühisuse «Töökool» põhikirja. Osaühisuse liikmeks võeti ainult õpetajaid. Osaühisuselt «Töökool» võisid koolid alati teateid saada õppeabinõude müügi- ja valmistamistingimuste kohta. Sisseostu juures sai «Töökool» 40 protsenti hinnaalandust, seepärast oli koolidel kasulik oma tarvidusi «Töökooli» kaudu täita. Osaühisus «Töökool» muretses koolidele suure hinnaalandusega ka õpperaamatuid ja sobivat kirjandust kooliraamatukogudele.[283]

Positiivseks sammuks oli ka Tallinna Pedagoogilise Muuseumi asutamine 1922. aastal.[284] Muuseumi ülesandeks oli pedagoogilise raamatukogu asutamine, eeskujulike õppevahendite konstrueerimine ja nende valmistamiseks töökodade asutamine, kursuste, loengute, näituste jne. organiseerimine, õppevahendite kasutamise reguleerimine jms. Progressiivse haridustegelase Aleksei Jansoni (1866—1941) juhtimisel kujunes see muuseum, mis oli sisuliselt pedagoogiline kabinet, eesrindlike õppemeetodite juurutajaks Tallinna koolides.

Nii mõneski koolis valmistasid õpilaste abiga õpetajad ise õppevahendeid. Näiteks valmistasid Kodila algkooli õpilased oma õpetaja A. Riismanni juhatusel paljusid õppeabinõusid, mida tol ajal kusagilt ei olnud saada. A. Riismann hakkas ümbruskonna õpetajate hulgast esimesena rakendama tööõpetust. Poistele õpetas ta praktilist puutööd, kirve- ja labidavarte tegemist, tööriistade korrastamist, õpetas tundma tolleaegseid põllutööriistu ja -masinaid. Geomeetria praktikatundides käidi vabas looduses, kus mõõdeti jõe laiust, tiiki mõisapargis, puude kõrgust, põlde. Loodusloo tundides matkal käies õpiti tundma taimestikku.[285]

Töökooli põhimõtete tähtsamaks propageerijaks ja eestvõitlejaks Eestis oli andekas pedagoog Johannes Käis (1885—1950), kes töötas aastail 1921—1930 Võru Õpetajate Seminari juhatajana. Oma sõnavõtus 13. märtsil 1921. a. seminari avamise puhul selgitas ta töökooli põhimõtteid järgmiselt: «Mis on siis õieti töö koolis ja töökool ise? Tööks koolis peame igasugust tegevust, mis paneb liikuma ja seega arendab lapse kätt, keelt ja meelt, näiteks joo-

---

[282] «Kasvatus» 1921, nr. 3, lk. 47.
[283] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 52, l. 290.
[284] Sealsamas, f. 1139, nim. 1, s.-ü. 10, l. 1.
[285] M. Tapupere, J. Saat. Revolutsiooniline pedagoog, kultuuritegelane ja töölisliikumise juht. «Sirp ja Vasar» nr. 17, 27. apr. 1956.

nistamine, kirjutamine, lugemine, jutustamine, mõtlemine, õppekäigud metsa, aasale, lillede istutamine aias, papilõikamine, puusaagimine jne. Töökooliks aga nimetame kooli, kus kõik need toimingud taotlevad laste kehalist arenemist, meelte teritamist, laste vaimsete võimete ja loovate jõudude kasvatamist...»[286] Töökooli eesmärgiks ei olnud ainult teatud tööoskuse õpetamine, vaid ka laste mõtlemisvõime arendamine vaimse iseseisvuse saavutamiseks, mida nn. vana kool oma autoriteetide kummardamise ja dogmadega sugugi ei arendanud.

Võru seminari õppetöös pandi suurt rõhku käsitööle ja joonistamisele, korraldati praktilisi töid loodusloos ja maateaduses. Tähtsal kohal olid ka ekskursioonid ja loodusvaatlused. Kevadel ja suvel töötasid õpilased kooliaias. Muusika ja laulmise õpetamisel peeti eriti silmas õpetaja ülesandeid laulu õpetamisel.[287]

Kooliuuenduslike ideede propageerimiseks hakkas Võru seminar välja andma pedagoogilist aastaraamatut «Teel töökoolile». Rohkesti uusimaid pedagoogilisi teooriaid tutvustavaid artikleid avaldas «Kasvatus», kusjuures pearõhk langes Saksa kooliuuenduslikele suundadele. Eesti Õpetajate Liidu pedagoogilisse raamatukogusse telliti kõik tähtsamad Saksa pedagoogilised ajakirjad ja raamatud, muretseti ka inglis- ja prantsuskeelset pedagoogilist kirjandust.

1922. a. suvel korraldas Eesti Õpetajate Liidu juhatus õpetajaile I kasvatusteadusliku nädala, mille teemaks oli «Töökooli teooria ja praktika». Lektoriteks kutsuti Saksa kooliuuenduslased.[288] Võib arvata, et orienteerumine sel perioodil peamiselt Saksamaa pedagoogikateadusele oli tingitud saksa keele üldisemast oskusest võrreldes teiste Lääne-Euroopa keeltega. Eesti Õpetajate Liidu juhatus korraldas ka eriainete õpetajate kongresse ja päevi.

II kasvatusteaduslik nädal taheti korraldada 1924. a. augusti lõpul. Lektoreid oli kutsutud nii Berliinist kui ka Leningradist. Eesti Õpetajate Liidu juhatuse pöördumine Nõukogude Liidu pedagoogikateadlaste poole oli kodanlikele võimudele ilmselt vastumeelt, sest Haridusministeerium sulges korralduskuludeks määratud krediidi, tehes sellega nädala korraldamise võimatuks.[289]

Tekib küsimus, kuidas hinnata kooliuuenduslikke taotlusi? Mõistagi ei andnud otsingud alati positiivseid tulemusi. Nõukogude Liidu koolielus rakendati 1920-ndail aastail, otsingute ajastul, ellu paljugi sellist, millesse hiljem hakati kriitiliselt suhtuma. Partei otsustega mõisteti 1930-ndate aastate algul metoodika-alased liialdused hukka. Kool pidi kindlustama teaduste põhialuste kindla ja süstemaatilise omandamise laste poolt.

Ka Eestis esines ühenduses töökooli teooriaga väljaastumisi õppeainete süstemaatilise käsitlemise vastu. Näiteks öeldi õpeta-

[286] Võru Õpetajateseminar, lk. 100.
[287] «Kasvatus», 1923, nr. 3, lk. 122.
[288] «Kasvatus» 1923, nr. 1, lk. 30.
[289] «Kasvatus» 1924, nr. 9, lk. 282.

jate VI kongressi resolutsioonides, et «õppematerjali jaotamine teadusliku süsteemi järgi ei vasta töökooli põhimõttele. Õppetöö sisu peab peaasjalikult laste huvidest ja nende tegevusest tekkivas loomulikus järjekorras korraldatama».[290] Propageeriti pedoloogia põhimõtteid, lähtumist lapsest.

Siiski oli nn. kooliuuenduslikul suunal kodanliku Eesti pedagoogikas uute metoodiliste võtete rakendajana teatav progressiivne tähtsus, samuti võitluses reaktsioonilise kirikliku suuna vastu, mis sundis õpilasi tuupima dogmaatilisi tõdesid. Kooliuuenduslased kui iseseisva mõtlemise pooldajad ja igasuguse dogmatismi vastased olid tavaliselt ka usuvastased. Polnud muidugi juhus, et kooliuuenduslikke püüdeid ründasid eriti «kristlased».

Oma klassiolemuselt kujutas kooliuuenduslik suund Eestis väikekodanluse mõõdukat opositsiooni kodanluse tagurliku haridusepoliitika ja tardunud metoodiliste tõekspidamiste vastu. Kooliuuenduslikud ideed leidsid kõlapinda just rahvaga lähemalt seotud algkooliõpetajate hulgas, samal ajal kui gümnaasiumiõpetajad vaatasid töökooli voolule ülalt alla.

Järelevalvega koolide õpetusliku ja kasvatusliku külje suhtes tegelesid 1920. a. määruse[291] põhjal koolinõunikud, kes valiti maakondade ja linnade omavalitsuste poolt haridusnõukogude ettepanekul. Koolinõunikke oli ette nähtud 27, nad pidid olema kõrgema üldise ja pedagoogilise eriharidusega ning vähemalt 5-aastase koolitöö praktikaga. Koolinõunikud registreeris ametisse Haridusministeerium, kelle üldise järelevalve all nad töötasid ja kellele nad aru andsid. Koolinõunikud polnud üksnes revidendid ja võimuesindajad, nagu olid seda tsaariaegsed rahvakoolide ja õpperingkonna inspektorid, vaid ka nõuandjad ja juhatajad, õpetajate ja teiste haridustegelaste instrueerijad. Nad olid sageli lektoreiks ja juhatajaiks õpetajate kursustel ja nõupidamistel, nende sulest ilmus hulk õpperaamatuid ja artikleid pedagoogiliste küsimuste kohta. Haridusministeerium korraldas igal aastal koolinõunikkude päevi, et ühtlustada koolitöö juhtimist ja järelevalvet. Otseselt Haridusministeeriumis töötas 3 haridusnõunikku, kelle ülesandeks oli samuti koolide revideerimine ja instrueerimine, kuid ka õppeprogrammide koostamine, muutmine ja parandamine.

Koolinõunike andmeil kasutati esialgu uusi õppemeetodeid vähe. Nende aruannetes koolide revideerimise kohta 1920-ndate aastate algul räägitakse õpetamise teoreetilisest iseloomust, raamatulikkusest, dogmatismist, formalismist ja õpilaste isetegevuse puudumisest.[292]

Ajalehes «Töörahva Hääl» iseloomustati olukorda Tartumaa koolides: «Paljud õpetajad peavad kinni vanast tuupimise süsteemist. Laste vaimu mürgitatakse usuõpetusega. Loodusloo õpe-

---

[290] «Kasvatus» 1921, nr. 15—16, lk. 250.
[291] «Riigi Teataja» 1920, nr. 39/40, lk. 305—306.
[292] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 54, l. 17—27, l. 133—135.

tamine on nõrgal alusel. Õppeabinõusid on väga vähe paljudes koolides puuduvad gloobused, seinakaardid, tabelid.»[293]

Siiski hakkasid uued õppemeetodid vähehaaval tungima tegelikku koolitöösse. Haridusnõunike ja koolinõunike andmeil 1923/24. õppeaasta kohta õppetöö viljakus kasvas. Õppeainete metoodikas märgiti suurt mitmekesisust, katsetamist siin ühe, seal teise võttega, millest üks õnnestub, teine äpardub. Rõhutati, et koolitööst käib punase niidina läbi uuenduspüüd, püüd läheneda töökoolile, üldse teostada uuema aja kooli nõudeid.[294]

Suuremaid metoodilisi edusamme kui teistel aladel tehti reas koolides loodusteaduse õpetamisel: õpetati ja õpiti looduse enda järgi ning tehti katseid, raamatut kasutati ainult kokkuvõtete tegemiseks ja kordamiseks. Palju aitasid uute õppemeetodite omandamisel õpetajate suvekursused.[295] J. Käisi arvamuse järgi pidi loodusteaduse õpetamisel olema aluseks vaatlus, mitte raamat. Lastel tuli lasta pidada vaatlusvihikuid ja teha iseseisvaid katseid[296]

Õpetajad, kes olid seotud töölisliikumisega, püüdsid ka koolis kasvatada õpilasi klassivõitluse vaimus. Näiteks teatas Läänemaa koolivalitsus 1920. aasta juhtumitest, mil «õpetajad tundides poliitilist kihutustööd teevad».[297]

Järvamaal, kuhu oli koondunud palju pahempoolseid õpetajaid, sai eriti tuntuks Sargvere algkooli juhataja J. Lombi ja sama kooli matemaatika-loodusloo õpetaja J. Metsa juhtum, kes püüdsid õpilasi kasvatada revolutsiooniliste traditsioonide vaimus. Sama algkooli ajaloo õpetaja J. Lööseri kaebekirjas[298] Järvamaa koolivalitsusele teatati, et koosviibimistel enne tunde olevat õpetaja Mets olnud «kõige ägedam kihutuskõnede pidaja», kutsudes õpilasi üles revolutsioonile. Tema algatusel olevat lauldud koolis «Internatsionaali» ja «Punast lippu», ta olevat Oktoobrirevolutsiooni aastapäeval dekoreerinud õpilaste internaadi punaste lippudega jne. J. Metsa järgmise töökoha, Mõisaküla algkooli lastevanemad iseloomustasid teda kui õpetajat, kes olevat kogu oma jõu pühendanud koolitööle, loobudes kuivast pähetuupimisest, püüdes ainet arusaadavaks ja huvitavaks teha. «Õpetaja Mets on püüdnud kõik teha, mis laste vaimu arendaks ja teadust edendaks, sealjuures lastele täiesti aususe ja õigemeelsuse poolest eeskujuks olles,» kirjutasid lastevanemad, taotledes, et Haridusministeerium õpetaja J. Metsa vallandamise suhtes oma otsust muudaks.[299]

A. Riismanni kasvatustööst Harjumaa Kodila algkoolis jutustab üks tema endine õpilane, et ta asutas kooli juurde noorte karskus-

---

[293] «Töörahva Hääl» nr. 3, 19. mai 1923.
[294] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 918, l. 30.
[295] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 122, l. 95.
[296] Sealsamas, l. 35—36.
[297] Sealsamas, s.-ü. 94, l. 109.
[298] EKPA, f. 136, nim. 1, s.-ü. 9, l. 26.
[299] EKPA, f. 136, nim. 1, s.-ü. 9, l. 78.

ringi, mis käis koos pühapäeviti. Selles ringis õpiti selgeks «Internatsionaal» ja teised revolutsioonilised laulud. A. Riismann korraldas ka huvitavaid kirjandusõhtuid, leides kirjanduslike vaidluste puhul võimalusi propageerida marksismi ideid. A. Riismanni endine õpilane jutustab, et hoolimata aastakümnete möödumisest ei ole ta kuulnud «veel teist sarnast lektorit, kes oleks osanud kommunismi ideid nii arusaadavalt, lihtsalt ja selgelt kuulajaile omaseks teha, kui seda tegi Riismann».[300]

Muidugi ei lasknud kodanlikud võimud A. Riismannil töötada õpetajana kuigi kaua. Nagu juba eelnevalt märgitud, oli ta 1921. a. mais sunnitud siirduma põranda alla. Ametist kõrvaldati samuti teised proletariaadi diktatuuri pooldavad õpetajad, nagu Pärnu VII algkooli õpetaja Jaan Rea[301] ja Tallinna IV algkooli õpetaja Aleksander Janson[302]. Õpetajatööst tuli loobuda ka kommunist J. Rea vennal V. Real[303]. Kommunist Erich Tarkpeal õnnestus õpetajana töötada vaid mõned kuud.[304]

Õppetööst keskkoolis. 1922. aasta seaduse järgi olid keskkoolis ette nähtud järgmised kohustuslikud õppeained: emakeel, matemaatika, loodusteadus ühes tervishoiuga, maateadus ühes kosmograafiaga, ajalugu, kodaniku- ja majandusteadus, mõtteteaduse eelkursus ühes hingeteaduse ja eetikaga, kaks võõrkeelt, joonistamine ja joonestamine, käsitöö, laulmine, võimlemine. Lisaks neile oli rida valitavaid õppeaineid.[305]

Kuna keskkooli ülemaste (III—V klass, mis vastab tänapäeva IX—XI klassile) oli diferentseeritud, siis oli vastavalt keskkoolitüübile ka teatud erinevus õppeainetes. Nii õpetati reaalharu kolmel õppeaastal matemaatikat kokku 13 tundi nädalas, humanitaarharus aga vastavalt 7 tundi, loodusteadust reaalharus 15 tundi, humanitaarharus 9 tundi. Seevastu humanitaarharus oli suurem eesti keele, võõrkeelte ja ajaloo tundide arv. Valitavaiks aineiks olid reaalharus näit. praktilised tööd füüsikas ja keemias, põllumajandus, joonestamine, lisatunnid teises võõrkeeles. Humanitaarharus võis valiku alusel õppida kolmandat võõrkeelt, majapidamist, käsitööd, kasvatusteadust, lastehoidmist.[306] Teistes eriharudes nagu klassika-, tehnika-, pedagoogika-, majapidamis-, põllumajandus, kommerts- jt. harud rõhutati vastava haru iseloomule vastavaid õppeaineid. Keskkooli ülemastme diferentseerimine oli kahtlemata 1922. aasta keskkooliseaduse üheks positiivseks saavutuseks.

Usuõpetuse õpetamise kohta keskkoolis annab andmeid 1922. a.

---

300 M. Tapupere, J. Saat, tsit. artikkel.
301 EKPA, f. 25, nim. 2, s.-ü. 1323. l. 4.
302 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 689, l. 443 ja 456.
303 II Riigikogu protokollid, 1. istungjärk, 1923, v 388—390.
304 E. Tarkpealt suuliselt saadud andmeil.
305 «Riigi Teataja» nr. 155/156, 16. dets. 1922, lk. 750.
306 «Riigi Teataja» nr. 83, 12. juunil 1923, lk. 618—619.

aprillis Haridusministeeriumi poolt läbiviidud ankeet. Vastustest selgus, et usuõpetust ei õpetatud üldse õpetajate seminarides, merekoolides, Tallinna Tehnikumis, kunsttööstuskoolis ja 14 üldhariduslikus keskkoolis, viimased olid peaaegu eranditult reaalgümnaasiumid ja õhtukeskkoolid. Mitteõpetamise põhjusena mainiti enamasti õppida soovijate puudumist.[307] Vastuseid saadi üldse 67-lt keskkoolilt 20 589 õpilasega. Neist õppisid või soovisid usuõpetust õppida 15 091 õpilast, s. o. 73,3 protsenti.[308] Kuna ministeeriumis arvati õppijaile juurde nn. õppida soovijad, ei anna see protsent pilti tegelikust olukorrast. Õppida soovijate protsent kõikus üksikute keskkoolide järgi nullist kuni sajani. 100 protsenti usuõpetuse soovijaid oli saksa erakeskkoolides, rohkesti ka tütarlaste koolides, vähem reaalgümnaasiumides. Üldse ei leidunud soovijaid Pärnu õhtukeskkoolis ja Valga vene eragümnaasiumis.[309]

21. juunil 1922. a. saatis haridusminister H. Bauer koolivalitsustele ringkirja, milles teatati, et Riigikohtu administratiivosakonna 17. I 1920. a. otsuse ja Haridusministeeriumi 18. märtsi 1921. a. ringkirja järgi on avalikud keskkoolid ja neile lähedased erakoolid kohustatud hoolt kandma, et neis usuõpetust õpilastele vabatahtliku ainena ilma lisamaksuta õpetataks, s. t. usuõpetuse õpetamine pidi olema keskkoolidele sunduslik (keskkooliseadus, mis kooskõlas algkooliseadusega kuulutas keskkooli ilmalikuks, oli sel ajal veel vastu võtmata). Nüüd aga olevat selgunud (ankeedi andmeil), et mõned keskkoolid ei ole tarvilikul määral usuõpetuse andmise eest hoolitsenud, ja leidub koole, kus usuõpetust sugugi ei ole õpetatud. Haridusminister kohustas keskkoolide ülalpidajaid 1922/23. õppeaastaks tarvilikul määral vastavaid õppejõude ametisse panema.[310]

Kuigi 16. detsembril 1922. a. vastuvõetud avalike keskkoolide seaduse järgi pidi keskkool olema ilma usuõpetuseta, oli H. Bauer oma korraldustega viinud asja niikaugele, et 1922/23. õppeaastal õppis usuõpetust Eesti kesk- ja kutsekoolide 37 980-st õpilasest 23 200, s. o. 64 protsenti.[311] Selle kiriklaste endi õhutusel saavutatud arvuga põhjendasid ja õigustasid nad nüüd usuõpetuse koolile sunduslikuks muutmist, mis saavutati avalike keskkoolide seaduse muutmise seaduse vastuvõtmisega Riigikogus 1923. a. suvel. Seega maeti ilmalik keskkool reaktsionääride poolt maha, enne kui ta jõudis sündidagi.

Haridusministeeriumi täiendava määrusega avalike keskkoolide tunniplaanide kohta tuli alates 1. augustist 1923. a. õpetada usuõpetust keskkoolide alamastme klassides (I—II) ning humanitaar-

---

307 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 174, l. 148—211.
308 Sealsamas, nim. 5, s.-ü. 199, l. 272.
309 Sealsamas, l. 273.
310 TLA, f. 299, nim. 1, s.-ü. 35, l. 185.
311 «Päevaleht» nr. 6, 8. jaan. 1923.

ja reaalharude kõigis klassides (III—V kl.) 2 tundi nädalas, teiste eriharude igas klassis 1 tund nädalas.[312]

Kuigi usuõpetuse õpetamine oli nüüd koolidele seadusega sunduslikuks muudetud, jäi ta õpilastele vabatahtlikuks õppeaineks. Küllalt suur hulk keskkooliõpilasi kasutas, hoolimata neile avaldatud survest, võimalust usuõpetust mitte õppida. Ankeet usuõpetuse õpetamise kohta koolis 1923/24. õppeaastal näitas, et keskkooliõpilastest ei õppinud usuõpetust 32 protsenti õpilastest, sealjuures 7 keskkoolis ei õpitud usuõpetust üldse.[313] Eesti õppekeelega keskkoolides õppis usuõpetust 63 protsenti õpilastest, saksa keskkoolides 92 protsenti, vene keskkoolides 72 protsenti ja läti õppekeelega keskkoolides 98 protsenti. Sellest ilmneb, et Eestis asuvate vähemusrahvuste noorsoo kalduvus usu poole ületas tunduvalt eestlaste oma. See seletub osalt asjaoluga, et vähemusrahvuste kõrge õppemaksuga erakeskkoolides käisid peaaegu eranditult jõuka kihi lapsed. Kõige väiksem oli usuõppijate arv Pärnus, kus see ulatus vaid 30 protsendini keskkooliõpilaste arvust.[314] Kahtlemata ilmnes selles EKP ja EKNÜ tegevuse mõju keskkooliõpilaste hulgas, kuid ka pahempoolsete, sotsialistlikult meelestatud õpetajate mõju.

Eesti Õpetajate Liidu juhatuse koosolek 26. oktoobril 1924. a. ühines Liidu pedagoogilise toimkonna seisukohaga keskkoolide usuõpetuse kava suhtes, tunnistades, et see ei ole kooskõlas viimase õpetajate kongressi seisukohtadega ja ei saa seepärast õpetajaskonda rahuldada.[315]

Reaktsioonilistele ringkondadele valmistas meelehärmi, et kasvatuse eesmärk koolides polnud seadusandlikult kindlaks määratud. Haridusminister H. Bauer nõudis oma ringkirjades, et igal võimalikul juhul, eriti aga emakeele, ajaloo, kodanikuõpetuse, psühholoogia ja usuõpetuse tundides, tuleb «selgitada elu mõtet ja sihti». Ühiskonnateaduslike ainete õpetamisel olevat sageli «otse lubamatult vähe rõhku pandud isamaaliste tunnete väljaarendamise pääle õpilastes».[316] Tulevat näidata, et juhtiv jõud ei peitu mitte massides, vaid rohkem üksikutes väljapaistvates isikutes, indiviidides. Ka eesti rahval olevat oma kangelased, näiteks «vanemad seltskonnategelased vabadusliikumises, sõjas, poliitilises ja vaimses töös». H. Bauer soovitas usuliste hommikupalvete kõrval korraldada nn. ilmalikke hommikukõnesid, mille teemadeks võiksid olla: Jannsen, Jakobson, ärkamisaeg, «vabadussõja kangelaste» surmapäevad, poliitiliste tegelaste sünnipäevad jne.[317]

Keskkoolijuhatajate konverents 27.—28. märtsil 1922. a. ning Riigihariduskogu koosolek 10.—11. aprillil 1922. a. võttis vastu resolutsiooni, kus öeldi, et «kõlbeline kasvatus» peab aset leidma

[312] «Riigi Teataja» nr. 106, 17. aug. 1923, lk. 777.
[313] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 137, l. 4.
[314] «Päevaleht» nr. 316, 21. nov. 1924.
[315] «Kasvatus» 1924, nr. 11, lk. 345.
[316] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 199, l. 127.
[317] «Päevaleht» nr. 85, 12. apr. 1922.

mitte ainult usuõpetuse ja eetika, vaid kõigis, eriti aga emakeele (kirjanduse), ühiskonnaõpetuse, psühholoogia, ajaloo ja algklasside koduloo tundides. «Õpilastes tuleb tõsta lugupidamist inimsoo üldiste heategijate, oma rahva väljapaistvate tegelaste, tema vaimliste juhtide, meie riigi loojate kui ka kõigi isikute vastu, kes kõrgetele aadetele anduvad. Tuleb õpilastes kasvatada ligimesearmastust, isamaalisust, ausust, tublidust, vahvust, kohusetruudust...»[318] Seega nõuti esijoones humanitaarainete õpetamisel õpilastesse kodanliku natsionalismi sisendamist.

Reaktsionäärid nõudsid kasvatuse sihi seadusandlikku kindlaksmääramist. Näiteks koolinõunik M. Raud oma artiklis «Kasvatuse siht»[319] väitis, et kuna seadus kooli eesmärgi kohta midagi ei ütle, võivat Eestis iga uus haridusminister kooli ülesannetest isemoodi aru saada. Esimesed põhjalikud ringkirjad kasvatuse asjus olevat ilmunud alles minister H. Baueri poolt, kuid uue ministri puhul võivat siht muutuda. «Me teame, et õige paljud õpetajad siin teisel arvamisel on kui minister. See paistab vastu isegi ametlikust ajaloo õppekavast, kus patriotismi sõnadega ei nimetata...» M. Raud nimetas ajaloo õppekavas esitatud tendentsi «jämedalt utilitaristlikuks», mis käsib oma riiki sedavõrd armastada, kuivõrd avaraid võimalusi riik rahvale arenemiseks pakub.

Keskkooliseaduse arutamisel Riigikogus püüdis H. Bauer läbi suruda keskkooli ülesandena noorte arendamist «isamaaliselt mõtlejaiks riigikodanikeks», kuid nagu juba eelnevalt märgitud, lükkas Riigikogu enamus tema formuleeringu tagasi.

Esialgu õpetati keskkoolides esimese võõrkeelena vene keelt,[320] ent haridusministri korraldusega 10. septembrist 1920. a. määrati esimeseks võõrkeeleks inglise keel.[321] Vastava õpetajate kaadri puudumise tõttu oli Haridusministeerium sunnitud 1921/22. õppeaastaks seda korraldust muutma. Keskkoolides oli võimalik valida esimeseks võõrkeeleks inglise, saksa või prantsuse keel. Ministeeriumi andmeil õpetati 1921/22. õppeaastal saksa keelt esimese, teise või kolmanda võõrkeelena kokku 720 keskkooliklassis, vene keelt vastavalt 460 klassis, inglise keelt 433 klassis, prantsuse keelt 212 klassis ja ladina keelt 200 klassis.[322] Seega ei arenenud vene keele väljatõrjumine sugugi nii kiiresti, kui hariduspoliitikat juhtivad ringkonnad seda soovisid.

Kuna saksa keel oli koolides tegelikult esikohal, määras Haridusministeerium 6. märtsil 1923. a. esimeseks võõrkeeleks keskkoolides saksa keele.

17. novembri 1923. a. ringkirjaga juhtis Haridusministeerium

---

[318] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 199, l. 128 ja nim. 3, s.-ü. 111, l. 23.

[319] «Päevaleht» nr. 109, 13. mail 1922.

[320] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 94, l. 43.

[321] Sealsamas, nim. 5, s.-ü. 1, l. 416.

[322] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 32, l. 199.

koolivalitsuste ja keskkoolijuhatajate tähelepanu sellele, et igalt keskkoolilõpetajalt tuleb nõuda vähemalt ühe võõrkeele täielikku valdamist kõnes ja kirjas. Õpilastele, kes sellele nõudele ei vastanud, keskkooli lõputunnistust anda ei lubatud. Esimese võõrkeele põhjalikumaks omandamiseks soovitati korraldada õpilastevahelisi kirjandusõhtuid ja vestlusi.[323] Erakoolides õpetati võõrkeeli tunduvalt rohkem kui avalikes koolides.

Ülikooliseaduse arutamisel Riigikogus 1925. aastal nõudis advokaat J. Jans keelepoliitika muutmist keskkoolide suhtes. Õigusteaduskonna dekaan oli avaldanud nõudmise, et selle teaduskonna üliõpilastelt tuleb nõuda vene keele oskust (seadustekogud olid venekeelsed, samuti suur osa loenguid selles teaduskonnas peeti vene keeles). Rõhutades vene keele õpetamise vajalikkust keskkoolis, paljastas J. Jans ühtlasi eesti kodanluse vene keele vastase poliitika tõelise põhjuse: «Mina arvan, et selles küsimuses meie haridustegelased lasevad end juhtida poliitilise vastumeelsuse tundest enamlaste vastu...» Kuna keskkoolides ei tahetud vene keelt õpetada, tuli õigusteaduskonda astuda soovijail õppida vene keelt eraviisil. Loomulikult olid lisaõpingud võõrkeeltes jõukohased ainult jõukamaile. Seega juhindus J. Jans selles küsimuses kehvemate rahvakihtide huvidest. Ka rõhutas ta «suurest naabrist arusaamise» vajadust ning avaldas imestust, et «vene keelt, 130-miljonilise rahva ja oma maa-ala poolest kõige suurema maailma riigi... — Venemaa keelt juletakse seada teiste maailma keelte kõrval mingisugusele viimasele või halvakspanevale astmele».[324]

Kui algkooli õppetöös esines uuenduspüüdeid nn. töökooli põhimõtete tutvustamise näol, siis keskkool jäi sellest liikumisest põhiliselt kõrvale. Vanemad koolitegelased, kes juhtisid keskkoole, olid tugevasti tsaariaegse õppesüsteemi kütkeis. «Kasvatuse» veergudel iseloomustati seda süsteemi kui «kuulmata ühekülgset, rusuvat ja surmavat igasugusele isetegevusele, algatuskatsetele».[325]

Kuna õppetöö keskkoolis oli ühekülgselt teoreetiline, seisis pidevalt päevakorral küsimus, kuidas õppetööd elulisemaks teha. Tallinna Tehnikumi juhatus oma märgukirjas ülikooliseaduse komisjonile juhtis tähelepanu sellele, et koolitöö sisu ja tagajärjed olenevad eelkõige õpetajaist. Tartu Ülikooli matemaatika-loodusteaduskonna ja ajaloo-keeleteaduskonna lõpetajad asuvat peaaegu kõik keskkoolidesse õpetajaiks, nende teaduskondade õppekavad aga polevat vastavalt korraldatud. «Eriti halvas seisukorras on praegu matemaatika ja loodusteaduste õpetajate ettevalmistus,» märkisid tehnikumi esindajad. «Nagu vanasti, nii kannab ka praegu nende ainete õpetamine keskkoolis dogmaatilist laadi. Matemaatikat vaadatakse kui mingit loogilist mõtlemist arendavat ainet, ilma et teda kuidagi eluga seotaks, ja õpetamine põhineb algusest lõpuni igasugustel loogilistel keerdkäikudel. Ja ometi on

[323] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 32, l. 199.
[324] II Riigikogu protokollid, 8. istungjärk, 1925, v. 555.
[325] «Kasvatus» 1923, nr. 1, lk. 17.

just matemaatika aine, mis on tegeliku elu tarvidustest välja võrsunud...» Samuti märgiti, et selliste praktilist laadi ainete, nagu füüsika ja keemia õpetamine keskkoolis on harilikult kuivalt teoreetiline, ning kehv on ka loodusteaduslike ainete õpetamine. «Praegune keskkool kannab liig teoreetilist laadi ja seisab elust kõrval. Vastutus selle eest lasub õpetajate ettevalmistusasutuse — kõrgema kooli peal.»[326] Loomulikuks matemaatika, füüsika ja keemia õpetajaks tulevat pidada isikut, kes on omandanud vastava tehnilise hariduse ühes vajaliku pedagoogilise täiendusega. Tartu ülikool olevat astunud vale sammu, kujundades endast Saksa ülikoolide eeskujul puhtteoreetilis-teadusliku ülikooli.

Kuigi selles Tallinna Tehnikumi esindajate seisukohas ilmnes teatav konkurentsitaotlus Tartu ülikooli suhtes, s. t. ülikoolisse ei suhtutud erapooletult, iseloomustas märgukiri õppetöö olukorda keskkoolis õigesti ja sisaldas progressiivseid mõtteid.

Esimesel üleriiklikul loodusloo ja maateaduse õpetajate kongressil 1923. aastal, samuti esimesel ajalooõpetajate kongressil 1923. aastal (mõlemast võtsid osa ka keskkooliõpetajad), võeti vastu rida resolutsioone õpetuse lähendamisest töökooli põhimõtetele. Loodusloo õpetamisel rõhutati kooliaedade korraldamise vajadust, taimede kasvatamist ja vaatluste tegemist õpilaste poolt, eriklasside sisseseadmist loodusloo õpetamiseks, loodusteaduslike ekskursioonide korraldamist. Ajaloo õpetamise kohta vastuvõetud resolutsioonides märgiti, et õpperaamatu kõrval tuleb töökoolis kõige suuremat rõhku panna ajaloolise koolikirjanduse (allikate kogud, lugemikud jne.) ning kõigi ajalugu näitlikuks tegevate abinõude (joonistamine, kaardid, pildid, muuseumid, ekskursioonid) kasutamisele.[327]

Eesrindlikud õpetajad nõudsid ühtlasi õpilaste teadusliku maailmavaate arendamist. Nii esines J. Piiper loodusloo ja maateaduse õpetajate kongressil referaadiga loodusteadusest kui teadusest ja õppeainest, rõhutades vahet usu ja teaduse vahel. A. Audova esitas referaadi loodusõpetuse ja kõlblusõpetuse vahekorrast koolis, rõhutades, et loodusnähtuste kindla seaduspärasuse tundmaõppimine arendab õpilast maailmavaateliselt, hävitab usuliste õpetuste tagajärjel tekkinud vaated, kuid ka endised kõlbelised alused. Kujuneva uue maailmavaate aluseks võetakse aga sageli vulgariseeritud õpetus «võitlusest olemise eest», mille ühekülgne käsitlemine viib sõja ülistamiseni. A. Audova astus välja Darwini õpetuse õige tõlgendamise eest, näidates, et otsene võitlus ei etenda valiku tegurina sugugi nõnda tähtsat osa kui võitlus loodusjõududega ja kaudne võitlus, s. t. konkurents teiste liikidega. «Sõda ei ole kasulik. Ta nõuab hiiglaohvreid ja hiiglavarandusi, mis jäädavalt lähevad kaduma. Sõda ei paranda elutingimusi... Loodetavasti jõuab kord kogu inimkond ühte liituda, rahulikuks

---

[326] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 164, l. 263—264.
[327] «Kasvatus» 1924, nr. 2, lk. 42.

Aleksander Audova

ühiskonnaks muutuda... Looduslugu ei tohiks mitte iialgi olla kõlbluse hävitaja ja ühekülgne võitluse õpetus.»[328]

A. Audova käsitles loodusloo õpetamise küsimusi ka reas artiklites. Ta nõudis suurema tähelepanu pööramist anatoomiale, füsioloogiale ja tervishoiule ning märkis suure puudusena keskkooli humanitaarharu loodusloo kavas bioloogia puudumist, kuna just bioloogia on õppeaine, mis rajab loodusteadusliku maailmavaate: «Põlvnemisõpetus ja sellega seotud Darwini õpetus võitlusest olemise eest on nii suure ulatusega, et nad paratamatult mõjuvad ilmavaatele. On võimatu kujundada reaalset (mitte metafüüsilist) ilmavaadet üldbioloogiliste andmeteta... Ilmavaade, mis ei arvesta loodusteadusega, on tuulele rajatud... See on kahtlemata pedagoogiline eksisamm, kui antakse õpilastele rohkesti teadmisi kõiksugustest väikestest ja suurtest loomadest ja taimedest, ning õpetatakse neid loodust vaatlema, ent jäetakse hoopis tagaplaanile või hoopis kõrvale sidemed organismide ja ümbruskonna vahel ja samuti ka loodusteaduse põhiseaduspärasused.»[329]

Silmapaistev materialist-ateist, esimene eesti loodusteaduste doktor Aleksander Audova tegeles õppetöö kõrval elava ja mitmekülgse loodusteaduslike ainete populariseerimisega arvukates

[328] «Kasvatus» 1923, nr. 5, lk. 137—138.

[329] A. Audova, Anatcomia, füsioloogia, tervishoiu ja bioloogia seisukoht praeguses keskkoolis. «Kasvatus» 1925, nr. 3, lk. 71.

artiklites ja ettekannetes, milles ta ründas sotsiaaldarviniste ja rassiste-eugeenikuid. Kuigi dr. Audova oli ülikooli stipendiaadina füsioloogia alal professori ametiks ette valmistunud, ei määratud teda sel alal ülikoolis tööle. Töötades Tartu keskkoolides bioloogiaõpetajana, kirjutas ta ühtlasi õpperaamatuid. Tema «Inimese anatoomia ja füsioloogia õpperaamat» ja «Üldine bioloogia» aitasid kasvatada noorsugu materialistliku maailmavaate vaimus.

Hoolimata kodanluse poolt pealesurutud religioonist ja ühiskonnateaduslike ainete ebateaduslikust, idealistlikust käsitlemisest, suutsid progressiivsed õpetajad anda õpilastele teaduslikke teadmisi ja kasvatada neid teadusliku maailmavaate vaimus. Kommunist J. Reesen märkis Riigikogus, et kodanlikus koolis on palju «rämpsu ja kõlkaid», kuid ta ei taha väita, et «koolitööl ei ole üldse mingisugust positiivset külge». Proletariaat heidab kõlkad kõrvale ja «võtab kodanlikust koolist teadusliku külje, mis tõepoolest elule vastab».[330]

Keskkooliõpetajate hulgas leidus ka õpetajaid-kommuniste, kes kasvatasid noorsugu revolutsioonilise klassivõitluse vaimus. Nagu Petseri gümnaasiumi direktori ja õpilaste ülekuulamisel hiljem selgus, tegid selles koolis revolutsioonilist kasvatustööd õpetajad Voldemar Telling ja Johannes Köster. Neil oli mõju eriti IV klassi (10. õppeaasta) õpilaste juures.[331] Õpilane E. Kukka aitas hiljem V. Tellingut tema illegaalses poliitilises töös. 1924. aasta suvel V. Telling ja J. Köster vallandati ametist.[332]

Väike-Maarja reaalgümnaasiumi tuli 1923. aasta algul õpetajaks Tartu ülikooli üliõpilane, kommunist A. Vahtmann (Vaarandi). Pahempoolselt meelestatud noored hakkasid käima tema pool kodus poliitilisi koosolekuid pidamas. A. Vaarandi algatusel ja juhtimisel organiseeriti peagi Väike-Maarja reaalgümnaasiumis põrandaalune kommunistlike noorte kollektiiv, kuhu 1923. aasta lõpuks kuulusid P. Baumann, F. Ross, E. Kull, S. Meerits, A. Köök, L. Ormus, R. Reinstein ja rida teisi. A. Vaarandi varustas noori kommunistliku kirjandusega, jutustas neile V. I. Leninist, tema elust ja võitlusest.[333] R. Reinsteini mälestuste järgi jagunes kogu kool A. Vaarandi selgitustöö tagajärjel kahte leeri.[334] A. Vaarandi töötas Väike-Maarjas õpetajana kuni 1924. aasta suveni, mil tema poliitiline tegevus koolis avastati.

---

330 I Riigikogu protokollid, 9. istungjärk, 1923, nr. 201, v. 1010.

331 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 272, l. 1.

332 V. Tellingult suuliselt saadud andmeil.

333 Friedrich Ross, Väike-Maarja reaalgümnaasiumis. «Karastumine», lk. 241—243.

334 EKP KK PAI käsikirjafond. R. Reinsteini mälestused.

Noorsoo-organisatsioonid. Noorsooliikumises avaldusid teataval määral koolis toimuva õppe- ja kasvatustöö tulemused, kuid põhiliselt sõltus see kogu ajastu ühiskondlik-poliitilisest ilmest. Sõjajärgsete aastate noorsooliikumises nagu paljudel muudel aladelgi oli tunda Oktoobrirevolutsiooni hingust.

Tsaariajal said õpilasühingud tegutseda ainult illegaalselt. Oktoobrirevolutsioon andis õpilastele õiguse organiseeruda õpilasühinguisse, 18 aastat vanaks saanud õpilastele anti kõik kodanikuõigused. Keskkoolide vanemate klasside õpilaste esindajad võisid kuuluda kooli pedagoogikanõukogusse. Neid õigusi ja vabadusi, mis Oktoobrirevolutsioon oli õpilastele andnud, ei suutnud esialgu täielikult likvideerida ka Eesti kodanlik valitsus. Nii esines 1920-ndate aastate algul mõnes koolis õpilaste osavõttu pedagoogikanõukogu koosolekuist. Õpilaste organiseerumine ühinguisse arenes kodanliku vabariigi algaastail enam-vähem stiihiliselt, ilma riigivõimu suunamise ja õpetajate juhtiva osavõtuta, nagu hiljem. Noorsooliikumises võis täheldada kolme suunda: kodanlikku, väikekodanlikku ja revolutsioonilist. 1922. aasta rahvaloenduse andmed näitasid, et Eesti noorsugu jagunes oma sotsiaalse päritolu poolest järgnevalt: kodanlikku noorsugu 10,7 protsenti, väikekodanlikku 46,1 protsenti, proletaarset 37,4 protsenti ja muud (peamiselt vabakutselist) noorsugu 5,8 protsenti.[335] Kodanluse ja tema noorsoo suhteliselt väikese arvu tõttu oli koolides ja noorsooühingutes küllalt suur osatähtsus väikekodanluse ja töörahva hulka kuuluval noorsool, mis lõi seal eeldused võitluseks kodanliku ideoloogia mõju vastu.

Noorsooliikumise paremal tiival seisis välismaalt pärinev militaristliku ilmega skautlus, mis hakkas Eestis laiemalt levima klassisõja päevil. 1920. aasta märtsis Tartus toimunud kongressil pandi alus Eesti Skautide Malevale. Skautidest eraldusid noorsepad, kes töötasid «puhtrahvuslikul», s. t. kodanlik-natsionalistlikul alusel. Skautide põhimõte seevastu oli, et «noored end alati vendadena tunneksid, rahvuslike, seisuslike ja varanduslike vaheseinte peale vaatamata».[336] Seega taotlesid nad klassivastuolude summutamist noorsoo hulgas rahvusvahelisel alusel. Kuna skautlus õigustas kehtivat korda, kuulus talle kodanliku valitsuse toetus. Haridusministeeriumi 1922. aasta eelarves nähti ette skautide toetamiseks 500 000 marka, 1923. aastal aga juba üks miljon marka.[337] Proletaarset noorsugu mõjutas skautlusest osa võtma materiaalne kasu (tasuta riietus jne.).[338] Eesti Skautide Malev ühendas 1922. aasta algul umbes 6000 noort, kuid EKNÜ selgitustöö mõjul hakkas liikmete arv langema. Hoolimata kodanliku valitsuse toetusest kuulus aastail 1922—1926 organisatsiooni vaid 1300—1500 noort.

Väljastpoolt sisse toodud liikumiseks oli ka nn. kristlike noorte

[335] EKPA, f. 24, nim. 47, s.-ü. 805, l. 3.
[336] «Päevaleht» nr. 300, 4. dets. 1922.
[337] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 658, l. 694.
[338] EKPA, f. 24, nim. 46, s.-ü. 781, l. 23.

meeste ja naiste liikumine, mida hakkas klassisõja lõpul Eestis arendama Ameerika Kristlike Noortemeeste Ühing (YMCA). 1921. a. märtsis viibis mainitud ühingu haridusosakonna kindralsekretär William Orr isiklikult Eestis. YMCA-l oli mõningat edu üliõpilaste hulgas, keda selle ühingu poolt majanduslikult abistati. YMCA taotles klassivastuolude summutamist «inimesearmastuse ideaalide» abil, püüdis «inimkonnale ühiskondlikku uuendust üksikute seespidise uuenduse läbi tuua».[339] Nagu skautlus taotles ka see liikumine «rahvusvahelise vendluse» kasvatamist, s. t. oli oma olemuselt kosmopoliitiline. YMCA püüdis Ameerika Ühendriikide mõju tõstmiseks tegutseda eriti Euroopa väikerahvaste hulgas.

Skautlus ja YMCA haarasid oma mõju alla ainult teatava osa koolinoorsoost. Spetsiaalne koolinoorsooliikumine aga kasvas välja koolinoorsoo enda (peamiselt keskkoolide vanemate klasside õpilaste) keskelt — tema ideoloogiliseks keskuseks sai Eesti Koolinoorsoo Keskliit, mis osutus oma olemuselt väikekodanlikuks.

Revolutsioonilist noorsooliikumist esindas 1920. aastal Tallinnas asutatud Üle-Eestimaaline Noorproletaarlaste Ühing, kes hakkas töötama kommunistliku partei vahetul juhtimisel.

Koolinoortel oli Noorproletaarlaste Ühingu ja hiljem ka EKNÜ tegevuses küllalt tähtis osa. Noorproletaarlaste Ühingu liikmete enamiku moodustasidki proletaarsed kooliõpilased, nad olid seal ka ideeliselt juhtival kohal.[340] H. Allik kirjutab selle kohta oma mälestustes: «Kodanliku vabariigi algaastail keskkooliõpilaste arv tunduvalt kasvas, võrreldes tsaariajaga. Keskkoolidesse pääses ka teatud hulk noori töölisperekondadest, kelle hulgast varem vaid üksikud olid jõudnud kaugemale algkoolist. Suhteliselt rohkesti oli ühingu liikmeid Tallinna «proletaarlikest koolidest» — õpetajate seminarist ja õhtukeskkoolist.»[341] Õhtukeskkoolist oli pärit rida aktiivseid ühingu liikmeid, eesotsas V. Klementi, O. Sepre, A. Vaarandi ja J. Lauristiniga, kes edaspidi olid silmapaistvalt tegevad Eesti kommunistlikus liikumises. Ühingusse kuulus palju proletaarse päritoluga õpilasi ka teistest Tallinna keskkoolidest. Ühingu juhatuse liige Erna Saarens õppis näiteks tütarlaste kommertskoolis koos teise aktiivse noorproletaarlase Olga Künnapuuga (Lauristiniga). Palju koolinoori oli ka ÜENPÜ Tartu osakonnas. Noorproletaarlaste Ühingu Pärnu osakonnas etendasid aktiivset osa Pärnu Ühisgümnaasiumi pahempoolselt meelestatud õpilased.[342] Narvas loodi Noorproletaarlaste Ühingu osakond samuti koolinoorte baasil. Narva ühisgümnaasiumis leidus 40—50-liikmeline pahempoolsete noorte pere.[343]

[339] «Päevaleht» nr. 65, 10. märtsil 1921.

[340] «Kommunist» nr. 16 (39), 10. sept. 1921, EKPA, f. 27, nim. 6, s.-ü. 3, l. 80.

[341] Hendrik Allik, Esimesed kommunistlikud noorsoo-organisatsioonid Eestis. «Karastumine», lk. 71—72.

[342] Vt. lähemalt Vladimir (Mart) Kangur, Noorusaastail võitlustules. «Karastumine», lk. 249—251.

[343] Aleksander Resev, «Revolutsioonilisel teel. «Karastumine», lk. 192.

Haridusministeerium eesotsas H. Baueriga asus revolutsioonilist noorsooliikumist peagi likvideerima. Kirjas siseministrile 1921. aasta aprillis märkis H. Bauer, et Noorproletaarlaste Ühingus on suur hulk kooliõpilasi, isegi 12—15 aasta vanuseid. Ta palus arutusele võtta küsimust, «kas ei oleks kuidagi võimalik koolilapsi niisuguse mittesoovitava mõju eest hoida».[344] Siseminister reageeris ülikiiresti: 14. aprillil 1921. a. keelati siseministri otsusega Noorproletaarlaste Ühingu tegevus.

Tema tööd jätkas illegaalselt tegutsev Eestimaa Kommunistlik Noorsooühing (EKNÜ).

1. detsembril 1921. a. ilmus ühingu häälekandja «Noor Proletaarlane» esimene number. Legaalseks organiks oli ajakiri «Noor Tööline». EKNÜ tuumiku moodustasid endised ÜENPÜ liikmed.

Revolutsioonilised noored tegid koolinoorsoo hulgas selgitustööd kodanluse reaktsioonilise hariduspoliitika ja EKP haridusalaste põhimõtete kohta. Võideldi aktiivselt kodanluse taotluse vastu tõmmata koolinoori reaktsioonilisse skautide organisatsiooni. Püüti omandada mõju koolinoorsoo ühingutes.

Eesti koolinoorsoo esimene ülemaaline kongress aprillis 1919 saatis Asutavale Kogule amnestianõude õpilaste hulgast pärit poliitvangide suhtes. Haridusministrile jäeti tervitustelegramm saatmata.[345] Hakati välja andma noorsooajakirja «Uudismaa».

Teine ülemaaline õppiva noorsoo kongress jaanuaris 1920 asutas Koolinoorsoo Keskliidu, mis pidi rajanema kohalikel ringidel ja ühingutel. Liidu sekretariaadi koosseisu, asukohaga Tallinnas, osutusid valituks ka revolutsioonilised noored (näit. O. Sepre, A. Veimer).

Häälekandja «Uudismaa» ilmus noorte haritlaste-sotsiaaldemokraatide toimetamisel (V. Ernits, P. Tarvel jt.) ning kuulutas nende väikekodanlikule ideoloogiale vastavalt «poliitilist erapooletust». Õpetajate kontrolli õpilasorganisatsioonide üle ei peetud soovitavaks. Eeskujuna märgiti Nõukogude Venemaa koole, kus õpilasorganisatsioonid võtsid osa ka koolitöö juhtimisest.[346]

EKNÜ rajas Eesti Koolinoorsoo Keskliitu kuuluvate noorte hulgas kommunistlike noorte kollektiive. Nende kaudu saavutas ta märkimisväärseid tulemusi koolinoorsoo revolutsioonilise aktiivsuse tõstmisel, tema vabastamisel kodanliku ideoloogia mõju alt. 1922. a. oli Koolinoorsoo Keskliidul 1500 liiget, kusjuures EKNÜ arvestas neist oma pooldajaiks ligikaudu 25 protsenti.[347]

Koolinoorsoo Keskliidu korraldusel peeti 20. jaanuaril 1921. a. Tallinna keskkoolide esindajate koosolek. 60 saadikut keskkoolide vanematest klassidest esindasid sellel koosolekul paari tuhandet õpilast. Päevakorras oli seisukoha võtmine usuõpetuse ja uue haridusministri (H. Baueri) määramise kohta. Tallinna Õpetajate

[344] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 148, l. 8.
[345] «Sotsiaaldemokraat» nr. 99, 17. mai 1919.
[346] «Sotsiaaldemokraat» nr. 63, 17. märts 1920.
[347] EKPA, f. 24, nim. 46, s.-ü. 781, l. 24.

Seminari õpilaste poolt oli esitatud koosolekule vastuvõtmiseks resolutsiooniprojekt, kus nõuti usuõpetuse jätmist vabaks aineks ja taheti haridusministrit, kes ei kuuluks ühessegi tööerakonnast paremal pool seisvasse erakonda. Neid seisukohti toetasid õhtukeskkooli ja II tütarlastegümnaasiumi esindajad. Õpetajate seminari esindaja märkis oma kõnes, et seminaristid on aru saanud usuõpetuse vastu võitlemise tähtsusest ja nende kui tulevaste õpetajate ülesanne on kooli ja rahvast sundusliku usuõpetuse sisseseadmise eest kaitsta. Pahempoolsete õpilaste esindajad nõudsid, et kooliruumides ei tohi isegi eraviisiliselt usuõpetust anda. Rõhutati, et õpetajate kongress on asunud usuõpetuse-vastasele seisukohale, milles ilmnes õpetajate innustav eeskuju õpilastele. Kuna aga pahempoolsetel ei olnud koosolekul enamust, otsustati 28 häälega 24 vastu mingit seisukohta mitte võtta, s. t. poliitikasse mitte segada.[348] Siiski oli pahempoolsete õpilaste mõju koosolekul küllalt tugev, mis annab tunnistust revolutsiooniliste noorte tööst reas Tallinna keskkoolides.

Koolinoorsoo pahempoolsed meeleolud avaldusid eriti ilmekalt Eesti koolinoorsoo neljandal kongressil Viljandis 4.—6. jaan. 1922. a. Kommunistlike noorte mõju oli seal tunda terve rea küsimuste arutamisel. Nii märkis kongress rahvusküsimuses vastuvõetud resolutsioonis, et rahvuslus on sageli «mantliks tagasikiskuvaile jõududele, kes võitlevad ainult oma kihi huvide eest»[349] ja seepärast otsustati rahvuslikesse ettevõtteisse suhtuda kriitiliselt. Kui Koolinoorsoo Keskliidu III kongressil 1921. aastal astusid ainult mõned delegaadid välja skautluse vastu, siis nüüd mõistis kongress skautluse hukka kui «ebaõige ning noorsooliikumisele vaenuliku» nähtuse ja nõudis selle kiiret likvideerimist noorsoo hulgast. Seega olid ka skautide aupresidendid K. Päts, H. Bauer jt. tunnistatud noorsoo vaenlasteks. Koolinoorsoo kongressil väljakuulutatud boikott skautluse vastu ei möödunud jäljetult — skautide arv hakkas tunduvalt kahanema.[350]

Küsimuse «Noorsooliikumise ülesanded» arutusel esitas grupp delegaate järgmise resolutsiooni: «Noorsugu peab rahva sekka minema ning töötama sotsialismi teostamiseks, et vabastada töörahvast kapitalismi ikke alt.» Selle resolutsiooni poolt hääletas 24 õpilast. Küsimuse «Töökool» refereerimisel soovitati eeskujuks võtta «Venemaa praeguseid koole, kus õpilastel piiramata tegevusvabadus käes olevat». Kui kongressi lõpul tehti ettepanek saata tervitustelegramm riigivanemale, siis hääletas üks kolmandik delegaate selle vastu.[351]

Viljandi kongressi kasutas kodanlus koolinoorsoo liikumise

---

[348] «Päevaleht» nr. 19, 22. jaan. 1921 ja nr. 20, 23. jaan. 1921.
[349] EKPA, f. 24, nim. 46, s.-ü. 787, l. 16.
[350] Sealsamas, s.-ü. 781, l. 23.
[351] B. Nedzvetski, Kommunistliku lasteliikumise tekkimine ja areng Eestis. Kandidaadi-dissertatsiooni käsikiri, Tartu 1965.

ründamiseks. Sellega tegi algust Viljandi «Sakala», kellele järgnesid peatselt keskajalehed.

Veelgi enam kallasid õli tulle sündmused Pärnus. Pärnu Koolinoorsoo Liidus oli mõju kommunistlikel noortel. Liidu poolt 1921. a. detsembris väljaantud ajakiri «Noorusjõud» võttis terava kriitika alla kodanliku kooli ja hariduspoliitika.[352] Viljandi kongressi puhul ajakirjanduses ilmunud artiklid tunnistati Pärnu Koolinoorsoo Liidu poolt sihilikuks laimuks koolinoorsoo liikumise vastu. Pärnu Koolinoorsoo Liidu peakoosolek veebruaris 1922 tunnistas Viljandi kongressi resolutsioonid õigeks ja nõudis koolinoorsoo liikumise vabastamist igasugusest kristlik-parempoolsest survest. Kommunistlikud noored püüdsid õpilastele selgitada, et noorsooliikumine peab olema sotsialistlik liikumine, et erapooletu ei saa olla.[353] Samal ajal arendasid õpilastest kommunistlikud noored illegaalset tegevust. Koolides levitati EKNÜ illegaalset häälekandjat. Oli juhtumeid, kus «Noore Proletaarlase» numbrid isegi koolimaja koridori seinale või teadete tahvlile ilmusid.[354]

EKNÜ mõju suurenemine Pärnu õpilaste seas põhjustas asja uurimise Haridusministeeriumi poolt. Koolidirektorid tegid rea ettepanekuid õpilasorganisatsioonide «õigetesse roobastesse» juhtimiseks. Eriti ohtlik oli ühisgümnaasiumi direktori arvates kommunistlik noor Andrei Murro, kellel oli mõju kogu klassile.[355] Tuli juhus arvete õiendamiseks — A. Murrot süüdistati loodusloo tunnis kivimite kogu näitamise puhul ühe kivi varguses. Õppenõukogu otsustas A. Murro koolist välja heita. Ka õpilane E. Tarkpea, kes oli organiseerinud Murro kaitseks õpilaste märgukirja õppenõukogule, otsustati koolist välja heita. Õpilasel V. Kanguril, kes samuti oli märgukirja asjasse segatud, alandati käitumishinne rahuldavaks. A. Murro, E. Tarkpea ja V. Kangur olid EKNÜ Pärnu linnakomitee liikmed. Protestiks mainitud repressioonide vastu otsustasid Pärnu ühisreaalgümnaasiumi õpilased alustada streiki. Juhtivaks jõuks olid kommunistlikud noored, kes suutsid kaasa tõmmata valdava enamuse õpilaskonnast ja luua õpilaste ühisrinde. Streiki toetasid ka Pärnu teiste koolide õpilased. Hariduselu juhid vastasid streigile repressioonidega.[356]

Viljandi ja Pärnu sündmuste tagajärjel tõusid noorsoo kasvatamise küsimused kodanliku hariduspoliitika tulipunkti. Õpetajaskonnale sadas kuhjana etteheiteid ja süüdistusi. Noorsoo seas ilmnenud «väärnähtuste» vastu võitlemiseks kutsus haridusminister Bauer 27. märtsil 1922. a. kokku keskkoolijuhatajate konverentsi. Ta tutvustas direktoreid Haridusministeeriumi poolt väljatöötatud noorsooühingute uue põhikirja kavaga, mille järgi kooli-

---

[352] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 690, l. 59—62.
[353] Sealsamas, s.-ü. 693, l. 61—62.
[354] B. Nedzvetski, Kommunistlike noorte tegevus Pärnu õpilaste hulgas aastail 1921—1922. «Nõukogude Kool» 1960, nr. 12, lk. 953.
[355] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 690, l. 81.
[356] Vt. lähemalt: B. Nedzvetski, tsit. artikkel, lk. 957.

devahelised ühingud olid lubatud ainult karskuse, spordi, muusika ja teaduse ning kirjanduse alal. Õpetajaid kohustati noorsooühingute tööst osa võtma. Soovitati toetada skautlust.[357] Konverents leidis, et Koolinoorsoo Keskliit ei ole tarvilik ja tunnistas vajalikuks noorsoo-organisatsioone eeskätt üksikute koolide juures moodustada, et õpetajail oleks võimalik neis intensiivsemalt kaasa töötada.[358] Noorsooliikumise killustamisega lootis kodanlus edukamalt võidelda EKP ja EKNÜ mõju vastu noorsoo hulgas.

21. novembril 1922. a. kinnitas H. Bauer koolide õpilasringide (karskus-, spordi-, muusika- jt.) normaalpõhikirja. Ringide eesmärk pidi olema «kasvatada õpilaste algatusvõimet ja püsivust, luua idealistlikku meeleolu ning äratada õpilastes kohusetunnet iseenda, ligimese ja oma isamaa vastu».[359] Juba 2. jaanuari 1922. a. ringkirjas keelas Bauer õpilaste esindajatel koolide pedagoogikanõukogude koosolekuist osa võtta, nagu mõnes koolis oli esinenud.[360]

Keskkoolidirektorite koosolekul ja samuti riigihariduskogus esines ettekandega koolinoorsoo ideaalide kohta koolinõunik A. Kuks, kelle juhtimisel Tallinna Filosoofiline Ühing 1922. aasta algul korraldas laialdase ankeedi koolinoorsoo hulgas (koolidesse saadeti 80 000 ankeedilehte).[361] Esialgsete kokkuvõtete tegemisel (töötati läbi 1000 ankeedivastust keskkoolide vanemate klasside õpilaste, peamiselt abiturientide kohta), pidi A. Kuks tunnistama, et Eesti mineviku ja oleviku tegelasi on valinud endale eeskujuks ainult 9 protsenti vastajaist.[362] Kuna ankeet viidi läbi ajal, mil juurdlus Viljandi kongressi asjus oli koolides parajasti lõppenud, siis arvasid õpilased, et sel viisil tahetakse «juurdlust täiendada ja süüdlasi tabada. Sellest tegid nad muidugi oma järeldused vastamise juures.»[363] Hoolimata kommunistlike noorte tagakiusamisest julges pool protsenti vastajaist tunnistada oma revolutsioonilist maailmavaadet, seada endale eeskujuks V. I. Leninit, Roza Luxemburgi, Karl Liebknechti ja A. Lunatšarskit.[364] Ankeedi korraldamise aja tõttu kutsus A. Kuksi järeldus, et noorsugu olevat «patriootiline», tema ametivendade hulgas esile tõsiseid kahtlusi. Väärib märkimist, et 34 protsenti vanemate klasside õpilastest avaldas soovi saada õpetajaks, mis ilmselt tunnistab, et õpetajad olid õpilastele eeskujuks ja autoriteediks. Ükski teine elukutse ei olnud ankeedivastuste põhjal nii populaarne.

EKNÜ Keskkomitee kutsus 1922. aasta 1. mai puhul avaldatud lendlehes koolinoorsugu osa võtma 1. mai demonstratsioonist:

---

[357] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 196, l. 139.
[358] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 111, l. 5—9.
[359] TLA, f. 299, nim. 1, s.-ü. 35, l. 223.
[360] Sealsamas, l. 102.
[361] Sealsamas, f. 9, nim. 1, s.-ü. 2, l. 13.
[362] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 105, l. 46.
[363] M. Raud, Moodne ankeet ja julged järeldused. «Päevaleht» nr. 112, 17. mai 1922.
[364] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 105, l. 45.

«Demonstreerige ühes töölistega taevaliitliku koolipoliitika vastu! Protesteerige kooliõpilaste väljaheitmise, Koolinoorsoo Liidu hävitamise ja koolinoorsoo igasuguse eneseavalduse allasurumise vastu! Maha tsaristlik koolisurve! Ühes töölistega ühinemis- ja mõttevabaduse eest!»[365]

Seoses rea õpilaste osavõtuga 1922. aasta 1. mai demonstratsioonist Tallinnas avaldati kodanliku Haridusministeeriumi poolt ringkiri, millega keelati «õpilastele kategooriliselt ära riigivaenulikest meeleavaldustest ja rongkäikudest osa võtta».[366] Aktiivsed kommunistlikud noored, EKNÜ Keskkomitee liikmed V. Klementi ja J. Lauristin heideti Tallinna õhtugümnaasiumist välja. 13. juuli ringkirjaga teatas haridusminister H. Bauer kõigile koolivalitsustele, et V. Klementilt ja J. Lauristinilt on võetud õigus õppida vabariigi koolides.[367]

EKNÜ tegevust koolinoorsoo hulgas vaadeldi eraldi küsimusena EKNÜ I kongressil septembris 1922. O. Sepre paljastas oma kõnes kodanliku hariduspoliitika olemust ning osutas EKNÜ ülesannetele töös koolinoorsoo hulgas. Ta märkis, et kodanlus võimaldab töölisnoortele hariduse saamist ainult kapitalistliku korra huvides ja et kooli kasutatakse töölisnoorte klassiteadvuse summutamiseks. O. Sepre kutsus üles «koolinoorsoo juhtimist oma kätte võtma» ning «tarvitama kõiki abinõusid, et noori proletaarlasi koolinoorsoo seas klassiteadvusele tõsta».[368]

Läbirääkimiste käigus esinesid ka EKP Keskkomitee esindaja J. Anvelt ja J. Kreuks. J. Anvelt rõhutas oma sõnavõtus noore intelligentsi kaasatõmbamise vajadust revolutsioonilises võitluses. J. Kreuks märkis, et koolinoori ei saa vaimselt arendada ainult raamatute abil, et neid on tarvis kaasa tõmmata tegelikku töölisliikumisse. Ta kriipsutas eriti alla kooliõpilaste ja töölisnoorte koostööd. Kongressil vastuvõetud resolutsioonis öeldi, et kuna kodanlik riik kasutab kooli õppiva noorsoo kasvatamiseks kodanliku ideoloogia vaimus, «tuleb tarvitada abinõusid, mis võiks osaltki vastukaaluks olla kodanlikule haridusele ja kasvatusele». Tunnistati vajalikuks lähendada õppivat noorsugu töölisnoorsoole, läbi viia nende ühiseid koosolekuid, koondada õppivat noorsugu töölisnoorsoo legaalsetesse ühingutesse jne.[369]

Kongress otsustas korraldada koolinoorsoo hulgas kommunistlikku propagandat, kasutades selleks kõiki legaalseid võimalusi. Koolides tegutsevatele EKNÜ kollektiividele tehti ülesandeks välja astuda kodanlike õppimismeetodite vastu, paljastada neid ning luua opositsiooni rahvuslusele, usuõpetusele, kodanlikule moraalile jne.

Kongressil töötati välja 14 punktist koosnev töölisnoorsoo

---

[365] EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 645, l. 1.
[366] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 73, l. 392.
[367] Sealsamas, f. 299, nim. 1, s.-ü. 35, l. 193.
[368] EKPA, f. 24, nim. 46, s.-ü. 773, l. 32.
[369] Sealsamas, l. 33 ja nim. 1, s.-ü. 778, l. 7.

majanduslike nõudmiste loetelu. Nende seas oli ka nõudmine, et õpetus alg-, kesk-, üli- ja erikoolides ning õppevahendid oleksid töörahva lastele maksuta, et koolide juures loodaks tasuta ühiselamuid ja sööklaid.

Pärast kongressi kasvas märgatavalt EKNÜ mõju koolinoorsoo hulgas. See avaldus eelkõige rohkearvuliste illegaalsete kollektiivide loomises koolides ja pooldajate arvu suurenemises kodanlikes noorsoo-organisatsioonides. Tallinnas olid illegaalsed komsomolikollektiivid õpetajate seminaris, õhtukeskkoolis, kolledžis, Vesti-holmi gümnaasiumis, Poeglaste Gümnaasiumis, Tütarlaste Gümnaasiumis, kaubanduskoolis ja veel teisteski õppeasutustes. 1923. aasta suveks olid loodud EKNÜ kollektiivid 16 koolis.[370]

Kommunistlikud noored jätkasid aktiivset tegevust Koolinoorsoo Keskliidus. Eesti Koolinoorsoo Keskliidu sulgemist, kuigi reaktsioonilised ringkonnad seda nõudsid, ei peetud Haridusministeeriumis otstarbekaks, kuna kardeti, et «osa noorsoost, eriti Viljandis, Pärnus ja Võrus, osalt ka Tallinnas, läheks siis põranda alla».[371]

Koolinoorsoo Keskliidu asemikkudekogu koosolek Tartus jaanuaris 1923 leidis, et Haridusministeeriumi poliitika on suunatud koolinoorsoo liikumise lõhestamisele. Märgiti, et ministeerium on isegi selliste ringide vastu, nagu maleringid. Ministeeriumi poolt väljatöötatud õpilasringide normaalpõhikirja peeti nii puudulikuks, et selle alusel olevat võimatu töötada.[372]

Eesti Koolinoorsoo Keskliidu V kongressil Tartus, aprillis 1923, kus 119 saadikut esindasid umbes 3400 liiget, konstateeriti samuti, et senised õpilasringid ei suuda täita noorsooliikumise algelisemaidki nõudeid, milles on «suured teened Haridusministeeriumi tsirkulaaridel». Kommunistlikud noored selgitasid kongressil, et koolinoorte ülesanne on seista lähedal töötavale rahvale. Igas arutatavas küsimuses esitasid nad oma resolutsioone. Vaatamata Haridusministeeriumi nõudmisele poliitikaga mitte tegelda, otsustas kongress, et ühiskondlike ja poliitiliste küsimustega tutvumine on «... üks noorsoo ülesandeist, ilma milleta on võimatu tulevases elus esineda täisväärtusliku ja kujunenud vaadetega kodanikuna».[373] Läbirääkimistel rahvusküsimuse ja skautluse üle ilmnes kongressil kolm suunda: 1) marurahvuslased ja skautluse pooldajad, 2) rahvusluse ja skautluse pooldajad teatud tingimustega, 3) rahvusluse ja skautluse eitajad.[374] Viimaste poolt esitatud resolutsioon nõudis «erapooletuse» asemel sihikindlat klassivõitlust, kuid domineerima pääsesid kongressil «erapooletuse» pooldajad. Vastuvõetud resolutsioonides rõhutati, et «noorsooliikumine on

---

370 EKPA, f. 24, s.-ü. 46, l. 29.
371 «Päevaleht» nr. 60, 14. märtsil 1922.
372 «Päevaleht» nr. 28, 30. jaan. 1923.
373 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 660, l. 5.
374 «Uudismaa», 1922/23, nr. 7, lk. 99—100.

rahvuslik liikumine, tema ülesanne on eesti omapärase kultuuri loomine» ja et «noorsooliikumine on väljaspool poliitilisi parteisid».[375] Võrreldes Viljandi kongressiga tähistas Tartu kongress väikekodanluse mõju tõusu.

«Pääses määravaks keskkoolide keskliidu keskvool: kultuuriliselt rõhutet rahvuslik vabameelsus,» kirjutas Gustav Suits. «Aga hingatakse kasarmutaolises õhkkonnas. Juba valmistab Haridusministeerium ka nn. erapooletu koolinoorsooliikumise organisatsioonilist lammutamist ja lahutamist!» Pöördudes noorsoo poole, lisas luuletaja: «Kui noorsool mitte vabalt luba ei ole avalduda koolis, kui ka teie kongresside peod lõpetatakse, siis jääb teil võimalus ärgata ja märgata vähemalt omakeskisil koosviibimisil.»[376]

Seoses asjaoluga, et koolinoorsoo kongressil Tartus osa noori rahvushümni laulmise ajal püsti ei tõusnud,[377] tegi «Postimees» kurja häält, nimetades neid «ostetud hingedeks» jne. Ajakirja «Agu», mida toimetas Ed. Hubel, juhtkirjas «Noorsugu ja rahvusaade» seevastu kirjutati mainitud intsidendi kohta: «Põhjused on sügavamad ja nende üle maksab sügavamalt järele mõtelda. Meie rahvas ei ole enam see, mis ta oli Jakobsoni ja Jannseni ajal. Ei ole enam ühtlane kogu, kes üht hingeelu elab. Klassivahed ja klassivõitlus ei ole enam ainult sõnakõlksud, mis kusagilt lendu lastud. Need on reaalasjad, mida enam noortegi eest varjata ei saa.»[378] G. Suitsu ja Ed. Hubeli sõnavõtud näitasid progressiivsete kirjanike kaasaelamist noorsooliikumise probleemidele ja kodanluse reaktsioonilise hariduspoliitika hukkamõistmist nende poolt.

Eesti Koolinoorsoo Keskliit oli oma olemuselt lähedane väljaspool kooli töötavale noorsoo-organisatsioonile ÜENÜ-le (Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus), mille ridadesse samuti kuulus palju töörahva ja väikekodanluse hulgast pärinevaid noori. Ühendusel oli 1922. aastal 800 liiget, kes jagunesid 16 kohalikku rühma. Neist mõningad toetasid täielikult Kommunistlikku Noorsooühingut. EKNÜ juhtkonna tolleaegse hinnangu järgi oli revolutsioonilisi noori ÜENÜ-s üldse ligi 40 protsenti.[379]

ÜENÜ häälekandja «Urikivi» veergudel kinnitati, et ÜENÜ olevat «puht kultuuriline liikumine väljaspool poliitilisi erakondi». Kodanlikku noorsooliikumist sellisel kujul, mis oma ülesandeks peab sotsialismi mahasurumist, rõhumise idee õigustamist ja propageerimist, Eestis veel ei olevat. Uus ja parem inimtüüp, mille poole püüdvat nii ÜENÜ kui ka EKK (koolinoorsugu), «oleks kõlbliselt nii väljaarenenud, et ta kodanliku ühiskondliku vormi ja selle ülekohtuga ei lepiks». Seega ka nemad valmistavat pinda

---

[375] «Postimees», nr. 90, 7. apr. 1923.
[376] G. Suits, Tagatipp, «Uudismaa» 1922/23, nr 8, lk. 133—136.
[377] ENSV ORRKA, f. 1830, nim. 1, s.-ü. 63, l. 121—124.
[378] «Agu» nr. 15, 14. apr. 1923, lk. 449.
[379] EKPA, f. 24, nim. 46, s.-ü. 781, l. 24.

sotsialismile. Lahkuminekud sotsialistliku noorsooga olevat vaid rahvusküsimuses. Igal rahvusel olevat individuaalsed erinevused, mis õigustavad omapärase koloriidiga rahvuslikku kultuuri, sotsialistlik noorsugu aga tunnistavat ainult «kosmopoliitilist kultuuri, üldkultuuri». Olevat õige, et kodanlus kasutab oma majanduslikus võitluses rahvusinstinkte ja sahkerdab rahvusprobleemiga, kuid selles ei tohtivat süüdistada mitte rahvuslust kui vaimset väärtust, vaid ainult sellega sahkerdajaid. «Ei tule süüdistada mitte rahvusideoloogiat ega selle pooldajaid, vaid kodanlust, kes seda ideoloogiat enda majanduslikes huvides kasutab. Patriotism on iseseisev mõiste: olla rahvuslane ei tähenda mingil kombel olla antisotsialistlik . . .»[380]

Ka EKK häälekandja «Uudismaa» veergudel propageeriti «omapärast eesti kultuuri, vaimlist kultuuri, missugust ei ole ega saa olla ühelgi teisel rahval». «Uudismaa» ülesandeks pidi olema «kasvatada noorpõlvest kultuurilisem, inimlikum, vaimsem põlv kui praegune».[381] Seejuures ei sulgenud «Uudismaa» oma veergusid pahempoolselt meelestatud noortele. Nii avaldati Valter Kaaveri sulest prantsuse revolutsioonilise kirjandusliku rühmituse «Clarté» põhimõtteid ja tegevust tutvustav artikkel.[382]

«Urikivi» ja «Uudismaa» veergudel arendatud mõttekäigud näitasid ühest küljest, et noorsooliikumise väikekodanlikud ideoloogid ei tundnud ega mõistnud rahvusküsimust marksistlik-leninlikus mõttes, ei saanud aru, et «rahvusliku kultuuri» loosungi tõstmisega kodanluse diktatuuri tingimustes teenivad nad tahestahtmata kodanluse huve, et sotsialismile ei jõuta mitte «parema, kultuursema inimese» kasvatamisega, vaid eelkõige revolutsioonilise klassivõitluse ja kodanluse võimu kukutamise teel. Teisest küljest aga tõendab sotsialismi eesmärgiks seadmine, et sõjajärgse revolutsioonilise liikumise tõusu tingimustes ei saanud ükski edukusele pretendeeriv noorsooliikumise rühmitus end avalikult kuulutada kodanluse võimu pooldajaks.

Järjekindlalt paljastasid kodanluse poliitikat noorsoo teadvuse pimestamisel EKNÜ häälekandjad «Noor Proletaarlane» ja «Noor Tööline». EKNÜ liikmed püüdsid mõju avaldada ka koolides väljaantavatele ajakirjadele. Nii andis Võru Keskkoolide Noorsoo Liit 1923. aastal välja õpilaste kirjatööde kogumiku nimetuse all «Viisnurk». Selles olid kirjutised, mis «vabadussõda» ja Eesti riiklikku korda õigesti hindasid näiteks artiklis «Vaimlise revolutsiooni künnisel».[383] Haridusministeeriumi otsusega pandi ajakirja ilmumine seisma. Ministeeriumi nõukogu koosolekul aga «soovitati» nende koolide õpetajaile, kus «Viisnurga» kaastöölised õppisid, et nad oma õpilaste kasvatusliku külje eest rohkem hoolitseksid.

[380] Einar Eme, «Erakonnad» Eesti noorsoo liikumises, «Urikivi» 1923, nr. 1, lk. 16.

[381] «Uudismaa» 1923/24, nr. 4, lk. 49, 59.

[382] Valter Kaaver, «Clarté», «Uudismaa» 1923, nr. 2, lk. 21—26.

[383] «Viisnurk» I, 1923, lk. 27.

«Viisnurga» vastutavale toimetajale, õpetajale Aleksander Antsonile avaldati vali noomitus.[384]

Võib väita, et sõjajärgseil aastail ei suutnud Eesti kodanlus noorsooliikumist täiel määral enda huvides ära kasutada, mida tõendavad nii revolutsioonilise noorsooliikumise edusammud kui ka kodanlusevastased meeleolud väikekodanlikus noorsooliikumises. EKNÜ võitles kodanliku ideoloogia mõju vastu noorsooühingutes. 1923.—1924. aastail kuulus Koolinoorsoo Keskliitu terve rida pahempoolseid organisatsioone, keda mõjutasid kommunistlikud noored.[385] Kohalikest noorsooühingutest olid suurimad «Tungal» ja «Tulevik» Tallinnas. Neis mõlemas oli EKNÜ pooldajaid ligi 30 protsenti.[386] Sotside poolt 1922. aastal asutatud Sotsialistlik Noorsoo Ühing otsustas juba samal aastal toimunud üldkoosolekul end likvideerida ja astuda terves koosseisus Kominterni platvormil töötava EISTP Tallinna Noorsoo Osakonda. Vastavas üleskutses lubati selle osakonna töö viia järjekindla klassivõitluse alusele, võidelda sotsialismi eest. Kooliõpilasi kutsuti töötava rahva noorsooga ühinema.[387]

Üle-Eestimaalise noorte konverentsi puhul 1924. aasta aprillis võtsid valitsevad ringkonnad kõik abinõud tarvitusele, et revolutsioonilist noorsugu mitte konverentsile lasta ja tühistasid paljude töölisnoorsoo delegaatide mandaadid. Mitmed kommunistlikud noored pääsesid siiski koolinoorte delegaatidena kongressile ja isegi kongressi tööpresiidiumi (A. Miilits, R. Abe).[388] Nad esitasid kongressile EKNÜ poolt koostatud resolutsiooni, mille poolt hääletas 30 protsenti delegaatidest.[389] Resolutsioonis märgiti: «Kongress kutsub kogu Eesti ideelisi noori vennalikult teineteisele kätt andma revolutsiooniliseks klassivõitluseks. Noored töölised, teenijad, õppurid, ametnikud, sõdurid, madrused, ohvitserid, talunoored — ühinege võitluseks kodanliku korra vastu ja sotsialistliku ühiskonna eest!»[390]

EKNÜ mõju kasvu koolinoorsoo hulgas tõendab brošüüri «Lenin noortele» väljaandmine koolinoorsoo ajaloo-filosoofia ühingu poolt. Brošüüris toodi ära V. I. Lenini kõne Venemaa Kommunistliku Noorsooühingu III kongressil 1920. aastal. Noorteühing «Tulevik» (juhatuses ka V. Klementi, hiljem A. Resev) kirjastas artiklite kogumiku «Lenin», milles anti ülevaade V. I. Lenini elust ja tegevusest. Aktiivse revolutsioonilise selgitustöö tagajärjel moodustas õppiv noorsugu 1924. aasta suvel ühe kolmandiku töölisnoorte organisatsioonide koosseisust.[391]

---

[384] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 109, l. 291—292, samuti nim. 5, s.-ü. 205, l. 61—62.
[385] EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 549, l. 32a.
[386] Sealsamas, f. 24, nim. 46, s.-ü. 781, l. 24.
[387] Sealsamas, f. 25—1, nim. 1, s.-ü. 2, l. 9—11.
[388] Felix Kaur, Võitlusaastad. «Karastumine», lk. 101.
[389] EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 549, l. 18.
[390] «Sõna» nr. 1, 30. aprillil 1924. a., lk. 3.
[391] EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 647, l. 4.

Revolutsioonilise meelsuse ja aktiivsuse kasvust koolinoorte hulgas räägivad 1924. aastal toimunud streigid Tallinna Õpetajate Seminaris ja Väike-Maarja Reaalgümnaasiumis. Neid streike korraldati EKNÜ loosungite all ja juhtimisel.[392] Sündmustest Väike-Maarja keskkoolis on andnud värvika kirjelduse oma mälestustes Friedrich Ross.[393]

Revolutsioonilist selgitustööd noorsoo hulgas tegid ka Tallinna Linna Poeglaste Kaubanduskooli õpilane Richard Vakmann ja tema vend Erich Vakmann, kes oli Tallinna Linna Ühisgümnaasiumi õpilane. Vennad Vakmannid (EKNÜ liikmed) aitasid aktiivselt ette valmistada ja läbi viia 1. detsembri ülestõusu. Richard Vakmanni organiseerimistöö tulemusena võttis 1. detsembri ülestõusust osa kolm kaubanduskooli õpilast — V. Paavel, E. Sein ja L. Klaaser. Sel puhul selgitas kaubanduskooli juhataja O. V. Kiisel kirjas haridusministrile, et «kaubanduskooli õpilased on suuremalt jaolt vaesematest perekondadest ja tööliste seast, kus kahjuks valitseb suur poolehoid kommunistidele».[394]

Ööl vastu 13. detsembrit areteeriti Jõhvi ühisgümnaasiumi õpilane R. Kopli, keda süüdistati salajases osavõtmises spordiseltsi «Eelvägi»[395] asutamiskoosolekust ja teiste õpilaste koosolekule meelitamises, samuti referaadi valmistamises «õpetajate ja pappide» vastu. R. Kopli heideti koolist välja.[396] Areteerimisi oli ka Rakvere gümnaasiumis.

Üldse oli 1. detsembri võitlussalkades 35—50 protsenti noori, nende hulgas rida keskkooliõpilasi ja üliõpilasi.[397]

Terve rea mitmesuguste koolide õpilaste osavõtt revolutsioonilisest liikumisest ja kodanlusevastase relvastatud ülestõusu ettevalmistamisest tõendab, et küllaltki suur osa koolinoorsoost ei allunud sel perioodil kodanliku ideoloogia mõjule. See oli EKP ja EKNÜ ning progressiivselt meelestatud õpetajate kasvatustöö tulemus. Õpetajad-kommunistid A. Riismann, J. Rea, A. Vaarandi jt. ei piirdunud ainult õppetööga, vaid võtsid osa ka proletaarsete noorsoo-organisatsioonide tegevusest.

---

[392] EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 549, l. 19.

[393] Vt. lähemalt Friedrich Ross, Väike-Maarja Reaalgümnaasiumis. «Karastumine», lk. 246—248.

[394] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 465, l. 205—212.

[395] Spordiseltsi «Eelvägi» organiseeris EKNÜ 1924. a. juunis suletud «Spartakuse» asemele. «Eelvägi» korraldas oma liikmetele peale kehalise kasvatuse ka sõjalise iseloomuga õppusi.

[396] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 79, l. 28—29.

[397] EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 549, l. 22.

* *
*

Aastad 1919—1924 olid Eesti hariduselu arengus uue koolisüsteemi väljatöötamise ja elluviimise aastaiks. Töölisklassi sõjajärgse revolutsioonilise liikumise tõusu tingimustes õnnestus demokraatlikul intelligentsil, kes hariduskü simustega konkreetselt tegeles, anda koolisüsteemile ja hariduselule vähemalt vormiliselt demokraatlik ilme. Selle perioodi hinnangu võiks lõpetada kommunist J. Reeseni sõnadega: «... Meie peame rahuldustundega konstateerima, et meie kodanlikes ringkondades on kihtisid, kes meie hariduspoliitikat seni on kaunis edumeelselt ajanud vähemalt selles mõttes, et on koolide asutamise jne. näol midagi suutnud kätte saada. Meie ei saa aga veel sellega rahul olla. Meie näeme, kuidas nende seaduste ja määruste teostamise juures tegelikus elus tuleb kokku põrgata just eluraskustega, kus ei ole võimalik õpilastel ei alg- ega ka keskkoolis nende viletsa majandusliku seisukorra tõttu õppida ...»[398]

EKP võitles selle eest, et haridus oleks töörahva lastele mitte ainult vormiliselt, vaid ka tegelikult kättesaadav. Seda taotles ka haridusalal töötava intelligentsi progressiivsem osa, mida tõendab näiteks nõue anda kõigile õpilastele riigi poolt tasuta õppeabinõud, kehtestada maksuta keskkool, võitlus puudustkannatavate õpilaste toetamise eest jms. Kuivõrd aga demokraatlik intelligents allus väikekodanlike parteide oportunistlikule mõjule, ei olnud ta oma nõudmistes ja võitluses nende läbiviimise eest järjekindel, vaid lõi kõhklema koostöö ees töölisklassi revolutsiooniliste organisatsioonidega ja osutas sellega tahes-tahtmata teene kodanlusele.

---

[398] II Riigikogu protokollid, 2. istungjärk, 1923, v. 1240

II peatükk

Reaktsiooni pealetung ja demokraatliku õpetajaskonna võitlus selle vastu aastail 1925—1933

Üleminek 6-klassilisele koolikohustusele. Pärast 1923/24. aasta majanduskriisi ja töölisklassi 1. detsembri relvastatud ülestõusu mahasurumist hakkasid reaktsionäärid nõudma hariduse saamise võimaluste otsustavat piiramist. Majanduselus oli sõjajärgsete aastate nn. tööstuslik orientatsioon ummikusse jooksnud ning Eesti kuulutati sise- ja välismaiste majanduspoliitikute poolt agraarmaaks, kelle ülesandeks pidi olema Lääne-Euroopa tööstusriikide varustamine põllumajandussaadustega. Majanduselu selline arengusuund ning samuti revolutsioonilise töölisliikumise lüüasaamine oli kooli ja hariduse olukorra halvenemise objektiivne põhjus.

Põllumeestekogude partei IV kongress 1926. aastal võttis hariduskü simustes vastu reaktsioonilisi otsuseid, mille põhiliseks eesmärgiks oli ühtluskooli lõhkumine. Mainitud partei nõudis algkooliseaduse revideerimist. Algkool ei tohtivat olla keskkooli teenistuses, temale õpilaste ettevalmistamise asutuseks, vaid pidavat olema omaette kool. Keskkooli sisseastumist pidi võimaldatama juba algkooli 4. klassi lõpetajatele ja keskkool tuli selles mõttes ümber korraldada. Keskkoolide võrku sooviti koondada ja harunemist märksa piirata.[1] Sellised olid Eesti kodanluse kõige tagurlikuma partei seisukohad juba kooliseaduste väljatöötamise ajajärgul, nüüd tuli ta nendega uuesti välja.

Kogu koolisüsteemi reformeerimiseks polnud kodanlusel siiski veel võimalust. Poliitiline olukord Eestis polnud veel selline, et kodanluse ladvikul oleks õnnestunud jäägitult võimu haarata ja väikekodanlike parteide esindajaid võimuorganeist eemale tõrjuda. Kohalike omavalitsuste haridusosakondadesse valiti sageli ka demokraatlikult meelestatud õpetajaid ja haridustegelasi.

Väikekodanlike parteide haridusprogrammid deklareerisid kodanlik-demokraatliku koolikorralduse põhimõtteid. Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei 1925. aasta aprillikongressil vastuvõetud

[1] «Kaja» nr. 62, 16. märts 1926.

tegevusprogrammis nõuti ühtluskooli põhimõtetel rajanevat ilmalikku kooli, maksuta ja sunduslikku üldharidust mõlemast soost lastele kuni 16. eluaastani, samuti maksuta kutsehariduse võimaldamist kõigile soovijaile, kesk- ja kõrgema hariduse kättesaadavaks tegemist laiematele hulkadele, õpilaste riiklikku toetamist jne.[2] Tööerakonna programmis kuulutati, et «tähtsamaks ülesandeks on sundusliku alghariduse tegelik maksmapanemine, milleks on tarvis luua vastav algkoolide võrk».[3] Nende põhimõtete elluviimist taotles eelkõige demokraatlikult meelestatud õpetajaskond. Haridusministeeriumis töötas ka neil aastail Õpetajate Liidu juhtivaid tegelasi nagu F. V. Mikkelsaar ja Gustav (Kusta) Ollik, kes arvestasid Õpetajate Liidu seisukohtadega.[4] Nii tuli reaktsionääridel tahes-tahtmata leppida 1920. aasta algkooliseaduse alusel toimuva järkjärgulise üleminekuga 6-klassilisele koolikohustusele.

Eestimaa Kommunistlik Partei avaldas oma nõudmised hariduskü simustes legaalse pahempoolse töölisajakirjanduse veergudel. Nii nõuti 1927. aastal «Kiire» veergudel kooli rakendamist töörahva teenistusse. Kuna töörahva lastel takistasid kooliskäimist majanduslikud raskused, nõudis EKP neile kooliskäimise võimaldamist õppeabinõude, riiete, jalanõude ja toidu andmisega omavalitsuste kulul ning paremaile õpilastele kesk- ja ülikoolis stipendiumi määramist.[5]

Kuueklassilise algkooli elluviimist arutati õpetajate VII kongressil 1925. aasta juunis. Märgiti, et koolikohustuse teostamisest 6-klassilise algkooli ulatuses ollakse veel kaugel, suur osa lastest jääb sellest eemale. Ligi pooled koolidest kannatavad õppevahendite puuduse all, hästi varustatud on maal vaid 4 protsenti, linnades 20 protsenti koolidest. J. Piiskar, J. Uustalu jt. nõudsid kongressil kehvemate õpilaste ülalpidamist riigi kulul. Leiti, et peamiseks raskuseks algkooliseaduse elluviimisel on korralike koolimajade puudumine. mille tõttu uute koolimajade ehitamine peab saama hariduspoliitikas üheks tähtsamaks ülesandeks.[6]

Mõnes koolis hakkasid õpetajad oma algatusel õpetama lapsi 6 klassi ulatuses. Näiteks Heltermaa 4-klassilise algkooli õpetaja Johannes Palm leppis lastevanematega kokku, et need saadavad lapsed tema juurde, ja ta õpetab neid väljaspool oma ametlikke kohustusi 6-klassilise algkooli ulatuses tasuta. Järgmiseks kooliaastaks sai ta maakoolivalitsuselt loa õpilasi vastu võtta ja klassikomplekt moodustada.[7]

---

[2] Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei tegevusprogramm, Tallinn 1925, lk. 3—4.

[3] Kuidas ehitame oma riiki? Tööerakonna eeskava ja põhimõtted, Tallinn 1926, lk. 51.

[4] E. Murdmaa, Mälestusi ja mõtteid, lk. 189.

[5] «Kiir» nr. 9, 12. märts 1927.

[6] «Päevaleht» nr. 162, 19. juuni 1925.

[7] Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi Käsikirjade Osakond (KMKO), reg. 1966/28, Joh. Palm, Elulugu, mis kedagi ei huvita. II osa.

1926/27. õppeaastal leidis aset koolikohustuse laiendamine viiele õppeaastale Tallinnas, Tartus, Rakveres, Pärnus, Sindi alevis, Vihterpalu vallas Harjumaal ja Kõo vallas Viljandimaal. 1927/28. õppeaastal toimus üleminek 5-klassilisele koolikohustusele 22 vallas ja alevis, neist osas ka 6-klassilisele. 1928/29. õppeaastal toimus 5-klassilise ja osalt 6-klassilise koolikohustuse sisseseadmine juba laiemas ulatuses.[8]

Koolikohustuse laiendamine oli seotud raskustega puudustkannatavate õpilaste toetamise osas. Näiteks leidis Tartumaa hariduspäev 1926. aastal, et viienda klassi kohustuslikuks tegemine järgneval õppeaastal oleks võimalik, kui viienda klassi kehvi õpilasi toetada samuti, kui seni esimese nelja klassi omi. Tartu linnavalitsus esitas Haridusministeeriumile palve võtta pool vajalikust summast riigi kanda. Haridusministeerium aga keeldus lisasummat andmast.[9] Riigi 1926/27. aasta eelarves oli, nagu varemgi, kehvemate õpilaste toetamiseks ette nähtud 15 miljonit marka, kusjuures seegi summa Rahaministeeriumi eelarvekomisjonis maha tõmmati, Riigikogu eelarvekomisjoni poolt III alamkomisjoni ettepanekul aga eelarvesse tagasi võeti.[10] Ka 1928/29. õppeaastal, mil toimus koolikohustuse pikendamine juba laiemas ulatuses, jäi kehvemate õpilaste toetussumma riigi eelarves endiseks, ulatudes vastavalt uuele rahavääringule 150 000 kroonini.[11] Seega tuli omavalitsustel koolikohustust pikendada omaenda jõul. Järgnevail aastail riigi toetussumma puudustkannatavaile õpilastele demokraatlike jõudude nõudmiste tulemusena siiski suurenes.

Nagu mainiti maa- ja linnakoolivalitsuste juhatajate nõupidamisel 7.—8. mail 1928. aastal, oli 6-aastase koolikohustuse teostamisel peamiseks raskuseks ruumide puudus. Nõupidamisel märgiti, et ei valitsuses ega Riigikogus pole märgata püüdu eeltingimuste loomiseks algkooliseaduse tähtajaliseks elluviimiseks, omavalitsused on jäetud üksi. Ja kui see neile üle jõu käib, siis kuuldub valitsuse ja Riigikogu ringkondades hääli, et seadus tähtajaks elluviidav ei ole, et selle teostamine käib üldse üle jõu ja et algkooliseadust on vaja põhjalikult muuta. Referent vastavas küsimuses, Viru maakoolivalitsuse juhataja E. Rosenberg väitis, et algkooliseadus muutmist ei vaja.[12] Nõupidamisel arutati koolimajade ehitamise küsimust. Märgiti, et «laste kriis» on selle probleemi lahendamist kergendanud, sest koolieaiste laste arv vähenes 1924.—1928. aastani ligi 20 000 võrra,[13] mille tõttu ka klassikomplekte 150 võrra vähendati. Siiski oli uute koolimajade vajadus suur: Läänemaal vajati neid 42, Virumaal 22, Tartumaal 12, Petserimaal

---

[8] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 781, l. 1—4.
[9] «Postimees» nr. 110, 25. apr. 1926.
[10] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 412, l. 75.
[11] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3,s.-ü. 539, l. 81.
[12] Sealsamas, nim. 4, s.-ü. 961, l. 189—190.
[13] See oli seoses sündimuse langemisega Esimese maailmasõja ja Kodusõja aastail.

9 jne. Ilma uute koolimajade ehitamiseta peeti 6-klassilisele koolikohustusele üleminekut võimalikuks ainult Tallinnas, Tartus, Pärnus ja Narvas, kuid ka neis linnades töötasid koolid mitme vahetusega. Omavalitsused vajasid hädasti koolimajade ehitamiseks riiklikku laenu 5 miljoni krooni ulatuses, kuid kõikidest laenunõudmistest rahuldati vaid üks kolmandik. Nõupidamisel märgiti, et vallad on ehitanud koolimaju ka ilma riigi abita.[14]

1932. aastaks oli püstitatud või ümber ehitatud 228 algkoolimaja (19,3 protsenti algkoolihooneist), 1933. aastaks 306 algkoolimaja. Laene oli antud koolimajade ehitusfondi summadest 1934. aasta 1. aprillini 3,8 miljonit krooni. Sellest rahast ei piisanud kaugeltki kõigi laenupalvete rahuldamiseks ja suurem osa laenusoovijaid pidi leppima 40—50 protsendi suuruse summaga ehituseelarvest.[15] Ehituskulude vähendamise eesmärgil pandi 1930. aasta algul maksma uus algkoolihoonete ehitamise määrus, millega vähendati nõudmisi ehituste suuruse kohta. See võimaldas ehituseelarvete kärpimist 20 protsendi võrra.[16] Koolide varustamiseks paremate ruumidega aitas kaasa võimalus kasutada endisi mõisate härrastemaju, kuigi need enamasti nõudsid ümberehitamist.

1929/30. õppeaastal kehtis 6-klassiline koolikohustus 11 linnas, 5-klassiline 6 linnas (Tallinnas, Tartus, Rakveres, Võrus, Tõrvas ja Paldiskis) ja 4-klassiline ühes linnas (Petseris). Maakondadest oli esikohal Järvamaa, kus 6-klassiline koolikohustus kehtis 1928/29. õppeaastast alates. Pärnumaal, Valgamaal ja Võrumaal kehtis 5-klassiline koolikohustus, teistes maakondades oli koolikohustuse laiendamine toimunud üksikute omavalitsuste kaupa.[17] 1930/31. õppeaastast alates hakkas 6-klassiline koolikohustus kehtima üleriiklikus ulatuses. Et üleminek 4-klassiliselt koolikohustuselt 6-klassilisele siiski toimus, see oli põhiliselt omavalitsuste teene. Omavalitsuste haridusosakondades (koolivalitsustes) töötas rohkesti demokraatlikult meelestatud haridustegelasi ja õpetajaid. Koolikohustus kehtis nüüd 6-klassilise algkooli lõpetamiseni või 16. eluaastani.

1926/27 õppeaastal jäi õpetuseta 2,9 protsenti algkoolikohustuse alla kuuluvaist lastest,[18] 1928/29. õppeaastal 2,4 protsenti[19] ja 1932/33. õppeaastal 1,9 protsenti[20]. Seega koolikohustuse pikendamine 16. eluaastani koolist eemalejääjate arvu ei suurendanud. Kooli mitteilmumise peamisteks põhjusteks olid haigused ja vanemate vaesus. Laste karjaskäimise ja põllutöö tõttu puudus oktoobrikuul tavaliselt koolides üle 20 protsendi õpilastest, mille tõttu 17—20 protsenti lastevanemaist langes trahvi alla.[21]

[14] ENSV ORRKA, f 1108, nim. 4, s.-ü. 961, l. 198—199.
[15] Sealsamas, nim. 1, s.-ü. 751, l. 193—194.
[16] Sealsamas, s.-ü. 610, l. 35—36.
[17] Sealsamas, nim. 4, s.-ü. 6. l. 545.
[18] Sealsamas, nim. 1, s.-ü. 337, l. 78.
[19] Sealsamas, nim. 5, s.-ü. 521, l. 91.
[20] Sealsamas, nim. 1, s.-ü. 751, l. 194.
[21] III Riigikogu protokollid, 2. istungjärk, 1926, v. 1010.

Ühenduses üleminekuga 6-klassilisele koolikohustusele toimus koolide koondamine suurematesse hoonetesse ja algkoolide arvu üldine vähenemine. See protsess algas juba sõjajärgseil aastail. Kui 1922/23. õppeaastal töötas 1436 algkooli, siis 1926/27. õppeaastal oli neid 1345, 1929/30. õppeaastal 1292 ja 1933/34. õppeaastal 1243. Niivõrd kui see protsess oli ühenduses uute suuremate koolihoonete ehitamise ja koolikohustuse laiendamisega, võib seda pidada positiivseks nähtuseks. Majanduskriisi saabumisega algas aga ühtlasi klassikomplektide koondamine, millega kodanlik valitsus taotles hariduskulude kokkuhoidu.

1930. aastal võeti algkoolide võrgu kinnitamise õigus maa- ja linnaomavalitsustelt ära ning anti haridusministeeriumile, mis võimaldas viimasel asuda klassikomplektide sulgemisele. Ühtlasi määrati õpilaste arv klassikomplektis ühe või kahe klassiga töötamisel kuni 50 ja 3—6 klassiga töötamisel kuni 40, kuna 1920. aasta seaduse järgi need normid olid kahe klassi ühendamisel 40, kolme klassi ühendamisel 36 ja nelja klassi ühendamisel 30. Üle nelja klassi ühendamist ühte klassikomplekti endine seadus ei võimaldanud.

Uus koolivõrk kinnitati 1. septembriks 1930. a. Kui 1929/30. õppeaastal õppis algkoolides 97 979 õpilast, kes jagunesid 3644 klassikomplekti, siis pärast avalike algkoolide võrgu reguleerimist Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi poolt töötas 1930/31. õppeaastal 3351 klassikomplekti, kuigi õpilaste arv oli samal ajal tõusnud 105 414-le. Seega oli klassikomplektide arvu 1930. aastal vähendatud ligi 300 võrra. Koondamise tulemusena tõusis järsult liitklasside arv, kus õpetajal tuli töötada ühtaegu kolme, nelja, viie ja isegi kuue klassiga. Üldse tuli nüüd õpetajail tervelt kahes kolmandikus koolidest töötada korraga kahe või enama klassiga ühes ruumis ning maal koguni kolmes neljandikus koolidest. Kuues koolis oli koguni 6 klassi ühendatud üheks klassiks.[22] Õpilaste keskmine arv klassikomplektides tõusis 27-lt 31-le.[23]

Koondamine avaldas õpetamistingimustele negatiivset mõju ning lõi eeldused õppetöö taseme langemiseks. Kodanlikul valitsusel aga võimaldas see hariduskulusid kooliruumide ja õpetajate osas vähendada. Algkooliõpetajate arvu vähendati 1930. aastal ligi 300 inimese võrra, mille tagajärjel õpetajate tööpuudus muutus teravaks. Aastane kulu ühe algkooliõpilase kohta aga vähenes paaril järgneval aastal 82 kroonilt 66,5 kroonile.[24] Kogu majanduskriisi perioodi arvestades osutus kulude vähendamine veelgi suuremaks. Kui 1929/30. õppeaastal kulutati algkoolidele 7 921 713 krooni, siis 1933/34. õppeaastal ainult 5 885 854 krooni. Nende summade jagamisel õpilaste arvuga selgub, et kulu ühele algkooliõpilasele vähenes vastaval ajavahemikul 82 kroonilt 51,6 kroonini.

---

[22] «Õpetajate Leht» nr. 2, 9. jaan. 1931.
[23] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 610, l. 41.
[24] «Eesti Kroonika», 1932, lk. 83.

Seega tegi kodanlik valitsus rahvahariduse arvel tõhusat kokkuhoidu, mis on üheks näiteks kriisiraskuste veeretamisest töötavale rahvale.

1929. aasta jaanuaris toimus Eestimaa Kommunistliku Partei konverents, kus paljastati teravalt ka Eesti kodanluse reaktsioonilist hariduspoliitikat. Konverentsil vastuvõetud partei uues programmis püstitati ülesanne hariduse alal: «Võitlus töörahva laste kooliskäimise tõeliku võimaldamise eest linnas ja maal (maksuta õpetus, õpperaamatute, riiete ja jalanõude ning sooja toidu andmine kõigile lastele ilma tasuta, kuna kulud tasutakse osalt riigi ja omavalitsuse poolt, osalt jõukamatele vanematele pealepandavate maksude teel).» Ühtlasi nähti ette võitlus usuõpetuse kaotamise eest koolides ja täieliku ilmaliku (teadusele rajatud) kooli eest.[25]

III Riigikogu valimiste eel 1929. aastal avaldati EKP uue programmi elluviimiseks linna- ja maatöörahva, popside, asunike, rentnike ja kõigi kehvikute nõudmised, kus haridusalal nähti ette kõigile lastele maksuta alg-, kesk- ja kõrgema hariduse võimaldamine, riikliku toetuse maksmine kehvematele õpilastele, samuti ka maksuta kutsehariduse võimaldamine.[26]

Olukord nõudis õpetajailt aktiivsemat väljaastumist reaktsiooni pealetungi vastu hariduselus. Eesti Õpetajate Liidu häälekandja «Kasvatus» oli kujunenud pedagoogilis-metoodiliseks ajakirjaks, kus koolipoliitilistele ja õpetajate kutseküsimustele jäi vähe ruumi. Ka ei saanud ta kuukirjana oma ilmumissageduse poolest küsimusi õigel ajal üles tõsta. Õpetajate nädalalehe väljaandmine tunnistati Eesti Õpetajate Liidu juhatuse poolt vajalikuks juba 1926. aastal,[27] kuid siis ei jõutud selle mõtte teostamiseni.

«Õpetajate Leht» hakkas eraalgatusel ilmuma 1930. aastal, mil rühm demokraatlikke haridustegelasi-õpetajaid (A. Janson, J. Rummo, J. Elango, J. Tamm, N. Andresen jt.)[28] pani kokku väikese põhikapitali. Kuigi lehe asutajad Aleksei Janson ja Julius Elango olid Eesti Õpetajate Liidu juhatuse liikmed, ei olnud «Õpetajate Leht» liidu ametlik häälekandja. See asjaolu andis talle reaktsiooni ründamisel vabamad käed. «Õpetajate Lehe» vastutavaks toimetajaks aastail 1930—1934 oli A. Janson, tegevtoimetajaks J. Elango. Avanumbri juhtkirjas selgitati, et «Õpetajate Leht» alustab ilmumist «kutseteadliku õpetajaskonna parteipoliitiliselt erapooletu progressiivse häälekandjana». Lehe ülesandena mainiti õpetajaskonna tõmbamist aktiivsele võitlusele kooli ja õpetajaskonna huvide eest, avalikku võitlust vooludega, mis on suunatud rahvahariduse, kooli ja õpetajaskonna vastu.[29]

---

[25] EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 207, l. 59.
[26] «Uus Edasi» nr. 12, 13. apr. 1929.
[27] «Kasvatus» 1926, nr. 1, lk. 29.
[28] Hiljem anti leht üle osaühisusele «Töökool».
[29] «Õpetajate Leht» nr. 1, 26. sept. 1930.

«Õpetajate Lehe» asutajad ja esimene toimetus. Vasakult: N. Andresen, A. J. Möller, A. Janson, J. Tamm, J. Rummo, J. Elango

Õpetajate kutsehuvid olid rahvakooli saatusega lahutamatult seotud. Koolide, klassikomplektide ja õpetajate koondamine ei halvendanud üksnes õpilaste, vaid ka õpetajate olukorda. «Õpetajate Lehe» veergudel võideldi koolide koondamise ja hariduskulude kärpimise vastu ning juhiti tähelepanu õppetöö taseme ähvardavale langusele liitklasside arvu suurendamise tulemusena.

Ühenduses uue avalike algkoolide seaduse väljatöötamisega 1930. aastal püüdis kodanlik valitsus saavutada kokkuhoidu maaõpilaste ja -õpetajate olukorra halvendamisega, esitades nn. suvekooli projekti. Maa-algkoolide kahe esimese klassi õppetöö taheti viia suvisele ajale (20. augustist kuni 15. oktoobrini ja 16. maist kuni 20. juunini). Ühtlasi taheti neis koolides pikendada kursust seitsmele õppeaastale. Viies viimases klassis pidi õppetöö kestma 16. oktoobrist kuni 15. maini. Neid taotlusi põhjendati sellega, et «põlluharijad vajavad kooliealiste laste abi oma tööde juures ja paljud kooliealistest lastest teenivad omale suvel ülalpidamist talveks, mis 35-nädalase õppeaja juures muutuks võimatuks».[30] 1920. aasta algkooliseaduse järgi pidi õppetöö kestma 35 nädalat aastas. Aga kuna see seadus 1. jaanuarini 1930. a. veel täiel määral ei maksnud, kestis õppetöö kolmel viimasel kooliaastal enne

[30] Riigikogu IV koosseis. Vabariigi Valitsuse ettepanekud, IV—VII istungjärk. 1930/31, lk. 667—677.

seda tähtaega maa-algkoolides kõigest 30,5 nädalat. Vaatamata sellele, et õppeaeg oli lühem seaduses ettenähtud normist, ei ilmunud 1928/29. õppeaastal õppetöö alguseks kooli 18,6 protsenti õpilastest ja koolist lahkus enne õppetöö lõppu 10,9 protsenti. Linnades, kus õppetöö kestis 35 nädalat, olid need arvud vastavalt 8,6 ja 8,9 protsenti.[31] Uue algkooliseadusega püüdis kodanlik valitsus maal laialt levinud laste tööjõu ekspluateerimist soodustada. Suvekooli projekti peamine põhjus aga oli kokkuhoid: kahe esimese (suvise) õppeaasta jaoks poleks vajatud eri õpetajaid. Näiteks täiskomplektiga koolis oleks vajatud 6 õpetaja asemel 5 õpetajat, millest loodeti kokkuhoidu umbes 300 õpetaja palga ulatuses ja samuti kooliruumide ehitamise osas, sest kuue klassiruumi asemel oleks vajatud viit.

Eesti Õpetajate Liidu asemikekogu koosolekul 1930. aasta aprillis märgiti, et kavatsetav algkooliseadus võtab võimaluse pidada suvel algkooli 10 aasta juubelit ning annab põhjust hoopis «matuste» pidamiseks. Uus seadus lõhuks ühtluskooli, maale jääks «kehvikute kool», sest jõukad vanemad paneksid oma lapsed linna kooli. Vastuvõetud otsuses nõuti, et kui algkooliseadust siiski muutma hakatakse, siis tuleb säilitada ühtluskooli põhimõte ega tohi lühendada maakoolide õppeaastat.[32]

1930. aasta lõpul tuli kokku õpetajate erakorraline X kongress, et arutada Haridus-Sotsiaalministeeriumi reformikavasid. Eesti Õpetajate Liidu esimees E. Murdmaa esines kongressil referaadiga: «Kas võimaldab uus avalikkude algkoolide seadus ühtluskoolide põhimõtte edukat teostamist?» Ta märkis, et uus seadus sunnib maalapsi koolikursuse lõpetama ühe või isegi paar aastat vanemalt, kuid suur osa algkooliõpilaste vanemaist ei suutvat lapsi vaesuse tõttu nii kaua koolitada. Õppetöö tingimused maa-algkoolides märksa halveneksid, mistõttu jõukam kiht saadaks oma lapsed linnakoolidesse. Kahetüübiliste algkoolide olemasolu tekitaks suuri raskusi õpilaste üleminekul ühest koolist teise, suvine kool kahjustaks laste tervist ja füüsilist arenemist jne. Õpetajate X kongress võttis vastu resolutsiooni, milles rõhutati, et «uues avalikkude algkoolide seaduseelnõus leiduvad mitmed muudatused, eriti aga § 35 ja § 37 ettenähtud koolikorraldus takistavad tema elluviimisel ühtluskooli põhimõtte edukat teostamist ja ähvardavad maarahva kultuurilist arenemist. Kongress teeb Eesti Õpetajate Liidu juhatusele ülesandeks kasutada kõik tarvisminevad seaduslikud abinõud selleks, et ei pääseks maksvusele rahvale kahjulik koolikorraldus . . .»[33]

Õpetajad kritiseerisid kodanliku valitsuse rahvavastast poliitikat, märkides, et samal ajal kui hariduskulusid kärbitakse, pole sellistel aladel, nagu riiklikud esinduskulud, välisministeerium,

---

[31] «Eesti Statistika» 1930, nr. 99(2), lk. 78.
[32] «Kasvatus», 1930, nr. 4, lk. 189—190.
[33] «Õpetajate Leht» nr. 1, 2. jaan. 1931.

sõjavägi, kaitseliit jm. mingit kokkuhoidu. Mõned õpetajate ühingud teatasid, et õpetajad on vabatahtlikult nõus kokkuhoiu saavutamiseks leppima ajutiselt vähema palgaga, et päästa kümneaastase töö tulemusena suure vaevaga ja raskeis tingimustes loodud kool. E. Murdmaa tähendas sel puhul õpetajate kongressil: «Ei ole meieaegsetegi õpetajate hulgast veel kadunud ilus koolmeisterlik mõtteviis. Tõesti, kui meil meie ühtluskool on saanud õpetajaile pühaduseks, millele ollakse valmis tooma ohvreid, siis ei heiduta meid tema vaenlaste pealetungid ja majanduslikud kalkulatsioonid.»[34]

Õpetajate kongressi seisukohtade mõjul kukkus nn. suvekooli projekt läbi.

2. juunil 1931. a. Riigikogu poolt vastuvõetud «Avalikkude algkoolide seaduse»[35] järgi kehtis koolikohustus nii linna- kui maa-algkoolides kuni 6-nda klassi lõpetamiseni või 8.—16. eluaastani. Siiski lubas seadus maal asuvates algkoolides alustada õppetööd sügisel hiljem ja lõpetada kevadel varem kui linna-algkoolides, mis ei saanud jätta mõju avaldamata õppetöö tasemele.

Põllumeestekogude partei esindajad nõudsid pidevalt kohustusliku alghariduse piiramist nelja klassiga. Näiteks võeti vastav otsus vastu partei 1932. aasta kongressil. Riigi eelarve arutamisel 1933. aasta kevadel Riigikogu rahaasjanduse komisjonis avaldasid selle partei esindajad arvamust, et 6-klassiline algkool ei ole «rahva kandejõu kohane» ja tuleks pöörduda tagasi 4-klassilise kohustusliku algkooli juurde.[36]

3. oktoobril 1933. a. esitasid põllumeestekogude partei esindajad Riigikogule seaduseelnõu, mis nägi ette koolikohustuse kuni algkooli 4. klassi lõpetamiseni või 14. eluaastani. Vastavas seletuskirjas öeldi, et 6-klassiline koolikohustus koormab vaeseid ja lasterikkaid perekondi. Ka omavalitsused, kes seaduse järgi pidid hoolitsema lapse kooliskäimise eest vanemate vaesuse korral, ei suutvat oma kohustusi muidu täita kui «kodanike maksustamisega lisaeelarve korras». Seepärast olevatki tarvis koolisundust alandada.[37] Kuigi reaktsionäärid tegid näo, nagu kaitseksid nad «vaeste» huve, paistis seaduseelnõu tagant selgesti välja kulakluse taotlus mitte kanda rahvakooli ülalpidamisega ja koolikohustuse teostamisega seotud kulusid. Ühtlasi sooviti saada vabamaid käsi alaealise tööjõu ekspluateerimisel karjastena ja teistel töödel, mida 6-klassiline koolikohustus teataval määral takistas. Eelnõu anti Riigikogu hariduskomisjoni, kus läbirääkimistel ja hääletamisel selgus, et erakondade esindajate enamus pooldas siiski 6-klassilise koolikohustuse säilitamist.

Kui 1927. aastal moodustas 6-klassilise algkooli lõpetajate arv

---

[34] «Kasvatus», 1931, nr. 1, lk. 7.
[35] «Riigi Teataja» nr. 46, 9. juunil 1931, lk. 614—616.
[36] V Riigikogu protokollid, 2. istungjärk, 1933, lk. 586.
[37] V Riigikogu protokollide lisad, 3. istungjärk, 1933, lk. 133.

30 protsenti I klassi sisseastunute arvust, siis 1933/34. õppeaastal oli 6-klassilise algkooli lõpetajaid juba 66 protsenti.[38] Niisiis tähistasid need aastad edasiminekut rahvahariduse alal, mis oli koolikohustuse pikendamise tulemus.

Samal ajal aga vähenes nende arv, kes pärast algkooli VI klassi lõpetamist õpinguid jätkasid. Kui 1927/28. õppeaastal algkoolilõpetajaist astusid keskkooli 2870, siis 1930/31. õppeaastal lõpetajaist (8785) jätkasid õppimist keskkoolis 2096.[39] Keskkoolide esimeste klasside õpilaste arv vähenes pidevalt (vt. tabel nr. 1).

1933/34. õppeaastal oli algkoolilõpetajaid 10 037, neist astus keskkooli umbes 2200, täiendus- ja kutsekooli 1000, tööstusõpilaste kooli ja meistri juurde siirdus õppima 2300, kokku 5500 õpilast.[40] Niisiis jätkasid õppimist ühel või teisel viisil umbes pooled algkoolilõpetajaist. Pooltel aga polnud kuhugi minna, mis sundis haridusministeeriumi ja koolivalitsusi plaanitsema koolikohustuse pikendamist järelkooli kohustuse näol. Ent selle plaani teostamiseni ei jõutud, sest 1934. aastal hakkasid hariduspoliitikas puhuma hoopis teised tuuled.

Keskkoolide koondamine. Keskkoolivõrgu areng oli 1924/25. õppeaastal jõudnud haripunkti: töötas 86 üldhariduslikku keskkooli 644 klassi ja 18 721 õpilasega.[41]

1925. a. alates nõuti kodanlikus ajakirjanduses pidevalt keskkoolide koondamist. Kesk- ja kutsekoolide juhatajate ning koolinõunike päeval 16.—17. nov. 1925. a. läbis kõiki referaate mõte, et hariduspoliitika on sattunud ummikusse ja koolikorraldus ei vasta tegeliku elu nõuetele. «Hädakisa kesk- ja ülikooli haridusega isikute üleproduktsiooni pärast kostab meile juba kauemat aega ajakirjandusest vastu. Keskkoolide võrku tuleb koondada . . .»[42] nõudis N. Kann. Koosolek otsustas, et kuni uue hariduspoliitilise skeemi väljatöötamiseni tuleb uute koolide avamine ja seniste ümbermuutmine ajutiselt seisma panna. «Senine koolipoliitika, millele kongressil pankrott tunnistati, on meie õ p e t a j a t e koolipoliitika — osalt ka haridusministeeriumi oma, kes on pidanud seda «õpetajate koolipoliitikat» suurel määral arvestama,» kirjutas «Päevaleht». Süüdistati ka Riigikogu, kes omal ajal jättis kõrvale Haridusministeeriumi keskkooliseaduse eelnõu ja võttis arutusele J. Annussoni (s. t. õpetajate) eelnõu.[43]

28. aprillil 1926. a. saatis haridusminister pastor J. Lattik koolivalitsustele ringkirja, kus juhiti tähelepanu kulude vähendamise vajadusele üldhariduslike keskkoolide osas. 1926/27. õppeaastal

[38] «Õpetajate Leht» nr. 24/25, 18. juunil 1937.
[39] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 140, l. 21.
[40] Sealsamas, s.-ü. 84, l. 33.
[41] Eesti 1920—1930. Arvuline ülevaade, Tallinn, 1931, lk. 336.
[42] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 120, l. 181.
[43] «Päevaleht» nr. 340, 15. dets. 1925.

tuli keskkoolides klasse koondada niipalju, kui õpilaste arv seda vähegi võimaldab.[44] J. Lattik pidas vajalikuks eriti maal asuvate keskkoolide sulgemist. 16. juunil 1926. a. otsustas valitsus J. Lattiku ettepanekul avalike keskkoolide võrgust kustutada Väike-Maarja ja Abja gümnaasiumid. Kuid nende koolide sulgemisega ei olnud nõus maakonnavalitsused ja lastevanemad.

Viru Maakonnavalitsuse haridusosakonna märgukirjas 2. novembril 1926. a. Haridusministeeriumile[45] tõsteti protesti valitsuse otsuse vastu asuda Väike-Maarja ühisreaalgümnaasiumi avalike keskkoolide võrgust järkjärgulisele väljaarvamisele (alates 1926/27. õppeaastast I klassiga). Juhiti tähelepanu sellele, et õpilaste arv on enam-vähem kindel, on olemas uus ajakohane koolimaja, inventar ja õppeabinõud. Kuna I klassi olid õpilased juba vastu võetud, otsustas maakonnavalitsus I klassi töötama jätta erakeskkooli klassina. Järgneval aastal töötasid erakoolina juba I ja II klass, mida tuli ülal pidada «kohalikul seltskonnal äärmise jõupingutusega».[46]

Ka Pärnu Maakonnavalitsus, toetudes 23 000 Lõuna-Pärnumaa elaniku, vallaomavalitsuste esinduskogude ning seltskondlike organisatsioonide üksmeelsele soovile, palus Abja gümnaasiumile võimaldada edasitöötamist avaliku keskkoolina.[47] Järgnevail aastail töötasid selle keskkooli I ja II klass täienduskooli klassidena.

Kuivõrd omavalitsused esindasid kohaliku rahva huve, ei saanud nad Haridusministeeriumi reaktsioonilise «hariduse koondamise kavaga» loomulikult nõustuda. Ülemaalisel haridusosakondade juhatajate nõupidamisel (11. novembril 1926. a. Tallinnas) avaldati üldist rahulolematust haridusministri keskkoolide sulgemise poliitika suhtes.[48]

2. juunil 1927. a kinnitas valitsus haridusministri poolt esitatud keskkoolide koondamise kava. Selle järgi tuli avalike keskkoolide võrgust välja arvata Tallinna ühisgümnaasium ning sulgeda eriharud rea keskkoolide juures. 1926. a. 1. jaanuarist kuni 1928. a. 30. aprillini oli keskkoolide eriharusid vähendatud 20 võrra, klasse oli suletud 97.[49]

Samal ajal kui suleti avalike keskkoolide klasse, mis töötasid võrdlemisi heades tingimustes, koolides, kus oli korralik sisseseade ja õppevahendid ning odavam õppemaks, maksis Haridusministeerium toetussummasid erakeskkoolidele, kuigi just erakoolid olid ruumide poolest halvas seisukorras. 1927. aastal võttis Riigikogu vastu eraõppeasutuste seaduse,[50] mis võimaldas erakoolidel saada avalike koolide õigusi ka ilma viimaste kohta

---

[44] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 49, l. 33.
[45] EKPA, f. 137, nim. 1, s.-ü. 67, l. 97.
[46] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 6, l. 304.
[47] EKPA, f. 137, nim. 1, s.-ü. 66, l. 175.
[48] «Postimees» nr. 308, 12. nov. 1926.
[49] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 6, l. 311.
[50] «Riigi Teataja» nr. 97, 2. nov. 1927, lk. 1065—1067.

maksva õppekava-miinimumi läbivõtmiseta (erakoolide õppeprogrammid erinesid mõnevõrra avalike koolide omast). Õigustega erakoolide õppejõudude palgad maksis riik. Ka oli nende inventar, õppevahendid jm. sageli muretsetud riigi ja omavalitsuste kulul. Avalike keskkoolide koondamisega kasvas õpilaste tung erakoolidesse, kuigi neil tuli maksta seal kõrgemat õppemaksu. Erakoolide soosimises avalike koolide arvel väljendus kõige selgemini kodanluse klassipoliitika. 1925/26. õppeaastal töötas erakoolidena 47 algkooli, 41 keskkooli ja 9 kutsekooli kokku umbes 10 000 õpilasega.[51]

1928. aastal olid valitsusasutused sunnitud oma tegevust avalike keskkoolide võrgu koondamise osas revideerima. Haridusministeeriumi Riigikoolivalitsus kirjutas 11. mail 1928. a. valitsusele, et «terve rida koolide koondamise otsusi tuli teha vastu kooli ülalpidavate omavalitsuste tahtmist..., paaris kohas aga ei olnud koondamine tegelikult koguni võimalik, sest koondamine jättis terve koolirajooni sootuks ilma koolita ja õpilasi ei olnud kuhugi võimalik mahutada, ehk kui, siis ainult kodust kaugele linna ja mittesoovitavaisse oludesse». Ministeerium pidas vajalikuks võtta Abja ja Väike-Maarja gümnaasiumid uuesti avalike keskkoolide võrku.[52]

Üldine keskkoolide koondamise protsess aga jätkus. Haridusministeerium nõudis koolivalitsustelt, et nad 1. jaanuariks 1929. a. seaksid kokku keskkoolide võrgu reguleerimise kava.[53] Osalt oli keskkoolide võrgu koondamine tingitud õpilaste arvu vähenemisest. Näiteks Võrus oli keskkooliõpilaste arv vähenenud 741-lt 1920. aastal 371-le 1928. aastal, mille tõttu kaks Võrus asuvat gümnaasiumi (poeglaste ja tütarlaste) ühendati 1929. aastal üheks kooliks. Õpilaste arvu vähenemise põhjusena mainiti koolivalitsuste juhatajate nõupidamisel 11. märtsil 1929. a. aja kehvust, keskkoolilõpetajate teenistuskoha mitteleidmist ja kutsekoolide võrgu täiendamist.[54] 1925. a. 1. augustist kuni 1929. a. 1. augustini oli keskkoolide võrgust kustutatud 13 keskkooli.[55]

Hariduskulude kärpimise tõttu riigi eelarves majanduskriisi aastail kohustati avalike keskkoolide ülalpidajaid-omavalitsusi 1931. aastal andma 20 protsenti õppejõudude palgast (seni olid need kogu ulatuses riigi kanda). Vajalike summade muretsemiseks tuli omavalitsustel nüüd keskkoolides õppemaksu tõsta. Seni oli õppemaksu suurus enamikus avalike keskkoolide võrku kuuluvais koolides 30 kuni 60 krooni õppeaastas. 1931. a. suurendas Tallinna linnavalitsus keskkoolide õppemaksu 40-lt kroonilt 50-le kroonile (linna õpilastele) ja 60-lt 70-le kroonile (mujalt tulnud

---

[51] III Riigikogu protokollide lisad, 4. istungjärk, 1927, v. 64.
[52] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 6, l. 304.
[53] Sealsamas, l. 529.
[54] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 134, l. 88.
[55] Sealsamas, s.-ü. 194, l. 64—65.

õpilastele) õppeaastas. Tartu linnavalitsus suurendas õppemaksu 30-lt 50-le kroonile (linna õpilastele) ja 35-lt 60-le kroonile (mujalt tulnud õpilastele), Valga linnavalitsus 35-lt 55-le kroonile õppeaastas jne.[56] Õpilaste õppemaksust vabastamise protsent keskkoolides ulatus 15—25-ni, keskmiselt vabastati 19,8 protsenti.[57]

Mõistagi ei saanud selle protsendi juures vabastamise osaliseks veel kõik, kes seda vajasid. Näiteks Rakvere linna ühisgümnaasiumi lastevanemate komitee ja hoolekogu palvekirjas haridusministrile 14. veebruaril 1931. a. õppemaksu kõrgendamise puhul märgiti, et 1930/31. õppeaastal õppemaksust vabastamiseks oli ühisgümnaasiumile sisse antud 62 palvet, millest rahuldati 36, kuna 26 palvet jäid rahuldamata võimaluste puudusel, vaatamata sellele, et ka nende 26 õpilase seisukord oli «tõesti raske ja kahetsemisväärt kurb». Juba 1930/31. õppeaasta I poolel tuli selle kooli pedagoogikanõukogul 7 õpilast kooliraha mittemaksmise tõttu koolist välja registreerida, kuigi siis kehtis õppemaks veel endises suuruses.[58]

Keskkoolide koondamise poliitika tulemusena vähenes keskkoolide arv 83-lt 1929/30. õppeaastal 67-le 1933/34. õppeaastal, klasside arv sama aja jooksul 555-lt 400-le, õpilaste arv 15 663-lt 11 895-le ja õpetajate arv 1457-lt 1106-le. See võimaldas kodanlikul valitsusel vähendada kulutusi üldhariduslikele keskkoolidele 2,9 miljonilt kroonilt 1929/30. õppeaastal 1,7 miljonile kroonile 1933/34. õppeaastal. Võrreldes 1924/25. õppeaasta andmetega oli keskkooliõpilaste arv 1933/34. õppeaastaks kahanenud koguni 6826 õpilase, s. o. 36,5 protsendi võrra.

Hoolimata sellest peeti Haridus- ja Sotsiaalministeeriumis võimalikuks 1918.—1934. a. tegevuse ülevaates kirjutada, et «keskkoolide arv on suur», ning lisada: «Aga ta oleks veelgi suurem, kui ministeerium oleks tulnud vastu kõikidele nõudmistele kohtadelt. Ministeeriumil tuli takistada mõnegi keskkooli tekkimist, sulgeda nõrgemaid ja teha palju selgitustööd . . .»[59] Seega oli Haridusministeerium muutunud neil aastail rahva haridusjanu mahasurujaks.

Keskhariduse kaitseks astusid välja demokraatlikult meelestatud õpetajad.

«Õpetajate Lehe» veergudel võideldi keskhariduse saamise võimaluste eest kõigile. Jaanuaris 1931 pöördus Eesti Õpetajate Liit pikema märgukirjaga valitsuse ja riigikogu rühmade poole. Märgukirjas protesteeriti keskkooli õppemaksu tõstmise ja õppemaksust vabastamise protsendi alandamise kavatsuse vastu. Väideti, et «selle sammu astumine käesoleval ajal tähendaks keskkooli uste sulgemist suurele hulgale keskkooli praegusele õpilasperele . . . Meie hariduspoliitika sihiks peab olema hariduse kätte-

[56] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 654, l. 112, 125, 127, 136.
[57] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 654, l. 75.
[58] Sealsamas, l. 78.
[59] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 751, l. 195.

saadavus kõigile...»[60] 16. märtsil 1931. a. haridusministrile esitatud märgukirjas tegi Õpetajate Liidu juhatus ettepaneku jätta keskkooliõpetajate palga maksmine endist viisi riigi kätte. Raha selleks soovitati muretseda vallaliste ja lasteta abielupaaride maksustamisest ning õppemaksu ümberkorraldamisest vanemate jõukuse kohaselt, näiteks tulumaksu alusel.[61] Ent neid õpetajate seisukohti ei arvestatud.

Võitlus koolireformi ettevalmistamise ümber. Valitsevad ringkonnad ei piirdunud ainult koolide koondamisega, nad taotlesid kogu kehtiva koolisüsteemi muutmist. Majanduskriisi ja Eesti kodanluse poliitilise kriisi aastail (1929—1933) sattus kriisiseisundisse ka kodanlik kool.

Kuigi keskkooliõpilaste arv kodanlikus Eestis, võrreldes tänapäeva sotsialistliku Eesti vastavate arvudega, oli väike ja sellestki lõpetas keskkooli täieliku kursuse ainult 50 protsenti, osutus keskkoolilõpetajail kodanluse rahvavastase majanduspoliitika ja algava majanduskriisi tõttu töö leidmine raskeks. Tsaariajal ja kodanliku Eesti algaastail oli üldhariduse omandamine garanteerinud teatavad väljavaated «paremale järjele» jõudmiseks. Nüüd olid olud muutunud, kuid sellega ei kaasnenud muudatusi rahva mentaliteedis: tung hariduse järele oli endiselt suhteliselt tugev. Kui 1924/25. õppeaastal oli Eestis iga 10 000 elaniku kohta 160 keskkooliõpilast ja 46 üliõpilast, siis 1932/33. õppeaastaks oli nende arv vähenenud vastavalt 107-ni ja 34-ni, kuid ületas ikkagi paljude maade näitajad. Välismaa andmetel ajavahemikust 1926—1930 oli näiteks Austrias keskkooliõpilasi 79 ja üliõpilasi 32 iga 10 000 elaniku kohta, Hollandis 53 ja 12, Inglismaal 99 ja 12, Prantsusmaal 42 ja 13 jne.[62] Tungi üldhariduse järele põhjustas Eestis osaliselt ka asjaolu, et kutseharidus polnud Eestis veel nii kindlal järjel kui enamarenenud kapitalistlikes riikides.

Iga-aastane keskkoolilõpetajate arv oli keskmiselt 2100. Ülikooli astus neist igal aastal üle 700, seega umbes üks kolmandik. Ülejäänud kahel kolmandikul, samuti keskkoolist enne selle lõpetamist lahkunuil tuli aga siirduda tegelikku ellu. Ent kodanliku Eesti üldhariduslik, peamiselt humanitaarse suunaga keskkool ei valmistanud noori eluks ette, ei andnud neile enamasti mingit kutset. Nagu kapitalistlikus ühiskonnas üldse, valitses ka kodanliku Eesti koolis «... lõhe teooria ja praktika vahel, see vana lõhe, mis oli vana kodanliku ühiskonna kõige vastikumaks jooneks».[63] Ka kodanluse esindajad ise olid sunnitud tunnistama, et keskkool on ühekülgselt teoreetiline ja seisab elust kõrval.[64] Keskkoolilõpe-

[60] «Õpetajate Leht» nr. 5, 30. jaan. 1931.
[61] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 654, l. 82.
[62] Sealsamas, s.-ü. 71, l. 67.
[63] V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 254.
[64] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 164, l. 262.

tajad olid sageli tegelikust elust ja füüsilisest tööst võõrdunud ega pidanud klassiühiskonna tingimuste ja arusaamade tõttu füüsilise töö tegemist endale sobivakski. Teatavaks erandiks olid muidugi kutsesuunalised keskkoolid. Kodanlik ühiskond, eriti majanduskriisi aastail, ei pakkunud keskkooli lõpetanud noortele peaaegu mingeid võimalusi neile vähegi sobiva töö leidmiseks. Ajalehed kubisesid tollal kuulutustest, kus noored inimesed palusid ükskõik missugust tööd, olles «nõus kõigega». Juba 1927. aastal registreeris end Tallinnas ja Tartus kodanlike võimude poolt korraldatud nn. hädaabitöödele suur hulk keskkoolilõpetanuid.[65] Seoses üldise tööpuuduse laienemisega ja koondamistega majanduskriisi aastail halvenes intelligentsi olukord veelgi, mida tõendab näiteks Töötute Haritlaste Ühingu asutamine Tartus ja Vaimlise Tööpuuduse Vastu Võitlemise Ühingu tegevus Tallinnas.[66] Kodanlike ringkondade poolt lasti käibele mõisted nagu «haritlasproletariaat», «ulaharitlane» jne.

1933. aastal istus koos riigivanema otsusel loodud komisjon «töötute haritlaste olukorra selgitamiseks». Seal nimetati töötute haritlaste arvuks 1055. Komisjoni aruandes näidati, et neist oli kõrgema kooli lõpetanud 44 inimest, ülikoolis õppinud ja õppijaid 110, keskkooli lõpetanuid 615, seminari lõpetanuid 13, kaubandusliku jm. kutsekooli lõpetanuid 219, ülejäänud olid väiksema haridusega.[67] Neist andmeist nähtub, et nn. töötute haritlaste enamiku moodustasid üldharidusliku keskkooli lõpetanud isikud. Tegemist oli muidugi üldise tööpuudusega, mis haaras elanikkonna kõiki kihte, kuid kodanlus eraldas sellest üldisest probleemist nn. haritlaste üleproduktsiooni küsimuse, et saavutada kulude kokkuhoidu koolide sulgemisega.

Eeltöid koolireformiks alustati varakult. Seda küsimust arutati ajakirjanduses, koolitegelaste koosolekutel, Riigikogus, poliitiliste parteide kongressidel jm. Üldse kujunes kodanlusel koolireformi küsimuses kaks põhilist suunda: esimene nõudis, et keskkooli aluseks jäägu kohustuslik 6-klassiline algkool, teine — et keskkooli aluseks võetagu algkooli neli esimest klassi, kusjuures jääksid püsima ka algkooli viies ja kuues klass.

3.—5. aprillil 1929. a. toimus Tallinnas gümnaasiumiõpetajate I kongress. Tallinna Poeglaste Gümnaasiumi direktor N. Kann esitas seal oma reformikava: algastmeks jäägu 4-aastane põhikool, pärast seda õpib osa lapsi edasi 2-aastases ülemalgkoolis, osa astub 4-klassilisse keskkooli ja sealt eksamitega 4-klassilisse gümnaasiumi või reaalkooli, mis valmistavad ette ülikoolile. Gümnaasiumide ja reaalkoolide arv ei tohtinud N. Kanni kava järgi tõusta üle 30, et piirata ülikooli astujate arvu. 4-aastases põhikoolis ja 2-aastases ülemalgkoolis ei pidanud olema võõrkeelte õpetamist.

---

[65] «Rahva Sõna» nr. 224, 24. nov. 1927.
[66] ENSV ORRKA, f. 3210, nim. 1, s.-ü. 1, l. 5.
[67] Sealsamas, f. 50, nim. 1, s.-ü. 636, l. 37.

6-klassilise algkooli lõpetajate jaoks nägi N. Kann ette täienduskoolid ja alamkutsekoolid.[68] N. Kanni kava tähendas sisuliselt kahe erineva koolisüsteemi loomist, millest üks oli määratud töörahva, teine kodanluse lastele. See oli ühtluskooli printsiibist loobumine ja dualistliku, resp. tsaariaegse koolikorralduse juurde tagasipöördumine.

N. Kanni kava ei leidnud gümnaasiumiõpetajate kongressil pooldamist. Paljud õpetajad võtsid sõna ühtluskooli kaitseks. Nii nõudis õpetaja J. Schwalbe: «Keskkool tuleb ehitada tingimata vähemalt 6-aastasele algkoolile. Ka ei tohi arvata, nagu oleks kaks eriülesannet — valmistada ette elule ja ülikoolile. Keskkooli üldharidus oleks soovitav võimalikult kõigile, kel selleks võimeid ja püsivust. Asjatu on karta haritlaste üleproduktsiooni. Ei ole paha, kui isegi lihtsaima töö tegijad oleksid keskkooliharidusega.» J. Sütt näitas N. Kanni kava klassiiseloomu, rõhutades, et maksuline keskkool alates 5. õppeaastast «ei ole lubatav rahva suure hulga majanduslikust seisukohast, sest vaesem kiht oleks keskkoolist eemale tõrjutud». F. V. Mikkelsaar arvas, et «mis puutub hariduse üleproduktsiooni, siis on see nonsens ja jääb selleks. Haridust ei saa üle produtseerida.» A. Kurvits teatas, et kuulub nende hulka, kes tahavad keskkooliharidust levitada võimalikult laiades rahvahulkades. J. Kiivet, J. Käis, E. Peterson jt. astusid välja ühtluskooli kaitseks.[69]

Tartu koolinõunik J. Lang esitas kongressil oma reformikava, mille järgi keskkooli ümberkorraldamisel tuli lähtuda 6-klassilisest kohustuslikust algkoolist, millele pidi järgnema 3-klassiline reaalkool või 6-klassiline gümnaasium. Kongressi poolt vastuvõetud resolutsioonides öeldi, et keskkooli korraldamisel tuleb lähtuda 6-klassilisest kohustuslikust algkoolist ja ülikooli viiv üldhariduslik keskkool peab olema 6 õppeaastaga.

Keskkooli õppeaja pikendamist peeti vajalikuks, et parandada üliõpilaste ettevalmistuse taset, millega ülikoolis rahul ei oldud. Vastuseks Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi ametlikule järelepärimisele teatas Tartu Ülikooli Valitsus 4. märtsil 1933. a., et keskkooliõpilaste ettevalmistus ülikooli sisseastumiseks pole paljudel juhtudel küllaldane. Ülikoolis olevat pahatihti osutunud paratamatuks käsitleda aineid keskkoolikursuse ulatuses. Põhjuseks peeti selektsiooni puudumist koolisüsteemis (puudusid sisseastumiseksamid). Ülikooli esindajad leidsid, et keskkool peaks olema kahetüübiline: 3-aastane reaalkool, mis valmistaks ette praktilisele elule ja 6-aastane gümnaasium, mis valmistaks ette ülikoolile. Kõik teaduskonnad soovisid keskkoolikursuse pikendamist ühe aasta võrra.[70]

---

[68] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 134, l. 6.
[69] «Kasvatus», 1929, nr. 5, lk. 227—228.
[70] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 8, l. 164—165.

Rahvuslikku keskerakonda kuuluv haridusminister H. Kukke[71] võttis koolireformi aluseks J. Langi kava. «24. märtsil 1933. a. esitas ta valitsusele avalike keskkoolide seaduse muutmise seadus-eelnõu, mille järgi keskkoolid pidid jagunema gümnaasiumideks (5—6 õppeaastaga) ja reaalkoolideks (3—4 õppeaastaga). Mõlema keskkoolitüübi aluseks oli 6-klassiline algkool. Gümnaasiumi ja reaalkooli I klassi pidi võetama algkooli lõpetajaid vastavate katsetega 6-klassilise algkooli kursuse ulatuses, gümnaasiumi lõputunnistus pidi andma õiguse eksamiteta astuda ülikooli. Eelnõu seletuskirjas märgiti, et ministeerium jättis kõrvale N. Kanni kava, kuna 6-klassiline algkool töötab rahuldavalt ja tema tööd pole vaja häirida. «Kuigi mitmel maal algkool kogu oma ulatuses ei ole ühine kõigile lastele, siis on see endiste aegade pärandus, kus kool oli veel seisuslik ja keskkool oli määratud vaid jõukamatele rahvakihtidele. Keskkool ei järgne algkoolile, vaid töötab viimasega paralleelselt neis mais, kus püsivad vanad põlised traditsioonid, mida ei ole kerge muuta (Saksamaal, Prantsusmaal, Inglismaal, Rootsis).»[72]

Hoolimata teatud opositsioonist N. Kanni poolt esindatud kõige tagurlikuma suuna vastu Eesti koolipoliitikas, oli ka keskerakondlaste reformikava oma olemuselt reaktsiooniline. Kuigi ministeeriumi eelnõu säilitas ühtluskooli põhimõtte koolisüsteemi esimese astme — algkooli osas, likvideeris ta selle põhimõtte teisel astmel — keskkooli osas. Ülikooli astumise õiguse andis ainult gümnaasiumi lõpetamine, kuna 3-klassiline reaalkool osutus selle eelnõu järgi ummiklikuks koolitüübiks. Seletuskirjas väideti, et neile, kes ei tahtvat astuda ülikooli, olevat küllaldane 3-aastase reaalkooli kursus. Reaalkoolis tuli õppeainete käsitlemisel rõhutada eeskätt nende praktilist rakenduslikku külge ja teoreetilise tähtsusega küsimused tagaplaanile jätta. Reaalkooli haridus pidi ette valmistama töötamiseks riigi ja omavalitsuse asutustes, eraettevõtteis ning koduses majapidamises. Endiste gümnaasiumide kohta väideti, et kuigi neis töötavad kutselaadilised eriharud, ei ole erinevus üksikute harude vahel nii suur, et see võimaldaks anda rahuldava ettevalmistuse ühel või teisel kutsealal.

Seni ametlikku koolivõrku kuuluva 42 keskkooli, 307 klassi ja 9330 õpilase[73] asemel nähti tulevikus ette, lähtudes «Eesti elunõuetest», s. t. kodanliku riigi vajadustest kõrgemate õppeasutuste lõpetajate järele, 31 gümnaasiumi 155 klassi ja 5425 õpilasega ning 25 reaalkooli 2500 õpilasega.[74] Seega nägi see kava ette keskkooliõpilaste arvu vähendamise 1405 võrra ja lisaks sellele ülikooli

---

[71] H. Kukke oli haridusministriks K. Pätsi valitsuses 2. novembrist 1932 a. 26. aprillini 1933. a.

[72] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 71, l. 66—69.

[73] Kõik koolid ei kuulunud ametlikku koolivõrku, tegelikult töötas 1932/33. õppeaastal 69 keskkooli 422 klassi ja 12 275 õpilasega.

[74] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 71, l. 71.

viiva tee tunduva kitsendamise, kuna 2500 õpilasel tuli õppida reaalkoolis.

Keskkooliseaduse muutmise eelnõu saadeti seisukohavõtmiseks koolivalitsustele, kellel tuli oma arvamused ja ettepanekud esitada ministeeriumile 20. aprilliks 1933. a. Maa- ja väikelinnade koolivalitsused asusid kavatsetava reformi suhtes eitavale seisukohale, sest seaduseelnõule lisatud keskkoolide võrgu kava seadis Tallinna ja Tartu eesõigustatud seisukorda, neile pidi jääma üle poole gümnaasiumiklassidest.[75] Koolivalitsused protesteerisid üksmeelselt kavatsuse vastu muuta maa- ja väikelinnade gümnaasiumid reaalkoolideks, märkides õigustatult, et reform takistaks maalastel kesk- ja kõrgema hariduse saamist. Reaalkooli tüüp sai täiesti eitava hinnangu osaliseks. Eesti Maaomavalitsuste Liidu märgukirjas 24. aprillil 1933. a. teatati Haridus- ja Sotsiaalministeeriumile, et maavalitsuste esindajate ühisel nõupidamisel asuti reaalkooli suhtes põhimõtteliselt eitavale seisukohale, sest selline kool ei annaks õpilastele mingisuguseid õigusi edasiõppimiseks ega valmistaks neid kuigivõrd ka tegeliku elu vastu. Põllutöökoja märgukirjas 26. aprillil 1933. a. märgiti, et põllupidajad protesteerivad maal ja väikelinnades asuvate gümnaasiumide sulgemise kavatsuse vastu, sest ainult jõukamad vanemad saaksid sel viisil oma lastele ülikooli pääsemise tee lahti hoida. Viljandi Maaharidusnõukogu väitis, et õpilaste arvu vähenemine keskkoolides on põhjustatud põllumajanduslikust kriisist, kuid selle möödumisel on loota õpilaste arvu tõusu, mispärast keskhariduse saamise võimalusi ei tohi piirata. Tartu Maavalitsuse Haridusosakond märkis, et keskkoolide koondamine haritlaste üleproduktsiooni kartusel pole kooskõlas demokraatliku riigi ideoloogiaga. Reaalkooli võrreldi tsaariaegse kreiskooliga, kuid märgiti ühtlasi, et reaalkooli lõpetanuil pole väljavaateid koha saamiseks, sest igale vabale kohale kandideerib suurel arvul kesk- ja ülikooli lõpetanuid.[76]

Need ja teised taolised mõtteavaldused tõendavad, et väikekodanlike parteide esindajad omavalitsustes ja demokraatlikud haridustegelased koolivalitsustes arvestasid kooliküsimuses kohaliku rahva, s. t. oma valijate soove.

Keskhariduse kättesaadavuse ja ühtluskooli põhimõtte kaitsmise kõrval kritiseerisid koolivalitsused kavatsetavat reformi ka kooli tegelikule elule lähendamise aspektist. Näiteks märkis Tartu Maavalitsuse Haridusosakond oma kirjas Haridus- ja Sotsiaalministeeriumile, et «muutmise seadus viib välja kutsesuunaliste keskkoolide likvideerimisele, mis on suureks kaotuseks hariduse asjale. Sellele tuleb vaadata, kui meie keskhariduse tagasiviimisele ja eraldamisele elust niihästi sisult kui ka suunalt.»[77] Ka Põllutöökoja märgukirjas peeti gümnaasiumi kutsesuunaliste harude

---

[75] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 8, l. 306.
[76] Sealsamas, l. 312, 336, 308, 332, 291—292.
[77] Sealsamas, nim. 4, s.-ü. 8, l. 333.

(nagu majapidamisharud tütarlaste gümnaasiumides, tehnilised ja majandusharud poeglaste gümnaasiumides) sulgemist ja ainult humanitaarharude jätmist ebakohaseks, põhjendusel, et siis muutuks gümnaasium veel teoreetilisemaks, tema kontakt eluga veel nõrgemaks.[78]

Erilist pahameelt kohalikes haridusringkondades äratas maal ja väikelinnades asuvate majandusgümnaasiumide sulgemise ja reaalkooliga asendamise kavatsus. Vändra Rahvahariduse Seltsi algatusel kutsuti 18. aprillil 1933. a. kokku Vändra haridus-, majandus- jt. organisatsioonide koosolek, mis võttis vastu riigivanemale ja haridusministeeriumile esitamiseks rea resolutsioone. Koosolijad tulid üksmeelsele otsusele, et koolireform hävitaks maal keskhariduse saamise võimaluse, sest reaalkool ei anna keskkooli üldharidust ega ka vajalikku kutseharidust. Väideti, et maal asuva keskkooli tüübiks sobib kõige enam elulähedane majandusgümnaasium, mis ei võõruta maalapsi tööst ega maaelust. Gümnaasiumi majandusharus olid ju üldhariduslike ainete kõrval eriainetena õppeplaanis taimekasvatus, loomakasvatus ühes väikeloomа- ja linnukasvatusega, aiandus koos mesindusega, aiatöö praktika, majandusteadus, põllumajanduslik käitisõpetus, käsitöö ja kodumajapidamine.[79] Vändra majandusgümnaasiumi kaitsjad väitsid, et nende kool polevat suurendanud tööta haritlaste arvu ühegi isikuga. Õpilaste arvu järjekindel kasv Vändra gümnaasiumis tõendavat, et rahvas hindab just keskkooliharidust koos oskusliku ettevalmistusega tegelikuks eluks. Niisama otsustavalt astusid Türi linnavalitsus ja ümberkaudsed vallavalitsused välja Türi majandusgümnaasiumi kaitseks,[80] sest see andvat võimalusi edasiõppimiseks ja peale selle väga olulisi praktilisi teadmisi, õpetades tööoskust ja armastust töö vastu.

Kutsesuunalised keskkoolid, mille õppeprogrammid arvestasid tegeliku elu vajadusi, olid Eesti hariduselus kahtlemata positiivseks nähtuseks ja nende kaitsmises avaldusid demokraatlike ringkondade progressiivsed taotlused. Et see üldhariduse polütehniseerimise esimene katse Eesti kooli ajaloos täiel määral ei õnnestunud, selles oli süüdi asjaolu, et puudusid võimalused teoreetiliste teadmiste sidumiseks õppepraktikaga. Vajalike sisseseadete muretsemiseks ei olnud koolidel küllaldaselt raha. Selle asemel, et neid õppeasutusi kõige vajalikuga varustada, asus valitsus majanduskriisi saabudes hariduskulusid kokku tõmbama.

Kohalike kooliringkondade vastupanu ja samuti järjekordse valitsuskriisi tõttu jäi koolireform seekord teostamata. Ka järgnev J. Tõnissoni valitsus, kelle tähelepanu hõivasid «tähtsamad» küsimused, nagu kroonikursi langetamine, sõjaseaduse kehtestamine kogu riigis jne., ei asunud koolireformi ellu viima, kuigi

---

[78] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 8, l. 338.
[79] «Riigi Teataja» nr. 50, 17. juunil 1932, lk. 670.
[80] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 8, l. 278—286.

selle valitsuse haridusminister K. Konik täielikult pooldas Langi ja Kukke reformikava.[81]

Kutseharidus. Seoses üldhariduslike keskkoolide koondamisega elavnes propaganda kutsekoolide kasuks. Kutsekoolide asutamine võttis hoogu alates 1924. aastast, mil nn. haritlaste üleproduktsiooni küsimus aktuaalseks muutus. 1926. aastast hakkas üldhariduslike keskkoolide õpilaste arv pidevalt vähenema ja kutsekoolide õpilaste arv kasvama.

1925. aasta lõpul võttis Riigikogu vastu tööstuslike koolide seaduse,[82] mille alusel vastavaid koole võis asutada «igasuguse tööstuse, käsitöö ja tehnikaharu alal». Tööstuskoolid pidid valmistama ette õppinud töölisi, kes vastaksid meistrikutse nõuetele, ja tehnilisi jõude (tehniku abilisi, kümnikuid, mehaanikuid, masiniste, montööre, instruktoreid jt.). Võeti vastu ka majanduskoolide seadus.[83] Majanduskoolide ülesandeks pidi olema õpilaste ettevalmistamine teenistuseks riigi- ja omavalitsuse asutustes, ärides, kontorites ja pankades, ühistegelikes ettevõtetes ja teistel majandusaladel.

1926. aastal töötasid tööstuskoolid Tallinnas, Tartus, Narvas, Paides, Valgas, Võrus, Põltsamaal ja Kuressaares ning tööstusõpilaste koolid Tallinnas, Tartus, Pärnus, Narvas ja Mõisakülas.[84]

Eesti tööstuse piiratud arengutingimuste tõttu, mis andis tunda eriti aastail 1925—1933, ei olnud tööstuslik-tehnilisele kutseharidusele kodanlikus Eestis siiski avatud mingi «roheline tee». Tallinna kutsehariduse päeval 21. märtsil 1926. a. kõneles Kaubandus-Tööstuskoja esindaja K. Mauritz suurtööstuse seisukohast kutsehariduse küsimuses. Ta väitis, et suurtööstuses töötab suurem hulk töölisi niivõrd «kitsal erialal masinate juures», et nad ei vaja mingit kutseharidust. Lihttööline saavat oma teadmised lühikese ajaga meistrilt ja vilumuse praktikast, näiteks töötavat A/S Lutheri vabrikus 1000 töölist ühe meistri juhtimisel. Kui meistreid hakatakse koolides ette valmistama, siis võivat neid saada nii palju, et kõigile ei jätku tööd. Suurtööstuse huvid ei nõudvat, et töölised oleksid mitmekülgselt ette valmistatud. Läbirääkimistel tähendas üks sõnavõtjaist koguni, et «kutsehariduse levitamise kaudu produtseeritakse töötatöölisi. Õppinud töölised oma erialal teenistust ei leia, vaid on sunnitud mustatöölisena tegutsema.»[85] Väiketööstuse osas rõhutati siiski tööliste ettevalmistamise vajadust. Vastuvõetud resolutsioonides märgiti, et tööstusliku ametioskuse õppimine toimub peamiselt tööstusettevõtetes, mis olgu seotud kohustusliku õppimisega tööstusõpilaste koolis.[86]

[81] V Riigikogu protokollid, 2. istungjärk, 1933, lk. 600.
[82] «Riigi Teataja» nr. 1, 5. jaan. 1926, lk. 1.
[83] Sealsamas, lk. 7.
[84] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 130, l. 74.
[85] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 520, l. 1—3.
[86] Sealsamas, l. 13.

Tööstuskoolide asutamine oli seotud suurte kuludega, kuna õpetamiseks oli vaja sisse seada vastava varustusega töökojad. Et end ülal pidada, hakkasid tööstuskoolid täitma tellimusi. See oli aga vastuolus töösturite huvidega. Nii väitis Kaubandus-Tööstusministeeriumi esindaja 1926. a. juunis toimunud tööstuslike koolide juhatajate nõupidamisel, et eratööstur ei suutvat võistelda koolidega ja pidavat oma uksed sulgema. Nõupidamisel märgiti ühtlasi, et tööstuskoolide ja töösturite vahekord on seepärast terav, et valitseb üldine tööpuudus.[87] Seega viis tööstustoodangu turustamistingimuste äärmine piiratus ja üldine tööpuudus kodanlikus Eestis tööstuskoolide asutamise isegi teataval määral vastuollu töösturite huvidega, kuigi tööstuskoolid objektiivselt pidid teenima tööstuse arengu huvisid.

Tallinna Linna Koolivalitsuse poolt 30. septembril 1926. a. korraldatud nõupidamisel, kuhu olid kutsutud ka Haridusministeeriumi- ja Kaubandus-Tööstuskoja esindajad, konstateeriti, et mitmesugustel tööstusaladel valitseb kvalifitseeritud tööliste puudus, kuid tööstuskoolide avamist, kus toimuks õpilaste nii praktiline kui ka teoreetiline ettevalmistus, ei peetud suurte kulude tõttu soovitavaks. Otstarbekohasemaks peeti tööstusõpilaste koolide asutamist, kus anti ainult teoreetilist õpetust, kuna õpilaste praktiline väljaõpe toimus ettevõtetes. Kontakti loomiseks kutsekoolide ja töösturite vahel otsustati Tallinnas ellu kutsuda kutsehariduse nõukogu, kuhu pidid kuuluma kutsekoolide juhatajad ning linnavalitsuse, Haridusministeeriumi ja töösturite esindajad.[88]

1929. aastal töötas 8 tööstuskooli, mis andsid 100 lõpetajat aastas. Peale riigi tööstuskooli Tallinnas, mis sai toetust umbes 25 000—30 000 krooni aastas, tegid kõik tööstuskoolid tellimistöid. See võimaldas neil läbi saada väikese toetusega (kuni 5000 krooni aastas).[89] Esimesel tööstuslike koolide õpetajate kongressil 1930. aasta aprillis vastuvõetud resolutsioonides rõhutati, et «tööstuslikkude koolide õppesihiks olgu tema õpilaste tehnilise intelligentsi arendamine ja tööoskuse andmine vastavalt väike- ja kesktööstuse nõuetele».[90] Nii toimus tööstuskoolide asutamine vastu suurtöösturite, resp. suurkodanluse tahtmist, teenides põhiliselt väikekodanluse huve.

20. novembril 1928. a. Riigikogu poolt vastuvõetud seadusega[91] alustas Riigi Tehnikagümnaasiumi baasil tegevust uus Tallinna Tehnikum tehnikuid ettevalmistava keskõppeasutusena. Endine Tallinna Tehnikum kui insenere ettevalmistav kõrgem õppeasutus määrati järkjärgulisele likvideerimisele. Seda sammu põhjendati tehnikute vähesusega, sest endise tehnikumi alamastme lõpetajad õppisid enamasti edasi inseneerikutse taotlemiseks. Rahvamajan-

---

[87] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 130, l. 139.
[88] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 54, l. 554.
[89] «Kasvatus» 1929, nr. 7, lk. 340.
[90] «Kasvatus» 1930, nr. 9, lk. 438.
[91] «Riigi Teataja» nr. 98, 4. dets. 1928. lk. 1081—1082.

duses aga vajati tehnikuid suuremal arvul kui insenere. Kogutud andmeil selgus, et Eestis tegutseb umbes 600 inseneri ja arhitekti ning ainult 240 tehnikut.[92] Väliskapital oli tehnikute produtseerimise suhtes Eestis vaenulik, tema käes olevates suurtööstuse harudes toodi tehnikud ja meistrid sisse välismaalt. Tekstiili- ja paberitööstuse osakonda poleks tehnikumi juures olnud võimalik asutada, väliskapitalile kuuluvad ettevõtted ei andnud tehnikutele praktiseerimise võimalust.[93] Uue Tallinna Tehnikumi õppeaeg pidi kestma 5—6 aastat, neist 2 esimest moodustasid üldaste, viimased eriastme. Tehnikumi eriaste jagunes järgmisteks osakondadeks: 1) masinaehitus, 2) elektrotehnika, 3) ehitustehnika, 4) maamõõdu-kultuurtehnika. Tehnikumi lõpetajad võisid saada tehniku või maamõõtja kutsetunnistuse, kui nad seaduses ettenähtud aastate jooksul olid omal alal rahuldavalt töötanud.

Tehnikumi seaduseelnõu ja õppetöö korralduse projektid koostas kool ise, s. t. õppenõukogu oma komisjonidega ja direktor. «Kõrgemad instantsid piirdusid projektide kohendamisega. Ainult ükskord segas end vahele haridusminister, nõudes usuõpetuse tundide sissevõtmist, aga kui seletasin, et isegi nii vanal traditsioonide maal nagu Rootsimaa, esineb usuõpetus ainult tehnikakoolile eelnevas koolis, võttis minister oma nõudmise tagasi»,[94] kirjutab direktor Enn Nurmiste oma mälestustes. Reaktsionäärid, nagu N. Kann jt. siiski ründasid tehnikumi.

1931. aastal konstateeriti haridusministeeriumis, et lähemas tulevikus ei olevat uute kutsekoolide asutamiseks enam vajadust, muidu ähvardavat ka sel alal üleproduktsiooni hädaoht. 1930/31. õppeaastal arvestati kutsekoolide võrgus järgmisi koole: Tallinna Pedagoogium, Tallinna Tehnikum, Riigi Kunsttööstuskool, tööstuskoole — 9, naiskutsekoole — 11, tööstus- ja majandusõpilaste koole — 7, merekoole — 4, laevamehaanikute kool, kaubanduskoole — 4, ühistegevuskoole — 2 jne. Kokku allus Haridus- ja Sotsiaalministeeriumile 57 kutsekooli 4593 õpilasega.[95]

Põllumajanduslikud kutsekoolid allusid Põllutööministeeriumile. 1924. aastal kinnitatud kava järgi oli ette nähtud vähemalt igasse kihelkonda asutada üks põllutöö- või kodumajanduskool, kokku 80 kooli. Kuid see kavatsus ei leidnud teostamist, põllutöökoolid ei saanud soovitud tähelepanu ega huvi osalisteks.[96] 1930/31. õppeaastal töötas 33 põllumajanduslikku kutsekooli 1059 õpilasega.[97]

Täienduskoolide määruse järgi võisid omavalitsused algkoolide juures või neist lahus avada 1—2 õppeaastaga täienduskoole. Need

---

[92] ENSV ORRKA, f. 1103, nim. 5, s.-ü. 750, l. 25.

[93] Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi Raamatukogu Arhiivifond, s.-ü. 3488, lk. 105. Enn Nurmiste, Tallinna Tehnikum 1915—1940.

[94] Sealsamas, lk. 69.

[95] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 147, l. 3.

[96] Kutseharidus Eestis, Tallinn 1938, lk. 13.

[97] Eesti arvudes 1920—1935, Tallinn 1937, lk. 280

olid oma tüübilt enamasti majapidamis- või põllumajanduslikud koolid. Kui 1924/25. õppeaastal töötas 14 täienduskooli 410 õpilasega, siis ajavahemikul 1928—1934 töötas aastas keskmiselt 60 täienduskooli umbes 2000 õpilasega (vt. tabel nr. 2). Täienduskoolide asutamist soodustas üleminek 6-klassilisele koolikohustusele.

Üldiselt kasvas kutsekoolide õpilaste arv 10 aasta jooksul ligi 4,5 kordseks: kui 1922/23. õppeaastal oli 31 kutsekooli 1521 õpilasega, siis 1933/34. õppeaastal töötas 89 kooli 6714 õpilasega.[98] Õpilaste arvult olid esikohal tööstusõpilaste koolid (1365 õpilast) ja tööstuskoolid (950 õpilast), neile järgnesid õpilaste arvu poolest naiskutsekoolid ja kaubanduskoolid.[99]

Õppemaks oli kutsekoolides väiksem kui üldhariduslikes keskkoolides või puudus hoopis (õpetajate seminarides, tööstuskoolides). See asjaolu, samuti nagu tegelikus elus vajalike praktiliste oskuste omandamine, polnud töötavale rahvale kaugeltki tähtsusetu. Seetõttu kutsekoolide õpilaste arv kasvas. Kuid kutsekool jäi ekspluataatorliku korra tingimustes alamaks, teisejärguliseks kooliks, mis oli määratud töörahva lastele, ja kuhu viimased suundusid peamiselt «paremate» võimaluste puudumise tõttu. Tartu Linna Tööstuskooli kirjas Haridusministeeriumile 15. mail 1929. a., kus paluti reale õpilastele õppimiseks toetust, tähendati, et «eriti tööstuslikku kutsekooli astuvad peamiselt äärmiselt kehvade vanemate lapsed, kuna jõukamad vanemad ikkagi üldhariduslikke keskkoole eelistavad».[100] Kutsehariduse eesmärgiks oli kodanluse poolt ekspluateeritavate ja kodanlusele kuulekate kvalifitseeritud tööliste ja teenistujate kasvatamine. Kutsehariduse võimaldamine töörahva lastele teenis kodanluse huve kahtlemata paremini kui neile silmaringi avardava, teoreetilise suunaga üldhariduse andmine. Viimane võis noorsugu kergesti tõugata elunähtuste analüüsimisele ja rahulolematusele kehtiva korraga, eriti majanduskriisi ja tööpuuduse tingimustes.

Kutsekoolide õpilaste arvuline kasv ei suutnud käsiteldaval ajavahemikul kompenseerida üldhariduslike keskkoolide õpilaste arvu vähenemist. Kui 1930. aastal lõpetasid algkooli 6-nda klassiga oma hariduse 28 protsenti algkooli lõpetanuist, siis 1933. aastal ulatus nende arv, kes ei läinud kuhugi edasi õppima, juba 45,4 protsendini algkooli lõpetanute arvust.[101]

Õpetajate seminaride likvideerimine. Üldine hariduse koondamise tendents, mis ilmnes neil aastail kodanluse poliitikas, ei saanud jätta mõju avaldamata ka õpetajate olukorrale. Kuna kodanliku vabariigi algaastail valitsenud õpetajate puudus oli 1920-ndate

[98] Eesti arvudes 1920—1935, Tallinn 1937, lk. 280.
[99] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 751, l. 195.
[100] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 539, l. 191.
[101] Sealsamas, s.-ü. 207, l. 13.

aastate teiseks pooleks ületatud, siis leidsid kodanlikud võimud peagi, et kehtiv algkooliõpetajate ettevalmistamise süsteem on liiga laiaulatuslik ja kodanluse klassihuvidele mittevastav.

Pärast 1. detsembri relvastatud ülestõusu mahasurumist tugevnes tunduvalt valitsevate ringkondade nõudmine kodanlik-natsionalistliku kasvatustöö järele koolis. Sellise kasvatuse esimeseks eelduseks pidi olema vastava meelsusega õpetaja. Kodanlikus ajakirjanduses hoiatati, et õpetajaks ei tohi võtta kõiki, kellel diplom taskus, vaid ainult teatava vaimu ja meelsusega inimesi. Õpetaja vallandamisel ei tohtivat «tagasi kohkuda sellepärast, et kooliõpetaja vilunud pedagoog on». Just vilunud pedagoogid olevat riigile kõige kardetavamad, kui neil riiklik meelsus puudub.[102]

Õpetajate meelsuse kujundamisel etendasid mõistetavalt tähtsat osa nende ettevalmistusasutused — õpetajate seminarid. Viimased aga olid oma laadilt kodanluse maitse jaoks «liiga demokraatlikud». Seepärast hakkasid reaktsionäärid juba 1925. aastal taotlema seminaride likvideerimist ja õpetajate ettevalmistamise reformeerimist.

Märtsis 1925 määrati Tallinna seminari direktoriks senine Tallinna koolinõunik August Kuks ülesandega reorganiseerida seminar pedagoogiumiks. A. Kuks oli tuntud pedagoogiumi-tüübi tulise pooldajana, kes juba aastaid oli selle kasuks agiteerinud.

21. aprillil 1925. a. oli Riigikogus arutamisel Haridusministeeriumi eelarvekomisjoni sooviavaldus seminaride kahe esimese klassi sulgemise kohta, põhjendusel, et nende õppeprogrammid vastavad keskkooli I ja II klassi õppeprogrammidele. Ühtlasi avaldas mainitud komisjon soovi, et üksikute keskkoolide juurde avataks pedagoogilised harud ja keskkooli lõpetajaile eriline õpetajate ettevalmistamise instituut.[103]

Selle ettepaneku vastuvõtmine Riigikogu poolt oleks tähendanud seminaride likvideerimise algust, kuid Riigikogu enamus lükkas ettepaneku tagasi. Sõnavõtjad pahemalt tiivalt (E. Murdmaa, J. Piiskar jt.) juhtisid tähelepanu sellele, et keskkooli II klassist seminari astujaid on vähe ning seepärast peab seminaride loomulikuks aluseks jääma 6-klassiline rahvakool. Vastasel korral sureksid seminarid iseenesest välja.[104] Tartu Õpetajate Seminari vilistlaspäev saatis 20. aprillil 1925. a. haridusministrile märgukirja, kus samuti tähendati, et seminaride kahe esimese klassi sulgemisega võetaks neilt olemasolu alus, mis oleks tõsiseks hädaohuks õpetajate ettevalmistamise orgaanilisele arenemisele ja rahvaharidusele üldse.[105] Õpetajate häälekandja «Kasvatus» veergudel märgiti, et Eesti organiseeritud õpetajaskonnast ei poolda keegi seminaride likvideerimist peale 4—5 pealinna pedagoogi.[106] Nii

[102] «Postimees» nr. 82, 24. märts 1925.
[103] II Riigikogu protokollid, 8. istungjärk, 1925, v. 35—36.
[104] Sealsamas, v. 37—40.
[105] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 186, l. 71.
[106] «Kasvatus» 1925, nr. 6, lk. 189.

osutus õpetajaskonna seisukoht ka õpetajate ettevalmistamise küsimuses, nagu paljudes teistes hariduspoliitilistes küsimustes, otse vastupidiseks valitsevate ringkondade seisukohale.

Tallinna Õpetajate Seminari suhtes õnnestus reaktsionääridel siiski sulgemise otsus läbi suruda. 29. oktoobril 1925. a. võeti Riigikogus vastu õpetajate seminaride seaduse muutmise seadus, mis kuulutas, et «edaspidise reformeerimise otstarbel suletakse Tallinna Õpetajate Seminari I klass 1925. a. ja II klass 1926. a. augustikuu 1. päevast».[107] Tallinna Õpetajate Seminari sulgemine esimeses järjekorras polnud juhuslik. Võrreldes näiteks Tartu seminariga oli ta alles noor, traditsioonideta õppeasutus, õpilaste sotsiaalne koosseis oli kodanlusele ebasoovitav (57,4 protsenti tööliste lapsi) ning revolutsioonilise töölisliikumise mõju õpilastele Tallinnas kui Eesti peamises tööstuskeskuses suurem kui mujal.

Tuntud reaktsionääri pastor J. Lattiku haridusministriks oleku päevil (1926/27. aastal) said õpetajate seminarid järgneva ägeda rünnaku osaliseks. J. Lattik ihaldas eriti sulgeda Võru seminari, mille õpetajaskonnast suur osa kuulus demokraatliku intelligentsi hulka. Seminari õpilastest moodustasid 1927/28. õppeaasta andmeil tööliste ja popside lapsed 34,6 protsenti.[108] Võru seminarist lähtuv nn. kooliuuendusliikumine, mille eesmärgiks oli õpilaste vaimse iseseisvuse arendamine, ei olnud kooskõlas usudogmadega. J. Lattikul oli 1927. aasta kevadel kindel kavatsus Võru seminar sulgeda (2. juunil 1927. a. saabus Võru seminari juhatajale Haridusministeeriumist kiri, milles teatati, et kevadel ei tule uusi õpilasi seminari I klassi vastu võtta), kuid demokraatliku intelligentsi vastupanu tõttu ja avaliku arvamuse survel õnnestus Võru seminari likvideerimist edasi lükata. Kohalikud koolivalitsused esitasid märgukirja, milles toodi kaaluvaid põhjendusi Võru seminari sulgemise vastu. Ka haridusministri abi F. V. Mikkelsaar, kes oli oma ülemusest mõnevõrra demokraatlikumalt meelestatud, ei pooldanud Võru seminari sulgemist.[109]

Seminaride sulgemist taotlesid eriti kristlikku rahvaerakonda kuuluvad keskkoolidirektorid J. Raudkepp, H. Bauer, N. Kann ja kristliku haridusseltsi esimees J. Lattik. Seega olid seminarid pinnuks silmas peamiselt «kristlastel», kuid ka teistel parempoolsetel parteidel.

1928. aastal hakkas kehtima Tallinna pedagoogiumi seadus, mille alusel Tallinna Õpetajate Seminar moodustati ümber kutse-, alg- ja täienduskoolide õpetajate pedagoogiumiks. Sellesse õppeasutusse hakati vastu võtma keskkooli lõpetanuid. Õppekursus kestis kaks aastat.[110]

Tallinna Õpetajate Seminar andis oma viimase lennu 1930. aastal. Üldse oli seminar oma 12 tegevusaasta jooksul andnud 9

[107] II Riigikogu protokollid, 9. istungjärk, 1925, v. 683.
[108] Võru Õpetajateseminar, lk. 12.
[109] Võru Õpetajateseminar, lk. 94.
[110] III Riigikogu protokollid, V istungjärk, 1928, v. 238.

lendu kokku 382 lõpetajaga. Lõpetajaist oli kaks kolmandikku pärit maalt, üle poole moodustasid maa- ja linnatööliste lapsed.[111] Mõistagi ei olnud noorte õpetajate selline sotsiaalne päritolu kodanlusele soodus.

Neil aastail hakati kodanliku ajakirjanduse veergudel üha rohkem rääkima algkooliõpetajate üleproduktsioonist ja põhjendama sellega seminaride sulgemise kavatsust. 1927/28. õppeaastal oli õpetajaid algkoolides 3952, keskkoolides 1262 ja kutsekoolides 380, kokku 5693 õpetajat. Võrreldes sõjajärgsete aastatega oli õpetajate juurdekasvu tempo nüüd tunduvalt aeglustunud. Sealjuures oli 1193 kutseta õpetajat.[112] Enamiku kutseta õpetajaist moodustasid keskkooliõpetajad. Keskkoolides töötas kutseta õpetajaid ligi 50 protsenti, algkoolides 15 protsenti.[113] Seega oli ikka veel puudus ka kutselistest algkooliõpetajatest, kuigi õpetajate valimistel kandideeris sageli ühe koha peale kümneid õpetajaid. Ka seisis ees üleminek kohustuslikule 6-aastasele alghariduselle. Neil põhjustel ei saanud siiski tõsist õpetajate üleproduktsiooni veel olla, kuigi õpetajate plaanipäratu ettevalmistamise tõttu (lisaks seminaridele töötasid ka lühiajalised kursused) oli seminaride lõpetajail 1927/28. õppeaasta paiku koha leidmisega juba tõsiseid raskusi.

Algkooliõpetajate kandidaatide üleproduktsiooni küsimust arutati Eesti Õpetajate Liidu juhatuse koosolekul 18. märtsil 1928. a., kuid saadud andmete põhjal ei söandatud selles küsimuses võtta kindlat seisukohta. «Kasvatuse» veergudel peeti siiski võimalikuks «suure tõenäosusega väita, et seni õpetajate üleproduktsiooni pole olnud ega pole ka edaspidi karta senise püsiva iseloomuga ettevalmistusasutiste s. o. seminaride arvu juures».[114] Õpetajate ettevalmistuskursuste edasitöötamist aga peeti üleliigseks.

Saabuva majanduskriisi ning kodanliku valitsuse koondamispoliitikaga hariduse alal kaasnes õpetajate ettevalmistusasutuste otsustav likvideerimine. Ühenduses algkoolide klassikomplektide koondamisega 1930. aastal ja hulga õpetajate (umbes 300) vallandamisega,[115] võeti uuesti resoluutselt päevakorrale ka õpetajate seminaride sulgemise küsimus. Haridusminister J. Hünerson otsustas Võru seminari kõik klassid sulgeda arvates 1. augustist 1930. a. koos seminari juures töötava algkooliga.

Võru seminari likvideerimise vastu protesteerisid Võru-, Petseri- ja Valgamaa koolivalitsus ning lastevanemad, esitades Haridusministeeriumile märgukirjad ja arupärimise Riigikogus. Valga Maakoolivalitsuse märgukirjas tähendati, et Võru seminari sulge-

---

[111] A. Selmet, Märkmeid Tallinna Õpetajate Seminarist, Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi Raamatukogu Arhiivifond, s.-ü. 2398, lk 7.

[112] ENSV ORRKA, f. 1108; nim. 5, s.-ü. 476, l. 75—76.

[113] III Riigikogu protokollid, V istungjärk, 1928, v. 238.

[114] H. Reiman, Algkooliõpetajate kandidaatide üleproduktsioonist, «Kasvatus» 1928, nr. 4, lk. 204.

[115] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 927, l. 12.

mise teade tekitas «nii lastevanemate kui kogu Lõuna-Eesti rahvakooli saatusest huvitatud kodanikkude keskel otse pahameeletormi».[116] Kõigis märgukirjades rõhutati, et Võru seminar on parim ja eeskujulikem algkooliõpetajate ettevalmistusasutus Eestis, mille töö on rajatud uusimatele pedagoogilistele põhimõtetele ja mille lõpetajad on algkoolides edukalt töötanud. Sisseastujate tung Võru õpetajate seminari oli suur (1929. a. sügisel oli seminari I klassi astumiseks 138 sooviavaldust, vastu saadi võtta 36). Lõuna-Eesti kolme maakonna lastevanemate ühises märgukirjas 27. aprillist 1930. a. tähendati, et seni on kõik Võru Õpetajate Seminari lõpetajad koha saanud ning õpetajate üleproduktsioonist Võru-, Valga- ja Petserimaal ei võivat olla juttugi. Võru seminari direktor Joh. Käis iseloomustas seminari kõigi klasside korraga sulgemist lihtsalt kui «õpetajate ja õpilaste laialiajamist»,[117] millel Eesti koolielus pole pretsedenti. Ta väitis, et seminari järsk sulgemine võtab suurelt osalt õpilastelt edasiõppimise võimaluse, sest nende teistesse seminaridesse saatmine valmistavat lastevanematele ülepääsmatuid ainelisi raskusi. Võru keskkoolis aga polevat ruumi.[118]

Õpetajate seminaride küsimust arutati ka õpetajate kongressidel, kus oldi peaaegu täiesti üksmeelselt seminaride allesjätmise poolt.

Ajakirjanduse kaudu tuli kuuldavale arvamus, nagu oleksid Võru seminari sulgemise tõelised põhjused poliitilised, nimelt peetavat seminari liig pahempoolsete vaadete levitajaks. Seminari juhataja ametlikule kirjale selles küsimuses Haridusministeeriumilt vastust ei saabunud.[119]

Nagu kinnitab Võru seminari endine õpilane A. Tolk, ei olnud seminari pedagoogilises töös ega saanudki olla midagi sotsialistlikku, küll aga iseloomustas seda kollektiivi sügav demokraatlikkus.[120] Reaktsionääride poolt aga tembeldati Võru Õpetajate Seminar juba üksnes temas valitsevate suhteliselt demokraatlikumate vaadete pärast «sotsialistliku kihutustöö pesaks».[121]

Terve rida Võru seminari endisi lõpetajaid, vastates 1948. a. Eesti NSV Haridusministeeriumi ankeedile oma pedagoogilise ettevalmistuse kohta, annab sellele positiivse hinnangu. Nii kirjutab Vastseliina valla Vana-Saaluse 7-klassilise kooli direktor E. Küppar (kes pärast Petseri gümnaasiumi lõpetamist õppis Võru Õpetajate Seminaris) oma vastuses 1948. a. ankeedile järgmist: «Olin õnnelikus olukorras, kuna õppisin koolides, kus leidus julgeid progressiivseid õpetajaid, kes aitasid selgitada ajaloo võlt-

---

[116] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 428, l. 301.
[117] Sealsamas, l. 306.
[118] «Kasvatus» 1930, nr. 4, lk. 153.
[119] Võru Õpetajateseminar, lk. 95.
[120] A. Tolk, Marksistlike ideede levikust kodanliku Eesti koolinoorte hulgas, Tallinn 1959, lk. 6.
[121] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 429, l. 468.

singuid, tõrjuda ebaselguse riikide ja rahvaste tundmises, tõestada usu absurdsust ja õhutada armastust ning huvi sotsialistliku teaduse vastu. Niisugusteks õpetajateks olid Petseris Vold. Telling, õp. Köster jt. ning Võrus suur pedagoog Joh. Käis ja Rud. Reiman. Nende õpetajate julgel kaasabil ja ettevõttel võisid õpilased tutvuda isetegevusringides ka maailma progressiivsete vaadetega ja kommunistliku kirjandusega.»[122] Isetegevusringide tähtsust Võru Õpetajate Seminaris märgib oma vastuses ka õpetaja L. Koemets: «Mis puutub marksistliku ilmavaate kui ainuõige arendamisse, siis sellest avalikult ei võinud juttu olla, kuid et õpilastel oli nn. omavalitsus, siis ka ideoloogilisel arenemisel olid võimalikult vabad teed. (...) Huviringides töötades said teatavast alast huvitatud õpilased õpetajate kaasabil oma teadmisi laiendada ja süvendada.»[123] Niisiis toimus marksistlike ideedega tutvumine põhiliselt isetegevusringides, kuid selleks võisid kaasa aidata ka õppetunnid: «Õpetaja Rud. Reimani kirjanduse tundidest saime alguse ühiskondlike probleemide, vastuolude ja võitluse sügavaks tunnetamiseks,»[124] märgib üks vastajaist.

Pärast 1924. a. detsembriülestõusu mahasurumist võtsid Võru seminaris hoogu väikese salajase ringi kooskäimised. Poisid lugesid ja levitasid pahempoolset kirjandust. Nimetus «seminarist» omandas kodanluse silmis kahtlase poliitilise kõla. Näiteks Riigikogu valimiste eelsetel koosolekutel tuli vormimüts põue pista, muidu oleks politsei poisid kohe ukse taha surunud.[125]

Hoolimata koolivalitsuste, õpetajate ja lastevanemate protestist sulges kodanlik valitsus oma otsusega 4. juunil 1930. a. Võru Õpetajate Seminari ühes algkooliga arvates 1. augustist 1930. a. ning Tartu, Rakvere ja Läänemaa õpetajate seminarid järk-järgult — igal aastal üks klass 1930/31. õppeaastast alates.[126]

Võru seminari sulgemisega tuli 154 õpilasel leida võimalusi edasiõppimiseks teistes koolides. Nad suundusid peamiselt Tartu, Rakvere ja Läänemaa seminari. Kodukohast kaugele siirdumine loomulikult raskendas veelgi paljude puudustkannatavate õpilaste majanduslikku seisukorda.

Kuigi seminaride õpilastel, kelle hindeist 50 protsenti olid vähemalt rahuldavad ja 50 protsenti head, oli õigus saada stipendiumi 5—10 krooni kuus, langes majanduslike raskuste tõttu seminaridest õpilasi, eriti maakehvikute lapsi, enne lõpetamist välja. Juba 1925. aastal toimunud seminaride direktorite konverents asus seisukohale, et stipendiumi suurus ei ole küllaldane, mille tõttu sageli päris andekad õpilased suure puudusega võitlevad. Pöörduti Haridusministeeriumi poole ettepanekuga tõsta õpilaste

---

[122] TRÜ pedagoogika kateedri käsikirjade osakond, ankeedivastus nr. 268 (Võrumaa kaust).
[123] Ankeedivastus nr. 26 (Võrumaa kaust).
[124] Ankeedivastus nr. 144 (Pärnumaa kaust).
[125] E. Zimmer, Tee pööras pahemale, «Edasi» nr. 287, 10. dets. 1967.
[126] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 428, l. 311

stipendiumi 150 kroonini aastas,[127] kuid tagajärjetult. Stipendiumi suurus jäi endiseks ning tema saajate arv oli võrdlemisi piiratud, näiteks oli Tartu seminaris 1930. aastal 33 stipendiaati,[128] Rakvere seminaris 40[129] jne.

Seminaride õpilaste sotsiaalse koosseisu tõttu oli seminarides eeldusi marksistlike ideede levikuks. Sel ajal häirisid reaktsionääre eriti Eesti Noorsotsialistliku Liidu, kelle tegevus koolides oli keelatud, üritused õpilaste hulgas. Illegaalsed noorsotsialistlikud rühmad töötasid ka Tallinna, Läänemaa ja Rakvere õpetajate seminarides.

Läänemaa seminaris valitsenud õhkkonda iseloomustab üks seminari endisi kasvandikke, 1948. a. ankeedile vastajaid, kes õppis aastail 1922—1927, jägnevalt: «Rõhuv enamus õpilasi oli vaestest perekondadest, kes töötasid ja teenisid suvel ja kellel kooliskäimist võimaldas tasuta kool ning abirahad. Selle tõttu valitses õpilastes töömeeleolu ja uute eesmärkide otsimise vaim. Õpilased olid häälestatud vabameelselt, mida soodustas õpetajate heatahtlikkus. Näiteks puudusid algul mitmel aastal hommikupalvused, usuõpetust õppis väga väike protsent õpilastest jne. Õpilaste isetegevus oli aga väga elav.»[130] — «Kasvatuses hindan töö austamist ja sotsiaalse tunde kasvatamist,» lisab teine.[131]

1930. a. sügisel astus kümneid endise Võru seminari õpilasi Läänemaa seminari. Neile noortele oli omane suhteliselt progressiivne elukäsitus ning terav protestivaim kodanlike hariduspoliitikute meelevalla vastu. Sellised eeldused said soodsaks tõukepinnaks nende koolinoorte otsingutele sotsialistliku mõtte suunas.

Marksismi vastu huvi tundvate noorte rühma tegevus[132] Läänemaa Õpetajate Seminaris algas asjaosaliste mälestuste järgi 1930. aasta novembris. Ürituse initsiaatoreiks olid Artur Piht ja Leonhard Hallop, kes olid tulnud Võru Õpetajate Seminarist. Üldse hõlmas ring 1930/31. õppeaastal 14 seminaristi, nende hulgas F. Eisen, R. Ruus, R. Prääts, A. Tolk jt. Rühm kuulus Eesti Noorsotsialistliku Liidu Haapsalu Ühingu juurde. Tema tegevust abistasid sisuliselt ja toetasid materiaalselt pahempoolne sotsialist. haridustegelane A. Tänav ja pedagoog P. Rummo. Aeg-ajalt sõitis ringi tööst osa võtma endine seminarist Oskar Cher, keda oli 1929. a. sunnitud Läänemaa seminarist lahkuma ja kes nüüd õppis Tallinnas.

Tegevuse keskseks vormiks oli mitmesugustes üldpoliitilistes küsimustes koostatud ettekannete kuulamine ning läbiarutamine. Tuldi mõttele marksismi propageerimiseks kasutada ka kord näda-

---

[127] ENSV RAKA, f. 2102, nim. 2, s.-ü. 258, l. 57—58.
[128] Sealsamas, s.-ü. 135, l. 46.
[129] Sealsamas, f. 2108, nim. 1, s.-ü. 498, l. 3.
[130] Ankeedivastus nr. 47 (Pärnumaa kaust).
[131] Ankeedivastus nr. 5 (Läänemaa kaust).
[132] Vt. lähemalt A. Tolk, Marksistlike ideede levikust kodanliku Eesti koolinoorte hulgas.

las toimuvaid nn. isamaalisi hommikuid, mis olid mõeldud õpilastes natsionalismi õhutamiseks. Nende hommikute vastutavaks korraldajaks õnnestus valida R. Prääts. 1931. a. 14. märtsi hommik pühendati Karl Marxi mälestusele. Õpilane L. Hallop esines vastavasisulise kõnega ja kooli orkester mängis «Inernatsionaali». Õpilasi, eriti vanematesse klassidesse kuuluvaid, haaras suur elevus. Juba samal päeval kutsus paanikasse sattunud direktor kokku pedagoogikanõukogu koosoleku. Seminari pedagoogikanõukogu hindas väljaastumist kui «poliitilise propaganda aktsiooni» ja otsustas õpilased R.Prääts ja L. Hallopi õpetaja kutsetunnistusest ilma jätta.[133]

Internatsionaali helid Läänemaa Õpetajate Seminaris tekitasid Eesti kodanlikes ringkondades suurt kõmu ja rahutust. Eriti suurt viha äratas kodanluses see, et mitmed tulevased noored õpetajad Läänemaa seminarist tundsid huvi kommunistliku kirjanduse vastu. Läbiotsimisel leiti õpilase A. Pihti juures Nõukogude Liidus ilmunud eestikeelseid ajakirju ja brošüüre, mis ta oli saanud Eesti Noorsotsialistliku Liidu raamatukogust.[134] A. Piht heideti seminarist välja. Peab siiski tähendama, et revolutsioonilise klassivõitluse alusel seisvat voolu Läänemaa seminaris ei tekkinud. Kommunistliku partei mõju oli siin ainult kaudne.

Ka Rakvere Õpetajate Seminarile annavad paljud tema kasvandikud positiivse hinnangu: «Seminari võeti peamiselt vaesemaid õpilasi ja valmistati neid hoolega õpetaja kutsele. Õhkkond oli meil sotsialistlikum kui kusagil mujal koolis. Loen seda dir. V. Raami tööks, kes taotles töökust ja lihtsust,» kirjutab E. Mikker, õpetaja Viljandist, 1948. aastal.[135] «Rakvere Õpetajate Seminar kasvatas tõelisi, ideelisi rahvavalgustajaid. Sel ajal omandas meie õppeasutus oma pahempoolse hoiaku tõttu kodanliku omavalitsuse silmis halva kuulsuse ja suletigi sellepärast (dir. V. Raam). Vabameelne kasvatus andis noortele ausa võitlusrelvana vajaliku panuse teadmisi ning oskusi kutsetööks,» kinnitab Tallinna õpetaja E. Viires 1948. aastal.[136] Direktor Vold. Raami tõstab positiivses mõttes esile ka rida teisi 1948. a. ankeedile vastajaid. Muidugi oli direktori ja õpetajate vabameelsus suhteline ja piiratud, oma koha säilitamise huvides tuli neil alluda Haridusministeeriumi nõuetele.

Võru seminarist asus 1930. aastal Rakvere seminari edasi õppima 25 õpilast,[137] nende hulgas V. Soo, G. Roovik, R. Liiv jt. 1931. a. kevadtalvel võtsid mainitud õpilased osa Rakvere koolidevahelise noorsotsialistliku initsiatiivrühma asutamiskoosolekust. Eriti aktiivseks osutus selle rühma liikmeist Villem Soo, kes 1931. a. kevadel Rakvere Õpetajate Seminaris toimunud üldkoos-

[133] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 432, l. 294—296.
[134] Sealsamas, l. 303.
[135] Ankeedivastus nr 96 (Viljandimaa kaust).
[136] Ankeedivastus nr. 99 (Tallinna kaust).
[137] ENSV RAKA, f. 2108, nim. 1, s.-ü. 5, l. 52.

olekul väitis, et ainus pääs sügavast majanduslikust ja vaimsest kriisist on sotsialism, milleks eeskuju näitab Nõukogude Liit.[138] Sellele järgnes vastulöögina rühma fašistlikult meelestatud noorte õpetajate artikkel kohalikus ajalehes «Virulane», milles rünnati eriti endist võrulast V. Sood, kes «püüdvat pääletungivalt oma radikaalseid vaateid õpilaskonnas levitada». Mainitud artikkel äratas Haridusministeeriumi tähelepanu, Rakvere seminarilt nõuti seletust. Seminari seletuskirjas V. Sood milleski ei süüdistatud, piirduti konstateerimisega, et ta on «pahempoolsete vaadetega», kuid tema «esinemine õpilaskonnas... pole olnud ässitav».[139] Haridusministeerium kavatses 1931. a. sügisel direktor V. Raami ümber paigutada, kuid lõpuks loobus sellest.[140] Õpilaste illegaalne rühm tegutses edasi, kuid sellesse oli tunginud poliitilise politsei agent. 1932. a. algul avaldati andmed rühma kohta «Päevalehe» veergudel. Haridusministeerium nõudis selgitust. Samal ajal oli Rakvere koolides juba juurdlus käimas. Poliitilise politsei ja teiste keskkoolide juhatajate nõudel asus esimesena oma kooli «puhastama» Rakvere Õpetajate Seminari juhtkond. Õppenõukogu otsusega 21. jaanuarist 1932. a. heideti Villem Soo koolist välja. Üldse tehti kindlaks 10 seminari õpilase osavõtt noorsotsialistliku rühma tegevusest, neist aktiivseimatena märgiti ära G. Roovik, A. Kuusik, L. Aruküll (K. Ruus), R. Liiv ja M. Vent.[141]

Villem Soo valiti 1932. aastal Eesti Noorsotsialistliku Liidu juhatusse, kus ta hakkas võitlema juhatuse austromarksistliku positsiooni vastu. 1932. a. novembris lahkus V. Soo Noorsotsialistlikust Liidust ja asus tööle Rakvere pahempoolsetes töölisorganisatsioonides.

Võib märkida, et nii mõnigi õpetajate seminari kasvandik (O. Cher, V. Soo) leidis juba majanduskriisi aastail tee revolutsioonilise töölisliikumise ridadesse, kuid paljud noorsotsialistlikust liikumisest osavõtjad, kes tollal seda teed veel ei leidnud, tulid 30-ndate aastate lõpul ja 1940. aasta ajaloolistel päevadel oma enamuses kindlalt kaasa Kommunistliku Parteiga.

1932. a. kevadel sulges kodanlik valitsus Läänemaa, Rakvere ja Tartu õpetajate seminarid. 12. mail 1931. a. oli Riigikogu võtnud vastu pedagoogiumide seaduse, mille järgi algkooliõpetajate ettevalmistamine jäi keskkoolil baseeruva 2-aastase pedagoogiumi ülesandeks. Kuni 1934. aastani oli pedagoogiumides õppimine maksuta, kuna muidu ei leidunud küllaldasel arvul neisse astuda soovijaid. Pedagoogiume töötas kaks — Tallinnas ja Tartus. Läänemaa seminari kolm viimast klassi toodi Tallinna pedagoogiumi juurde. Rakvere ja Tartu seminari samad klassid jätkasid tööd

---

[138] I. Kuslap, Üks lülike suures ahelas. (Rakvere koolinoorte pahempoolne liikumine 1930-ndatel aastatel), «Punane Täht» nr. 99—107, 20. aug.—8. sept. 1966.
[139] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 429, l. 467—468.
[140] ENSV RAKA, f. 2108, nim. 1, s.-ü. 53, l. 73 ja 78.
[141] Sealsamas, s.-ü. 6, l. 18—22.

Tartu pedagoogiumi juures.[142] Läänemaa ja Rakvere õpetajate seminari hooned anti Kaitseministeeriumi käsutusse,[143] nii tehti Eesti kahest paremast koolimajast sõjaväekasarmud.

Õpetajaskond avaldas õpetajate seminaride sulgemise vastu otsustavat protesti. Eesti Õpetajate Liit saatis riigivanemale memorandumi, milles astuti välja seminaride kui õpetajate ettevalmistamisel häid tulemusi andnud õppeasutuste kaitseks, mida pedagoogiumid asendada ei saa.[144] Seminaride sulgemise põhjendamist õpetajate üleproduktsiooniga nimetati vaid ettekäändeks, kuna üleproduktsiooni polevat põhjustanud seminarid, vaid mitmesugused lühiajalised õpetajate ettevalmistamise kursused.[145] Tegelikuks «üleproduktsiooni» põhjuseks oli muidugi kodanliku valitsuse reaktsiooniline hariduspoliitika, koolide ja klasside koondamine ning hariduskulude kärpimine, mis algas juba kapitalismi ajutise stabilisatsiooni aastail, võttis aga eriti hoogu majanduskriisi saabumisega.

Eriti aktiivselt võideldi Läänemaa seminari püsimajäämise eest. 19. mail 1932. a. esitati haridusministrile Läänemaa Õpetajate Seminari ning seminari algkooli lastevanemate ja hoolekogu esindajate palve Läänemaa seminari mitte sulgeda, sest oma asendi tõttu maal olevat ta eriti kohane maaõpetajate ettevalmistamiseks. Seda peeti oluliseks eriti loodusloo, koduloo, aiatöö, põllutöö jt. õppeainete parema omandamise seisukohast.[146] Läänemaa seminari sulgemise järele esitati Läänemaa Õpetajate Liidu, Läänemaa Õpetajate Seminari vilistlaskogu jt. poolt palve riigivanemale seminari hoone Uuemõisas sõjaväest vabastada ja seminar uuesti avada.[147] Juhiti tähelepanu sellele, et nii häid koolimaju, nagu 1921. aastal ehitatud Läänemaa seminari hoone, on ainult üksikuid ning vaevalt saab sõjaväeosa neid ruume otstarbekalt kasutada. Õigustatult märgiti, et pedagoogiumidesse pääsevad peamiselt linna keskkoolide lõpetajad, mille tulemusena saadakse maaelust võõrdunud õpetajaskond. Läänemaa kehvad põllupidajad ei suutvat saata oma lapsi Tallinna õppima.

Mõistagi jäid kõik selletaolised palved ja taotlused tagajärjeta. Õpetajate seminaride likvideerimise eesmärgiks ju oligi muuta õpetajaskonna sotsiaalset koostist ja meelsust. Üksikud, ainult Tallinnas ja Tartus asuvad, gümnaasiumil baseeruvad pedagoogiumid pidid kindlustama valitseva kodanliku kliki huve paremini teeniva õpetajaskonna ettevalmistamise, kui seda tegid demokraatlikud, rahva elu ja tööga tihedamat kontakti omavad seminarid.

Oma tegevusaja jooksul andsid viis õpetajate seminari ja Saa-

---

[142] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 781, l. 126.
[143] Sealsamas, nim. 4, s.-ü. 436, l. 13.
[144] «Õpetajate Leht» nr. 23, 3. mail 1932.
[145] «Õpetajate Leht» nr. 10, 10. märtsil 1933.
[146] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 436, l. 2—3.
[147] Sealsamas, s.-ü. 8, l. 176.

remaa gümnaasiumi pedagoogikaharu kokku 1569 lõpetajat, kellest valdav enamik asus õppetööle algkoolides.[148] Nii täienes Eesti õpetajaskond aastail 1920—1933 pidevalt hea kutselise ettevalmistuse saanud noorte õpetajatega, kellest paljud paistsid silma ka oma demokraatliku meelsuse poolest.

Endised seminaride kasvandikud, kes vastasid 1948. a. ankeedile, märgivad enamasti, et seminarid andsid tolle aja tingimustes küllalt hea ja põhjaliku kutselise ettevalmistuse, kuna seevastu mitmesugustel lühiajalistel kursustel jäi õpetajate kutseline ettevalmistus pealiskaudseks. Osa vastajaid märgib õigesti tolleaegse ettevalmistuse üldise puudusena kasvatamist formalismi, idealismi ja kodanliku natsionalismi vaimus. Rõhutatakse ka, et seminarid ei õpetanud töötama liitklassidega, kuid tööle asudes tuli enamikul maaõpetajail hakata õpetama klassikomplektis, kuhu olid ühendatud 2.—4. õppeaasta klassid.

Õpetajate võitlus oma olukorra parandamise eest. Käsiteldaval perioodil jätkus õpetajate võitlus oma teenistustingimuste parandamise eest.

1927. a. kevadel tõsteti ühenduses elukalliduse tõusuga märksa riigiteenijate palka. Ka õpetajate palgaseaduse muutmise eelnõu esitati 1927. a. kevadel Riigikogule, kuid see jäi peaaegu aastaks seisma rahaasjanduse komisjoni.

Õpetajad ei olnud Haridusministeeriumis väljatöötatud seaduseelnõuga rahul. Eesti Õpetajate Liit esitas selles küsimuses vastavatele instantsidele rea märgukirju,[149] juhtides tähelepanu eelnõu puudustele. Ühtlasi palus Õpetajate Liit tunnistada õppejõudude tasude seaduse vastuvõtmise Riigikogu poolt pakiliseks ja hoolitseda, et see võetaks vastu veel 1927. a. kevadisel istungjärgul.[150] Ent Riigikogu läks suvepuhkusele ja komisjoni antud seaduseelnõu jäi vastu võtmata. Õpetajate meeleolu oli ärev, ja mitte ainult palgaseaduse pärast, vaid — nagu Riigikogus tähendas J. Piiskar — «terve haridusministeeriumi tegevuse ja koolipoliitika pärast».[151] Õpetajate Liidu juhatuse vahekord «kristlasest» haridusministri J. Lattikuga oli kujunenud teravaks. Kui Õpetajate Liit saatis oma esindaja Riigikogu komisjoni teatavaks tegema õpetajate arvamust uue palgaseaduse eelnõu kohta, pidas J. Lattik vajalikuks anda ajakirjandusele õpetajaid hurjutava intervjuu.

Et õpetajaid rahustada, võttis Riigikogu 20. mail 1927. a. vastu õpetajate palgalisa seaduse,[152] mille alusel neile ajutiselt lisati 25 protsenti 1923. aasta palgaseaduses ettenähtud kuupalgast. Selle

---

[148] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 751, l. 192.

[149] EKPA, f. 137, nim. 1, s.-ü. 104, l. 12—13; ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 46, l. 29.

[150] EKPA, f. 137, nim. 1, s.-ü. 104, l. 5.

[151] III Riigikogu protokollid, 3. istungjärk, 1927, v. 2376.

[152] Sealsamas, v. 2369.

palgakõrgendusega jäid õpetajad ikkagi halvemasse seisukorda kui riigiteenijad, kelle palgad uue palgaseadusega tõusid keskmiselt 30 protsendi võrra.

Avalike õppeasutuste ja õigustega erakoolide õppejõudude tasude seadus tuli Riigikogus arutusele alles 1928. a. veebruaris ning võeti vastu 21. veebruaril 1928. a.[153] Õpetajad jagunesid palga saamisel hariduse järgi kolme järku. Algkooliõpetajate palk võis selle seaduse järgi vastavalt haridusjärgule ja teenistusajale ulatuda 70 kroonist kuni 170 kroonini, arvestades aga, et I järku kuulusid kõrgema haridusega õpetajad, kelle hulka enamus algkooliõpetajaid ei kuulunud, tulid nende puhul põhiliselt arvesse II ja III järgu palgad, mis vastavalt teenistusaja pikkusele ulatusid 70—130 kroonini. Kesk- ja kutsekoolide õpetajate palgad ulatusid vastavalt järkudele ja astmetele 75 kroonist 200 kroonini kuus. Koolijuhatajate palgad olid vastavate koolide õpetajate palkadest mõnevõrra kõrgemad.[154] Õpetajate nädalatundide normaalarvu tõsteti (linna-algkoolides 26-lt 28-le, maa-algkoolides 28-lt 30-le). Avalike algkoolide õpetajate palgast maksis riik 80 protsenti ja omavalitsused 20 protsenti. Avalike kesk- ja kutsekoolide ning õigustega erakoolide õpetajate palk oli riigi kanda. Algkooliõpetajad loeti kooli ülalpidava omavalitsuse teenijaiks, keskkooliõpetajad riigiteenijaiks.

1923. a. palgaseaduse normidega võrreldes oli palkade tõus keskmiselt 33 protsenti, Statistika Keskbüroo andmeil oli aga elukallidus samal ajal tõusnud 40 protsendi võrra, seega õpetajate reaalpalk ei tõusnudki, tõusis vaid nominaalpalk. Vanas palgaseaduses maksti palka 13 kuu, uues aga 12 kuu eest. 1926. aastal said õpetajad isegi 15 kuu palga. Üksikutel juhtudel hakkasid õpetajad uue palgaseaduse järgi vähem palka saama kui nad said 1926. aastal.[155]

Väga väike oli palgatõus keskkooliõpetajail. Kuna keskkooliõpetajad said vähem palka kui vastava haridusega töötajad teistel aladel, leidus vähe üliõpilasi, kes soovisid omandada pedagoogi kutset. Keskkooliõpetajaist olid 50 protsenti kutseta. Äärmiselt suur puudus oli keskkoolides emakeele õpetajaist, näiteks töötas Tallinnas ainult kaks akadeemilise haridusega eesti keele õpetajat. Provintsikeskkoolides esines juhtumeid, kus eesti keelt õpetasid I ja II kursuse üliõpilased.[156]

Perekonna abiraha võisid saada ainult õpetajad, kelle palk ei ületanud 140 krooni kuus. Uue seaduse järgi võeti sealjuures arvesse ka tasu ülenormitundide eest, kuna varem seda lisatasu perekonna abiraha maksmisel ei arvestatud. Ülenormitundide lisateenistuse tõttu kaotasid nüüd paljud õpetajad perekonna abiraha kas osaliselt või täiesti. Palga üldsumma ühes lisatasu ja pere-

[153] III Riigikogu protokollid, 5. istungjärk, 1928, v. 367—373.
[154] III Riigikogu protokollide lisad, 5. istungjärk, 1928, v. 116—126.
[155] III Riigikogu protokollid, 5. istungjärk, 1928, v. 238—239.
[156] Sealsamas, v. 308.

konna abirahaga ei tohtinud ületada 155 krooni kuus. Näiteks sai viie lapsega algkooliõpetaja, kelle palk varem koos perekonna abirahaga oli 170 krooni, nüüd 155 krooni kuus.[157]

Eesti Õpetajate Liidu juhatus pöördus 1928. a. juulis märgukirjaga [158] Haridusministeeriumi poole. Märgukirjas näidati, et uus seadus ei parandanud, vaid mitmeti isegi halvendas õpetajate olukorda. Nõuti nädalatundide normi alandamist endise tasemeni, keskkooliõpetajate palganormide tõstmist vähemalt ühe astme võrra, perekonna abiraha maksmist iga lapse pealt 10 krooni ja selle saamise õigust ka kõrgemapalgalistele õpetajatele, korteri andmist kõigile avalike koolide õpetajaile ja juhatajaile kindla üürinormi järgi jne.

Õpetajate IX kongressil 1929. a. detsembris märgiti, et õpetajate palga kõrgendamine on olnud ainult «vilets järelelonkimine elukalliduse tõusule, rahakursi langusele ja muude palgateenijate õiglaste nõudmiste rahuldamisele».[159] Õpetajate palgaolude parandamine toimus ikka hiljem riigiteenijate omast, millest tekkisid ajajärgud, mil õpetajad said vähem palka, kui vastava astme riigiteenijad. Kui 1. aprillist 1929. a. riigiteenijate palka tõsteti teenistusvanuse tasu seadusega, jäeti õpetajad sellest ilma.

Keskkooliõpetajate rahulolematust palgaastmetega kasutasid konservatiivsed elemendid keskkooliõpetajate hulgas selleks, et õhutada nende lahkulöömist Eesti Õpetajate Liidust, kes polevat keskkooliõpetajate huve küllaldaselt kaitsnud. N. Kann teatas ajakirjanduses, et tema ühes H. Baueri ja teiste kodanlike vaadetega keskkooliõpetajatega on kaalunud kesk- ja kutsekoolide õpetajate liidu asutamise küsimust, isegi põhikiri olevat tal juba ammu valmis. N. Kanni arvates tuli keskkoolides «sisse seada staadid, mis kindlustavad igale spetsialistile määralise õpetaja koha»,[160] seda aga olevat võimalik teha ainult seitsme-kaheksa-aastases keskkoolis, ja selles küsimuses pidavat organiseeritud keskkooliõpetajaskond N. Kanni toetama. N. Kann püüdis näidata, nagu parandaks tema poolt kavandatud reaktsiooniline koolireform keskkooliõpetajate olukorda, ja võita sel viisil nende poolehoidu. Kõige kurja juur olevat Eesti Õpetajate Liidu juhatus ja õpetajate üldkongressid, kus algkooliõpetajate enamus hääletavat maha keskkooliõpetajate ettepanekud.

Tartu keskkooliõpetajad eesotsas J. Langiga asutasid esimese keskkooliõpetajate ühingu Eestis. N. Kann avaldas lootust, et sellele eeskujule järgnevad keskkooliõpetajad Tallinnas ja mujal, edasi moodustaksid üksikud ühingud keskkooliõpetajate liidu ning seega oleks ka Eestis kaks õpetajate liitu nagu Lätis ja mujal.

Eesti Õpetajate Liidu juhatuse koosolekul 1927. a. sügisel, kus oli arutusel keskkooliõpetajate koondamise küsimus, konstateeriti

[157] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 57, l. 67, 82, 83.
[158] «Kasvatus» 1928, nr. 6, lk. 331—332.
[159] «Kasvatus» 1930, nr. 3, lk. 127.
[160] «Päevaleht» nr. 313, 16. nov. 1927.

kõigi sõnavõtjate poolt, et lahkuminekuks sundivaid asjaolusid ei ole, sest Eesti Õpetajate Liidu juhatuses on keskkooliõpetajad olnud alati enamuses, mis võimaldab nende huvide kaitsmist. Arvati, et «kui mõnelt poolt siiski lahkulöömist õhutatakse, siis peavad selle taga kas poliitilised või õpetajaskonnale muidu kuidagi ebasõbralikud motiivid peituma».[161] Moodustati kesk- ja kutsekooli toimkond (N. Kann, O. J. Kiisel, M. Välbe, V. Peet, A. Janson), kes hakkas seda küsimust selgitama ja keskkooliõpetajate kongressi ette valmistama.

Keskkooliõpetajate I kongress toimus Tallinnas 3.—5. apr. 1929. a. Kongressi avades ütles N. Kann, et tulevat lahendada küsimus, kas jääda Eesti Õpetajate Liidu liikmeks või asutada iseseisev keskkooliõpetajate liit. Referent mainitud küsimuses F. Klement arvas, et keskkooliõpetajate huvid on Eesti Õpetajate Liidus küllaldaselt kaitstud. Ühise organisatsiooni killustamise vastu kõnelevat kõigepealt asjaolu, et selle tagajärjel kannataks õpetajaskonna kutseorganisatsiooni mõjuvõim. Tänu üksmeelele olevat suudetud kätte võidelda soovitavaid resultaate nii kutsehuvide kui ka haridus- ja koolipoliitiliste sihtide taotlemisel. Kongressi poolt keskkooliõpetajate organiseerimisküsimuses vastuvõetud resolutsioonis öeldi, et tuleb hoiduda õpetajaskonna killustamisest mitme kutseorganisatsiooni vahel ja säilitada tervikuna õpetajate üldorganisatsioon — Eesti Õpetajate Liit. Seega ei pooldanud keskkooliõpetajate enamik tagurlaste N. Kanni, H. Baueri jt. lõhestamispoliitikat, kuid kongressil valitud toimkonnal soovitati koos Eesti Õpetajate Liidu juhatusega otsida moodus keskkooliõpetajate erihuvide lahendamiseks Eesti Õpetajate Liidu raames, kas iseseisvate ühingute või autonoomsete sektsioonide kujul.[162]

Õpetajaile valmistasid palju meelehärmi valimised. Vallavolikogud pidasid õpetajate valimisel hoolikalt silmas õpetajate poliitiliste vaadete vastavust vallavolikogus parajasti mõjul oleva partei vaadetele. «Nähtus, et kandidaadi isiklikus poliitilises (ja parteilises) meelsuses armetul viisil soritakse, on mõnelpool muutunud harilikumaks asjaks,» kirjutas õpetaja E. Hansen 1929. aastal. «Naeruväärt, kuid ühtlasi kurb on, et mõnigi kandidaat poliitilise poolehoiu enamuse kindlustamiseks mõne ajalehe demonstratiivselt taskust välja rippuma asetab ja ... manöövri hiilgavalt võidab!»[163]

Õpetajad hakkasid nõudma valimiste korra muutmist. Nii võttis Harjumaa Õpetajate Liidu aastakoosolek 13. septembril 1928. a. vastu resolutsiooni: «Õpetajate valimise asjus otsustab kongress, et see tuleks vallavolikogudelt anda kollegiaalse asutise kätte maakonnas, millest tingimata peaks võtma osa vastava kooli

---

[161] «Kasvatus» 1927, nr. 11, lk. 521.
[162] «Kasvatus» 1929, nr. 5, lk. 239.
[163] «Kasvatus» 1929, nr. 1, lk. 33.

pedagoogika-nõukogu esindaja.»[164] Sooviti, et valimised toimuksid maavalitsuste juures, millega oleks ära hoitud õpetajakandidaadi tülikas ja kulukas «rändamine» valimiste ajal ühest vallast teise.

Õpetajate IX üldkongressil 1929. a. detsembris olid tulipunktis õpetajate teenistusalased küsimused. Õpetajad taotlesid endile erilises õpetajate teenistusseaduses kõigi riigiteenijate õiguste kindlustamist. Peeti vajalikuks õpetajate valimiste koondamist maa ja linna haridusnõukogude kätte, kusjuures valimistest pidid hääleõigusega osa võtma vastava kooli ning ülalpidava omavalitsuse esindajad.[165]

Õpetajate teenistuslikud normid esinesid laialipillatult mitmes eriseaduses (mitmesuguste õppeasutuste seadused, riigiteenistuse seadus, määrused). 1931. aastal töötas Riigikogu hariduskomisjon välja «Õppejõudude teenistuse seaduse», mis koondas õpetajate teenistuslikud normid üheks eriseaduseks. Kuigi õpetajad taotlesid valimiskorra muutmist, leidis hariduskomisjon maksva korra põhijoontes rahuldava olevat, ega leidnud põhjust rajada valimist uutele põhimõtetele.[166]

Teenistusseaduse järgi olid riigi poolt ülalpeetavate õppeasutuste õppejõud riigiteenijad, omavalitsuste koolide õppejõud aga omavalitsusteenijad riigiteenijate õiguste ja kohustustega.

Omavalitsuste poolt ülalpeetavate õppeasutuste õppejõudude valimist toimetas endist viisi vastav valla-, alevi-, linna- või maavolikogu ning registreeris ametisse vastav maa- või linnakoolivalitsus. Õpetajaid valiva asutuse koosolekust võisid sõnaõigusega osa võtta koolijuhataja ja kooli hoolekogu esindaja. Riigi poolt ülalpeetavate koolide õpetajad määras ametisse Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi koolivalitsus ja koolijuhataja — haridusminister, kusjuures koolijuhatajal oli õigus soovitada kandidaate õpetaja kohale ja õppenõukogul juhataja kohale. Seminari lõpetaja õpetajaameti kandidaadiaeg pikendati endise ühe aasta asemel kahele.

Kuna kodanliku valitsuse hariduspoliitika tõttu oli tekkinud algkooliõpetajate hulgas tööpuudus, nägi teenistusseadus ette õpetajate reservi moodustamise. Koolide ja klasside koondamisel kohata jäänud määralised õpetajad pidid saama endisest teenistuskohast kolme kuu kestel endise palga ja järgmise kolme kuu kestel poole sellest palgast. Määralisteks arvestati need õpetajad, kes omasid vastava õpetajakutse ja kellel oli vähemalt 50 protsenti seaduses ettenähtud nädalatundide normist.

Kui õpetajad lootsid teenistusseadusega kindlustada oma õigusi, siis teisest küljest püüti sellega õpetajaid kohustada teenima kodanliku riigi huve. Seaduses nõuti, et õppe- ja kasvatus-

[164] «Kasvatus» 1929, nr. 1. lk. 34.

[165] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 134, l. 29 ja «Kasvatus» 1930, nr. 1, lk. 136.

[166] IV Riigikogu protokollide lisad, lk. 609.

töö peab olema «poliitiliselt erapooletu ning salliv usuliste ja rahvuslikkude vaadete suhtes», kuid lisati kohe juurde, et «õppejõul on keelatud õpetada või õpilasi kasvatada Eesti Vabariigi vastases vaimus». Paragrahv 87 aga kuulutas, et valitsusel on õigus õppejõudu ametist vabastada, kui sellekohasest juurdlusest selgub, et õpetajate tegevus on kodanliku riigi huvidele kahjulik.[167]

Teenistusseadus nõudis, et kõik õppejõud annaksid ametisse astumisel ametitõotuse, mille tekst nõudis ustavust kodanlikule Eesti Vabariigile.[168] Ka õpetajad, kes varem ametis olid, pidid nüüd teenistusseaduse maksmahakkamisel tagantjärgi selle tõotuse andma. Truudusvanne tuli anda ametlike tunnistajate — ministeeriumi esindaja, omavalitsuse juhi ja koolijuhataja juuresolekul ning riigiteenistusse astuja pidi oma allkirjaga tõendama, et ta on teadlik sellest, mida kodanlik riik temalt nõuab ja on valmis neid ülesandeid vastuvaidlematult täitma.

Riigitruudus tähendas kodanluse silmis kõige reaktsioonilisemate vaadete pooldamist. Kuigi sotsiaaldemokraatide liidrid töötasid koos kodanlusega, nägi kodanlus oma võimule ohtu ka õpetajate-sotsialistide tegevuses, sest viimased propageerisid demokraatlikke ja ateistlikke vaateid ning tegid üht-teist ka marksismi tutvustamise osas.

Reaktsiooni pealetung hariduselus õhutas õpetajaid-sotsialiste oma ridu koondama. Innustust selleks saadi 1928. aasta suvel toimunud esimeselt Balti riikide sotsialistlike õpetajate nõupidamiselt. 1930. aastal asutatigi Sotsialistlike Haridustegelaste Ühing, mille juhatusse valiti Aleksei Janson, J. Piiskar, N. Andresen, V. Uustalu ja A. Rüütli. Eesmärgiks seati «organiseerida nii õpetajaskonda kui ka kõiki teisi ajakohasest koolist ja hariduspoliitikast huvitatud kihte võitlusele moodsa kooli ja hariduspoliitika eest, ... asuda ette valmistama ja otsima võimalusi hariduse levitamiseks töötavais hulkades ...»[169] Ühing pidi tegutsema organisatsiooniliste paremuste pärast ESTP sektsioonina. Tõelist tegevust oli siiski üsna vähe, küll aga kanti tegevus ja mõju edasi Eesti Õpetajate Liitu.[170]

Sotsialistlike haridustegelaste ettepanekul võeti ESTP kongressidel hariduselu kohta vastu rida progressiivseid nõudmisi, näiteks nõuti 8-klassilise koolikohustuse teostamist, ühtluskooli kindlustamist, kesk- ja kõrgema hariduse saamise võimaldamist töötavaile kihtidele laiaulatuslike toetustega andekaile õpilastele, sõjalise õpetuse väljatõrjumist koolidest, vene keele õpetamist jne.[171] Kuid ESTP parempoolne juhtkond, kes arendas koostööd kodanlusega, ei olnud suuteline nende nõudmiste eest järjekindlalt võitlema.

---

[167] «Riigi Teataja» nr. 59, 20. juuli 1931, lk. 845—853.
[168] «Riigi Teataja» nr. 71, 8. sept. 1931, lk. 970.
[169] «Rahva Sõna» nr. 188, 26. aug. 1930.
[170] N. Andreseni andmeil (kiri autorile 5. XII 1965).
[171] EKPA, f. 137, nim. 1, s.-ü. 119, l. 13—14; s.-ü. 223, l. 91—94; s.-ü. 185, l. 39—62.

Õpetajad-sotsialistid astusid välja ka reaktsiooni vastu riigi poliitilises elus. Majanduskriisi aastail arenev fašistlik vapside liikumine, mis monopolistliku finantskapitali huvides püüdis suunata väikekodanlike hulkade rahulolematust fašismi sõiduvette, juhtis õpetajate tähelepanu varakult fašismi hädaohule. Juba 1930. a. augustis kutsus 1924. aastal asutatud Balti riikide Õpetajate Liidu IX konverents, mis toimus Tallinnas, õpetajaskonda ja elanikke valvel olema kooli ja riigi demokraatlike aluste kaitseks.[172]

Poliitiline politsei pidas «kahtlasi» haridustegelasi pidevalt silmas. Nii oli korraldatud salajane valve K. Siilivase üle, kes oli olnud 1924. aastal suletud Sotsiaal-Filosoofilise Üliõpilaste Seltsi liige. Tema juures oli varjatud Eestimaa Töörahva Partei Tartu osakonna kommunistlikku kirjandust. Ka pidas ta ühendust EKP Keskkomiteega. 1930. aastal asus Karl Siilivask elama Veriora valda Võrumaal, kust ta oli pärit. Samal ajal käis ta Tartu ülikoolis eksameid õiendamas, et lõpetada oma õpingud keeleteadlasena. Õpetaja kohta ei õnnestunud K. Siilivasel saada, kuigi ta 1931. aastal kandideeris Veriora vallas Viluste algkooli õpetaja kohale. K. Siilivask organiseeris Veriora vallas noorsotsialiste, kutsudes neid üles vapside vastu energilisemalt võitlema. Ta pidas ühendust Tartu ja Tallinnaga, kust sai suuremal hulgal sotsialistlikku kirjandust, mida levitas kohaliku rahva hulgas. Ta tegutses ka Võrumaa Õpetajate Liidu Rahvaülikooli lektorina, valgustades oma loengutes Nõukogude Liidus areneva sotsialistliku ülesehitustöö edusamme. K. Siilivask oli ühtlasi Veriora vallavolikogu liige tööliste-popside nimekirja järgi. Tema abikaasa Erika, kellel oli samuti raskusi õpetajakoha leidmisel, tegi naiskodukaitse-vastast selgitustööd.

Majanduskriisi aastail õpetajate olukord halvenes: töötingimused koolis olid liitklasside arvu suurendamisega muudetud raskemaks, õpetajate töökoormus kasvas nii koondamiste kui nädalatundide normi suurendamisega, töötasu aga hakati vähendama.

1931. a. lõpul kärbiti õpetajate palkasid kuni 13 protsenti, kusjuures maal ja väikelinnades, kus asus enamik õpetajaid, oli kärpimise protsent eriti suur. Arstiabi kärbiti kuni 75 protsendi võrra. 1931. aastal kaotati ka lisatundide tasu. Petserimaal ja Narvatagustes valdades lõpetati 1931. a. kevadel palgalisa maksmine. Seni tasuta antud korter arvati nüüd tasu alla (10 protsenti palgast). Omavalitsuste maade ümberkorraldamise seadusega oli maaõpetajailt kooli rendimaa peaaegu täiesti ära võetud ja ainult koolijuhatajaile jäetud väike maatükk.[173]

Töö leidmine muutus õpetajail järjest raskemaks. Kui juba 20-ndate aastate teisel poolel kandideeris ühele kohale tavaliselt mitukümmend õpetajat, siis pärast algkoolide klassikomplektide

---

[172] «Õpetajate Leht» nr. 9, 21. nov. 1930.
[173] EKPA, f. 137, nim. 1, s.-ü. 340, l. 15.

ja õpetajate koondamist 1930. aastal ulatus ühele kohale kandideerijate arv isegi sajani. Mõistagi soodustas selline olukord õpetajate valimistel korruptsiooni — altkäemaksu andmist, sugulussidemete kasutamist jne. «Õpetaja-kandidaat olla, — see pole käesoleval silmapilgul kuigi õnnelik seisukord. Seda tunnevad eriti noored õpetaja-kandidaadid, kelle suust võib kuulda otse kujuteldamatuid seikluslugusid valimisreisidelt,» kirjutati 1929. a. «Kasvatuse» veergudel. Näiteks Rakvere seminari lõpetajaist jäi sel aastal umbes 40 protsenti kohata.[174]

Enamik 1948. a. ankeedile vastajaid, kellel tuli kodanlikus Eestis tööd otsida, märgib, et õpetajate valimistel või «laatadel», nagu neid kutsuti, valitses peaaegu üldiselt valijate — vallavolikogu liikmete mõjutamine viina või rahaga. Maksti raha mitme kuupalga ulatuses või lubati seda teha edaspidi. «Petserimaal võeti õpetajailt üsna häbenemata isegi veksleid vastu 100—150 krooni suuruses.»[175] Sageli tuli õpetajail taluda oma inimväärikuse alandamist. Nii kirjeldab õpetaja A. Ulpus 1932. a. suvel toimunud valimisi endises Kolovere-Kalju vallas Läänemaal järgmiselt: «Kõik kandidaadid kutsuti volikogu koosoleku ruumi, kus siis koosolek kõigepealt algas volikogu liikmete omavahelise parteide «musta pesu pesemise», sõimamise ja tõrvamisega. Edasi kutsuti kandidaadid üksikult volikogu liikmete ette, kus siis õpetajate kohta igasuguseid märkusi tehti. Meelde on jäänud järgmised ütelused: «See on täitsa poisinolk, seda küll ei kõlba valida.» «Ah, ta on seminarist, mis Internatsionaali laulmise pärast suleti! Kommuniste me oma õpetajaks ei taha!», «Noh, see on täitsa tüse ja turd inimene, selle võiksime ära valida.»»[176]

Noored õpetajakandidaadid, kellel ei õnnestunud kohta leida, töötasid sageli õpetajakutse omandamiseks nõutavad praktikaaastad tasuta, et aeg asjatult kaduma ei läheks. Palju esines ka poole töökoormuse ja poole palgaga töötamist.

Õpetajate reservis oli 10. märtsil 1932. a. registreeritud 278 kutsega õpetajat.[177] Tööta õpetajate raskest olukorrast räägib nende märgukiri riigivanemale 7. märtsil 1932. a., millele on alla kirjutanud 53 tööta õpetajat. Märgukirjas väidetakse, et tööta õpetajaid on umbes 350. Teenistuse saamiseks soovitasid tööta õpetajad mitte võimaldada ühel isikul teenida mitmel palgalisel kohal riigi- ja omavalitsuse asutustes, keelata abielulistel teenida alluvuse vahekorras ja abielus õpetajate kummagi abielupoole ametisolekul vallandada üks abielupooltest.[178]

1932. a. aprillis kehtestati «Tööpuuduse vastu võitlemise otstarbel teenistusvahekordade korraldamise seadus»,[179] millega valit-

[174] «Kasvatus» 1929, nr. 1, lk. 30.
[175] Ankeedivastus nr. 75 (Tartumaa kaust).
[176] Ankeedivastus nr. 6 (Läänemaa kaust).
[177] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 206, l. 12.
[178] EKPA, f. 137, nim. 1, s.-ü. 291, l. 66.
[179] «Riigi Teataja» nr. 30, 4. apr. 1932, lk. 405—406.

susele anti õigus vallandada riigi või omavalitsuse teenistusest isikuid, kelle abikaasa saab palka kindlapalgalisest teenistusest riigi- või omavalitsusasutuses: linnades 140 krooni või üle selle kuus, maal ja alevites 80 krooni või üle selle kuus. Ka anti valitsusele õigus tasu suurust arvestamata vallandada alluvuse vahekorras teenivaist abielus õpetajaist üks. Keelati teenida ühel isikul riigi- ja omavalitsusasutustes kahel kindlapalgalisel kohal.

Teenistusvahekordade korraldamise seadus tabas peaasjalikult ainult õpetajaskonda: vallandati ligi 350 õpetajat. Seega kärbiti 350 perekonna töötasu umbes poole võrra. Vallandatute hulgas oli suur hulk selliseid, kellel oli suur perekond toita. Samal ajal tunnistati osa jõukate koolitegelaste abikaasasid oma töökohal «asendamatuiks».

1934. aastal oli õpetajate reservis juba 499 algkooli- ja umbes 140 kesk-, kutse- ja täienduskooli õpetajat.[180]

Alates 1. jaanuarist 1933 vähendati teistkordselt õpetajate palkasid 8 protsendi võrra. Samast ajast pidid õpetajad kriisimaksu maksma. Ühenduses valitsuse kavatsusega teha 1933/34. a. riigieelarve koostamisel õpetajate arvel veelgi enam kokkuhoidu — viia nad palgaredelil ühe astme võrra madalamale, kuna riigiteenijate palgaaste pidi jääma muutmata — esitas Eesti Õpetajate Liit 16. jaanuaril 1933. a. riigivanemale märgukirja, protestides selle vastu, et «õpetajate õlule tahetakse veeretada kriisiraskusi palju suuremal määral kui teistele kodanikele».[181]

Hoolimata sellest alandas valitsus alates 1. augustist 1933. a. maa-algkoolide õpetajate palkasid ühe astme võrra 1928. aasta palgaseaduses ettenähtud normidest. Palgaalandamise määrus pidi kaotama maksvuse 1. aprillist 1934. a.[182] Maaõpetajate palgad vähenesid selle määrusega 10—15 protsendi võrra, ulatudes noorematel maaõpetajatel vaevalt 60 kroonini kuus. Nende töökoormus oli aga liitklasside tõttu mitmekordseks tõusnud. Lisaks sellele kasvas 1933. aastal «kroonikukutamise» tõttu elukallidus.

Maaõpetajate meeleolu oli ärev. Kohalike õpetajate organisatsioonide korduvate ja kategooriliste nõudmiste peale otsustas Eesti Õpetajate Liidu juhatus palgavõitluse küsimuste arutamiseks kutsuda kokku õpetajate XI üldkongressi. Just sel ajal (augustis 1933) kuulutas kodanlik valitsus kogu riigis välja «kaitseseisukorra». See asjaolu muidugi vähendas tunduvalt kongressist osavõtjate arvu ja kongressi töö oli selle tõttu raskendatud.[183] Siiski oli kongressil, mis toimus 19.—20. aug. 1933. a. Tallinnas, osavõtjaid üle 700, rohkem kui ühelgi eelmisel kongressil.

Kuna kongress oli kokku kutsutud selleks, et protestida maaõpetajate palga alandamise vastu,[184] siis mõistagi etendasid kong-

[180] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 140, l. 233.
[181] EKPA, f. 137, nim. 1, s.-ü. 340, l. 15.
[182] «Riigi Teataja» nr. 60, 14. juulil 1933, lk. 741.
[183] «Kasvatus» 1933, nr. 6, lk. 276.
[184] «Õpetajate Leht» nr. 34, 25 aug. 1933.

ressil aktiivset osa maaõpetajad, eriti noored õpetajad, seminaride kasvandikud. Arvukates sõnavõttudes avaldasid nad oma kibestumist ja rahulolematust, kirjeldasid maaõpetajate suurt töökoormust ja kehvi elutingimusi. Juhiti tähelepanu sellele, et üle 80 protsendi riigiteenijaist saab palka ainult 60—70—80 krooni kuus. Kaaluti ka streigi alustamise võimalust, kuid leiti, et streik ei annaks tulemusi, kuna teenistuseta õpetajad astuksid streikijate asemele. Juhiti tähelepanu sellele, et üle 400 õpetaja on ilma kohata. A. Kutser siiski arvas: «Pole midagi katki, kui jätame tagavaraks võitlusabinõuna streigi. See oleks viimane abinõu.[185]

Paljud sõnavõtjad nõudsid, et palgavõitluse pidamiseks tuleb ühineda teiste palgateenijatega, kuna senine võitlus on olnud viljatu just oma isoleerituse tõttu. Sooviti ühineda Eestimaa Töölisühingute Keskliiduga.[186]

Eesti Õpetajate Liit kuulus sel ajal Riigi- ja Omavalitsusteenijate Keskliidu koosseisu. Kuna selle Keskliidu juhtkonda kuulus palju kõrgemaid ametnikke kodanlikust riigiaparaadist, kes suhtusid töölisliikumisse vaenulikult, olid temasse kuuluvad organisatsioonid ametiühinguliikumisest eemale jäänud.

Õpetajate XI üldkongressil töötati välja 52 resolutsiooni, mis kõik võeti vastu ühel häälel või valdava häälteenamusega. Kodanlusel ei õnnestunud luua kiilu linna- ja maaõpetajate vahele, kuigi linnaõpetajate palgad olid jäänud sedapuhku alandamata. Linnaalgkoolide õpetajad toetasid kongressil maaõpetajate nõudmisi.

Kongress nõudis maaõpetajate palga alandamise dekreedi tühistamist ja palgamaksmist endistel alustel. Võitlusabinõuna otsustati boikoteerida neid ajalehti ja ärisid, kes on seotud õpetajate palgavähendamist nõudnud erakondadega. Võeti vastu resolutsioon Eesti Õpetajate Liidu astumise kohta Eestimaa Töölisühingute Keskliidu liikmeks.[187]

Õpetajate poliitilist orientatsiooni määratlevad resolutsioonid nõudsid kodanliku demokraatia kaitsmist. Selle küsimuse kohta võttis erakorraliselt sõna vapside «Võitluse» toimetaja J. Libe, kes viibis kongressil ajakirjanikuna. «Kuid sõnavõtja ebamäärane ja ühele osale õpetajaskonnale etteheiteid tegev väljendusviis ei meeldinud kongressile ning kutsus esile marulise protesti. Karjuti: «Lõpetada! Maha! Kaikamees välja!» Juhatajal oli palju vaeva ja tegemist kongressi rahustamisega ja korralekutsumisega.»[188] Nii kirjeldati seda juhtumit «Õpetajate Lehe» veergudel.

Fašistlik vapside liikumine ei olnud õpetajate hulgas populaarne. Pärast XI kongressi selgitati «Õpetajate Lehe» veergudel, et vapside liikumine on fašistlik nähtus.[189] Ei olnud raske aimata Õpetajate Liidu saatust vapside võimulepääsemisel.

---

[185] «Kasvatus» 1933, nr. 7, lk. 319.
[186] Sealsamas, lk. 321.
[187] «Kasvatus» 1933, nr. 6, lk. 231—232.
[188] «Õpetajate Leht» nr. 34, 25. aug. 1933.
[189] «Õpetajate Leht» nr. 35, 1. sept. 1933.

Leidus siiski õpetajaid, kes vapside võidust endale tõusuvõimalusi lootsid, kuid neid ei olnud palju. Oldi teadlikud sellest, mida fašism õpetajaile tooks, seda tunnistab näiteks «Kasvatuse» veergudel avaldatud artikkel,[190] kus õpetajaid informeeritakse reaktsioonist hitlerliku Saksamaa hariduselus, kommunistlikku parteisse kuuluvate, samuti kõigi marksistliku maailmavaatega ja mitteaarialastest õpetajate massilisest vallandamisest ja tagakiusamisest, õppe- ja kasvatustöö nihutamisest religioossele ja marurahvuslikule alusele. Ka Eesti fašistid — vapsid nõudsid oma häälekandja «Võitlus» veergudel noorsoo kasvatamist rahvuslikusulises vaimus. Nad väitsid, et «suur osa rahvakooliõpetajaid on veendunud kosmopoliidid ja ateistid» ning nõudsid «internatsionalismi ja sotsialismi väljarookimist õpetajate maailmavaatest».[191]

Pärast õpetajate kongressi kirjutati vapside «Võitluse» veergudel, et kongressil esitati palju «riigi- ja rahvavastaseid» resolutsiooniprojekte, näiteks: «Eesti õpetajaskond loobub tööst kaitseliidus, naiskodukaitses ja noorte kotkaste ning kodutütarde organisatsioonides, kui õpetajaile mitte vastuvõetavaist ja mitte soovitavaist.» Vaid hirmutamine avaliku arvamuse ja ajakirjandusega «eeltähendatute poolt» olevat sundinud õpetajaid mainitud resolutsiooni mitte vastu võtma. «Eriti agarad olid sääraste riigivastaste resolutsioonide vajaduse põhjendamisel V. Uustalu ja K. Praakli, kes omal ajal õpilasena Tartu seminarist mässumeelsuse pärast välja heideti,»[192] informeeris «Võitlus». Seda laadi mõtete esitamises väljendus muidugi ainult õpetajate demokraatlik meelsus.

Eesti õpetajate XI kongressil hariduspoliitika küsimustes vastuvõetud resolutsioonid rääkisid 6-klassilise algkooli kui ühtluskooli põhiosa kaitsmise kohustusest õpetajate poolt. Nõuti, et keskhariduse saamise võimalused ei tohi reformi tagajärjel väheneda. Reformeerida, kui see paratamatuks osutub, tuleb ettevaatlikult ja järk-järgult.

Reaktsioonilisi ringkondi häiris eriti resolutsiooni 32. punkt, mis kõlas järgmiselt: «Kongress leiab, et haridustöösse on end seganud ja hariduslike organisatsioonide juhtimisest võtavad osa isikud, kes on näidanud end haridusvastastena, seepärast kongress tunnistab vajalikuks, et õpetajad aitaksid kaasa..., et need isikud kõrvaldataks haridustööst»[193], s. t. nõuti reaktsionääride kõrvaldamist ametist. Õpetajaskonna tähtsaima ülesandena fikseeriti võitlus kultuurireaktsiooni vastu ning hariduse väärtuse ja demokraatliku koolikorralduse tähtsuse selgitamine laiematele hulkadele.

Kuigi kongress loobus streigi kasutamisest ja mingil viisil ei

---

[190] A. Elango, Uus kurss Saksa hariduspoliitikas. «Kasvatus» 1933, nr. 5, lk. 234—235.

[191] «Võitlus» nr. 62, 1. aug. 1933.

[192] «Võitlus» nr. 71, 22. aug. 1933.

[193] «Kasvatus» 1933, nr. 5, lk. 232.

ähvardanud kõigutada kodanliku riigi alustugesid, ärritasid kongressi resolutsioonid, eriti otsus ühineda Eestimaa Töölisühingute Keskliiduga, kodanlikku valitsust. Haridusminister K. Konik hindas ajakirjanduses õpetajate kongressi kui «miitingutaolist koosolekut» ja avaldas veendumust, et õpetajate enamus ei nõustu kongressil vastuvõetud otsustega, kuigi kongressile valitud esindajate otsused just peegeldasidki õpetajaskonna enamuse tahet. Haridusministri hinnangu kohaselt oli vastu võetud «täiesti lubamatuid resolutsioone», mis tekitavat ja süvendavat ühiskonnas vastuolusid. Ta nõudis Eesti Õpetajate Liidu juhatuselt selgitust, kes on selliseid resolutsioone esitanud ja kaitsnud. Õpetajad kui riigi- ja omavalitsusteenijad ei võivat pidada palgavõitlust ähvardusi kasutades. Töölisühingute Keskliitu astumine tunnistati õpetajail lubamatuks,[194] kuigi Keskliitu juhtisid kodanlusega koos töötavad parempoolsed sotsialistid. Õpetajate XI kongressi materjalid konfiskeeriti ja kongressi juhatajad allutati valjule juurdlusele.[195]

Valitsuse survel arutas Eesti Õpetajate Liidu asemikkudekogu koosolek 1. oktoobril 1933. a. üldkongressi resolutsioonide küsimust ja valis ühtlasi Eesti Õpetajate Liidule uue juhatuse. Esimeheks sai parajasti võimulolevasse rahvuslikku keskerakonda kuuluv keskkoolidirektor A. Veiderman (Veiderma). Rida õpetajate kongressi resolutsioone otsustati jätta ellu viimata, näiteks Töölisühingute Keskliitu astumine ja mõnede lehtede ning asutuste boikoteerimine. «Õpetajate Lehte» ei tunnistatud õpetajaskonna häälekandjaks ja tema toetamine tõmmati vastavast resolutsioonist maha.[196] «Õpetajate Lehe» suund leiti olevat liig pahempoolne.[197]

Seega lõppes õpetajate suur protestikongress nurjumisega. Nende palgavõitlus oleks võinud edukas olla ainult majandusliku võitluse ühendamisel poliitilise võitlusega ning kõigi demokraatlike jõudude ühise tegutsemise korral. «Pole üldse mõeldav võitluse üks osa. Kodanlikus ilmakorras iga ala on seoses teisega ja varem või hiljem nad suunduvad korraga iga palgateenija vastu — olgu see ka kooliõpetaja. Seepärast võidelda ühe ala vastu, on poolik võitlus,» märgiti õpetajate kongressi puhul pahempoolsete tööliste ja kehvikute häälekandjas «Võitluse Lipp» (seda lehte suunas EKP). «Iga kooliõpetaja on samuti palgatööline — on proletaarlane — oma tööjõu müüja, seepärast sidemete kõvendamisele teiste alade töölistega!»[198] Kongressi otsus Õpetajate Liidu astumise kohta Töölisühingute Keskliidu liikmeks tõendas, et õpetajaskond tunnetas ühisrinde loomise vajadust töölisklassiga ähvardava fašismiohu vastu. Kuid sotside partei parempoolse juht-

[194] «Kasvatus» 1933, nr. 5, lk. 233.
[195] «Kasvatus» 1940, nr. 6/7, lk. 269.
[196] «Kasvatus» 1933, nr. 6, lk. 282.
[197] «Õpetajate Leht» nr. 14, 13. apr. 1934.
[198] A. P., Kooliõpetajate kongressilt, «Võitluse Lipp» nr. 14, 2. sept. 1933.

konna lõhestava tegevuse ja revolutsioonilise töölisliikumise nõrkuse tõttu ei suutnud õpetajaskond leida õiget teed.

Majanduskriisi tingimustes jõudis lõpule algkooli- ja keskkooliõpetajate organisatsiooniline lõhenemine. Ka keskkooliõpetajad polnud oma palgaga rahul, olles arvamisel, et erinevus nende kui kõrgema haridusega isikute ja algkooliõpetajate palkade vahel pole küllalt suur. Eesti Õpetajate Liit, kes juhtis algkooliõpetajate palgavõitlust ja pooldas kehtiva koolisüsteemi säilitamist, ei suutnud neid oma poliitikaga rahuldada.

Juunis 1933 asutati Tallinnas Eesti Keskkooliõpetajate Kogu (EKESKO). Ka kutsekoolide õpetajad lõid 1935. aastal oma üleriikliku keskkoondise — Eesti Kutsekooliõpetajate Ühingu.

Õpetajate XI kongressi ajal ilmnes selgesti, et keskkooliõpetajad ei tunne kaasa algkooliõpetajate palgavõitlusele. Nii ei soovinud Eesti Õpetajate Liitu kuuluv Tartu Keskkooliõpetajate Ühing isegi kongressist osa võtta. Varsti pärast kongressi teatas mainitud ühing, et ta lahkub Õpetajate Liidust, kuna ta ei saavat solidaarne olla kongressi resolutsioonidega, eriti aga Töölisühingute Keskliitu astumise kavatsusega. Eesti Õpetajate Liit takistavat keskkooliõpetajate huvide kaitsmist, ei muutvat oma põhikirja EKESKO tahtmise kohaselt jne.[199]

Keskkooliõpetajate organisatsioonilisest eraldumisest ei järeldu, nagu oleksid kõik keskkooliõpetajad kõigis küsimustes asunud reaktsioonilistel seisukohtadel, s. t. nagu oleksid nad moodustanud mingi ühtse reaktsioonilise massi. Vormilise lõhe tekkimine algkooliõpetajatega oli tingitud vastandlikest huvidest palgavõitluse ja keskkoolireformi küsimustes. Suur osa kesk- ja kutsekoolide õpetajaist jäi ühtlasi edasi ka Eesti Õpetajate Liidu liikmeks, kus neil olid vastavad erisektsioonid.

Õpetajate teiste üleriiklike keskkoondiste tekkimine Eesti Õpetajate Liidu kõrvale nõrgendas tunduvalt Eesti Õpetajate Liidu mõjuvõimsust ja oli vesi tagurlike jõudude veskile, kes said nüüd tegutseda põhimõttel «jaga ja valitse».[200]

Kokkuvõttes tähistasid aastad 1925—1933 õpetajate olukorras muudatusi halvenemise poole. XI kongressil märgiti õigesti, et kui õpetajaskond sõjajärgseil aastail oli poliitiline tegur, kellega arvestati, siis nüüd on olukord põhjalikult muutunud.[201] Selle muudatuse tingis mõõna-ajajärgu saabumine revolutsioonilises töölisliikumises, kodanluse võimu ajutine kindlustumine ja reaktsioon hariduspoliitikas. Vastavalt uuele olukorrale vähenes ka õpetajate poliitiline aktiivsus. Ei võetud enam nii innukalt osa valimistest ja tööst Riigikogus kui kodanliku vabariigi algaastail.

Koos kogu töötava rahvaga tuli õpetajaskonnal kanda oma osa majanduskriisi raskustest. Samaaegselt palgakärpimistega

---

[199] «Õpetajate Leht» nr. 36, 8. sept. 1933.
[200] E. Murdmaa, Mälestusi ja mõtteid, lk 193.
[201] «Kasvatus» 1933, nr. 6, lk. 278.

kasvas nende töökoormus, halvenesid töötingimused, tekkis tööpuudus. Tugevnes kodanluse poliitiline surve õpetajaskonnale. Süvenes õpetajaskonna diferentseerumine. Nüüd ilmnesid selgemini kui varem õpetajaskonna üksikute kihtide erinevad huvid.

Võitlus reaktsiooni pealetungi vastu õppe- ja kasvatustöös. Neil aastail nõuti, et kool valitseva klassi huvides senisest paremini täidaks kasvava põlvkonna ideoloogilise mõjutamise ülesannet. Kodanluse ideoloogid kuulutasid rohkearvulistes artiklites, et «isamaalise kasvatuse» teenistuses peavad olema eesti kirjandus, ajalugu, usuõpetus, filosoofia eelkursus, maateadus, kodanikuteadus jm. Üks agaramatest sulemeestest nõudis koguni, et «iga õppeaine, iga õppetund peab noorsugu isamaaliselt kasvatama», ja mitte ainult alg- ja kesk-, vaid ka ülikoolis.[202] Ajakirjanduses, Riigikogus, kõnekoosolekutel ja mujal rõhutasid kodanluse esindajad õppeprogrammide muutmise vajadust, varjamata sealjuures «detsembrikuu sündmuste» tähtsust selle küsimuse tõstatamisel. Keskkoolilt nõuti, et ta peab andma «riigi valvureid ja juhte». Koolinõunikele, kelle ülesandeks oli koolide revideerimine ja õpetajate instrueerimine, selgitati 1.—2. märtsil 1926. a. koolinõunike päeval peetud referaatides rahvusliku kasvatuse küsimusi.

1927. a. algul toimus esimene rahvusliku kasvatuse kongress, kus märgiti, et vaimselt ärksama noorsoo ja intelligentsi hulgas leiavad sotsialistlikud ja kommunistlikud ideed liiga palju poolehoidu, mis tulenevat «rahvusliku ideoloogia nõrkusest ja hõredusest». Sotsialistlik propaganda ja ajaloo materialistlik käsitlemine koolides tunnistati täiesti lubamatuks. Rahvusliku ideoloogia tugevdamiseks peeti vajalikuks õhutada nn. rahvustervikluse ideed ja tugevdada usuõpetuse tähtsust.

Kodanliku natsionalismi õhutamisega kaasnes noorsoo militariseerimise nõue. Õpilastel soovitati astuda Kaitseliitu ja koolidel tellida selle organisatsiooni häälekandja «Kaitse Kodu»[203]. Haridusministeeriumis otsustati 4. juunil 1925. a., et keskkoolide viimase kahe klassi õpilaste osavõtmist Kaitseliidust ei pruugi keelata, kui see õppetöö korralikku täitmist ei takista.[204] Kaitseliitu võeti vastu meeskodanikke alates 16. eluaastast.

Kesk- ja kutsekoolide juhatajate ning koolinõunike päev 16. ja 17. novembril 1925. a. tunnistas tungivalt vajalikuks kodanliku riigi «kaitse kindlustamise» kiires korras kõigis vabariigi õppeasutustes, eriti kesk- ja kutsekoolides, meesõpilaste sõjalise ettevalmistuse maksmapaneku ja nõudis Haridusministeeriumilt koos Sõjaministeeriumiga vastavate juhtnööride väljatöötamist.[205]

---

[202] «Vaba Maa» nr. 38, 15. veebr. 1925.
[203] TLA, f. 299, nim. 1, s.-ü. 35, l. 576.
[204] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 345, l. 111—112.
[205] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 126, l. 77.

10. novembril 1926. avaldati valitsuse määrus «sõjalise kasvatuse ja õppuse teostamise ja kontroleerimise kohta õppeasutustes».[206] Määruse järgi võis sõjalise õppuse tunde olla kuni 2 tundi nädalas ja koolitöö vaheaegadel 10 päeva aastas. Sõjalist õpetust pidid andma erilised instruktorid, kelleks võisid olla ohvitserid. Sõjaministeerium pidi andma õppevahenditeks relvad, laskemoona, määrustikud ja eeskirjad ning võimaldama kasutada oma harjutusvälju ja lasketiire. Sõjalise kasvatuse ja õppuse juhtnöörid ja kavad pidi välja töötama kindralstaap ning kinnitama sõjaminister kokkuleppel haridusministriga. Kontrolli õigus anti ka Sõjaministeeriumi esindajaile. Määrus hakkas kehtima 1. jaanuarist 1927. a.

1927. a. sügisel saatis Haridusministeerium koolidele 18. augustil 1927. a. sõjaministri poolt kinnitatud «Ajutised juhendid sõjalise ettevalmistuse teostamiseks õppeasutustes» ja ajutised sõjalise õpetuse õppeprogrammid kesk- ja kutsekoolidele. Sõjalist kasvatust ja õpetust tuli kesk- ja kutsekoolides hakata teostama hiljemalt 1. oktoobrist 1927. a., kusjuures selleks oli ette nähtud 1 nädalatund iga klassi kohta.[207]

Seletuskirjas sõjalise õpetuse ajutise õppeprogrammi juurde selgitati, et programmis on eriti rõhutatud kasvatuslikku momenti, õpilaste tunde- ja tahteilma mõjutamist, nende järkjärgulist kasvatamist veendunud «kodukaitsjateks». Sõjaliste ainete kasvatuslikku mõju pidi tõstetama elavate näidete sissepõimimisega sõja-ajaloost, eriti kodanluse nn. vabadussõjast. «Tehtud eeskuju mõjub sugereerivalt ja kisub õpilasi tahtmatult kaasa järeletegemisele»,[208] märgiti seletuskirjas.

Neil aastail tugevdati ka kooli klerikaliseerimist. Lisaks usuõpetuse tundidele viidi nüüd koolidesse sisse hommikupalvused, millest olid kohustatud osa võtma kõik need õpilased, kes õppisid usuõpetust. Kõigis õpetajate seminarides nõuti usuõpetuse ja selle metoodika tundmaõppimist. Tartu Ülikoolis laiendati teoloogide ettevalmistamist. Veebruaris 1925 toimunud koolinõunike päevade[209] põhiprobleemiks seadis haridusminister Rahamägi usuõpetuse küsimused, mis pidi aitama koolinõunikel usuõpetusealast kontrolli tõhustada.

18. märtsil 1925. a. kinnitatud usuõpetuse õppeprogrammis keskkoolidele kirjutati, et usuõpetus peab kaasa aitama õpilastes isikliku usu tekkimisele, «millest välja voolab jõud, mis võimaldab eluga valmis saada ja tegev olla, isiklikku tahet kokku kõlastades Jumala tahtega».[210]

Haridusministreiks olid üksteise järel kiriklased — H. B. Rahamäele järgnes pastor J. Lattik. Kõige selgema liidu kirikuga

---

[206] «Riigi Teataja» nr. 43, 14. mai 1926, lk. 473—491.
[207] TLA, f. 299, nim. 1, s.-ü. 35, l. 797.
[208] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 14, l. 213.
[209] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 125, l. 22—27.
[210] TLA, f. 299, nim. 1, s.-ü. 35, l. 462.

lõi aga põllumeestekogude parteisse kuuluv haridusminister J. Hünerson[211], kes oma parteile kiriklike ringkondade hulgas populaarsuse võitmiseks asutas erilise «usuõpetuse korraldamise komisjoni». Komisjon töötas üle aasta, seades oma ülesandeks alg- ja keskkooli õppeprogrammide ja õpikute läbivaatamise ning usuõpetajate ettevalmistamise ja koolides usuõpetuse inspekteerimise küsimuse lahendamise. Eriti ohtlikuks koolile kujunes komisjoni seisukoht, et usuõpetuse tunde peavad inspekteerimas käima «eriteadlased», s. o. vaimulikud. Selle otsuse kohaselt antigi vaimulikele õigus koole revideerida. Kirikutegelaste mõju koolis tugevnes. J. Hünerson soovitas kirikutele, et need lisaks koolide õppeplaanis ettenähtud usuõpetusele organiseeriksid koolides konfessionaalset usuõpetust kiriku kulul, peaksid lastejumalateenistusi ja usuõpetuse tunde pühapäeviti jne. J. Hünersoni ministriksoleku aega tuleb hinnata kui ühte klerikaalsete ringkondade pealetungi ägedamat perioodi.[212]

Konservatiivide põhiliseks sooviks oli muuta usuõpetuse õppimine sunduslikuks kõigile õpilastele, kuna seni oli see seaduse järgi vabatahtlik. Täiesti varjamatult nõudsid seda vapsid. «Kirik ja riik peavad üks olema», kirjutas nende «Võitlus». «Uus Eesti peab kirikut endaga siduma ja temale kõige laiemal kujul võimaldama Kristuse riiki levitada. Usuõpetus ei pea mitte olema vabatahtlik, vaid kohustuslik kõikidele õpilastele.»[213]

Jätkus ateistlikult meelestatud õpetajate tagakiusamine. Näiteks tagandati 1925. aastal ametist Tõstamaa 6-klassilise algkooli juhataja Jüri Karlson, keda kahtlustati usuvastases meelsuses.[214] Samal põhjusel uuriti Antsla 6-klassilise algkooli õpetajate tegevust.[215]

Niisiis arenes reaktsiooni pealetung põhiliselt kolmes liinis: kodanliku natsionalismi, militarismi ja klerikalismi õhutamise liinis.

Õpetajate hulgas leidus kahtlemata küllalt neid, kes kodanluse eesmärke noorsoo kasvatamise osas toetasid, näiteks nõudsid sõjalise õpetuse sisseseadmist ju keskkoolijuhatajad. Sõjalise õpetuse õpetajad (ohvitserid) ja usuõpetajad kasvatasid noorsugu kodanliku ideoloogia vaimus, kuivõrd aga tegid seda eesti keele, kirjanduse, ajaloo ja teiste ainete õpetajad, see olenes suurel määral juba õpetaja isikust. Pole põhjust arvata, et Eesti õpetajaskonna enamus, niisugusena nagu ta end näitas kongressidel ja muudel avalikel esinemistel, oleks hakanud õppetöös kodanluse eesmärke jäägitult ellu viima. Kui õpetaja püüdis kasvatada noorsoos armastust oma maa ja rahva vastu, ei tähendanud see iga-

---

[211] J. Hünerson oli haridusministriks aastail 1929—1931.

[212] H. Kurm, Kooli klerikaliseerimine kodanlikus Eestis, «Eesti Kommunist», 1958, nr. 6, lk. 47—48.

[213] «Võitlus» nr. 62, 1. aug. 1933.

[214] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 702, l. 471—597.

[215] Sealsamas, s.-ü. 709, l. 11—17.

kord veel sugugi kodanliku natsionalismi õhutamist, vaenu õhutamist teiste rahvaste vastu. Püüti vältida rahvusliku kasvatuse äärmusi, kasvatada noorsoos sallivust teiste rahvaste ja nende kultuuri vastu.

Leidus entusiaste, kes ei piirdunud ametliku õppekavaga. Nii kirjutab Minna Lepik, meenutades oma kooliaega: «1925.—1926. aastal avastasin õppimise võlu. Sel aastal tuli Tartu Õpetajate Seminarist Uniküla kooli kaks noort õpetajat. Entusiastide kolmik — 23-aastane koolijuhataja Arnold Frants, pisut noorem õpetaja Emma Kruuse ja umbes nendeealine Julius Kõivumägi —muutis kooli lastele imede maailmaks. Ettenähtud õppeained said peagi läbi ja iga õpetaja lisas midagi enda poolt. Nii me õppisime Prantsuse revolutsiooni ajalugu, kuulsime üht-teist maailmakirjandusest, klassis loeti Tuglase «Merd» ja «Jumala saart», meil oli usuõpetuse asemel komblusõpetus ja pärast tunde võis õppida inglise keelt. Saime teada, et maailmas on elanud Karl Marx, kes õpetas, et igaüks peab saama tasu nii palju, kui palju on ta loonud uusi väärtusi.» [216] Uniküla algkooli juhataja sunniti aga peatselt kohalt lahkuma, kuna kohaliku kaitseliidu tegelased hakkasid nurisema.

Demokraatlike õpetajate seisukoht kasvatusküsimustes ilmnes selgesti II Balti riikide õpetajate kongressil, mis toimus Tallinnas juunis 1928. Sellel kongressil esines Tartu Ülikooli eradotsent dr. A. Audova ettekandega «Rahvuslik kasvatus ja üleilmne rahu aade». Ta juhtis tähelepanu sõjaohu kasvamisele maailmas, relvastuse suurendamisele, militaristlikule propagandale ning Nõukogude Liidu poolt tehtud desarmeerimisettepanekute hülgamisele. Ta näitas, et sõda peetakse tarvilikuks ja paratamatuks nähtuseks ning ettevalmistused selleks ei toimu ainult relvastumise näol, vaid ka militarismi vaimus kasvatamise teel, kusjuures eriti rõhutatakse rahvusliku kasvatuse vajadust.

«On päris loomulik, et iga rahvus tahab surveta rääkida ja õppida omas keeles, tahab tutvuda oma kodumaa, oma kultuuri iseärasustega jne. Kui aga agaralt hoolitsetakse armastuse ja austuse kasvatamise eest oma rahvuse vastu ning samal ajal ei hoolita rahvusvahelise solidaarsuse kasvatamise eest, siis seda ei saa enam õigustada. Praegune kasvatus patustab selles suhtes liiga palju... Kahjuks õpilasi ei viida veendumusele, et kultuuriline areng ei ole mõnesugune ühe või väheste väljavalitud rahvuste eesõigus, vaid et kõige mitmekesisemad rahvused aitavad kaasa üldkultuurilisele progressile...» rääkis dr. Audova. Ta näitas, et kapitalistlike riikide valitsev klass püüab rahvusliku poliitika abil alal hoida oma kasulikku ja eesõigustatud poliitilist seisundit ning kasutada rahvustunnet sõdade õhutamiseks. Sõda aga on paratamatu üksnes olukorras, kus tootmisvahendid ja maa

---

[216] Minna Lepik, Ühest kooliteest, «Noorte Hääl» nr. 237, 7. oktoobril 1965.

on eraomandusena vähearvulise rahvaklassi käes. Et sõja vastu võidelda, selleks on tarvis võidelda kapitalismi vastu.[217] A. Audova kõnele järgnes suur ovatsioon.[218]

Läbirääkimistel ei vaielnud ükski sõnavõtjaist dr. Audova poolt esitatud teeside vastu. «Tundub, nagu oleks kõneleja sõnastanud just selle, mis kõikide südames pakitses. Sõnavõtjad lähevad referendist veel kaugemale: soovitatakse kategooriliselt protesteerida nähtuse vastu, et inimene tapab inimest, hukka mõista skautlus tema praegusel kujul kui militarismi alus.»[219] Kongress võttis ühel häälel vastu järgmise resolutsiooni: «Tunnistades sõja suurimaks paheks ja seepärast seistes kooli igakujulise militariseerimise vastu, kutsub kongress Eesti, Läti ja Leedu õpetajaid aktiivsele võitlusele sõja vastu noorsoo kasvatamise kaudu mitte sõja tarvis, vaid rahulikule rahvusvahelis-kollektiivsele kultuursele loomistööle.»[220] Selle resolutsiooniga võtsid Eesti organiseeritud õpetajad endile kohustuse võidelda kooli militariseerimise vastu. Resolutsiooni patsifistlik iseloom väljendus aga selles, et ta ei kutsunud võitlusele kapitalismi kui sõdade põhjustaja vastu, erinedes ses suhtes A. Audova ettekande teesidest.

Väärib märkimist, et Eesti Õpetajate Liidu häälekandja «Kasvatus» avaldas tervikuna A. Audova referaadi ja samuti kongressi resolutsiooni. Sel viisil said A. Audova poolt esitatud progressiivsed mõtted teatavaks ka neile õpetajaile, kes kongressil ei viibinud.

Õpetajaskonna seisukohad usuküsimustes olid üldiselt tuttavaks saanud sõjajärgseil aastail. Demokraatlikud õpetajad püsisid oma usuvastaste veendumuste juures ka nüüd, mil usuõpetus oli koolile peale surutud. 1929. aastal korraldatud koolinõunike päeval Tartus kurdeti, et koolides esineb veel usu vastu töötamist ja usu pilkamist, et teistes tundides püütakse tühiseks või koguni naeruväärseks teha seda, mida esitatakse usuõpetuse tunnis. Ka väideti, et suur hulk usuõpetajaid algkoolides ei olevat «oma asja juures täie hingega», sest neid takistavat seesmised konfliktid. «Usuõpetajaile näib, et usk ja teadus on tihtipeale konfliktis.»[221] Haridusministeeriumi eelarve arutamisel Riigikogu alamkomisjonis 1932. aastal märgiti, et usuõpetust olevat hakatud käsitlema nii, et see on kujunenud surnud aineks. Maaõpetajad olevat sageli usuvastased.[222]

Järjekindlalt võitles ilmaliku, teadusele rajatud kooli eest Eestimaa Kommunistlik Partei. EKP illegaalse ja samuti pahempoolse legaalse töölisajakirjanduse veergudel avaldati artikleid, kus selgitati usuküsimust marksismi-leninismi seisukohtadelt läh-

---

[217] «Kasvatus» 1928, nr. 6, lk 292—298.
[218] «Päevaleht» nr. 201, 27. juuli 1928.
[219] «Kasvatus» 1928, nr. 6, lk. 329.
[220] Sealsamas.
[221] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 58, l. 51.
[222] «Postimees» nr. 30, 5. veebr. 1932.

tudes ja paljastati kodanliku valitsuse poliitikat selles küsimuses. Kriitikat kiriku ja pastorite aadressil tehti mõningal määral ka sotsiaaldemokraatliku ajakirjanduse veergudel.

Kuna kommunistlik partei oli sunnitud töötama sügaval põranda all, avaldus õpetajate demokraatlik meelsus sageli kuulumises sotsialistide hulka. Võimudele oli pinnuks silmas eriti Läänemaa, kus koolivalitsuse juhatajaks oli pahempoolne sotsialist Aleksander Tänav. 1930. aastal asus Läänemaal tagavaraõpetajana tööle Tallinna Õpetajate Seminari kasvandik Paul Rummo. P. Rummo kuulus seminaris noorsotsialistide hulka, mille tõttu tal oli raskusi teenistuskoha leidmisega. Abistajaks selles küsimuses osutus A. Tänav. P. Rummo tegi Haapsalus noorsotsialistlikku organiseerimistööd ja levitas vastavat kirjandust. Kirjastus «Noorte Sõna» (mille taga oli Madis Küla (M. Nurmik) Tallinnas) andis 1931. aastal välja koguteose «Noorte Almanak I». Seal leidus Paul Rummolt kõnekoor «Töölislapsed, võitlusesse!» Seda teost levitati koolide kaudu.[223] A. Tänav ja P. Rummo olid kursis Läänemaa õpetajate seminari noorsotsialistide rühma tegevusega.

Läänemaal töötavaist sotsialistlikest õpetajaist olid veel tuntud Jüri Uustalu Sillal ja Joh. Palm Hiiumaal.

Läänemaa Silla algkooli juhataja Jüri Uustalu oli ESTP-s nn. opositsioonilise tiiva esindaja, pooldades M. Martna, N. Andreseni jt. austromarksistlikku liini. J. Uustalu organiseeris 1931. aastal Kullamaa Maatöörahva Ühisuse ja ka Kullamaa Noorsotsialistliku Ühingu. Neisse organisatsioonidesse soovitas ta astuda Silla algkooli lõpetajail, keda ta oli koolis kasvatanud sotsialistlikus vaimus. Eriti pööras ta tähelepanu usuvastasele agitatsioonile. Tagurlaste kaebuste kohaselt seletanud õpilased koolist tulles, et jumalat ei ole ja kirikuskäimine olevat lihtsalt kombeasi. 1932. a. emadepäeval toonud Uustalu koolimajja Noorsotsialistliku Ühingu liikmed ja õpilased, rivistades need üles punastes lipsudes. J. Uustalu agiteeris ka Kaitseliidu ja noorkotkaste organisatsiooni vastu.

Endise Heltermaa 4-klassilise algkooli õpetaja Johannes Palmi määras A. Tänav 1930. aastal Suuremõisa 6-klassilise algkooli juhatajaks. Kui 1931. a. kevadel siirdus Läänemaa seminarist Hiiumaale, oma vanemate kodukohta Suuremõisa lähedale A. Piht, organiseerisid nad koos Joh. Palmiga noorsotsialistide rühma. 1. mai puhul korraldati Suuremõisas noorsotsialistide peoõhtu, kus pasunakoor Internatsionaali mängis. «See kõik tõmbas mind kaasa ja ma rakendasin oma jõud selleks, et selgituste kaudu kasvatada uut inimkonda, kes on suuteline ära kaotama klassivahed, ekspluateerimise,» kirjutab Joh. Palm oma mälestustes. J. Palm levitas õpilaste seas pahempoolse kallakuga kirjandust, näiteks kirjastasid noorsotsialistid tema ettepanekul raamatukese

[223] N. Andreseni andmeil (kiri autorile 5. XII 1965).

«Rahva Sõber», mida ta sai 20 eksemplari ja jaotas need tasuta õpilastele.[224]

1932. aastal A. Tänav tagandati Läänemaa haridusosakonna juhataja kohalt ning tema asemele pandi põllumeestekogude ja asunike koonduse liige E. Soosaar, kes asus demokraatlikult meelestatud Läänemaa õpetajatega arveid õiendama. 1932. a. kevadel, V Riigikogu valimiste eel, saatis Soosaar laiali ametliku ringkirja (Läänemaa koolivalitsuse ringkirja nr. 93, 25. aprillist 1932),[225] milles keelati õpetajail käia poliitilistel kõnekoosolekutel ja seal sõna võtta. See oli õpetajate kodanikuõiguste rikkumine. Sama ringkirjaga taheti õpetajaid sundida oma ametivendi jälgima. Korraldati klaperjaht noorsotsialistide poolt levitatud kirjandusele, nõuti õpetajailt teateid nii koolis kui ka väljaspool kooli noorsoo hulgas loetavate raamatute üle. E. Soosaare nõudmistele julgesid mõned õpetajad vastata oma veendumuste kohaselt. Nende suhtes võeti kasutusele ähvardamine ja terroriseerimine, püüti neid kohalt vallandamise ja kutse äravõtmise ähvardusega sundida loobuma oma maailmavaatest. Terve rida õpetajaid kutsuti koolivalitsuse juhataja E. Soosaare juurde ja püüti neid mõjutada poliitilisest tegevusest tagasi tõmbuma. Nii teatas koolivalitsuse juhataja Paul Rummole, et ei soovita temal poliitiliselt esineda, ähvardades kutse äravõtmisega. Õpetaja Joh. Palmile soovitas ta loobuda koolijuhataja kohast. Kui Palm seda soovitust ei täitnud, püüdsid kohalikud kogude-koonduse tegelased tõsta tema vastu mõnda süüdistust, et aga Palm oli korraliku õpetajana võitnud üldise lugupidamise, siis ei tulnud sellest midagi välja. Silla algkooli juhataja Jüri Uustalu suhtes toimetati kellegi anonüümse kaebuse põhjal salajasi ülekuulamisi.[226]

1932. a. suvel vallandas E. Soosaar riigivõimu vaikival nõusolekul mitukümmend õpetajat, kes nii või teisiti (kas või sugulussidemete kaudu) seisid lähedal sotsialistliku töölisliikumise tegelastele. Vallandamise ettekäändeks oli koolivõrgu ümberkorraldamine. See ümberkorraldamine ei olnud aga maavolikogus otsustatud ja osutus seega täiesti seadusevastaseks ja otsitud ettekäändeks.[227] Nii vallandati seadusevastaselt Läänemaa tagavaraõpetaja P. Rummo. Ta pöördus kaebusega Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi ning kohtu poole. Haridusministeerium mingeid samme ei astunud, Tallinna-Haapsalu rahukogu aga tühistas Läänemaa koolivalitsuse otsuse. Pärast sõjaväeteenistust asus P. Rummo 1933. aastal uuesti oma kohale, töötades Kärdlas, kuid siis koondati see koht, et temast vabaneda.[228] 1933.—1934. aastal õnnestus P. Rummol töötada Pärnumaa tagavaraõpetajana, kuna seal oli koolivalitsuse juhatajaks sotsialist A. Lusik. Märjamaa

[224] KMO, reg. 1966/28. J. Palm, Elulugu, mis kedagi ei huvita, II osa.
[225] V Riigikogu protokollid, 1. istungjärk, 1932, lk. 48.
[226] Sealsamas, lk. 50.
[227] Sealsamas, lk. 15.
[228] P. Rummolt saadud andmeil.

algkoolist vallandati P. Rummo õde Leida Rummo, Lihulas õpetaja J. Kruusmann, kes oli juba 24 aastat õpetajaks olnud ja teeninud üldise lugupidamise[229] jne. Hiljem nad paigutati ümber.

Läänemaa koolinõunik M. Univer oma seletuskirjas Haridus- ja Sotsiaalministeeriumile 1934. a. kevadel noorsotsialistliku õpetaja Ed. Gildemanni kohta märkis, et Läänemaal on noorsotsialistlikke õpetajaid kaunis rohkesti. Kõiki neid koolitöölt eemaldada ei olevat võimalik ega tarvilik, olevat aga tarvis neid eemaldada rakukeste juurest, viia nad üle «tervemasse õhkkonda». Seda eesmärki pididki teenima õpetajate ümberpaigutamised. Velise algkooli õpetaja Ed. Gildemanni soovitas koolinõunik üle viia Veltsa algkooli: «Kes aja jooksul ei parane, peab muidugi valima omale teise elukutse,»[230] tähendati seletuskirjas.

Suured raskused olid töökoha leidmisel praegusel teenelisel õpetajal August Kärstnal, kes Haapsalu seminaris õppides oli kuulunud noorsotsialistide hulka ja varem õppinud Võru seminaris. Vallavolikogud võtsid hulga tahtjate seast usaldusväärsemaid — «parematest» perekondadest, soovitustega. Pärast suvist töötamist Keilas, Eesti Lastekaitse Ühingu suvekoloonias, süüdistati A. Kärstnat kodanliku ajakirjanduse veergudel, et ta on lapsed punaste lipukestega alevi vahele viinud, ei luba läbi käia skautidega, piilub ida poole jne. See muutis õpetajakoha leidmise veelgi raskemaks. Lõpuks vedas A. Kärstnal Hummulis, kuna vallavanem avastas alles pärast valimisi, kellega tal on tegemist.[231]

Noorsotsialiste tuli õpetajaiks algkoolidesse peamiselt Tallinna, Haapsalu ja Rakvere, kuid ka Tartu seminarist. Need olid P. Rummo, T. Rummo, K. Korsen, M. Prääts, R. Prääts, L. Hallop, R. Ruus, F. Eisen, K. Praakli jt. Keskkoolides noorsotsialiste peale N. Andreseni ei töötanud.[232]

Majanduskriisi aastail levis intelligentsi, sealhulgas õpetajate ja õpilaste hulgas ajakiri «Ratsionalist» (1932—1933), mida andis välja ja toimetas Tartu publitsist Max Laosson. Taotledes «kultuuripoliitika ratsionaliseerimist», asus ajakiri kiriku ja ristiusu suhtes eitavale seisukohale. Kasvatuse alal taotles «Ratsionalist» usuõpetuse kõrvaldamist koolidest ja selle asendamist komblusõpetusega ning astus välja Eesti hariduspoliitika juhtimise vastu «pastorite ja võhikute» poolt. Kuigi ajakirjas avaldatud artiklid olid mõjutatud freudismist, oli ajakirja üldine suunitlus kriitiline ja progressiivne, kuna selles avaldatud artiklid paljastasid kirikut ja religioosset obskurantismi.

Võitluses usuõpetuse kahjuliku mõju vastu oli suur tähtsus loodusteadusel ja üldse kõigil koolis antavail teaduslikel teadmistel. A. Audova, kes töötas õppejõuna ülikoolis, Tartu Õpetajate Seminaris ja õhtugümnaasiumis, avaldas oma õpilaste maailma-

[229] V Riigikogu protokollid, 1. istungjärk, 1932, lk. 51.
[230] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 304, l. 153.
[231] E. Zimmer, Tee pööras pahemale. «Edasi» nr. 287, 10. dets. 1967.
[232] N. Andreseni andmeil (kiri autorile 5. XII 1965).

vaate kujunemisele suurt mõju. Loodusloo ja maateaduse õpetajate kongressil Tartus 1926. aastal rõhutas A. Audova õpilastes eksperimentaal-kriitilise mõtteviisi arendamise tähtsust. Loodusteadlase J. Piiperi ettekanne «Inimese põlvnemisest» pakkus andmeid nii õpetajate kui ka õpilaste maailmavaate arendamiseks.[233] Kongress leidis, et keskkool peaks andma ülevaate põlvnemisõpetusest, samuti peaks leiduma aega tervishoiu, bioloogia põhiseaduste ja ühiskonnaelu seaduste käsitlemiseks.[234]

Kui usuteadlane prof. J. Kõpp rahvusliku kasvatuse kongressil Tartus nõudis ristiusu ja teiste idealistlikkude maailmavaadete kaitsmist «hävitavate mõtete» eest, astusid kongressil viibivad loodusteadlased dr. A. Audova, prof. J. Sarv jt. välja materialistliku maailmavaate kaitseks.[235]

Loodusteadlaste hulka kuulusid ka tuntud demokraatlikud-ateistlikud õpetajad Joh. Käis ja Aleksei Janson. Loodusteaduse õpetamisel võeti järjest enam tarvitusele J. Käisi metoodilised seisukohad. Haridusministeeriumi 1927/28. a. aruandes haridustöö seisukorra kohta märgiti, et suuremas osas koolides tugineb selle aine õpetamine töökooli põhimõtetele, kaunis laialdaselt kasutatakse juba laboratoorset õppeviisi ja korraldatakse ekskursioone loodusesse.[236] 1928/29. a. aruandes rõhutati loodusõpetuse alal «rohkem kui eelmistel aastatel püüdu rajada õpetust otsestele vaatlustele».[237]

Tallinna 16. keskkooli õpetaja O. Wester andis 1948. a. ankeedis oma kutselisele ettevalmistusele loodusloo alal järgmise hinnangu: «Omandasin kutselise ettevalmistuse Tallinna Linna Poeglaste Humanitaargümnaasiumis loodusloo õpetaja V. Peeti all, kes oli üks kuulsamaid loodusloo alal ja loodusteaduste õpikute koostaja. Hiljem õppisin Tallinna Linna Pedagoogilises Muuseumis zooloogia, botaanika ja mikroskoobi preparaatide praktilistel töödel kaks aastat. Olin väga rahul sellise ettevalmistusega, sest meid õpetasid sel ajal kuulsamad loodusteaduse õpetajad nagu V. Peet, kelle sakslased mõrvasid, sm. Poska, sm. Paaver ja sm. Tomingas. Kõik nimetatud õpetajad olid ka head pedagoogid.»[238]

Tallinnas aitas loodusteaduse õpetamist organiseerida Pedagoogiline Muuseum, mille direktoriks oli Aleksei Janson. 1931. a. kevadel hakkas muuseum korraldama õpilastele loodusloolisi ekskursioone ja korjatud materjalide korraldamise, süstematiseerimise ja prepareerimise töid.[239] Muuseum püüdis vastu tulla õpilaste teaduslikele huvidele. Loodusloõpetajate kaasabil valiti

---

[233] «Kasvatus» 1926, nr. 4, lk. 109.
[234] «Kasvatus» 1926, nr. 8, lk. 230.
[235] «Päevaleht» nr. 4, 5. jaan. 1927.
[236] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 136, l. 177—178.
[237] Sealsamas, nim. 5, s.-ü. 521, l. 184.
[238] Ankeedivastus nr. 189 (Tallinna kaust).
[239] TLA, f. 1139, nim. 1, s.-ü. 12, l. 116.

Tallinna keskkoolidest teaduslike huvidega õpilasi, kokku üle 90 õpilase ja moodustati neist grupid zooloogia, botaanika, tervishoiu, mikroskoopia ja keemia alal. Need grupid töötasid õpetajate juhtimisel Pedagoogilise Muuseumi kabinettides ja laboratooriumides.[240] 1933. aastaks arenes sellest üritusest Tallinna Keskkoolide Õpilaste Loodusearmastajate Ühing, mille eesmärgina fikseeriti õpilastes sügavama, laiema ja elavama huvi äratamist looduse vastu, looduse uurimise ja kaitse edendamist. Ühingu hooldajaks sai õpetaja J. Kents.[241]

Maateaduse ja loodusloo õpetamise huvides pani Pedagoogiline Muuseum 1931. aastal aluse kitsasfilmi kasutamisele klassis. Selleks muretseti väike filmiaparaat ja esialgu 10 kitsasfilmi.[242]

On tähelepanuväärne, et muuseum püüdis hoolitseda teiste maade ja rahvaste elu tõetruu tutvustamise eest. Näiteks soovis muuseumi direktor A. Janson 1933. aastal Eesti asekonsulilt New-Yorgis kirjandust Ühendriikide neegrite elu-olu kohta: «Meie käsutuses olevast ingliskeelsest kirjandusest võib näha ainult iroonilist suhtumist nendesse. Ometi teame aga, et neil on ka kultuuriline töö: on oma koolid, ülikoolid, oma pastorid, õpetajad, advokaadid jne. Kas oleks võimalik Teie kaudu meile muretseda sarnast kirjandust, kus peegelduks neegrite sisemine, kultuuriline elu, võimalikul juhul ka piltides, milliseid võiks demonstreerida koolides ja loengutel.» Asekonsul täitis selle soovi.[243]

Progressiivseid vaateid võis sisendada õpilastesse teistegi ainete õpetamisel. Nii kirjutab Erika Siilivask, kes omandas kutselise ettevalmistuse kunstikoolis «Pallas» aastail 1923—1930, oma vastuses 1948. a. ankeedile: «Joonistamise metoodikat õpetas tuntud pedagoog, kunstnik Jaan Vahtra, kes tegi seda väga eluliselt ja huvitavalt. Kunstnik Vahtra oli ka keskkoolis minu õpetaja. Tema progressiivne mõju on olnud suur minu vaadete arenemisel.»[244]

Kuigi ajalugu (esijoones Eesti ajalugu) oli üheks peamiseks aineks, mille õpetamisel kodanlus nõudis kodanliku natsionalismi õhutamist, leidus sellegi aine alal ajaloolise materialismi vaimus õpetajaid. Nii võib nimetada materialistlikeks prof. P. Tarveli, kes õpetas ajalugu Tartu Õpetajate Seminaris ja luges ülikoolis, samuti Tallinna Õpetajate Seminari ajalooõpetaja M. Välbe ainekäsitlust.[245]

Rudolf Sirge märgib oma mälestustes, et õppides Tartu Õhtugümnaasiumis tutvus ta 1927/28. aastal ajaloolise materialismi ja sotsioloogiaga ning luges õpetaja J. Madissoni näpunäiteil «Kommunistlikku manifesti», millest tegi isegi referaadi. Selle

---

240 TLA, f. 1139, nim. 1, s.-ü. 13, l. 82—83.
241 Sealsamas, s.-ü. 14, l. 39, 48.
242 Sealsamas, s.-ü. 12, l. 116.
243 TLA, f. 1139, nim. 1, s.-ü. 14, l. 23, 42.
244 Ankeedivastus nr. 93 (Tartu kaust).
245 Tallinna Õpetajate Seminari endise õpilase P. Rummo andmetel.

innustusel võttis R. Sirge mõnede klassikaaslastega kindlaks nõuks tutvuda võimalikult kõigega, mis Nõukogudemaalt Eestisse ulatus, eeskätt muidugi ilukirjandusega.[246]

Eesti rahva võitlust oma rõhujate vastu (näiteks Jüriöö ülestõus) oskasid paljudki ajalooõpetajad sütitavalt esitada, mis samuti aitas kaasa noorsoo kasvatamiseks demokraatlikus vaimus.

Demokraatlike vaadete levitamiseks koolis pakkus rohkesti võimalusi eesti kirjandus (Vilde, Suits, Tuglas jt.), samuti väliskirjandus (Rolland, Barbusse jt.). N. Andresen, kes õpetas eesti keelt ja kirjandust mitmes Tallinna gümnaasiumis (Vestholmi, Gustav Adolfi ja Kaarli gümnaasiumis, hiljem Prantsuse Lütseumis), äratas oma sotsiaalpoliitilise ainekäsitlusega isegi poliitilise politsei tähelepanu. 1926. aastal kutsuti tema õpilasi Gustav Adolfi gümnaasiumi IV klassist (10. õppeaasta) oma õpetaja kohta seletusi andma. Neile esitatud küsimuste järgi võis otsustada, et «taheti jõuda selgusele, kas mainitud õpetaja oma kursuses on käsitlenud sotsialismi ning kas ta ajaloolisi ja kirjanduslikke sündmusi on kõrvutanud kaasaegse Eesti vabariigi sündmustega».[247] Taheti teada, milliseid näiteid on ta tarvitanud Zola «Söekaevurite» ning Vilde «Mahtra sõja» puhul.[248] Ülekuulamisprotokollis märgiti, et nagu näha, N. Andresen «maksvat korda väga ei poolda».[249] Repressioone siiski ei järgnenud.

Õpilaste ideaalide kujunemisele avaldas sügavat mõju just eesti demokraatlik kirjandus. 1925. a. sügisel viis E. Murdmaa oma algkooli neljas lõppklassis (kahes VI poiste- ja kahes VI tüdrukute klassis) läbi ankeedi, mille sihiks oli selgitada mõnda joont algkooli lõpetajate ideaalide maailmast. Ankeedist võttis osa 128 õpilast, kes pidid kirjalikult vastama järgmistele küsimustele: 1) Missugused 2—3 juturaamatut, mida olete lugenud koolis või väljaspool kooli, on teile kõige rohkem meeldinud? 2) Missugused jutukangelased neist raamatuist on teile kõige rohkem meeldinud? 3) Missuguseid omadusi teie neis kangelasis kõige rohkem hindate?

Vastuste põhjal tuli ülekaalukalt esikohale E. Bornhöhe «Tasuja» (78 häält 128-st), talle järgnesid A. Saali «Aita» ja «Vambola», E. Vilde «Mahtra sõda» ja teised Eesti vanema põlve demokraatlike kirjanike teosed. Väliskirjanduse osa oli tühine, näiteks sai «Tarzan» ainult 3 häält. Meeldivamad kangelased olid vastavalt teoste meeldivusele Jaanus, Aita, Vambola, Päärn jt. Hinnatavamaiks omadusteks neis kangelastes peeti vahvust, julgust, mehisust (139 häält), ka isamaa-armastust, püüet rah-

---

[246] Rudolf Sirge, Enne neljakümnendat aastat, «Looming», 1967, nr. 11.
[247] «Ühendus» nr. 44, 16. juunil 1926.
[248] N. Andreseni kirjast autorile 5. XII 1965.
[249] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 359, l. 44.

vast orjaikkest vabastada, vabadustungi, viha rahva vaenlaste vastu (49 häält).[250]

E. Bornhöhe «Tasuja» oli tõesti teos, mis avaldas algkoolieealiste noorte mõttemaailmale otse erakordset mõju. Selle teose ideelisel mõjutusel (muidugi ka kogu eesti demokraatliku kirjanduse mõjutusel) kasvasid üles mitmed põlvkonnad. Keskkoolis omandas suurema tähtsuse juba demokraatlik väliskirjandus.

Õpetajad püüdsid jõudumööda võidelda alaväärtusliku kirjanduse levitamise ja mõju vastu. Õpetajate Liidu poolt 1925. a. suvel korraldatud II kasvatusteaduslikul nädalal selgitas E. Murdmaa kuulajaile kõmu- ja sopakirjanduse hävitavat mõju. Võeti ühel häälel vastu resolutsioon: «Osavõtjad teisest kasvatusteaduslikust nädalast (üle 300 õpetaja) leiavad üksmeelselt, et suur hulk meie ajalehti ja ajakirju on sihilikult andunud kõmuvõtetele, täites väga suure osa ruumist elueitavate nähtuste kirjeldamisega niisugusel kujul, mis just kaasa aitab nende nähtuste kasvamisele...»[251]

Vastukaaluks ajaviitekirjandusele hakkas Õpetajate Liit 1925. a. lõpust alates välja andma noorsooajakirja «Noorusmaa», mis oli määratud murdeealisele noorsoole väärtusliku kirjanduse pakkumiseks. «Noorusmaa» veergudel avaldati Ch. Dickensi, Eino Leino, Jüri Parijõe, Fr. Tuglase, J. Rainise, Mark Twaini, Lev Tolstoi jt. teoseid. Ühtlasi avaldas ajakiri tuntud kirjanike ja kunstnike elulugusid ning populaarteaduslikke kirjutisi paljudelt aladelt. Toimetajaiks olid J. Käis, M. Laarman, E. Murdmaa ja R. Reiman. «Noorusmaa» sai 1926. aastal toetust kultuurkapitali summadest 900 000 marka ja 1927. a. I poolel 300 000 marka. 1927. a. II poolest aga otsustas valitsus täiesti ootamatult ja varem antud lubaduste vastaselt «Noorusmaa» toetamise lõpetada, jättes Õpetajate Liidu majanduslikult raskesse seisukorda. Ajakirja likvideerimist suudeti esialgu ära hoida sel teel, et mõned õpetajad ja seltskonnategelased «Noorusmaa» puudujäägi kinni maksid.[252] Alates 1929. aastast otsustas Liidu juhatus «Noorusmaa» väljaandmise majanduslike raskuste tõttu lõpetada.[253] Siiski õnnestus E. Murdmaal kuni 1933. aastani välja anda 7 «Noorusmaa» almanahhi.

Üldse pidas Õpetajate Liit oma ülesandeks väärtusliku noorsookirjanduse soetamist. Eesti Õpetajate Liidu kirjastusel ilmus tema tegevuse vältel peale mainitud «Noorusmaa» 34 noortele määratud raamatut, neist 14 algupärandit ja 20 tõlget. Teoste valimisel peeti silmas, et need tööd arendaksid noorsoos rahvaste vastastikuse mõistmise, koostöö ja rahu aateid.[254]

---

[250] E. Martinson, Algkooli lõppklasside õpilaste ideaalidest, «Kasvatus» 1925, nr. 12, lk. 356—358.

[251] «Kasvatus» 1925, nr. 9, lk. 258.

[252] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 538, l. 5.

[253] Sealsamas, nim. 4, s.-ü. 1153, l. 17.

[254] E. Murdmaa, Mälestusi ja mõtteid, lk. 259—260.

Palju vaidlusi ja arvamuste kokkupõrkeid põhjustas võõrkeelte õpetamise küsimus. Osa koolitegelasi pidas kahe võõrkeele õpetamist algkoolis üleliigseks, sest suurel hulgal algkooli lõpetajail oli emakeele õigekiri ja matemaatika alged puudulikult omandatud.[255] 1926. aastal kaotas haridusminister J. Lattik algkoolist teise võõrkeele. 1928. aastal kehtestatud uute algkooli õppekavade järgi algas võõrkeele õpetamine 5. õppeaastast (varem 3. õppeaastast). Teisest küljest valitses rahulolematus võõrkeelte õpetamise taseme suhtes keskkoolis, mis ei rahuldanud ülikooli nõudeid. Keskkooli astujate huvides oli õppida rohkem võõrkeeli juba algkoolis, keskkooli astumine osutus võimalikuks aga ainult umbes 25 protsendil algkoolilõpetanuist. Reaktsioonilised koolipoliitikud (N. Kann jt.) leidsid, et ülejäänuil ei olevat võõrkeelt üldse tarvis ja põhjendasid sellega oma ühtluskooli süsteemi lõhkumise taotlust.

Esimeseks võõrkeeleks jäi käsiteldaval perioodil endiselt saksa keel, kuigi Haridusministeerium soovitas 1928. aastal tõsta inglise keele tundide arvu keskkoolides saksa keele tundide arvel. Ühtlasi lubas ministeerium asetada inglise keele keskkoolides, kas üksikult või kogu omavalitsuse piirkonnas, esimese võõrkeele kohale. Samuti lubati algkoolis saksa keel asendada inglise keelega.[256]

Vähemusrahvuste koolides oli õppekeeleks vastava rahvuse keel. 1931/32. õppeaastal töötas saksa õppekeelega keskkoole 14, vene õppekeelega 7, juudi 2, rootsi 1 ja läti 1.[257] Sakslaste ja juutide kui valitseva klassi hulka kuuluvate jõukate vähemusrahvuste koolid allusid nende kultuuromavalitsustele, kellel oli oma liikmete maksustamise õigus. Vene vähemusrahvus, kuigi arvuliselt kodanlikus Eestis kõige suurem, kuulus oma sotsiaalselt koostiselt põhiliselt töörahva hulka ega omanud kultuuromavalitsust. Haridusministeeriumi juures töötasid vene ja rootsi rahvussekretärid. On huvitav märkida, et kuni 1927. aastani oli vene rahvussekretäriks üks Eesti juhtivaid progressiivseid koolitegelasi Aleksei Janson.

Haridusministeeriumi andmeil oli 1931/32. õppeaastal tegelik olukord keelte õpetamise alal järgmine: kesk- ja kutsekoolides õpetati eesti keelt kokku 1850 tundi nädalas, saksa keelt 1850 tundi, inglise keelt 1150 tundi, vene keelt 550 tundi ja ladina keelt 320 tundi.

Vene keele tundide arvust läks emakeelena vene koolide arvele 155 tundi ja võõrkeelena saksa koolide arvele 125 tundi. Kõigis eesti koolides õpetati vene keelt kokku ainult 270 nädalatundi, peamiselt kommertsgümnaasiumides ja kaubanduskoolides, kuigi lastevanemate ringkondades huvi selle keele vastu oli suur.[258]

---

[255] «Kasvatus» 1926, nr. 1, lk. 1.
[256] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 430, l. 45.
[257] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 229, l. 94—95.
[258] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 194, l. 299.

Lastevanemad taotlesid pidevalt vene keele õpetamist. 1926. aastal vastas Haridusministeerium eitavalt Petseri maakonna Vilo valla ja Viru maakonna Naroova valla taotlusele õpetada saksa keele asemel algkoolides vene keelt. Tartu poeglaste reaalgümnaasiumi lastevanemate komitee palve, et tähendatud gümnaasiumi tunniplaani võetaks valitava õppeainena vene keel, leidis siiski arvestamist.[259]

Vene keele õpetamise osatähtsuse suurendamist nõudsid ka I üleriiklikul võõrkeelte õpetajate kongressil 28. detsembril 1927. a. vene keele sektsiooni poolt vastuvõetud resolutsioonid.[260]

Tabava hinnangu kodanliku valitsuse poliitikale vene keele suhtes andis Eestimaa Kommunistliku Partei suunamisel ilmuv pahempoolne töölisajaleht «Uus Edasi»: «Kes vähegi teravamalt jälginud meie tagurlaste hariduspoliitikat, peab tunnistama üht — igal võimalusel ignoreeritakse, õigem otse vihatakse vene keelt ja kirjandust, kuna ometigi suure vene rahva naabrid olles peaksime mõistma ja õppima vene keelt. Kui tulevikus majanduslik side Nõukogude Liiduga läheb elavamaks, siis juba praktilisest seisukohast... peame enam tähelepanu pöörama vene keelele... Millega seletada imelikku nähtust, et meil tänapäevani ei ole tõlgitud ühtegi tähelepanuväärset vene ilukirjanduslikku teost... Mida sellega tahab saavutada šovinistlik kodanlus, on selge — vene keele ja kirjanduse tundmine äratab laiemates rahvakihtides veel enam sümpaatiat meie idanaabri töörahva vastu...»[261]

Majanduskriisi saabumisega tugevnes töörahva nõue, et koolides õpetataks vene keelt. Tartu algkoolides toimus selles küsimuses 1930. aastal rida tormilisi lastevanemate koosolekuid. Võeti vastu vene keele õpetamist nõudvaid resolutsioone ja esitati Tartu linnavalitsusele mitu vastavasisulist märgukirja.[262] Põhjendusena toodi ette, et vene keel kuulub «kolme kohaliku keele» hulka (töö otsimisel tuli ju alati kokku põrgata «kolme kohaliku keele», s. t. eesti, saksa ja vene keele oskuse nõudmisega, eriti kaubanduse alal). Vene keele õppimise tarvidust motiveeriti veel sellega, et Venemaa on naaber ja loomulik tagamaa. «Lastevanemad lootsid, et kui ükskord piir lahti läheb, siis oleks võimalik laial Venemaal leida teenistust.»[263] Nii sundis kodanlikus Eestis valitsev tööpuudus, eriti majanduskriisi aastail, mõtlema töörahva hulka kuuluvaid lastevanemaid majandusliku seose vajadusest Venemaaga ja ühtlasi vene keele õppimisest.

Järjekindlalt kaitsesid vene keele õpetamise vajadust töörahva huvides EKP ja revolutsioonilise töölisliikumisega ühendust otsivad haritlased. Kodanlik-demokraatliku maailmavaatega

---

[259] ENSV ORRKA f. 1108, nim. 5, s.-ü. 410, l. 23—24.
[260] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 130, l. 279.
[261] «Uus Edasi» nr. 7, 9. märts 1929.
[262] «Päevaleht» nr. 270, 4. okt. 1930.
[263] «Postimees» nr. 275, 10. okt. 1930.

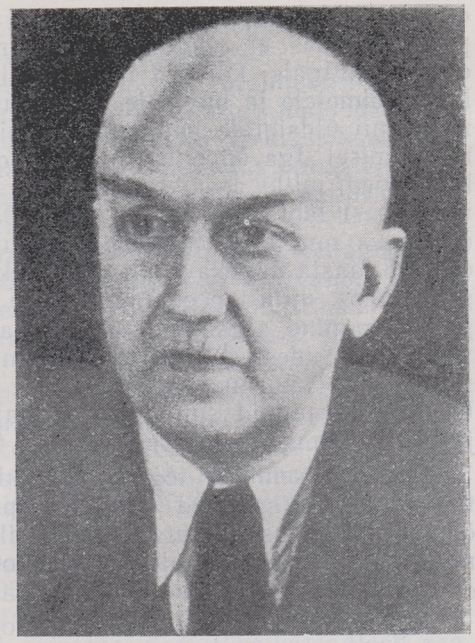

Johannes Käis

intelligents pooldas keelte küsimuses nn. pluralistlikku suunda, suuremat valikuvõimalust võõrkeelte õppimise osas, soovitades prantsuse, inglise, vene ja saksa võõrkeelega keskkoole.[264]

Ühenduses hitlerismi võimuletulekuga Saksamaal tugevnes kodanlik-demokraatliku intelligentsi hulgas opositsioon saksa keele vastu. Juhiti tähelepanu Saksa mõju ohtlikkusele, sest kogu Saksamaal ilmuv trükisõna allus fašistlikule ideoloogiale, kandis haakristi pitserit.

Metoodilisi uuendusi. Õppetöö metoodikat algkoolis aitasid õpetajail uuendada esijoones J. Käisi metoodika-alased teosed. Võru seminari direktorina asus J. Käis toimetama Võru seminari aastaraamatut «Teel töökoolile», mida ilmus aastail 1924—1930 kokku 6 osa. Need aastaraamatud sisaldasid suundanäitavaid kirjutusi peaaegu kõigist algkooli õppeplaani kuuluvaist aineist.

1928. aastal kehtestati uued, J. Käisi poolt koostatud algkooli õppeprogrammid. 1921. aasta õppeprogrammid olid materjaliga liiga üle kuhjatud, kuna arvati, et emakeelses koolis õpilased jõuavad omandada oskusi ja teadmisi märksa suuremal määral kui varem võõrkeelses koolis. Selgus aga, et õpilaste võimetel on

---

[264] «Looming» 1934, nr. 1, lk. 106—107.

omad piirid ja õppeprogramme tuli kärpida.[265] 1928. aasta õppeprogrammides ei olnud niipalju rõhku pandud teadmiste ja oskuste hulgale, kuivõrd nende elulähedusele, nende vastavusele laste võimetele ja huvidele. Oli rõhutatud kontsentratsiooni põhimõtet nii üldsihtide käsitlemisel kui ka üksikute õppeainete sisu määramisel. Iga õppeaine puhul olid märgitud temaga sugulaslikud ained, millega sai antud ainet siduda. Algklassides soovitati üldõpetust läbi viia. Hiljem (kui 1934. aastal kerkisid esile selle õppekava muutmise taotlused) rõhutas koolinõunik Chr. Brüller, et 1928. aasta õppekava on «korralik, asjalik ja ühtlane pedagoogiline teos, milles peegelduvad ühe inimese (ta autori) veended ja arusaamine algkooli õppe- ja kasvatustöö sihtidest ja nende taotlemisviisidest. Juhuslikud parandused võiksid vaid rikkuda selle teose suurimat väärtust — ta pedagoogilist ühtlust».[266] Uued programmid sundisid õpetajaid õppematerjali üle rohkem järele mõtlema ja oma metoodilist taset tõstma.

Kui Võru seminari tegevus kodanliku valitsuse poolt 1930. aastal lõpetati, otsustasid seminari õppejõud ja seminarist tulnud õpetajad tegevust jätkata pedagoogilise ühinguna «Võru seminar», mille eesmärgiks oli uute õppemeetodite tutvustamine. Anti välja oma ajakirja «Teated» ja metoodika käsiraamatuid.

Algkoolide klassikomplektide koondamise tagajärjel valitsuse poolt 1930. aastal muutus harilikuks nähtuseks, et maal tuli õpetajal töötada 3., 4. ja isegi 6. õppeaasta klassidega üheskoos. Meetodi uuendamise tarvidus oli kisendav.[267] Väljapääsu aitas leida nn. individuaalne tööviis kirjalike tööjuhendite näol.

Eesti Õpetajate Liidu pedagoogiline toimkond asus ette valmistama metoodilist käsiraamatut liitklassidele. Teose peatoimetajaks valiti J. Käis (kes oli sel ajal Paldiski gümnaasiumi direktor) kui «osav ja kogenud metoodik».[268] 1931. aastal ilmuski «Uusi teid algõpetuses», millest kujunes 11-köiteline raamatusari. See sari oli metoodiliseks käsiraamatuks kõigil algkooli astmetel antava õpetuse jaoks, alates üldõpetusega ja lõpetades eriainete metoodikaga. Õpilase iseseisev ja omaalgatuslik tööviis kõigis aineis oli täpselt seletatud.[269]

Uurides Saksa, Austria, Inglismaa, Nõukogude Liidu ja teiste maade pedagoogikauuenduslikke liikumisi, töötas J. Käis need kriitiliselt läbi ega võtnud kõike jäägitult üle. Koolidele soovitati kasutusele võtta ainult neid meetodeid ja põhimõtteid, mis osutusid Eesti tingimustes sobivaiks. Seetõttu toimus Eesti alg-

---

[265] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 62, l. 35.

[266] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 62, l. 442.

[267] J. Uustalu, Kooliuuendus ja Eesti ühiskondlik areng, «Kooliuuenduslane» 1936, nr. 5/6, lk. 59.

[268] «Õpetajate Leht» nr. 8, 20. veebr. 1931.

[269] «Õpetajate Leht» nr. 42, 18. okt. 1935.

kooli metoodiline uuendamine ja areng pikkamööda, ilma järskudesse äärmustesse kalduvate eksperimentideta.

J. Käisi kaheldamatuks teeneks oma aja tingimustes oli algõpetuse (lugema, kirjutama, arvutama õpetamise) metoodika väljatöötamine, samuti loodusõpetuse metoodika (6-klassilisele algkoolile) väljatöötamine. Ta analüüsis ja põhjendas õpilaste aktiivsuse, nende iseseisva töö põhimõtteid ning nõudis õpilaste individuaalsete võimete ja kalduvuste arvestamist.

Mõistagi polnud J. Käisi vaated kodanliku Eesti pedagoogikas jäägitult valitsevad, kuid ta lõi oma koolkonna ja avaldas lõpuks mõju kogu koolitegevusele Eestis. Nn. kooliuuenduslikku suunda pooldasid kõik juhtivad demokraatlikud koolitegelased ja õpetajad, nagu E. Murdmaa, A. Janson, J. Grünthal, R. Reiman, J. Uustalu jt. Kooliuuendusliku suuna üheks väljapaistvamaks esindajaks oli ka B. Rea, kes arendas õpilaste iseseisva töö viise ja individuaalse töö metoodikat. Ta lähtus (nagu osalt ka J. Käis) Eesti kooli praktilistest vajadustest, liitklasside rohkusest, milledes õpetamiseks tuli paratamatult välja töötada vastav metoodika õpilaste iseseisvaks õppimiseks klassis.

Eesti Õpetajate Liidu juhatus ja ajakiri «Kasvatus» toetasid kooliuuenduslikku suunda. 1930. aastal korraldati Tallinnas esimene suur kooliuuenduse nädal ja vastav näitus. On huvitav, et sellele nädalale oli kutsutud esinema pedagoogikateadlasi peaaegu kogu maailmast: Riiast, Viinist, Stettinist, Kuopiost, Londonist, New Yorgist, Võrust jm.[270] 1930. a. kooliuuenduslik nädal ja näitus viisid nn. individuaalse tööviisi mõtte parajal ajal õpetajaskonda.[271]

J. Käis kutsuti 1931. aastal Eesti Õpetajate Liidu teenistusse teadusliku sekretärina. Seal organiseeris ta spetsiaalse kooliuuenduslaste rühma.

Õpetajad püüdsid visalt oma teadmisi täiendada mitmesugustel kursustel ja õpetajate päevadel. Vahetati elavalt mõtteid, kuidas kirjatehnikat õpetama hakata, missuguseid vihikuid selleks kasutada. Pöörati tähelepanu töövihikute väljatöötamisele. Toimusid suured kursused õppevahendite valmistamiseks.

Et Eesti demokraatlikud koolitegelased olid kursis ka Nõukogude Liidu pedagoogikaga, seda tõendavad «Kasvatuse» veergudel avaldatud artiklid. 1930. aastal viibis esperantistina Nõukogude Liidus õpetaja Uip Leete, kes püüdis ühtlasi tutvuda nõukogude kasvatustööga. Ta andis «Kasvatuse» lugejaile edasi oma vestluse «Nõukogude Vene tuntuima pedagoogi prof. S. P. Pinkevitšiga», teatades, et nõukogude pedagoogika on materialistlik ja dialektiline ning tema sihiks on veenda proletariaadi diktatuuri õigsuses ja paratamatuses, õhutada võitlusele tema vaenlaste

---

[270] «Kasvatus», 1930, nr 10, lk. 459.

[271] J. Uustalu, Kooliuuendus ja Eesti ühiskondlik areng, «Kooliuuenduslane», 1936, nr. 5/6, lk. 59.

vastu ja uue ühiskonna ülesehitamisele. «Võib olla kõige suurem pessimist Nõukogude Venemaal katsetatava kommunismi suhtes,» kirjutas U. Leete, «ent ühel alal peab siiski nende tööd hindama — nende hiiglasuurt tööd kultuurilisel põllul. (...) Hariduslik tase Nõukogude Liidus tõuseb ja tõuseb, justkui spontaanselt.»[272] 1931. aastal ilmus «Kasvatuse» veergudel juba mitmeid Nõukogude Liidu haridussüsteemi ja koolielu tutvustavaid artikleid.

Tallinna Pedagoogiline Muuseum hakkas Aleksei Jansoni juhtimisel ilmutama varakult huvi nõukogude pedagoogika vastu. Muuseumile telliti nõukogude pedagoogilist kirjandust.[273] 1930. a. septembris korraldati Tallinnas Kunsti Sihtkapitali Valitsuse ruumides nõukogude lasteraamatute ja nende illustratsioonide originaalide näitus, mida demokraatliku intelligentsi esindajad kõrgelt hindasid. «Umbes 80 väljapandud raamatut ja sadakond originaalillustratsiooni andsid ootamatult üllatava pildi sest, kui kaunis ja haarav võib olla süstemaatilise ja pideva töö kaudu loodud kunstiline lasteraamat,»[274] kirjutas M. Laarman. Näituse korraldaja, Gosizdati lastekirjanduse osakonna juhataja dr. J. P. Meksin andis vestlusõhtul Pedagoogilises Muuseumis ja erajutuajamistel ülevaate sellest, missugustel põhimõtetel ja mis sihis arendatakse lastekirjandust Nõukogude Liidus.

Õppekirjandus algkoolidele metoodiliselt paranes, võrreldes revolutsioonieelse ajaga. Uute õppemeetodite kasutuselevõtmine, eriti õpilaste iseseisev töö, mõjutas ka algkooliõpikute koostamist. Üks viljakamaid õppekirjanduse autoreid oli Joh. Käis, kelle sulest ilmus 84 õpikut ja töövihikut algkoolile emakeele, loodusõpetuse ja matemaatika alal.

Keskkooliõpikutele oli kogu kodanliku perioodi jooksul iseloomulik metoodiline läbitöötamatus ja konservatism.[275]

Noorsoo-organisatsioonid. Eesti Koolinoorsoo Keskliidus pääses 1925. aastal mõjule «poliitilise politsei agentide, provokaatorite ja rahuaegsete sõjakohtutega küllastet järeldetsembri õhkkonnast oma inspiratsiooni ammutav kolmas generatsioon».[276] Uued juhid asusid ründama Keskliidu vilistlaskogusse kuuluvaid demokraatlikke kultuuritegelasi, mis põhjustas järjest süveneva lõhe tekkimise. 21. aprillil 1926. a. teatas EKK sekretariaat Haridusministeeriumile, et kommunistid olevat lahkunud Keskliidust V kongressi (1924. a.) järel, «kosmopoliidid» pärast VI kongressi

---

[272] Uip Leete, Nõukogude pedagoogika alus ja siht, «Kasvatus» 1930, nr. 8, lk. 403—405.

[273] TLA, f. 1139, nim. 1, s.-ü. 12, l. 99.

[274] M. Laarman, Vene lasteraamat, «Olion» 1930, nr. 10, lk. 16—19.

[275] Helga Kurm, Nõukogude Eesti üldharidusliku kooli areng, l k. Kandidaadi-dissertatsiooni käsikiri, Tartu 1954.

[276] «Noorusjõud», Eesti Noorsoo Karskusliidu Koguteos, IV, 1929, lk. 34.

(1925. a.) ja järele olevat jäänud ainult rahvuslikud noorsootegelased.[277] 1926. a. oktoobris toimunud VII kongressil vastuvõetud resolutsioonides rõhutati rahvuslikkust, isamaalise tõutervenduse vajadust jne. Asutati uus vilistlaskogu, kuhu nimeliselt kutsuti rida Keskliidu uut suunda pooldavaid seltskonnategelasi, seevastu teisi (G. Suits, Fr. Tuglas, P. Tarvel, A. Audova jne.) demonstratiivselt kõrvale jättes.[278]

Ent uus suund ei kujunenud elujõuliseks. Pärast VII kongressi lahkus noorsugu ühingute kaupa Keskliidu «sonivate resolutsioonide» — nagu neid tabavalt nimetas töölisajaleht «Uus Edasi» — alt ja jäi kas iseseisvalt oma suunas tegutsema või lõpetas tegevuse.[279] 1927. aastal jäi Keskliidu tegevus soiku ning 1929. aastaks oli temast säilinud vaid virn arhivaale. Hingusele läks ka ajakiri «Tõusmed» (1926—1927), mille väljaandmine kahe aastaga tekitas enam puudujääki kui endine «Uudismaa» kuue aastaga. Hoolimata suuna muutmisest ja «patukahetsusest» ei leidnud Koolinoorsoo Keskliit ka kodanlike võimude poolt erilist toetust, näiteks asusid Haridusministeeriumi poolt korraldatud kaks keskkoolidirektorite nõupidamist Keskliidu tarvilikkuse suhtes eitavale seisukohale.[280] Ilmselt tundis kodanlus ülemaalise koolinoorsoo enda poolt juhitava organisatsiooni vastu umbusaldust, kuna varem või hiljem võis juhtimine minna jälle pahempoolselt meelestatud noorte kätte. Uusi ülemaalisi koolinoorsoo organisatsioone ei lubanud kodanlik valitsus varjusurmas viibiva Koolinoorsoo Keskliidu asemele asutada.

Kaitseliidu juhtivad organid võtsid noorsoo ülemaalise organiseerimise enda peale, taotledes kõigi kodanlike noorsoo-organisatsioonide ühendamist. 1930. aastal kutsuti Kaitseliidu algatusel ellu «Noorte Kotkaste» organisatsioon, mis koosnes laste (8.—14. eluaastani) ja noorte (14.—20. eluaastani) organisatsioonist. Tegevussuunana märgiti «isamaalise vaimu ning isamaa heaks valmisoleku» kasvatamist.[281] See poolsõjaline noorsoo-organisatsioon pidi olema Kaitseliidu kaadrite reserviks. 1933. aastaks oli noorkotkaid üle 4500, koos juhtidega üle 5000. Tütarlaste jaoks kutsuti 1932. aastal ellu vastava vaimuga kodutütarde organisatsioon, mis pidi andma väärilisi liikmeid Naiskodukaitsele. Haridusministeerium nõudis koolivalitsustelt, koolijuhatajatelt, õpetajailt ja koolinõunikelt uue organisatsiooni abistamist, noorsoo kasvatamist selle organisatsiooni põhimäärustes nõutud vaimus.[282] Demokraatlikult meelestatud õpetajad püüdsid selle organisatsiooniga mitte tegelda, või agiteerisid noorkotkaste organisatsiooni

---

[277] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 663, l. 333.
[278] «Noorusjõud» IV, 1929, lk. 31.
[279] «Uus Edasi» nr. 23, 1. juuni 1929.
[280] «Noorusjõud» IV, 1929, lk. 32.
[281] Vt. lähemalt B. Nedzvetski, Kommunistliku lasteliikumise tekkimine ja areng Eestis. Kandidaadi-dissertatsiooni käsikiri, Tartu 1965, lk. 240—244.
[282] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 84, l. 141.

vastu, nagu tegi seda Silla algkooli juhataja Jüri Uustalu Läänemaal.

Kaitseliit kavatses endale allutada ka skautlikku liikumist, ühendada skaudiorganisatsioon noorkotkastega ühtseks militaristlikuks noorsoo-organisatsiooniks. 1929. aastal arvestati skautlikus liikumises meesnoori (skaudid, noorsepad) 3000 ja naisnoori (gaidid, naisnoorsepad) 1300.[283] Koolinoorsoo pärast arenes skautluse ja noorkotkaste organisatsiooni vahel terav võitlus. 1930. aastal peeti läbirääkimisi noorkotkaste, noorseppade ja skautide ühinemise võimaluste selgitamiseks,[284] kuid ühinemist ei toimunud. Skautluse juhtivad tegelased kartsid, et ühinemise korral tõrjub Kaitseliit nad kõrvale.

Oma tegevust jätkasid kristlike noorte meeste ja naiste ühing. Sinna kuulus ka töölisi (eriti peale 1. detsembri ülestõusu kaotust) ja töötavat noorsugu. Seda põhjustas asjaolu, et YMCA organiseeris Ameerikast saadud rahadega töötu noorsoo artelle ja mitmesuguseid maksuta kursusi elukutse omandamiseks (näiteks autojuhtide, traktoristide, masinistide, stenografistide, puuseppade, lukkseppade ning karjakasvatuse, mesilastepidamise, aianduse alaseid kursusi). Ka avas see ühing kümneid maksuta sissepääsuga spordiplatse, ujulaid, võimlemissaale, korraldas suvel ekskursioone jne. See organisatsioon tumestas noorte teadvust rahu ja ligimesearmastuse üldiste sõnakõlksudega. Tema programmis räägiti sotsiaalsete vastuolude ületamise vajadusest abstraktse armastuse abil.[285]

1926. aasta lõpul organiseeriti Lutheri kiriku juures noorte sekretariaadid, kuid need ei suutnud noorsugu massiliselt koondada. 1931. aasta kirikukonverentsil oli kogu tähelepanu koondatud noorsoo organiseerimisele, sest kirikuskäijate arv vähenes. Mitmesugused usulised sektid (baptistid, adventistid jne.) püüdsid tegutseda eriti töötava noorsoo keskel (palvemajad asusid töölisagulites).

Noorsoo kasvatamisega «rahvuskultuurilises vaimus» tegeles Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus. ÜENÜ kujunes massiorganisatsiooniks: liikmete arv kasvas 3000-lt 1925. aastal 10 000-ni 1934. aastal.[286] 1930. aastal oli ühenduse ridades 7510 inimest, neist talurahva noori 3311, käsitöölisi 1040, õpilasi 805, vabakutselisi 731, töölisi ja teenistujaid 658, äriteenijaid ja ametnikke 545, õpetajaid 247. Oma enamuses olid liikmed kahtlemata väikekodanlikest kihtidest pärit,[287] kuid oma ideoloogiaga (rahvuskultuuriliste küsimuste kõrgemale seadmine sotsiaalsetest probleemidest, rahvusliku tervikluse jutlustamine) teenis see organisatsioon kodanluse huvisid. Nii kuulutas ÜENÜ häälekandja «Eesti Noorus»

[283] «Noorusjõud» IV, 1929, lk. 69.
[284] «Päevaleht» nr. 76, 18. märts 1930.
[285] EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 549, l. 33—34.
[286] «Eesti Noorus» 1934, nr. 6, lk. 128.
[287] EKPA, f. 27, nim. 7, s.-ü. 19, l. 41.

1931. aastal: «Organiseerunud noorsoo üks suurimaid ülesandeid üldse ja eriti rasketel momentidel, nagu seda on ka käesolev aasta, on kõige vältimine, mis meid lahutab, killustab või tülli ajab ja kõige edendamine, mis meid kui eestlasi ja Eesti kodanikke seob ja ühendab.»[288] Eestimaa Kommunistlik Noorsoo Ühing tunnistas korduvalt vajadust EÜNÜ-s tegutsev töölis- ja vaesema väikekodanluse noorsugu enda poole võita,[289] et vabastada teda kodanliku ideoloogia mõjust. Peeti vajalikuks välja selgitada ÜENÜ osakondade sotsiaalset koosseisu ja otsida teid EKNÜ töö süvendamiseks eeskätt nendes osakondades, kus töörahva noorsoo erikaal on kõige suurem.[290]

Rohkesti kuulus koolinoorsugu 1923. aastal asutatud Eesti Noorsoo Karskusliidu ridadesse. 1927. aastaks ulatus liikmete arv 7500-ni. Liit püüdis «koondada kõiki karskusmeelseid, mistahes ilmavaatelise suunaga». Peeti läbirääkimisi nii skautlike, noorseplike, kristlike kui ka noorsotsialistlike rühmituste kaasatõmbamiseks karskustööle.[291] Häälekandjana ilmus «Kevadik».

1929. a. suvel korraldati Pärnus noorsoo suvepidustused, mille töökoosolekuil käsitleti ka ühiskondlikke ja kirjanduslik-kunstilisi probleeme. Seal ilmnes selgesti noorsoo küllaltki suure osa antimilitaristlik meelsus. Referendid toonitasid sõjalise õppuse otstarbetust ja selle negatiivseid külgi, kuna vaidlustel paljud õppurid teraval toonil eitasid Kaitseliidu vajadust. Suvepidustustest osavõtjad avaldasid täielikku poolehoidu N. Ruusi poolt esitatud kokkuvõttele suhtumises militarismi: «Meie, noored, ei soovi sõda, sest sõda on kuritöö. Sõda hävitab kultuuri saavutusi, ja meie, noorte kohus, on kaitsta kultuuri, mitte hävitada.»[292] Muidugi ilmnes sellises sõnastuses kodanliku patsifismi mõju, mittevahetegemine õiglaste ja ebaõiglaste sõdade vahel, kuid konkreetses rahvusvahelises olukorras oli igasugune väljaastumine sõja vastu positiivseks nähtuseks.

Et antimilitaristlikult meelestatud noored ka tegelikult püüdsid oma seisukohti ellu viia, seda tõendab näiteks skautide rühma likvideerimine õpilaste poolt Paide gümnaasiumis, koolis Kaitseliidu üksuse organiseerimise ärahoidmine ja teatavas ulatuses ka sõjalise õppuse boikoteerimine. «Sõjalise õppuse tundidest puudusid mõnikord kuni pooled õpilased, kooli lõpul korraldatud 10-päevalisest õppusest puudus esimestel aastatel valdav osa õpilasi,»[293] jutustab P. Vihalem.

Kolmekümnendail aastail oli Eesti Noorsoo Karskusliidul umbes 5000 liiget. Lisaks karskusringidele kuulusid sinna ka mit-

---

[288] «Eesti Noorus» 1931, nr. 1, lk. 8.
[289] EKPA, f. 27, nim. 7, s.-ü. 19, l. 41.
[290] «Noor Proletaarlane» nr. 4, 13. dets. 1928.
[291] ENSV RAKA, f. 2102, nim. 2, s.-ü. 1095, l. 41.
[292] «Rünnak» 1929, nr. 4, lk. 126.
[293] Paul Vihalem, Kolmekümnendate aastate koolinoored. «Saabus päev», Tallinn 1960, lk. 292.

mesugused teised koolinoorte organisatsioonid. Nagu jutustab Paul Vihalem oma mälestustes, avanes Eesti Noorsoo Karskusliidu poolt korraldatavate ürituste puhul võimalus avalikel esinemistel, eriti aga läbirääkimiste korras, sõna võtta reaktsiooniliste noorsooühingute, eriti Noorte Kotkaste, korporatsioonide ja suuremate ning mõjukamate üliõpilasseltside vastu, kuna just viimased tegelesid joomakommete viljelemisega, teha usuvastast selgitustööd, propageerida rahuaadet, kõigi rahvaste vendlust, demokraatiat ja teataval määral ka sotsialismi.

Noorsoo Karskusliidu tegevusest võttis osa terve rida koolinoori, kes püüdsid omandada marksistlikke teadmisi, näiteks A. Päss Valga gümnaasiumist, P. Vihalem Paidest, Neeme Ruus Pärnust, E. Lepik Tartu õhtugümnaasiumist, L. Illisson Tõrva gümnaasiumist, jt. 1931. aastal valiti ENK juhatuse esimeheks Paul Vihalem. Peasekretärina teotses E. Treu-Laugaste, instruktorina endine ja hilisem esimees F. Olup.

Kuna kodanlik ajakirjandus alustas ENK juhatuse vastast kampaaniat, süüdistades teda koolides punaste rakkude organiseerimises ja propaganda tegemises sotsialismi kasuks, tuli 1931. a. lõpuks Tartusse kokku ENK asemikekogu koosolek, millest võttis osa umbes 300 koolinoort, kõigi liikmeks olevate õpilasühingute esindajad. Koosolekul algas mitu päeva kestev tormiline võitlus kahe leeri vahel. Reaktsiooni esindas nn. «noorsooliikumist tervendav rühm», millega lõid kaasa kohalikud kodanlikud kooli- ja rahvaerakonna tegelased jt. Koosolek lõppes demokraatliku suuna täieliku võiduga: juhatusele usaldust avaldav resolutsiooniprojekt ei saanud ühtegi häält vastu ja uue juhatuse valimisel kukkusid kõik reaktsionääride kandidaadid läbi.[294] Asemikekogu koosolekul toimunud võitlusest natsionalistlike «tervendajate» vastu võttis aktiivselt osa terve rida noori, kes järgnevatel aastatel hakkasid võitlema Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel, näiteks E. Lepik, L. Illisson, A. Uibo, V. Soo jt.

H. Treffneri gümnaasiumi õpilane Arkaadi Uibo, kes marksistliku ideoloogia levitamise pärast koolist välja heideti, valiti 1932. a. lõpul Noorsoo Karskusliidu juhatuse liikmeks. ENK edaspidisest tegevusest tuleb välja tõsta esperantotoimkonda, mida 1932/33. õppeaastal juhtisid L. Illisson ja I. Kruus, järgmisel aastal A. Uibo.

Et Eesti Noorsoo Karskusliidu tegevuse raamides avaldus ühe osa noorsoo pahempoolne meelsus, sellest muidugi ei järeldu, nagu oleks mainitud liidu juhtkond igal ajal ja igas küsimuses olnud progressiivne. Seletuses Haridusministeeriumile jaanuaris 1932 kirjutas F. Olup, et juhtkond olevat püüdnud «kõiges oma tegevuses olla erapooletu ja salliv kõigi maailmavaateliste seisukohtade suhtes».[295]

---

[294] Paul Vihalem, Kolmekümnendate aastate koolinoored. «Saabus päev», lk. 295.

[295] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 1473, l. 3.

Küllaltki suur mõju koolinoorsoole oli Eesti Noorsotsialistlikul Liidul (1926—1934).[296] ENL oli asutatud Eesti Sotsialistliku Töölispartei noortesektsioonina, kuhu võisid kuuluda noored 14.—25. eluaastani. Tema põhiülesanne oli noorte kasvatamine vastavalt ESTP programmile. 1929. aastal hakkas Noorsotsialistlikku Liitu juhtima kultuuritegelane ja keskkooliõpetaja Nigol Andresen, kelle vaadete arenemisele avaldasid mõju austromarksistid ja Prantsusmaa pahempoolsed sotsialistid. Noorsotsialistide hulka astusid paljud noored haritlased, nende hulgas õpetajad ja õpilased, kes püüdlesid marksismi poole, kuid ei suutnud leida kontakti sügaval põranda all võitleva kommunistliku partei ja kommunistliku noorsooühinguga. Kuna noorsotsialistlike ühingute asutamine koolides oli kodanlike võimude poolt keelatud, töötasid vastavad ringid illegaalselt. Noorsotsialistide nn. initsiatiivrühmad tegutsesid reas linnades koolidevahelistena, näit. Tallinnas, Tartus, Rakveres, Haapsalus, Pärnus, Tõrvas, Paides jm.

Olukorras, kus marksismi põhitõed olid noorsoo hulgas üldiselt vähe tuntud, oli noorsotsialistide tegevusel huvi äratajana marksistlike ideede vastu teatav tähtsus, kuivõrd nende poolt jagatavad teadmised polnud moonutatud oportunistlikest vaadetest. Oluline oli ka ülddemokraatlike, ateistlike ja antimilitaristlike seisukohtade propageerimine noorsotsialistide poolt. «Tuletame meelde keskkooliõpilasile, et uueaegne sõda ei ole kuidagi «isamaa kaitsmine», vaid sõdu organiseerib suurkapital, et lüüa profiiti rahulikkude ja töötavate rahvaste tapmisest. Kui väikeriikides militariseeritakse rahvahulkade meelsust, siis sellest võib tulla kasu ainult suurriikide kapitalile,»[297] kirjutas noorsotsialistide «Rünnak» ühe aasta möödumisel sõjalise õpetuse kehtestamisest keskkoolides.

1930-ndate aastate algul, kui majanduskriisi ja fašismi pealetungi raskeis tingimustes vastuolu sotside partei liidrite sõnade ja tegude vahel muutus eriti ilmseks, hakkasid paljud partei lihtliikmed neisse kriitiliselt suhtuma. Veelgi teravamalt kui sotside parteis endas ilmnes pahempoolne opositsioon Eesti Noorsotsialistide Liidus. Mitmeis noorsotsialistlikes ühinguis, samuti neile ühinguile lähedastes keskkooliõpilaste ringides, hakkas 1930-ndate aatate algul pahempoolne suund esile tungima. See avaldus eeskätt seal, kus noorte üritustesse ulatus EKP ja EKNÜ mõju. Näitena võib siin tuua Rakvere keskkoolidevahelise noorsotsialistliku initsiatiivrühma, kuhu peale Rakvere Õpetajate Seminari õpilaste (V. Soo) jt., kellest oli juttu eelnevalt, kuulus ka rida õpilasi

---

[296] Vt. lähemalt: O. Kuuli, Mida kujutas endast Eesti Noorsotsialistlik Liit?, «Küsimused ja Vastused» 1964, nr. 5, (56), lk. 17—22; K. Martinson, Eesti noorsotsialistliku liikumise iseloomust ja vooludest aastail 1926—1934, ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1966, nr. 1, lk. 69—80; A. Tolk, Eestimaa Kommunistliku Partei taktika võitluses kodanluse vastu 1930—1940, Kandidaadi-dissertatsiooni käsikiri, Tartu 1967, lk. 172—196.

[297] «Rünnak» 1928, nr. 3, lk. 83.

Rakvere ühisgümnaasiumist (Osvald Tooming, Niina Divin jt.) ning Zeeh Tütarlaste Kommertsgümnaasiumist (Kersti Merilaas). Rühmas uuriti K. Marxi «Kapitali» saksakeelset väljaannet, võeti läbi «Kommunistliku partei manifest» ja «Kommunismi aabits», loeti Nõukogude Liidu ajalehti, EKP illegaalset ajakirja «Noor Proletaarlane» ja teisi revolutsioonilise sisuga trükiseid. Levitati fašismivastaseid lendlehti. Selle rühma juhtival jõul Villem Sool oli tihe side Reinsteinide perekonnaga, ka astus ta kirjavahetusse poliitvangi-kommunisti Robert Reinsteiniga,[298] mis mõjutas tema arengut revolutsioonilise klassivõitluse teele asumise suunas.

Kui 1928. aastal kuulus Noorsotsialistlikku Liitu 570 liiget, siis 1933. aastal ulatus noorsotsialistide arv ligi 2000-ni, neist küllaltki suur osa oli koolinoori. Rööbiti noorsotsialistide ridade kasvamisega toimus nende maailmavaateline areng, otsingud revolutsioonilise mõtte suunas. Aastatel 1931—1932 lõid mitmed aktiivsed noorsotsialistid Eesti Noorsotsialistide Liidust lahku ja hakkasid EKP juhtimisel tegutsema pahempoolsetes töölisorganisatsioonides. Neist arenesid järjekindlad revolutsioonilised marksistid (näit. V. Soo, O. Cher, E. Lepik, A. Hint jt.).

«Kommunistliku maailmavaateni jõudmisel tegid paljud inimesed läbi rea vaheastmeid; ühes küsimuses jõuti varem õigele seisukohale, teises aga püsisid kodanlikud igandid kauem. Ühtlasi näitas tegelik elu, et soodustavaks teguriks kommunistliku ideoloogia omandamisel oli progressiivsetele seisukohtadele jõudmine reas küsimustes, millised veel ei ole marksistlikud. Marksistlike põhimõtete omandamine progressiivse õppiva noorsoo, noore haritlaskonna poolt, nende jõudmine töölisliikumisse toimus küllalt keerukas, aeganõudvas ja omataolises protsessis.»[299] Soodustavaks teguriks marksistliku maailmavaateni jõudmisel oli kahtlemata demokraatlike, ateistlike ja antimilitaristlike seisukohtade omaksvõtmine ühe osa õppiva noorsoo poolt.

Marksismi-leninismi vaimus kasvatas noorsugu Eestimaa Kommunistlik Noorsoo Ühing, kes hoolimata oma ridade peaaegu täielikust purustamisest kodanluse poolt suutis H. Rossi juhtimisel 1927. aastal oma tegevust uuesti aktiviseerida. 1928. a. aprillis kuulus EKNÜ illegaalse organisatsiooni ridadesse juba 475 inimest. 1927. ja 1928. aastal ilmus enam-vähem järjekindlalt EKNÜ illegaalne häälekandja «Noor Proletaarlane», lasti välja lendlehti jm. Kollektiivides korraldati marksistlik-leninliku kirjanduse tundmaõppimist.

1926. a. lõpul toimunud EKNÜ konverentsil märgiti, et kodanlus püüab hoida noorsugu oma mõju all mitmesuguste organisatsioonide abiga, mille loosungiteks on inimarmastus ja kultuur, kuid millistes tõepoolest kõige varjatumal kujul jutlustatakse töö-

---

[298] I. Kuslap, Üks lülike suures ahelas, «Punane Täht», nr. 103—104, 30. aug. — 1. sept. 1966.

[299] Paul Vihalem, Kolmekümnendate aastate koolinoored, «Saabus päev», lk. 287.

tajate ekspluateerimise ideaale. Konverents otsustas, et «õppiva noorsoo vabastamiseks kodanluse mõju alt peab EKNÜ töötama ka mitmesugustes õppiva noorsoo organisatsioonides. Nendes organisatsioonides on sageli enamik või tähelepandav vähemik proletaarset noorust. EKNÜ peab vabastama proletaarse nooruse kodanlike pedagoogide hooldamise alt ja juhtima teda klassivõitluse teele.»[300]

Brošüüris «Mis on ja mida tahab Eestimaa Kommunistlik Noorsoo Ühing?» juhiti tähelepanu asjaolule, et intelligentsi tööpuudus suurendab väljavaateid tööks koolinoorsoo hulgas.

Kuigi EKNÜ põhiline tegevus arenes töölisnoorsoo hulgas, suudeti haarata mõningal määral ka koolinoorsugu. 1928. aastal oli EKNÜ kollektiivide hulgas 8 õppiva noorsoo kollektiivi.[301] Tallinna õhtukeskkoolis, kaubanduskeskkoolis ja tehnikakoolis tegutsesid aktiivselt kommunistlikud noored (A. Antje, V. Rootsi jt.), samuti Väike-Maarja keskkoolis (R. Reinstein jt.). Väike-Maarja õpilased boikoteerisid Kaitseliidu rühma asutamist oma koolis.[302] EKNÜ kutsus noorsugu üles 10.—18. märtsini 1927. a. pidama sõjavastast nädalat.[303]

Selgitustöö tegemiseks koolinoorsoo hulgas kasutati EKP suunamisel ilmuvat legaalset töölisajakirjandust («Kiir», «Edasi», «Võitluse Aeg» jt.), samuti avaldati EKNÜ väljaannetes palju materjale, mis olid adresseeritud koolinoortele. Nendes käsitleti koolide tegevuse ja noorsoo kasvatamisega seoses olevaid probleeme.

Mõneski koolis, kuhu EKNÜ tegevus ei ulatunud, ajendas noori tutvuma marksismi ideedega igapäevase elu karm tegelikkus ja EKP otsene või kaudne mõju. Nii tekkis Valga gümnaasiumis aastail 1925—1926 töölispäritoluga poiste hulgas illegaalne marksistlik õppering, mille asutajal Joh. Kärsel oli sidemeid põrandaaluse kommunistliku organisatsiooniga. Ringi tööst võtsid osa A. Päss, A. Vallner, L. Kulbin, J. Madal jt. Marksistlikku kirjandust muretses ringile illegaalsel teel J. Kärse. Hiljem loodi side Tööliste Majaga Tallinnas, kuhu olid tol ajal koondunud EKP suunamisel töötavad pahempoolsed töölisorganisatsioonid. A. Päss jutustab oma mälestustes, kuidas ta sõitudel Tallinna õppis Tööliste Majas tundma andekat noorte organisaatorit L. Klaaserit, kes varustas teda kirjandusega ja andis juhiseid, kuidas korraldada marksistliku õpperingi tööd.[304] Valga gümnasistide illegaalne ring tegutses 1930-ndate aastate alguseni. Tema liikmete enamikust kasvasid aktiivsed kommunistid.

Paide töölisnoortele ja keskkooliõpilastele avaldas revolutsioonilist mõju Eesti Tööliste Partei organisaator Martin Kitsing,

---

[300] EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 407, l. 3 ja 5.
[301] Sealsamas, s.-ü. 512, l. 6.
[302] «Noor Proletaarlane» nr. 4, 1. mail 1927.
[303] «Noor Proletaarlane» nr. 3, 9. märtsil 1927.
[304] Adolf Päss, Uus lehekülg, «Saabus päev», lk. 238.

kuid 1930. aastal mõisteti ta 8 aastaks sunnitööle. Gümnaasiumiõpilane Paul Vihalem oli koos Hugo Juhveltiga moodustanud vanemate klasside õpilastest illegaalse marksistliku rühmakese, mille liikmed spordi, karskustöö jm. harrastamisel puutusid kokku paljude kooli- ja töölisnoortega. Selliste sidemete tõttu valiti neid pahempoolseid noori legaalsete õpilasringide etteotsa. See võimaldas õpilaste referaatõhtuid kasutada ulatuslikuks usu- ja militarismivastaseks selgitustööks. 1931. aastal vormistas see rühm end Noorsotsialistliku Liidu Ühinguna, sest ENL oli tol ajal kõige pahempoolsem legaalne töölisnoorte organisatsioon.[305]

Kodanluse terrori tagajärjel tekkinud EKP ja EKNÜ organisatsioonilise nõrkuse tõttu ei jätkunud noorte suunamiseks igal pool jõude, iseseisvalt aga polnud noored keerulistes teoreetilistes ja taktikalistes küsimustes alati võimelised õigesti orienteeruma.

Suur tähtsus noorsoo kasvatamisel marksistlik-leninlike ideede vaimus oli EKP ja EKNÜ legaalsetel tegevusvormidel, näiteks Eesti Tööliste Partei ja pahempoolsete ametiühingute noortesektsioonidel, Ülemaalisel Töölisnoorsoo Ühingul jt.[306] Legaalsete tegevusvormide rakendamine võimaldas EKNÜ mõjupiirkonda tunduvalt laiendada. Nii ulatus Ülemaalise Töölisnoorsoo Ühingu liikmete arv enne tema sulgemist kodanliku valitsuse poolt 1928. aastal juba tuhandeni.

EKP 1929. a. jaanuarikonverentsil mõisteti igati hukka koolinoorsoo kasvatamine marurahvusluse, militarismi ja klerikalismi vaimus. Konverentsil kuulati ära ka EKNÜ tegevuse aruanne, mille arutamise puhul konverentsist osavõtjad tähendasid, et kuigi peamine on töö töölisnoorsoo hulgas, ei tule alahinnata tööd noorsoo teiste gruppidega. «Meil on vaja tööd teha, et ka koolinoorsugu revolutsioonilise võitlusega kaasa tõmmata,»[307] märkisid sõnavõtjad. Rõhutati vajadust kasvatada noorsugu materialistliku maailmavaate, marksismi-leninismi vaimus, ja paljastati sotside tegevust noorsoo reformismi vaimus mõjutamisel.

Majanduskriisi ja tööpuuduse tingimustes parempoolsete sotsialistide mõju nõrgenes ja noorsoo huvi marksistlik-leninlike ideede vastu kasvas. Kodanluse hirm revolutsiooniliste ideede leviku ees ilmnes selgesti rea kodanlike parteide arupärimise puhul 1931. aastal Riigikogus «sotsialistliku propaganda ja usuvastase kihutustöö kohta koolides». Sõnavõtjate iseloomustuse kohaselt valitsesid koolides tegutsevates sotsialistlikes ringides sellised meeleolud, et õpilased lubasid suureks kasvades jätta sotsid kaugele paremale poole. Kiriklane L. Raudkepp tähendas: «Ei võiks ju põhimõtteliselt midagi selle vastu olla, et sotsialistid organiseerivad oma noorsugu, sest sotsialistid tunnustavad

---

[305] A. Tolk, Eestimaa Kommunistliku Partei taktika võitluses kodanluse vastu 1930—1940. Kandidaadi-dissertatsiooni käsikiri, Tartu 1967, lk. 178.

[306] Vt. lähemalt: K. Martinson, Kommunistlik noorsooliikumine Eestis aastail 1925—1940. Kandidaadi-dissertatsiooni käsikiri, Tallinn 1965, lk 241—323.

[307] EKPA, f. 24, nim. 34, s.-ü. 520, l. 14.

praegu maksvat riigikorda ... Aga teie ei suuda hoida enda käes ohje. Need kogemused ja nähted, mis seni on olnud koolielus, kus on tahetud asutada sotsialistlikke ringe, need näitavad, et kalduvused neis ringides pahemale poole on nii suured olnud, et nende ringide tegevusele tuli suhtuda eitavalt.»[308]

Koolinoorte kaldumist revolutsioonilise marksismi poole märkis 1932. aastal ka pahempoolsete ametiühingute häälekandja «Meie Võitluse Aeg», kirjutades, et hoolimata liiga vähesest selgitustööst õppurite keskel, on «keskkoolinoorte liikumine kaunis revolutsiooniline, moodustades noorsotsialistide alalise opositsiooni».[309]

EKP ideelisel juhtimisel töötas 1932. aastal Oskar Cheri initsiatiivil loodud Eesti Töölisnoorte Ühing, kuhu astus terve rida noorsotsialiste. ETÜ püüdis oma poliitilise selgitustööga haarata võimalikult laiu noorsoohulki. 1933. aastal hakati välja andma oma häälekandjat «Võitlusrinne». Seal ilmunud pikemas artiklis «Koolist ja koolinoorsoost» näidati, kuidas kasvatuse suuna koolis määras võimutsev kildkond, ning analüüsiti üksikute õppeainete õpetamist.[310]

Nõnda ei õnnestunud kodanlusel kaugeltki kõigist keskkooliõpilastest arendada kodanliku «riigi valvureid ja juhte», nagu seda taotleti. Õpilaste maailmavaatelisele arengule avaldasid mõju kodanliku Eesti tegelikkus, töörahva hulgast pärinevate õpilaste rasked elu- ja õppimistingimused, demokraatlikud õpetajad, pahempoolsed noorsooühingud, demokraatlik ja marksistlik kirjandus.

*

Kodanliku riigi majanduselu ummik ja revolutsioonilise töölisliikumise nõrgenemine kapitalismi ajutise stabilisatsiooni aastail tingisid reaktsiooni pealetungi ka hariduse alal. Kodanlusele tundus, et vabariigi algaastail võetud suund hariduselus on «liiga demokraatlik», et kehtiv koolikorraldus võimaldab töörahva lastel rohkem haridust saada kui see massilise tööpuuduse tingimustes vajalik. Hariduse levik tundus kodanlusele majanduslikult kulukana ja poliitiliselt ebasoovitavana. Algas hariduse saamise võimaluste piiramine, mis avaldus hariduskulude kärpimises, koolide koondamises, õppemaksu tõstmises jne. Koos sellega halvenes haridusalal töötava intelligentsi — õpetajate olukord. Kodanluse haridusvastase poliitika tõttu õpetajaid koondati, mis põhjustas tööpuuduse ja allesjäänutel töökoormuse tõusu. Samal ajal vähendati palka. Ühtlasi kasvas kodanluse poliitiline surve õpetajaskonnale. Kasvatus- ja õppetöös nõuti kodanlik-natsionalistlike, militaristlike ja religioossete ideede senisest intensiivsemat juurutamist.

Demokraatlik intelligents (õpetajad jt.) võitles reaktsiooni pealetungi vastu hariduselus. Selle võitluse tulemusena suudeti käsit-

[308] IV Riigikogu protokollid, VII istungjärk, 1931, lk. 2784.
[309] «Meie Võitluse Aeg» nr. 8, 2. apr. 1932.
[310] «Võitlusrinne» 1933, nr. 2, lk. 3.

letud perioodil vähemalt alghariduse osas senisaavutatut kaitsta ja ka edasi minna (6-aastane koolikohustus, õppemeetodite täiustamine jm.). Ka ühtluskooli süsteemi õnnestus kuni 1934. aastani säilitada, ehkki kodanluse kõige reaktsioonilisemad ringkonnad seda pidevalt ründasid. Õppe- ja kasvatustöös püsis õpetajaskonna enamik abstraktse humanismi ja demokratismi positsioonidel (näiteks väljaastumised šovinismi ja militarismi vastu.)

Majanduskriisi ja ähvardava fašismiohu tingimustes tekkis objektiivne vajadus kõigi demokraatlike jõudude ühisrinde järele, kuid real põhjustel (kodanluse terror, sotside liidrite lõhestustegevus, EKP organisatsiooniline kriis ja pahempoolsed vead) ei osutunud see võimalikuks.

Majanduskriisi tingimustes toimus intelligentsi diferentseerumise protsess, mille tulemusena osa demokraatlikust intelligentsist hakkas kalduma pahemale ja otsima kontakti revolutsioonilise töölisliikumisega. Seda põhjustas haritlaskonna töörahvale lähedal seisvate kihtide (algkooliõpetajate, keskkooli lõpetanud noorte jne.) olukorra halvenemine ja tööpuudus, samuti tutvumine marksistlik-leninliku teooria ja Nõukogude Liidu saavutustega. Intelligentsi eesrindlikumad esindajad suutsid parempoolsete sotsialistide mõjust vabaneda ja leida kontakti EKP-ga (näiteks A. Audova ja teda ümbritsev noorte haritlaste ringkond), mis lõi eeldused koostööks järgneval perioodil.

III peatükk

Progressiivse intelligentsi võitlus reaktsiooni vastu hariduselus aastail 1934—1940

1934. a. koolireform. 12. märtsil 1934. a. teostas peaminister K. Päts kokkuleppel sõjaväelise kliki juhi J. Laidoneriga «demokraatia kaitsmise» ja vapside vastu võitlemise sildi all riigipöörde. Tegelikult oli nende eesmärgiks töörahva mahasurumine ja suurkodanluse võimu kindlustamine. Anti välja rida määrusi, milledega järsult piirati kodanlik-demokraatlikke vabadusi. Riigikogu saadeti 1934. a. sügisel määramatuks ajaks laiali. Märtsis 1935. saadeti lõplikult laiali kõik parteid ja poliitilisi sihte taotlevad organisatsioonid. Nende asemele loodi uus partei — Isamaaliit, mis pidi uut režiimi igati toetama. Algas nn. «vaikiva oleku» aeg, kus K. Päts asus teostama fašistlikku diktatuuri. Haridusalal anti nüüd otsustav löök ühtluskooli põhimõttele rajatud demokraatlikule koolisüsteemile.

K. Pätsi valitsuse haridusminister N. Kann[1] sai nüüd asuda teostama põllumeestekogude partei ja omaenda ammuseid reaktsioonilisi plaane 6-klassilise algkooli lõhkumise suhtes. Keskkoolireform oli olnud juba aastaid päevakorral, kuid osa kodanlust (põhiliselt kesk- ja väikekodanlus) pooldas 6-klassilise algkooli terviklikkuse säilitamist. N. Kann tähendas koolinõunike päeval 26. märtsil 1934. a., et keskkoolireformi «teostamine on osutunud raskeks, kuna sel on palju vastaseid, isegi Vabariigi Valitsuse liikmete hulgas.»[2] Valitsuses kardeti, et 8-aastase keskkooli organiseerimisega kaasnevad suured kulud.

Haridusministeeriumi koolivalitsuse abidirektor A. Borkvell seletas keskkoolijuhatajate konverentsil 5. aprillil 1934. a., et ministeerium on kaalunud kõiki keskkoolireformi variante ja lõpuks jäänud peatuma kaheastmelise keskkooli (3+3) variandil, mis

---

[1] N. Kann oli kuni 1933 aastani Tallinna poeglaste gümnaasiumi direktor, oktoobrist 1933 kuni maini 1936 haridus-sotsiaalminister K. Pätsi valitsuses, järgnevalt pensionär.

[2] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 140, l. 208.

pidi baseeruma 6-aastasel algkoolil (s. t, 6+3+3).[3] Keskkooli õppeaja pikendamist ühe õppeaasta võrra põhjustas peamiselt ülikooli õppejõudude nõudmine, kes pidasid keskkoolilõpetajate ülikoolile ettevalmistuse taset madalaks. Keskkooli jaotamist kaheks astmeks tingis asjaolu, et gümnaasiumi ei lõpetanud sisseastunud õpilastest 40—50 protsenti. Sellega taheti neile, kes lõpuni ei jõua, anda keskkooli alamastme näol siiski teatav «ümmargune» haridus, kuna keskkooli ülemaste pidi valmistama ette ülikoolile. Keskkoolireform sellisel kujul leidis õpetajate ja haritlaste seas üldiselt pooldamist.

Aprillikuu jooksul aga toimus valitsuse seisukohtades N. Kanni surnel, keda toetas keskkooliõpetajate ühing (EKESKO), muudatus. Uue kava kohaselt pidi keskkool baseeruma neljaklassilisel algkoolil.

Algkooliõpetajad asusid N. Kanni kava suhtes täielikult eitavale seisukohale. Tartu Õpetajate Seltsi, Tartumaa Õpetajate Liidu jt. organisatsioonide koosolekuil võeti vastu ühtluskooli kaitsvaid resolutsioone. Eesti Õpetajate Liidu märgukirjas riigivanemale öeldi: «Kavatsetav koolireform osutub suureks takistuseks maa andekamaile õpilasile hariduse jatkamisel. Kavatsetava reformi teostamisel on oodata jõukamasse kihti kuuluvate laste lahkumist algkoolist ja astumist keskkooli, nii et algkool kujuneb kehvema kihi ja keskkool jõukama kihi kooliks.»[4]

Reformi pooldavale seisukohale asus «keskkooli õpetajaskond oma suures enamuses»,[5] sest keskkooli õppeaja pikendamine algkooli arvel tõotas neile tundide arvu tõusu ja palgatingimuste paranemist.

Laialdase opositsiooni ilmsikstulek kavatsetava koolireformi suhtes sundis N. Kanni «Päevalehe» veergudel oma kavatsusi selgitama ja põhjendama. Hariduse saamise võimaluste otsustavat piiramist töörahvale õigustas ta tuntud ideega «haritlaste üleproduktsioonist». Olevat tuhandeid keskkoolilõpetajaid ja sadu ülikoolilõpetajaid, kes ei leia mingit palgalist kohta. Kuigi õpilaste arv iseendast vähenevat, ei saavat valitsus ootama jääda, kuni elu on selle küsimuse normeerinud. «Tööta intelligentsi arv kasvab aasta-aastalt ja tema juurdekasvamise eest maksab riik aastas juurde miljoneid. Meil on vaja sulgeda vähemalt pooled gümnaasiumid...»[6] N. Kann tunnistas avalikult, et reform taotleb gümnaasiumiõpilaste ja samuti üliõpilaste arvu vähendamist.

Endine reformikava (6+3+3) olevat rahuldanud 6-klassilise algkooli pooldajaid, kuid ei rahuldavat «praegust valitsust ega riigivanemat ja neid, kes olid mures haritlaste üleproduktsiooni pärast.»[7]

---

[3] «Päevaleht» nr. 94, 7. apr. 1934.
[4] «Õpetajate Leht» nr. 19, 18. mail 1934.
[5] «Õpetajate Leht» nr. 17, 4. mail 1934.
[6] «Päevaleht» nr. 122, 5. mail 1934.
[7] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 207, l. 14.

Uus reformikava (4+5+3), s. t. kaheksaklassiline kesk
pidi tema autori N. Kanni (kes erialalt oli saksa keele õ
arvates võimaldama võõrkeelte parema ja süstemaatiliser
tamise. Ta pidas vajalikuks alustada võõrkeele kavakindla õpeta
misega juba pärast algkooli 4. klassi lõpetamist, kui õpilaste vanus
kõigub 11—12 aasta vahel. Ühtlasi pidi reform võimaldama igale
keskkoolile rohkem normile vastava tundide arvuga nn. määralisi
õppejõude. Sellest tulenes keskkooliõpetajate poolehoid N. Kanni
kavale.

Reaktsioooniline koolireform kuulutati välja riigivanema dekreediga 25. mail 1934. a. Esimene dekreet alandas koolikohustuse algkoolikursuse omandamisel seniselt 16. eluaastalt 14. eluaastani. Õpilased, kes said 14-aastaseks kooliaasta esimesel poolel, vabanesid koolikohustusest eelmise õppeaasta lõpul, s. t. 13 ja poole aastaselt, kuna õpilased, kes said 14-aastaseks kooliaasta teisel poolel, pidid käima koolis õppeaasta lõpuni.[8] Teine dekreet teatas, et keskkooli I klassi võetakse vastu algkooli IV klassi lõpetanuid ja keskkoolikursus kestab 5 õppeaastat.[9] Kolmanda dekreediga, mis anti 29. mail, pandi alus 3-klassilisele gümnaasiumile, mille I klassi pidi võetama keskkoolikursuse lõpetanuid. Gümnaasium võis olla humanitaar- või reaalõppeharudega.[10]

Keskkooli I ja II klassiga paralleelselt jäi püsima algkooli V ja VI klass. Algkooli VI klassi lõpetajad võisid astuda keskkooli III klassi. Erinevate õppeprogrammide tõttu eeldas aga algkooli VI klassist keskkooli astumine põhjalikke lisaõpinguid keskkooli algklasside kursuse järgi. N. Kann teatas, et 1936/37. õppeaastast alates, s. t. ajast, mil 1934. aastal keskkooli I klassi astunud õpilased pidid jõudma keskkooli III klassi, tuleb algkooli VI klassi lõpetajail keskkooli III klassi astumisel teha sisseastumiseksamid ainetes, milles algkooli V ja VI klassi kavad lähevad lahku keskkooli I ja II klassi kavadest.[11] 1934. aastal avati uute keskkoolide I ja III klassid, kuid 3-klassilisi keskkoole peeti ajutiseks üleminekuaja nähtuseks. Nagu nähtub N. Kanni seletustest, oli edaspidi, s. t. 1936/37. õppeaastast alates, plaanis üleminek puhtakujulisele 5-klassilisele keskkoolile, mis ähvardas algkooli VI klassi lõpetajaid suurte raskustega edasiõppimise taotlemisel. Selles peituski reformi klassieesmärk: sulgeda töörahva lastele tee kesk- ja kõrgema hariduse juurde. Kui enne võis omandada täieliku keskhariduse 5 aastaga, siis nüüd oli maksulist keskkooli ette nähtud 8 (5+3) aastat, mis töörahva lastel muidugi tunduvalt kesk- ja kõrgema hariduse taotlemist raskendas.

Valitsuse tagurlik koolireform äratas rahva ja demokraatliku intelligentsi seas suurt rahulolematust. Väljapaistev eesti kommunist H. Pöögelmann, analüüsides olukorda Eestis, andis kooli-

[8] «Riigi Teataja» nr. 45, 1. juunil 1934, lk. 891.
[9] «Riigi Teataja» nr. 47, 2. juunil 1934, lk. 901—903.
[10] Sealsamas, lk. 907—909.
[11] «Päevaleht» nr. 350, 20. dets. 1934.

reformile tabava hinnangu: «Kool organiseeriti kindlasti klassiprintsiibi järele ümber: «alamrahvas» — töölised, kehvikud — leppigu ainult algkooliga, mis nimeliselt kuueaastane on, kuid tegelikult enamasti neljale aastale kokku kuivab...» [12] Reform lähendas kodanliku Eesti koolikorraldust teiste kapitalistlike maade dualistlikele koolisüsteemidele.

Eesti Õpetajate Liidu erakorraline asemikekogu võttis 16. juunil 1934. a. ühel häälel vastu resolutsiooni, milles öeldi, et «uue dekreediga on antud surmav hoop meie ühtluskoolile, ja 6-klassilisele algkoolile, mis meie rahva keskelt võrsununa on leidnud üldist usaldust. Asemikekogu leiab, et meie rahvahariduse aluseks jäägu ka edaspidi ühtlane 6-klassiline algkool.» Koolisunduse vanusepiiri alandamise küsimuses märgiti: «Eesti Õpetajate Liidu asemikkudekogu juhib tähelepanu koolisunduse lühendamisega 13,5 aastale seoses olevaile tagajärgedele ja palub otsust revideerimisele võtta ses mõttes, et sundus vähendataks vaid 15 aastani, s. o. õpilased, kes saavad 1. aug. 15-aastaseks, võivad lahkuda koolist.» [13] 29. juunil 1934. a. saatis Eesti Õpetajate Liit riigivanemale märgukirja, milles protesteeriti koolikohustuse vanusepiiri alandamise vastu ja ennustati haridusliku taseme tunduvat langust. «Koolisundus lõpeb liiga vara — 14. eluaastaga — mil ollakse liiga noor valmistumiseks praktilisele elukutsele. On põhjust karta algkooli V ja VI klassi kängujäämist, kuna üle 14. aasta vanused enamasti moodustavad nende koosseisu.» [14] Maakondades jm. toimuvad õpetajate koosolekud ehk nn. õpetajate päevad ühinesid asemikekogu seisukohaga.

Läänemaa õpetajate päeval 2. septembril 1934. a. esines Eesti Õpetajate Liidu teaduslik sekretär J. Käis teemal «Kuhu tüürib meie koolireform?». Võeti üksmeelselt vastu J. Käisi poolt esitatud resolutsioonid, milles märgiti, et uus koolikorraldus on lahkunud demokraatliku ühtluskooli aluselt, ennustati rahva üldkultuurilise taseme langust ja nõuti, et 6-klassiline algkool jäägu rahvahariduse aluseks. [15] Haridusminister N. Kanni korraldusel kutsuti Läänemaa õpetajate päeva juhatajad H. Laagus (Läänemaa Õpetajate Liidu esimees) ja E. Veiderman (Vaikna algkooli juhataja) Haridusministeeriumi koolivalitsusse aru andma. [16]

Tähelepandavaks sündmuseks oli Viljandi linnakoolivalitsuse (juhataja A. Maramaa) väljaastumine. 6. septembril 1934. a. saatis Viljandi linnakoolivalitsus kõigile maa- ja linnakoolivalitsustele ringkirja, milles ta kutsus neid ühisele tegevusele valitsuse reaktsioonilise koolireformi vastu. Muuseas öeldi ringkirjas: «Senini pääses algkoolist keskkooli. Nüüd seda võimalust enam ei

---

[12] H. Pöögelmann, Kaks aastat fašistlikku diktatuuri Eestis, Moskva—Leningrad 1936, lk. 33.

[13] «Õpetajate Leht» nr. 24, 22. juunil 1934.

[14] «Kasvatus» 1934, nr. 5, lk. 251—252.

[15] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 453, l 91.

[16] Sealsamas, l. 94—95

ole, sest algkool ei suuda viia õpilasi võõrkeeles nii kaugele, kui viib keskkool. Sellepärast iga vanem, kes soovib saata last keskkooli, peab tema algkooli IV klassi lõpetamise järele viima keskkooli. (...) Otse hädas on maalt vanemad... Kui enne maalaps õppis 5 aastat linnas keskkoolis, nüüd peab ta õppima 8 aastat... Õpilaste sundimine juba algkooli IV klassist keskkooli astuma on raske vaesematele õpilastele. Nad peavad hakkama kaks aastat varemini kooliraha maksma. Öeldakse küll, et 20 protsenti õpilastest vabastatakse õppemaksust. Aga kas siis kõigist keskkoolis õppida soovijatest 20 protsenti ongi vaesemad ja 80 protsenti jõukamad?» Tehti ettepanek võtta koolivalitsustel ühiselt kaalumisele algkooli V ja VI ning keskkooli I ja II klassi õppeprogrammide ühtlustamise küsimus ning esimene võõrkeel kindlaks määrata. Tallinna linnakoolivalitsusele soovitati kõigi koolivalitsuste juhatajad nende küsimuste arutamiseks Tallinna kokku kutsuda.[17]

Kui Haridusministeeriumis ajakirjanduse kaudu sellest ringkirjast teada saadi, saatis haridusminister N. Kann 13. septembril 1934. a. ringkirja kõigile maa- ja linnakoolivalitsustele, milles Viljandi linnakoolivalitsuse kui ministeeriumile alluva asutuse teguviis tunnistati seadusevastaseks ja lubamatuks. Viljandi linnakoolivalitsusel soovitati edaspidi ministeeriumi-vastasest tegutsemisest hoiduda, ja teistel koolivalitsustel keelati tema ringkirjale vastamine.[18]

Õpetajate päevade kohta märgiti Haridusministeeriumi ringkirjas, et need olevat «mitmes kohas kaldunud kõrvale oma eesmärgist ja ülesannetest ning arvustanud valitsusasutuste seaduspärast tegevust ning võtnud vastu otsuseid, mis on sihitud nende asutuste tegevuse vastu. Kohati on need arvustused olnud täiesti lubamatud...» Õpetajate päevadel keelati valitsusasutuste tegevuse ja korralduste arvustamine.[19]

Reformijärgne algkool. Kui 1933/34. õppeaastal ulatus algkooliõpilaste arv 115 291-ni, siis 1934/35. õppeaastal oli õpilaste arv langenud 108 841-ni, seega õppis nüüd algkoolis 6450 õpilast vähem kui enne. Kui sellest arvust maha võtta 1934. aasta sügisel algkooli IV klassi lõpetanuist uue keskkooli I klassi astunud 1405 õpilast, saame algkooliõpilaste arvu vähenemise 5045 võrra. Nagu tunnistati Haridusministeeriumi 1934/35. tegevusaruandes, oli see langus tingitud koolikohustuse vanusepiiri alandamisest. Koolikohustust ei täitnud 1,3 protsenti õpilasi eelmise 2,6 protsendi vastu.[20] Seega aitas koolikohustuse vanuse alandamine koolikohustuse mittetäitjate protsenti alla lüüa, mis andis põhjust

[17] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 62, l. 590—591.
[18] Sealsamas, l. 594.
[19] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 453, l. 97—98.
[20] Sealsamas, s.-ü. 751, l. 269.

Haridusministeeriumile oma aruandes rääkida reformi «tervendavast mõjust».

Hoolimata valitsusasutuste tegevuse arvustamise keelust ei jäetud õpetajate päevadel koolielu kõige valusamaid küsimusi siiski käsitlemata. Näiteks Harjumaa õpetajate päeval 28. detsembril 1934. a. refereeris Harjumaa Õpetajate Liidu esimees Villem Uustalu koolikohustuse täitmisest ja raskustest sellel alal. Ta rääkis rahva vaesusest rannavaldades, kus tööolud on läinud järjest viletsamaks, millest on tingitud ka õpilaste koolist puudumise suurenemine.[21]

1935/36. õppeaastal töötas Eestis 19 235 algkooli 3367 klassikomplekti ja 106 978 õpilasega. Nii jätkus algkoolis õpilaste arvu vähenemine. Koolikohustuse jättis sel aastal täitmata 1,6 protsenti õpilaste üldarvust.[22]

Kuna koolikohustuse alandamine tingis paljude õpilaste enneaegse lahkumise algkoolist, suurenes nende noorte hulk, kes jäid eemale kooli kasvatuslikust mõjust. See asjaolu sundis Eesti Linnadeliitu juba 5. oktoobril 1934. a. esitama haridusministrile märgukirja, et iga koolist lahkunud noor peaks käima kuni täisealiseks saamiseni (20 a. vanuseni) nn. järelkoolis.[23]

Arvukate protestide tõttu oli valitsus 7. detsembril 1934. a. riigivanema dekreediga sunnitud koolikohustuslike laste vanuse ülemmäära poole aasta võrra tõstma, s. t. õpilased, kes said 14 aastat vanaks kooliaasta jooksul, pidid käima koolis kuni õppeaasta lõpuni (eelmise dekreedi järgi võisid nad lahkuda ka 13,5 aastaselt). Uus korraldus hakkas maksma alates 1. augustist 1935. a.[24]

See valitsuse mööndus demokraatlikult meelestatud haridusringkondi ei rahuldanud. Nõuti koolikohustuse vanusepiiri tõstmist vähemalt 15. eluaastani. Näiteks tegi seda Tallinna Linnakoolivalitsus oma kirjas Haridusministeeriumile 4. jaanuaril 1935. a., märkides õpilaste massilist lahkumist algkoolist 1934/35. õppeaasta algul uue koolikohustuse seaduse soodustusel. 1933/34. õppeaastal lõpetas Tallinna avalikes algkoolides V klassi 1600 õpilast, neist jätkas 1934/35. õppeaastal oma õpinguid VI klassis 1300, niisiis loobus õppimisest VI klassis ainuüksi Tallinnas 300 õpilast.[25]

Ajakirjanduses avaldatud andmeil püsis 1931.—1934. aastail, mil kehtis kooliskäimise kohustus 16. eluaastani, algkoolist enne lõpetamist lahkunud õpilaste iga-aastane arv 6300 piirides. Koolikohustuse alandamisega lahkus igal aastal algkoolist enne lõpuklassi jõudmist üldiselt samapalju õpilasi, kui neid oli lõpuklassi-

---

[21] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 453, l. 131.
[22] Sealsamas, nim. 1, s.-ü. 849, l. 70.
[23] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 517, l. 335.
[24] «Riigi Teataja» nr. 105, 17. dets. 1934, lk. 1798—1799.
[25] TLA, f. 52, nim. 1, s.-ü. 63, l. 65—66.

des, s. o. 10 000 ümber. Seega jõudsid ainult pooled õpilased algkooli lõpetamiseni.[26]

Kui 1934. a. kevadel lõpetas algkooli veel 56,5 protsenti kuue aasta eest I klassi sisseastunute arvust, siis pärast koolikohustuse alandamist 1934/35. õppeaastal lõpetas VI klassi vaid 47 protsenti sisseastunute arvust.[27] Järgnevail aastail lõpetajate protsent tõusis, jäi aga siiski veel küllalt madalaks, mille tõttu demokraatlik intelligents pidevalt taotles koolikohustuse vanusemäära kõrgendamist.

Olukorda püüti parandada ka nn. järelkooliga, milline püsis haridustegelaste koosolekuil aastaid päevakorras. 1935. a. lõpuks jõuti Haridusministeeriumis koostada vastav seaduseelnõu, mille järgi järelkool pidi olema maksuta ja sunduslik kuni 17. a. vanustele noortele, kes algkoolist lahkunud vanuse tõttu või algkooli lõpetanud ega õpi edasi teistes koolides.[28] Et rahvast selle kooliga harjutada, pidi see esialgu töötama 1 päev nädalas à 5 tundi 8 kuu jooksul. Ent sellegi kasina projekti elluviimiseks ei suudetud leida ressursse, mis tõendab, et valitsusel polnud mingit tõsist soovigi olukorda parandada.

Riigi toetussummad puudustkannatavatele õpilastele vähenesid aasta-aastalt. Kui 1934/35. a. said algkooliõpilased riigilt toetust veel 177 000 krooni ulatuses, siis 1938/39. aastaks oli see summa langenud 64 000 kroonile.[29] Puudustkannatavate õpilaste abistamisega tegelesid ka omavalitsused ja koolide hoolekogud, kuid, nagu märgiti Tartumaa õpetajate päeval 8. septembril 1936. a., oli nende toetusel juhuslik iseloom.[30]

Mõnevõrra rohkem hakati kolmekümnendate aastate II poolel pöörama tähelepanu koolimajade ehitamisele ja tehti lõpp klasside koondamisele. Seni olid koolimaju ehitanud omavalitsused oma tahtmise järgi, nüüd mindi selles küsimuses üle plaanimajandusele. 1936. ja 1937. aastal selgitas Haridusministeerium kooliimajade seisukorda ja koostas koolivalitsustelt saadud andmetel koolihoonete ehitamise kava pikemaks ajaks (15 aastaks).[31] Nõuetele mittevastavad koolimajad jaotati kolme ossa: kõige viletsamaile tuli uued hooned ehitada esimese viie aasta jooksul, vähem viletsaile teisel viisaastakul ja pisut paremaile kolmandal viisaastakul. Suurendati riiklikke ehituskrediite koolimajade ehitamiseks. 1937/38. ja 1938/39. õppeaastal määrati üldhariduslikele koolidele hoonete ehitamiseks kogusummas 1 500 000 krooni.[32] Hoolimata sellest olid koolimajadest veel 1938. aastal 40 protsenti säärased, mis

---

[26] «Õpetajate Leht» nr. 1, 3. jaan. 1936.
[27] «Õpetajate Leht» nr. 14, 5. apr. 1940.
[28] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 84, l. 1.
[29] Sealsamas, nim. 4, s.-ü. 1408, l. 151.
[30] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 502, l. 69.
[31] Sealsamas, s.-ü. 87, l. 112.
[32] «Õpetajate Leht» nr. 4, 26. jaan. 1940.

ei olnud koolidele kohased. Vastav fond ei suutnud anda niipalju laenu, nagu sooviti.[33]

1938/39. õppeaastal töötas Eestis 1217 algkooli 106 944 õpilasega, kes õppisid 3435 klassikomplektis. Koolide arv oli võrreldes eelnevate aastatega vähenenud ja klassikomplektide arv kasvanud. See toimus ühenduses uute koolimajade ehitamisega: uute, paremate hoonete kasutuselevõtt võimaldas koole koondada ja samal ajal klassikomplektide arvu suurendada.

Progressiivselt mõtlevaid haridustegelasi häiris sel ajal kõige rohkem 6-klassilise algkooli mittelõpetanute suur arv. Algkooli lõpetasid aastail 1936—1939 keskmiselt 57,1 protsenti I klassi astunuist, seega jäi 42,9 protsendil õpilastest algkool lõpetamata. Sealjuures oli maa ja linna vahel suur erinevus: linnakoolides ei jõudnud koolikursust lõpetada keskmiselt 14 protsenti, maakoolides aga 50 protsenti õpilastest.[34] Maal rakendati 14-aastasi lapsi juba põllutööle, seepärast lahkusid õpilased valdavas enamuses kohe peale koolikohustuse vanusepiiri ületamist.

Artiklis «Kas rahvahariduse langus?» kirjutas õpetaja Paul Rummo, et selle nähtuse üheks suuremaks põhjuseks on kahtlemata seik, et koolisunduse ulatus alandati õpilaste 14. eluaastale endise 16. asemel.[35] Tartumaa õpetajate päeval 25. märtsil 1938. a. märkis Eesti Õpetajate Liidu sekretär V. Horm, et kõigepealt tuleb lahendada algkooli lõpetajate küsimus. Ta arvas, et õpetajaskond peaks selleks kaasa aitama, et koolikohustus algkoolis kauem kestaks. Õpetajad nõudsid kitsenduste kaotamist õpetajate päevade suhtes.[36]

«Õpetajate Lehe» veergudel nõuti pidevalt koolikohustuse pikendamist. Nii kirjutas J. Käis «Algkooliõpetajate päeva puhul», et liiga vähese haridusega noorte arv kasvab iga aastaga ning tuleb otsida vahendeid selle languse pidurdamiseks. Ta soovitas koolikohustust pikendada ühe aasta võrra, s. o. 15. eluaastani, märkides, et Eesti on kohustusliku alghariduse kestuse poolest teiste maade hulgas viimasel kohal (kui mitte arvestada Lõuna-Euroopa mahajäänud maid).[37]

Eesti progressiivseid õpetajaid innustasid nende taotlustes rahvahariduse edusammud Nõukogude Liidus. Samal ajal kui kodanlikus Eestis lühendati koolikohustuse kestust, osutus Nõukogude Liidus tsaarirežiimilt pärandatud massilise kirjaoskamatuse likvideerimise ja üldise 4-klassilise koolikohustuse teostamise tingimustes võimalikuks üleminek 7-klassilisele koolikohustusele (tööstuslinnades ja -rajoonides). Neis vastandlikes arengusuundades ilmnes selgesti sotsialistliku süsteemi üleolek rahvahariduse alal. «Õpetajate Lehe» ja «Kasvatuse» veergudel avaldati A. Jan-

[33] «Õpetajate Leht» nr. 26/27, 1. juulil 1938.
[34] «Eesti Statistika» 1940, nr. 222 (5), lk. 219.
[35] «Tänapäev» 1937, nr. 4, lk. 100.
[36] «Päevaleht» nr. 84, 26. märtsil 1938.
[37] «Õpetajate Leht» nr. 21, 27. mail 1938.

soni jt. sulest rida tunnustava sisuga artikleid Nõukogude Liidus rahvahariduse alal tehtava suure töö kohta.

Haridusministeeriumis töötati haridusministri A. Jaaksoni ajal 1938. a. kevadeks välja algkooliseaduse muutmise seaduseelnõu,[38] mille järgi koolikohustus pidi kestma algkoolikursuse lõpetamiseni või mittelõpetamise korral kuni 15. a. vanuseni. Sellele eelnõule käiku anda aga ei õnnestunud, kuna ta ei leidnud valitsuses tuge.[39]

1939/40. a. riigieelarve arutamisel Riigivolikogus kritiseeriti pahempoolsete deputaatide poolt ka 1934. aasta reaktsioonilist koolireformi ning märgiti, et see kisub järjest madalamale üldharidusliku taseme.

Reformi läbiviija, endine haridusminister N. Kann tundis end puudutatuna ja ruttas selgitama, et koolikohustuse kestuse lühendamine olevat sündinud põllumeestekogude partei nõudmisel. Üks osa «põllumehi» olevat koguni nõudnud, et algkoolikursus oleks ainult 4-aastane, kuid tema polevat sellega nõustunud. N. Kann avaldas arvamust, et «endiste sotsialistide» nõudmist koolikohustust 16. eluaastani pikendada ei tuleks mitte rahuldada.[40]

Protestid kehtiva olukorra vastu aga jätkusid. «Tuleb tõsiselt kahetseda, et mõni aasta tagasi põhjendamatult ja lühinägelikult meie sunduslik koolikohustus langetati 16. eluaastalt 14-le. Oleks viimane aeg väärsammu muuta, vastasel korral... meie 6-klassiline algkool jääb ikkagi ainult paberile,» kirjutas J. Randla «Päevalehe» veergudel.[41] Hoolimata demokraatlike haridusringkondade taotlustest, jäi koolikohustuse kestus kodanluse võimu ajal pikendamata.

Reformijärgne keskkool. Uusi keskkoole (I ja III klassid) hakkas 1934. a. sügisel töötama 54, tegevust jätkasid likvideerimisele määratud 64 gümnaasiumi II—V klassid. Kokku õppis uutes ja vanades keskkoolides ümmarguselt 13 000 õpilast.[42]

Ka erakeskkoolid pidid oma töö uutel alustel ümber korraldama, neis avati samuti I ja III klassid. Niinimetatud õigustega erakoolide ülalpidamiseks tuli luua sihtasutused, kuhu kuulusid ka valitsuse esindajad. Õigustega eraõppeasutused olid riigi poolt saadavate summade suhtes üheõiguslikud avalike õppeasutustega, nende õppejõudude palgast tasus riik 70 protsenti. Vastavalt autoritaarse režiimi põhimõtteile püüti riigi mõju ja osatähtsust kõigil aladel tugevdada, see püüdlus ei olnud aga oma olemuselt erakeskkoolidele vaenulik, vaid taotles nende kindlustamist ja säilitamist kodanluse huvides. Kuigi Haridusministeeriumi esindajad pidid osa võtma nende juhtimisest, säilitas osa erakoole eri-

[38] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 86, l. 82.
[39] «Õpetajate Leht» nr. 42, 20. okt. 1939.
[40] «Päevaleht» nr. 60, 1. märts 1939.
[41] «Päevaleht» nr 62, 3. märts 1939.
[42] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 751, l. 270—271.

neva õppeprogrammi (võõrkeelte eriline rõhutamine), eriti kõrge õppemaksu ja sellele vastava sotsiaalse koosseisu. Erakeskkoolid, mille juures sageli töötasid ka maksulised algkoolid, jäid kodanluse kõige rikkama kihi koolideks. Riik oma toetuse ja kontrolliga aitas neid ainult kindlustada ja säilitada.

Valitsuse otsusega 26. juulist 1934. a. kinnitati avalikes keskkoolides aastane õppemaksu suurus. Kõige kõrgem oli õppemaks Tartu keskkoolides (70 krooni aastas), kõige madalam Türi, Vändra ja Saaremaa keskkoolides (40 krooni aastas).[43] Kindlaks määrati õppemaksu suurus ka keskkoolivõrku arvatud erakoolides, näiteks J. Vestholmi erakoolis 90 krooni aastas. E. Lenderi erakoolis 80 krooni aastas jne.[44] Õppemaksust võis kehvemaid õpilasi vabastada 15 protsendi ulatuses õppemaksu kogusummast.

Seega alandas valitsus õppemaksust vabastamise normi (varem ulatus see näiteks Tallinnas 25 protsendini õppemaksu kogusummast). Selle asemel kehtestati 1934. aastal nn. vabadussõja invaliidide laste soodustamise seadus,[45] mille põhjal nende lapsed vabastati õppemaksust 50 protsendi ulatuses. Nad ei kuulunud õppemaksust vabastamisele tuleva õpilaste normi hulka, kuid koolirahast täieliku vabastamise taotlemisel ja abirahade saamisel oli neil eesõigus. Juba 1933. aastal oli kehtestatud seadus, millega klassisõjas kodanluse poolel silmapaistnud isikud, nn. vabadusristi kavalerid ja nende lapsed vabastati koolirahast samuti 50% ulatuses.[46] Kõik need abinõud näitavad kodanluse klassipoliitika tugevnemist kooli suhtes.

Reformi eesmärgiks oli piirata töörahva noortele teed kesk- ja kõrgema hariduse juurde. Vastupidiselt reformijate soovidele ei vähenenud aga õpilaste tung keskkooli. Põhjendatud kartus, et sissepääs keskkoolidesse edaspidi veelgi raskeneb, tekitas 1935. a. kevadel enneolematult suure tungi keskkoolidesse nii Tallinnas kui ka maakonnalinnades. Näiteks Tallinnas oli keskkoolide I ja III klassides kohti veidi üle 500, soovijaid aga kaugelt üle 1000. Neisse koolidesse, kuhu esialgu jäid püsima 3-klassilised keskkooliharud, soovis astuda 1942 õpilast, kuid sisse pääses vaid 1257, seega jäi tervelt 35 protsenti vastu võtmata (maaõpilasi 45 protsenti, linnaõpilasi 29 protsenti).[47] Kohati tuli kuni kaks kolmandikku soovijaist tagasi lükata.[48]

Demokraatlikult meelestatud koolinõunik J. Grünthal oma kirjas[49] Haridusministeeriumi koolivalitsusele 29. novembril 1935. a. tõendas, et «vastupidisele propagandale vaatamata viimase

---

[43] «Riigi Teataja» nr. 66, 7. aug. 1934, lk. 1193.
[44] «Riigi Teataja» nr. 70, 24. aug. 1934, lk. 1247.
[45] «Riigi Teataja» nr. 105, 17. dets. 1934, lk. 1797—1798.
[46] «Riigi Teataja» nr. 19, 25. veebr. 1933, lk. 181.
[47] «Õpetajate Leht» nr. 45, 8. nov. 1935.
[48] «Eesti Kroonika» 1935, lk. 76.
[49] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 74, l. 65—68.

kahe aasta jooksul õppimist jätkajate protsent on tõusnud 12 võrra», milles tema arvates peegeldus «Eesti rahva otse ürgjõuline tung hariduse poole». Ta esitas järgneva tabeli 7. õppeaasta õpilaste arvu tõusmise kohta:

Algkooli VI klassi õpilaste arv sügisel (eesti õppekeelega algkoolides):	1932	(%)	1933	(%)	1934	%
	10 948	(100)	10 726	(100)	10 390	(100)
7. õppeaasta õpilaste arv järgmise aasta sügisel:	1933		1934		1935	
Täienduskoolis	1 192	(11)	1 201	(11)	1 120	(11)
Kaubanduskoolis	1 099	(10)	446	(4)	497	(4)
Kutsekoolis			972	(9)	1 165	(11)
Keskkoolis	2 104	(19)	2 460	(23)	2 653	(26)
	4 395	(40%)	5 079	(47%)	5 345	(52%)

J. Grünthal juhtis tähelepanu sellele, et koolivõrk ähvardab 1936. a. sügisel kitsaks osutuda (siis pidid 1934. aastal uue keskkooli I klassidesse astunud õpilased jõudma III klassidesse, mille tõttu algkooli VI klassi lõpetajate edasipääsu võimalused keskkooli III klassidesse tunduvalt kitseneda ähvardasid).

J. Grünthal esitas Haridusministeeriumile teesid[50] nõudmisega, et hariduse jätkamise võimalused algkooli lõpetajaile ei tohi muutuda senisest kitsamaks. Ta näitas, et kui keskkoolide võrk 1935. a. sügisel võimaldas 2700 algkooli lõpetajal pääseda 58 keskkooli III klassi, siis 1936. a. sügisel pääseb ainult 710 algkooli lõpetajat 16 keskkooli III klassi. Ta soovitas keskkooli III klasside arvu suurendada vähemalt 15 võrra ja luua kuueklassilise algkooli lõpetajaile eriline 3-klassiline keskkool.

1935/36. õppeaastal oli koolivõrgus 60 uut keskkooli ja 60 vana gümnaasiumi (III—V klassid) kokku 15 883 õpilasega. 1936/37. õppeaastal töötas vanu gümnaasiume (IV—V klassid) 58 ja uusi keskkoole 62 kokku 16 615 õpilasega. Majanduskriisi aastatega võrreldes oli keskkooliõpilaste arv näiliselt tõusnud. Kui aga keskkooliõpilaste arvust arvestada maha uue keskkooli I ja II klassi õpilaskond, kes 1934/35. õppeaastast alates koosnes algkooli V ja VI klassile vastavatest õpilastest (1934/35. õppeaastal oli neid 1405, 1935/36 — 3855, 1936/37 — 4331),[51] selgub järgmist:

---

[50] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 62, l. 106.
[51] «Eesti Statistika», 1938, nr. 198, lk. 246.

1930/31.	õppeaastal	14 919	100%
1931/32.	„	13 258	88,9%
1932/33.	„	12 275	82,3%
1933/34.	„	11 895	79,7%
1934/35.	„	11 735	78,7%
1935/36.	„	12 048	80,8%
1936/37.	„	12 284	82,3%

Seega hoiti keskkooliõpilaste arv põhiliselt majanduskriisi aastail väljakujunenud tasemel, s. t. 12 000 ümber (1926/27.— 1930/31. õppeaasta keskmine oli umbes 16 000). See muidugi oligi 1934. a. reformi eesmärk.

1935/36. õppeaastal ja 1936/37. õppeaasta vahetuseks oli reformi teostamine jõudnud kriitilisse punkti. Kahel esimesel reformi läbiviimise aastal võisid 6-klassilise algkooli lõpetajad astuda uue keskkooli III klassi, nüüd aga jõudsid III klassi 1934. aastal I klassi astunud õpilased. Algkooli 6. klassi lõpetajaile polnud enam mingit keskkooli ette nähtud, kui mitte arvestada uue keskkooli mõningaid paralleelharusid, millel kaks alumist klassi puudusid.

Demokraatlikult meelestatud haridustegelased nagu eelmainitud J. Grünthal jt. soovitasid kuueklassilise algkooli lõpetajaile erilise 3-klassilise keskkooli loomist.

Vastupidisele, reaktsioonilisele seisukohale asusid keskkooliõpetajad, kes oma IV kongressil (31. okt. — 1. nov. 1935. a.) võtsid vastu resolutsiooni, et «Eesti koolipoliitika esmajärguliseks ülesandeks peab olema üleminek kõige lähemal ajal puhtakujulisele viieklassilisele (I—V kl.) keskkoolile».[52] Lõppeesmärgina nõuti kongressil koguni nelja algkooliklassi juurdeliitmist eelklassidena 5-klassilisele keskkoolile. Seega oleks juba vastavasse algkooli astumine määranud kindlaks, kelle tee viib keskkooli. Reaktsionäärid väitsid, et 6-klassilise algkooli lõpetanuid 5-klassilise keskkooli III klassi juhtida pole üldse tarvis, sest keskkool saab küllalt õpilasi algkooli IV klassist. Algkooli V ja VI klass tulevat täiesti välja lülitada üldhariduslikust ühtluskoolist, nende ülesandeks polevat õpilaste ettevalmistamine keskkoolile, vaid kutsekoolile ja nad olevat vajalikud 6-klassilise koolikohustuse lõpuleviimiseks.[53]

Haridusminister N. Kanni kava kohaselt pididki tulevikus jääma ainult 5-klassilised keskkoolid. 3-klassilist keskkooli ju 1934. aasta koolireformi dekreetides polnud ette nähtud, seal oli juttu ainult 5-klassilisest keskkoolist ja sellele järgnevast 3-klassilisest gümnaasiumist. 3-klassilisteks keskkoolideks nimetati 5-klassilise keskkooli kolme kõrgemat klassi, mis seni pidid töötama eriprog-

---

[52] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 453, l. 220.
[53] Sealsamas, s.-ü. 62, l. 5—7.

rammiga, kuni 1934. aastal keskkooli I klassi astunud õpilased jõuavad III klassi, s. o. 1936/37. õppeaasta algul.[54]

Küsimus seisnes nüüd selles, kas 1936/37. õppeaastaks avatavad 5-klassilise keskkooli III klassi paralleelklassid hakkavad töötama 5-klassilise keskkooli programmi või eriprogrammi järgi, s. t., kas avada 6-klassilisel algkoolil baseeruv 3-klassiline keskkool või 5-klassilise keskkooli III, IV ja V klassi paralleelklassid. Algkooli V ja VI klassi õppeprogrammid erinesid keskkooli I ja II klassi programmidest, sest algkooli V ja VI klassis viidi teatavad õppeained lõpule, keskkooli I ja II klassis aga algasid samade ainete süstemaatilised kursused. See pidi algkooli VI klassi lõpetanuil takistama keskkooli astumist.

Eesti Õpetajate Liidu 12. üldkongress 24.—25. aug. 1935. a. võttis vastu otsuse, et «rahvahariduse üldise taseme tõstmiseks ja ühtluskooli põhimõtte säilitamiseks on tarvilik keskkooli 1. ja 2. klassi õppekavade ühtlustamine algkooli 5. ja 6. klassi kavadega sel määral, et kavade erinevustest ei tekiks 6-klassilise algkooli lõpetanuile raskusi edasiõppimiseks keskkoolis alates 3. klassist».[55] Eesti Õpetajate Liidu asemikekogu koosolekul 31. okt. 1935 rõhutati, et tuleks tagasi pöörduda ühtluskooli süsteemi juurde, kuna uus kord tekitab eriti maalastele suuri raskusi. Nõuti, et Liidu juhatus astuks samme 3-klassiliste keskkoolide põhjendamiseks.[56] Artiklis «Kolmeklassiline keskkool ühtluskooli vajaliku lülina»[57] esitas J. Käis ühtluskooli kolm põhitunnust: 1) ühtlane algharidus (võimalikult kõrgemale ulatuv) kogu rahva lastele, 2) takistamatu edasimineku võimalused sundusliku alghariduse astmelt kõigi järgmise astme koolidesse, 3) üksikute koolitüüpide seos. Ta väitis, et koolisüsteemis peaks olema keskkooli tüüp, mis oleks kohandatud keskhariduse andmiseks 6-klassilise algkooli lõpetajaile. Sellised olid demokraatlikult meelestatud õpetajate seisukohad koolisüsteemi küsimustes.

1934. aasta reaktsioonilise koolireformi vastu olid meelestatud laiad rahvahulgad. Et opositsioonist ei jäänud eemale ka kodanlus, eriti maakodanlus, seda tõendab 1935/36. a. arenev liikumine reformi vastu. 1935. a. viimastel kuudel ilmus «Uue Eesti» veergudel keskerakondlike koolitegelaste sulest terve artiklite seeria, milles nõuti algkooli 6. klassi lõpetajaile 3-klassilist keskkooli. Juhiti tähelepanu sellele, et põllumeestel ei ole kerge viia väikesi lapsi pärast algkooli 4. klassi lõpetamist linna kooli ja kanda sellega seoses asjatult suuri kulutusi. Nõuti, et «hariduspoliitika peab kõigepealt taotlema ühte sihti: et kesk-, gümnaasiumi- ja kõrgem haridus oleks kättesaadav ka 75 protsendile meie rahvast, see on

---

[54] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 62, l. 42.
[55] «Kasvatus» 1935, nr. 7, lk. 350.
[56] «Õpetajate Leht» nr. 44, 2. nov. 1935.
[57] «Õpetajate Leht» nr. 48, 29. nov. 1935.

— põlluharijaile. Selle vastu ei tohiks eksida keegi juba meie parima rahvusliku tuleviku ja sotsiaalse rahu nimel!»[58]

Keskkooli astujaist oli 1934.—1936. a. 70 protsenti linnalapsi, maalapsi aga ainult 30 protsenti.[59] Kahe alumise klassita keskkoolid, mis jäeti sellistena püsima peamiselt maa-algkoolide lõpetajaile, paigutati suurematesse linnadesse, s. o. maainimestele väga ebasoodsaisse paikadesse. Ka oli neid arvuliselt väga vähe. Maaelanike rahulolematus oli seega täiesti põhjendatud.

Maarahva opositsioon sundis haridusminister N. Kanni sõna võtma. Ta selgitas, et maalaste huvisid teenivat «tervelt» 14 kolmeklassilist keskkooli (asukohaga peamiselt suuremates linnades) ja Haridusministeeriumi süüdistamine maaelanike huvide ignoreerimises olevat ülekohtune. «Lohutuseks» lisas haridusminister veel, et keskkooli III klassi astujail tuleb kevadel sooritada sisseastumiseksamid esimeses võõrkeeles ja paaris teises õppeaines, ent kuna maa-algkoolides on ettevalmistus halvem (mitu klassi ühes komplektis) kui linnas, siis kukub suur osa maa-algkoolide lõpetajaist võistluseksameil läbi.[60]

N. Kann esines kõnega ka Tartumaa õpetajate päeval 25. märtsil 1936. a., tähendades, et ta on ammugi soovinud Tartumaa koolitegelastega kokku saada, kuna Tartu poolt olevat teostatud koolireformi suhtes kõige enam vastuhääli kuuldavale tulnud. N. Kann soovitas neile õpilastele, kes tahavad haridust keskkoolis jätkata, astuda sinna juba pärast algkooli 4. klassi lõpetamist.

Mõistagi, et N. Kanni seletused kedagi ei rahustanud. Tartumaa õpetajate päev nõudis 3-klassiliste keskkoolide võrgu väljaarendamist üle terve maa ja maalastele seal, protsentuaalselt maaelanike arvule, kohtade arvu kindlaksmääramist. Nõuti 3-klassiliste keskkoolide õppekava rajamist 6-klassilise algkooli tööle ja ühtlasi algkooli 5. ja 6. klassi õppekavade ühtlustamist viieklassilise keskkooli 1. ja 2. klassi õppekavadega.[61]

Maaelanike rahulolematus ilmnes teravalt Valgamaa põllumeeste kokkutulekul 18. aprillil 1936. a. Valgas, kus käsitleti ka «kooliküsimusi maarahva seisukohalt», millest kõneles õpetaja ja «tegelik põllumees» A. Puudersell. Valga Ajutine Maavalitsus esitas põllumeeste kokkutuleku poolt üksmeelselt vastuvõetud seisukohad haridusministrile ja riigivanemale, paludes neid arvesse võtta «kui maarahva rõhuva enamuse soovi».[62]

Valgamaa põllumeeste kokkutuleku otsustes öeldi, et kehtiv koolireform on teravas vastuolus ühtluskooli põhimõttega, mis pandi maksma Asutava Kogu poolt, ja «mis peab jääma meie vankumata päranduseks». Märgiti, et uus koolireform soodustab klassivahe-tunde kasvamist, eraldades jõukate vanemate lapsi pärast

---

[58] «Uus Eesti» nr. 62, 18. nov. 1935.
[59] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 217, l. 6.
[60] N. Kann, Koolireform: seletuseks, «Päevaleht» nr. 3, 3. jaan. 1936.
[61] «Päevaleht» nr. 84, 26. märtsil 1936.
[62] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 140, l. 288.

algkooli 4. klassi lõpetamist kehvemate vanemate lastest, seades neid eesõigustatud seisukorda kesk-, gümnaasiumi- ja kõrgema hariduse saamisel. Põllumehed ei olevat nii rikkad, et saata 12-aastasi lapsi linna kooli. Rõhutati, et keskkoolireform ei ole vastuvõetav ka rõhuvale enamusele linnarahvast. «Seega on see koolireform vaid mikroskoobi abil vaadatava kihikese soovide kohane ja seegi tänu võlgu nende mitte-ettenägelikkusele.» Nõuti, et igasuguse õppimise jätkamise võimaluseks jäägu vankumatult ühtluskooli süsteem: kõik kesk-, kutse- ja muud koolid baseerugu vaid sunduslikul kuueklassilisel algkoolil. 6-klassiline algkool jäägu tervikuks ja lõhkumata. «Haridust ei saa olla kunagi palju. Kui aga kardetakse haritlaste üleproduktsiooni, siis tehtagu otstarbekohaseid tõkkeid õiglaste teadmiste nõudmistega ja õiglase selektsiooniga, kuid maksmapandud koolireform ei ole selleks otstarbekohane ja õiglane.» Lõpuks märgiti, et kui riigivanem ja valitsus tahavad siiski jätta ka 5-klassilisi keskkoole 3-klassiliste kõrvale, siis tuleks 3-klassiliste keskkoolide võrk arendada märksa suuremaks 5-klassiliste keskkoolide võrgust vastavalt rahvakihtide suhtarvule, kusjuures nii 3- kui ka 5-klassilised keskkoolid olgu õigustelt võrdsed.[63]

Valgamaa põllumeeste kokkutuleku otsustes peegeldub demokraatlik opositsioon kõige järjekindlamalt: 1934. aasta koolireformi eitatakse täielikult ja nõutakse tagasipöördumist 1920. a. — 1934. a. koolikorraldusele. Valgamaa põllumeeste otsuste formuleerimisel oli oma osa maa-algkoolide õpetajail, kes kokkutulekust «tegelike põllumeestena» osa võtsid.

Riigivanem K. Päts tähendas sellele vastuseks Isamaaliidu täiskogus kõnet pidades, et senist hariduspoliitikat tulevat jätkata, sest hariduselaeva ei olevat Eesti vabariigi algaastail õieti juhitud.[64] Teda toetas «Päevalehe» veergudel N. Kann.

Nüüd avaldati «Uue Eesti» veergudel haridusminister N. Kanni vastu äärmiselt terav anonüümne artikkel (allkirjaga «Lapsevanem»): «Haridusminister N. Kanni hiljutine kirjutus «Päevalehes» ei jäta enam mingisugust kahtlust küsimuses, et tema koolipoliitika on suunatud meie ühtluskooli põhimõtte vastu ning et see teeb raskusi maaelanikkudele hariduse saamisel. Rasvase trükiga märgib minister, et kolmeklassilised keskkoolid on ajutised, ainult ülemineku ajaks! Kui varem hellitas mõnigi maa lapsevanem lootust, et meie hariduspoliitika juht arvestab ka maa õiglasi vajadusi ja maaelanikel ei oleks tarvis saata 11—12 aastasi «maa noori lillekesi linna kividele närtsima» (...), siis on säärase lootuse natukene ministri viimase seletusega lõplikult hävitatud (...) Hr. minister vääratab rängalt, kui tema näeb keskkooli esimeste klasside täiskiilumises lastevanemate p o o l e h o i d u viie- ja põlgust kolmeaastase keskkooli vastu. Viieaastaste keskkoolide

[63] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 140, l. 292—293.
[64] «Päevaleht» nr. 14, 28. apr. 1936.

esimeste klasside täitumist ei põhjusta mitte kodanikkude poolehoid, vaid praegune hariduspoliitika.» Lõpuks avaldati lootust, et «rahvas säärasest otstarbetust koormast peagi vabaneb, sest kõik loodavad, et riigivanem kindlasti muudab haridusministri ebaõnnestunud korralduse».[65]

Ajalehe «Uus Eesti» (milline tegelikult oli uue, fašistliku suuna häälekandjaks) muutumine hariduspoliitilise opositsiooni ruuporiks, tõendab, et haridusküsimustes olid tekkinud tõsised lahkhelid valitseva klassi enda ridades. 1934. aasta reform ei olnud vastuvõetav mitte üksnes linna- ja maatöörahvale, vaid ka maakodanlusele. Riigivanem K. Päts oli sunnitud oma käskkirjaga[66] 11. mail 1936. a. N. Kanni ametist vabastama ja pensionile saatma.

Lisaks rahva üldisele rahulolematusele 1934. aasta koolireformiga osutus ekslikuks argument, et reform riigi hariduskulusid vähendab. Reformeerijad olid tõendanud, et pärast progümnaasiumide asutamist kaob suurem osa algkoolide 5. ja 6. klasse, kuid seda ei juhtunud. Algkoolide 5. ja 6. klassi jäi ikkagi nii palju õpilasi, et ühtki neist ei saadud sulgeda. Seega algkoolide kulud reformi tõttu ei vähenenud, kuid keskkoolide kulud tõusid: igale keskkoolile tuli 3 klassi juurde. N. Kanni valekalkulatsiooni tõttu kaotas ta valitsuses autoriteedi. Reform kujunes N. Kanni suurimaks fiaskoks.

Keskkoolireformi revideerimine 1937. a. Uueks haridusministriks määras K. Päts kolonel A. Jaaksoni, senise sõjaväe ühendatud õppeasutuste ülema. Kutselise sõjaväelase (kes siiski omal ajal oli lõpetanud Tartu Õpetajate Seminari) määramist haridusministriks tingisid omamoodi kaalutlused: kuna A. Jaakson polnud seotud ei algkooli- ega keskkooliringkondadega, pidi ta suutma mõlemaid «vaenulikke pooli» rahuldada. A. Jaakson sai valitsuselt kiireloomulise ülesandena keskkoolireformi parandamise.[67]

Uus haridusminister tegi ametisseastumisel avalduse, mis pidi rahvast rahustama, tegelikult aga ei tähendanud haridusministri vahetus hariduspoliitilise suuna mingit põhilist muudatust. Seda ruttas selgitama ka «Uus Eesti», teatades, et «tagasiminekut endisele koolisüsteemile ei soovita, küll aga tahetakse näha üht-teist parandust reformi senises tegelikus teostamises. Seda annabki loota vahetus Haridusministeeriumi juhi kohal».[68]

Uuel haridusministril tuli kohe deklareerida, et 5-klassilise keskkooli kõrval jäävad püsima ka 3-klassilised keskkoolid. Mais 1936 töötati Haridusministeeriumis välja nn. reaalkoolide seadus.[69]

---

[65] «Uus Eesti» nr. 115, 29. apr. 1936.
[66] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 846, l. 9a.
[67] «Päevaleht» nr. 127, 11. mail 1936.
[68] «Uus Eesti» nr. 128, 12. mail 1936.
[69] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 62, l. 82.

Poleemika neis küsimustes ei vaibunud, kuna 1934. aasta reformi pooldajad nõustusid 3-klassilise keskkooliga ainult kui eritüübiga, mis viib õpilasi ellu, aga mitte gümnaasiumi.[70] Ühtluskooli pooldajad seevastu nägid 3-klassilises keskkoolis koolisüsteemi üht lüli. Nii esines koolinõunike päeval 24. mail 1936. a. koolinõunik G. Reial, kes ühtluskooli põhimõtte pooldajana nõudis 3-klassilise keskkooli tunnustamist koolisüsteemi vajaliku lülina. Ta soovitas 1936. a. kevadel keskkooli esimeste klasside asemel avada kolmandaid klasse, et natukegi rahuldada suurt tungi viimastesse.[71]

Keskkooli- ja gümnaasiumijuhatajate päeval 15. juunil 1936. a. arvas osa sõnavõtjaid, et 3-klassiline keskkool ei tohiks anda õigust gümnaasiumi ega ülikooli astumiseks, kuid enamik pooldas 3-klassilist keskkooli samade õigustega, mis on 5-klassilisel keskkoolil.[72]

Haridusministeerium saatis 14. juulil 1936. a. koolivalitsuste juhatajaile, koolinõunikele, Eesti Õpetajate Liidule, EKESKO-le ja keskkoolijuhatajaile seisukoha võtmiseks 1934. a. keskkoolide seaduse muutmise projekti kaks varianti ja ühtlasi keskkoolide ning uute, 3-klassiliste gümnaasiumide võrgukava. 1934. a. seaduse muutmine taotles 3-klassilise keskkooli legaliseerimist. Esimeses variandis nimetati 3-klassilist keskkooli reaalkooliks ja 5-klassilist progümnaasiumiks, teises variandis vastavalt keskkooli reaalharuks (3 õppeaastaga) ja humanitaarharuks (5 õppeaastaga). Reaalkoolis (reaalharus) oli ette nähtud ühe võõrkeele õpetamine, progümnaasiumis (humanitaarharus) kahe võõrkeele õpetamine. Juurdelisatud seletuskirjas öeldi: «Gümnaasiumi astumisel nõutakse õpilastelt kahe võõrkeele tundmist. Sellepärast keskkooli reaalharu (reaalkooli) õpilane, kes kavatseb hiljem astuda gümnaasiumi, peab varakult ette valmistuma ka teises, keskkooli reaalharus (reaalkoolis) mitte õpetatavas võõrkeeles. See oleks ainuke raskus keskkooli reaalharu (reaalkooli) lõpetanul keskkooli humanitaarharu (progümnaasiumi) lõpetanu kõrval...»[73]

Eesti Õpetajate Liidu sekretariaat tuli selle küsimuse arutamiseks erakorraliselt kokku. Vastuseks Haridusministeeriumi ringkirjale teatati, et 3-klassiline keskkool tuleks võõrkeelte ja muu õppekava suhtes asetada võrdsele seisukohale 5-klassilise keskkooliga, et mõlema kooli lõpetajad pääseksid edasi gümnaasiumi.[74] Joh. Käis oma kirjas Haridusministeeriumile 25. juulil 1936. a. kaitses samuti mõlema keskkoolitüübi üheõigusluse põhimõtet, rõhutades, et teise võõrkeele eraviisilise õpetamise vajadus reaalkoolist gümnaasiumi pääsemiseks annab jällegi eesõiguse jõukamaile kodanikele, kes suudavad anda oma lastele teises võõrkeeles

[70] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 217, l. 12.
[71] Sealsamas, s.-ü. 140, l. 267.
[72] Sealsamas, l. 279—281.
[73] Sealsamas, s.-ü. 74, l. 138—143.
[74] Sealsamas, l. 178.

eraviisil õpetust. J. Käisi arvates tuli need raskused kõrvaldada sel teel, et mõlemas keskkoolitüübis ka teist võõrkeelt õpetatakse ühesugustel alustel.[75]

Haridusministeeriumi poolt esitatud keskkoolide võrgukavas oli ette nähtud 3-klassilisi keskkoole 20, 5-klassilisi 48 ja gümnaasiume 25.[76] Eesti Õpetajate Liidu vastuses Haridusministeeriumi ringkirjale märgiti, et 3-klassiliste keskkoolide arv, võrreldes 5-klassiliste keskkoolidega, on liiga väike, reas maakondades nad üldse puuduvad. Nõuti, et 3-klassilisi keskkoole oleks igas ringkonnas.[77]

Seevastu keskkooliõpetajate koondis EKESKO leidis, et võrgukava on otstarbekalt koostatud ning «reaalkoolid ei või ega peagi võistlema progümnaasiumidega gümnaasiumidesse sisseastumisel».[78]

Mõned koolivalitsused ja koolijuhatajad soovitasid reaalkooli lõpetajaile võimaldada edasiõppimist keskkooli reaalharule (reaalkoolile) rajatud gümnaasiumi reaalharus.

29.—30. juulil 1936. a. korraldati Haridusministeeriumi koolivalitsuses nõupidamine keskkooli korraldamise küsimustes. Jõuti seisukohale, et praktilise elu nõudeid arvestades tuleb luua (legaliseerida) kolmeklassiline keskkool, mis baseeruks algkooli 6. klassil. 5-klassiline keskkool otsustati ümber nimetada progümnaasiumiks, sest ta pidi valmistama ette gümnaasiumi astumiseks, ja 3-klassiline keskkool reaalkooliks, sest tema peaülesandeks pidi olema ettevalmistus kõrgematesse kutsekoolidesse ja ellu astumiseks. 3-klassilises keskkoolis teist võõrkeelt sundusliku õppeainena ette ei nähtud. Leiti, et 3-klassilist keskkooli 5-klassilisega täiesti ühevääarseks tehes kaoks viimase olemasolu mõte. 3-klassilise keskkooli lõpetaja pidi gümnaasiumi astumist taotledes võistlema 5-klassilise keskkooli lõpetajaga ühesugustel alustel.[79]

Ministeeriumi selliste seisukohtade tõttu ei rahunenud lastevanemad. Lastevanemate koosolekud ja enamik koolitegelasi asusid 5-klassiliste keskkoolide suhtes eitavale seisukohale. Tartu linnakoolivalitsus avaldas arvamust, et keskkool tuleks muuta üldse 3-klassiliseks ja rajada 6-klassilisele algkoolile, mis vastab rahvahulkade soovidele.[80] «Meie eeskujulik ühtluskool hävineb, laiade rahvahulkade hariduse saamise võimalusi pidurdatakse,»[81] kirjutati «Õpetajate Lehe» veergudel.

19. jaanuaril 1937. a. korraldas ühing «Kool ja Kodu» Tallinnas koolide, lastevanemate komiteede ja hoolekogude esindajate koosoleku, kus arutati õpilaste edasiõppimise võimalusi seoses

---

[75] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 74, l. 47.
[76] Sealsamas, s.-ü. 83, l. 2.
[77] Sealsamas, s.-ü. 74, l. 177—178.
[78] Sealsamas, l. 175.
[79] Sealsamas, l. 20—23.
[80] «Õpetajate Leht» nr. 31/32, 31. juulil 1936.
[81] «Õpetajate Leht» nr. 4, 29. jaan. 1937.

koolireformi läbiviimisega. Koosolek võttis vastu resolutsiooni, mis nõudis 5-klassilise keskkooli likvideerimist ja ühtluskooli taastamist. Selle esitas eridelegatsioon haridusministrile.[82]

Samuti ei oldud rahul ministeeriumi poolt esitatud keskkoolide ja gümnaasiumide võrgukavaga. Tartu eestikeelsete keskkoolide lastevanemate komitee oma kirjas 16. detsembril 1936. a. haridusministrile teatas lastevanemate põhjendatud ärevusest seoses ministeeriumi kavatsusega jätta Tartu linna 14 senise gümnasiaalharu asemele ainult 4 üheharulist gümnaasiumi. See kavatsus oleks sulgenud tee gümnaasiumi rohkem kui pooltel keskkooli V klassi lõpetajail. Tartu koolivõrku sooviti jätta vähemalt 10 gümnaasiumiharu.[83] Tallinna I keskkooli lastevanemate esindajad kirjutasid, et kuna 1937. a. sügisel tööd alustavaid gümnaasiume on ette nähtud ainult 25, jäävad enam kui pooled keskkoolilõpetajad täielikust keskharidusest ilma. «Säärane seisukord on tekitanud lastevanemais otse ahastust, eriti linnades ja pealinnas, kus vanemad panid oma lapsed keskkoolidesse selles kindlas teadmises, et nende lapsed jõuavad gümnaasiumi lõpetada, kui nad õpivad rahuldavalt...»[84]

Haridusministeeriumi koolivalitsuse direktor O. J. Kiisel oma keskustelus ajakirjanikega 7. jaanuaril 1937. a. märkis, et kohalikelt koolivalitsustelt saadud andmeil soovitakse gümnaasiume 51, kuigi tema arvates jätkuks 25—28 gümnaasiumist, sest muidu võiksid kõik keskkooli lõpetajad ilma valikuta astuda gümnaasiumi. 5-klassilisi keskkoole sooviti 39, 3-klassilisi aga tervelt 50. Avaldati soovi ka 54 erinimelise kutsekooli avamiseks.[85]

Keskkoolijuhatajate konverentsil 22. märtsil 1937. a. samas küsimuses kokkuvõtet tehes oli O. J. Kiisel sunnitud märkima, et soovid on veelgi kasvanud: 3-klassilisi keskkoole soovitakse 53, 5-klassilisi 42 ja gümnaasiume 42. Kõike seda ei saavat teostada, nõudmised olevat ilmselt liialdatud. O. J. Kiisel soovitas koolijuhatajail pidurdada lastevanemate nõudmisi. Ta märkis, et viieklassilisi keskkoole pooldavad peamiselt keskkoolide õpetajad, seevastu algkooliringkonnad pooldavad ainult kolmeklassilisi. Viieklassilist keskkooli tulevat tunnistada pedagoogilistel kaalutlustel, kolmeklassilist aga hulkade nõudmisel.[86]

5. aprillil 1937. a. teatas Haridusministeeriumi koolivalitsus, et on valminud keskkoolide võrgukava esialgsel kujul. Viieklassilisi avalikke keskkoole (progümnaasiume) oli ette nähtud 22, kolmeklassilisi (reaalkoole) 31, gümnaasiume 31.[87] Peale nende pidid töötama erakoolid. Võrreldes 1936. a. suvel Haridusministeeriumi poolt esitatud kavaga, oli nüüd rahva survel toimunud ilmne nih-

---

[82] «Rahva Sõna» nr. 9, 5. märts 1937.
[83] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 223, l. 88.
[84] Sealsamas, l. 32.
[85] Sealsamas, nim. 4, s.-ü. 1435, l. 236—237.
[86] Sealsamas, s.-ü. 140, l. 412.
[87] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 142, l. 3—5.

kumine 3-klassiliste keskkoolide kasuks (1936. aastal oli neid kavas 20, nüüd 31).

Võitlus koolivõrgu ümber aga ei vaibunud. Koolivalitsuste juhatajate üleriiklikul nõupidamisel 12. aprillil 1937. a., kus olid päevakorras koolide võrgukava küsimused, tähendas Tartu linnakoolivalitsuse juhataja K. Luik, et Tartu vajadused ei ole keskkooli osas rahuldatud. Ta avaldas arvamust, et keskkool peaks tehtama kättesaadavamaks ja soovitas tagasi minna vanale süsteemile. Tallinna linnakoolivalitsuse juhataja J. Kents leidis, et koolivõrk teeb suuri takistusi algkooli lõpetajaile edasipääsemiseks: 150—200 õpilasel puuduvat Tallinnas edasiõppimise võimalus.[88]

Tartu Ajutise Maavalitsuse koosolek 17. aprillil 1937. a. teatas, et kuna maakodanikud ei soovi lapsi 5-klassilistesse keskkoolidesse panna, siis maavalitsus koos Tartu linnaga ei võta nende ülalpidamisest osa, vaid nõustub ainult 3-klassiliste keskkoolide ülalpidamist jätkama. Sooviti 5-klassiliste keskkoolide asemele 3-klassilisi ja märgiti, et keskkoolihariduse võimaldamine peaks sündima takistamatult.[89]

Tartu linnavolikogu erakorralisel koosolekul 14. mail 1937. a. teatas linnapea abi K. Luik, et arvestades Tartu linna ja maakonna vajadusi keskhariduse järele (1936. a. sügisel jäi Tartus 3-klassilistesse keskkoolidesse ruumi puudusel vastu võtmata 254 õpilast), asub linnavalitsus linna ja maa ühise haridusnõukogu ettepanekul seisukohale, et Tartu keskkoolivõrku, lisaks Haridusministeeriumi kavas ettenähtud keskkoolidele tuleb täiendada kolme haruga ja vajaduse korral avada veel paralleelklasse. Linnavolinik prof. A. Piip rääkis lastevanemate seisukohalt, et hariduse saamisel ei tohiks teha takistusi. Ta märkis, et ministeeriumi kava riivab väga tugevasti Tartu noorsoo õppimisvõimalusi: Tartus töötab 43 keskkooli klassikomplekti, ministeeriumi kava järgi tuleks neid 35. Kui arvata maha üks üleriikliku iseloomuga kool — kavatsetav vene kolledž, jääks 30 klassikomplekti. «Ma leian, et meie, linnakodanike esindajad, ei või mitte rahulikult vaatama jääda, kui üks kolmandik lapsi peab keskkoolist eemale jääma ... See tähendab, et keskkooliharidus siin hariduslinnas on viidud ühe korraga niivõrd alla, et kõik kivid peaksid kisendama hakkama.»[90]

Eelnevast nähtub, et demokraatlik opositsioon 1934. aasta koolireformi vastu ilmnes eriti tugevalt Tartus. See oli seoses Tartu kui koolilinna traditsioonidega. Arvukate koolide ja samuti ülikooli tõttu oli Tartu üks peamisi kodanlik-demokraatlikult meelestatud intelligentsi koondumiskohti. Tartu intelligentsi opositsiooni tõttu K. Pätsi autoritaarsele režiimile hakati sel ajal rääkima nn. Tartu vaimust.

---

[88] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 142, l. 25—26.
[89] Sealsamas, nim. 4, s.-ü. 10, l. 51.
[90] Sealsamas, l. 33.

Valitsus oligi sunnitud 1937. a. mais riigivanema dekreediga kehtestama «keskkoolide seaduse muutmise seaduse»,[91] mille § 3 järgi keskkool võis olla kahte tüüpi — progümnaasium (5 a.) ja reaalkool (3 a.). Seaduse järgi olid mõlema keskkoolitüübi lõpetajail ühesugused õigused. Õppeainete nimestik oli mõlemas kooli-tüübis sama. Kuid reaalkoolis oli vaid üks võõrkeel kohustuslik õppeaine, teist võõrkeelt õpetati reaalkoolis vaid vabatahtliku õppeainena. Keskkoolile järgnevas 3-klassilises gümnaasiumis oli ette nähtud humanitaar- ja reaalharu. Reaalharu võis olla kahetüübiline: üks tüüp rõhutas matemaatikat ja loodusteadust, teine võõrkeeli ja loodusteadust.

Uus keskkooliseadus tähistas teatavat kompromissi ühtluskooli taotleva kodanlik-demokraatliku suuna ja 1934. aasta reformi pooldajate vahel. Ühtluskooli printsiip oli nüüd teatavas mõttes taastatud: kooliastmed järgnesid üksteisele. Oli aga välja kujunenud dualistlik koolisüsteem (4+5+3 ja 6+3+3), mis pidi kindlustama valitseva klassi huvisid. Mingit põhimõttelist muudatust 1937. aasta seadus kodanluse koolipoliitikas ei tähistanud: see järeleandmine tehti ainult K. Pätsi režiimi sotsiaalse baasi kindlustamise huvides, kuna 1934. aasta seadus ähvardas tekitada lõhe linna- ja maakodanluse vahele.

1937/38. õppeaastal töötas üle riigi 50 progümnaasiumi (neist 10 olid järk-järgult sulgemisele määratud ja töötasid juba ilma I klassita) ja 37 reaalkooli (neist 10 avati likvideeritavate progümnaasiumide asemele). Avalikke koole ja õigustega erakoole oli progümnaasiumide hulgas 41, reaalkoolide seas 27. Ülejäänud 9 progümnaasiumi ja 10 reaalkooli olid õigusteta erakoolid.[92]

1937. a. sügisel alustasid tööd ka uued gümnaasiumid. Neid oli 45, kokku 47 I klassiga. Sel õppeaastal töötas ka veel 58 vana gümnaasiumi (V klassid). Uutest gümnaasiumidest oli avalikke ja õigustega erakoole 32, õigusteta erakoole 13.[93] Maal asus ainult 3 progümnaasiumi, 2 reaalkooli ja 2 gümnaasiumi, kõik teised keskkoolid asusid linnades.

Õpilasi oli 1937/38. õppeaastal kõigis keskkoolides kokku 16 558.

Uue koolivalitsuse direktori Villem Alttoa[94] ametisse tulekuga Haridusministeeriumis saavutati 1938. aastal koolitegelaste kodanlik-demokraatliku tiiva taotluste tulemusena algkooli V ja VI ning progümnaasiumi I ja II klassi õppeprogrammide ühtlustamine. Samuti võeti ühtlustamisele reaalkooli ja progümnaasiumi õppeprogrammid.[95] See pidi hõlbustama algkooli 6. klassi lõpetajate pääsemist progümnaasiumi III klassi ja reaalkooli lõpetajate pääsemist gümnaasiumi.

---

[91] «Riigi Teataja» nr. 42, 25. mail 1937, lk. 853—854.

[92] «Eesti Statistika» 1938, nr. 205, lk. 622.

[93] Sealsamas, lk. 626.

[94] V. Alttoa töötas varem koolinõunikuna ning kuulus pikemat aega Eesti Õpetajate Liidu juhatusse ja «Kasvatuse» toimetusse.

[95] «Õpetajate Leht» nr. 10, 11. märtsil 1938.

1938/39. õppeaastal töötas 49 progümnaasiumi, 40 reaalkooli ja 48 gümnaasiumi kokku 16 008 õpilasega.[96] Kui arvestada maha progümnaasiumi I ja II klassi (s. t. 5. ja 6. õppeaasta) õpilased, jääb keskkooliõpilasi 12 744. Seega püsiti ikka veel põhiliselt majanduskriisi aegsel tasemel. Seejuures oli tung keskkooli suur. 1938/39. õppeaastal jäi 4789-st keskkooli (progümnaasiumi ja reaalkooli) astuda soovijast ukse taha 1823 noort.[97] Osa neist kukutati läbi sisseastumiseksamitega, osa jäi vastu võtmata ruumi puudusel, sest valitsus ei lubanud avada paralleelklasse. Kõige rohkem (105) jäi õpilasi ruumi puudusel vastu võtmata Tartus.

Haridusminister A. Jaakson rõhutas keskkoolijuhatajate koosolekul 14. aprillil 1939. a., et elu nõudvat hariduse omandamise suunamist vastavalt tarvidusele ning uus koolivõrk olevatki koostatud sellelt seisukohalt lähtudes. Ei olevat põhjendatud uute klasside ega paralleelklasside avamine.[98]

1939. a. kevadel soovis vastava ankeedi põhjal reaalkoolidesse astuda ligi kaks korda rohkem õpilasi kui progümnaasiumidesse,[99] kuid koolivõrk polnud neile soovidele vastav. Üldse soovis üldhariduslikesse keskkoolidesse astuda 1939. a. kevadel 3758 õpilast, neist võeti vastu 2366, ukse taha jäi 1392.[100]

1939/40. õppeaastal avaldas keskkoolide arvule mõju saksa vähemusrahvuse lahkumine Eestist ja ühenduses sellega saksa õppekeelega koolide sulgemine 16. oktoobril 1939. a. Suleti 2 omavalitsuste poolt ülalpeetavat saksa progümnaasiumi, 1 gümnaasium ning 8 saksa erakeskkooli ja -gümnaasiumi.[101]

1. novembril 1939. a. töötas Eestis 46 progümnaasiumi, 37 reaalkooli ja 45 gümnaasiumi kokku 16 673 õpilasega.[102] 1. oktoobril 1939. a. oli õpilaste arv veel 17 140. Suletud saksa koolides oli õpilasi 996, neist jätkasid ligi pooled õppimist eesti õppekeelega koolides,[103] milline asjaolu tõendab, et saksa koolides õppijad polnud kõik rahvuselt sakslased.

Töörahva laste tungi üldhariduslikku keskkooli ei pidurdatud üksnes rahva nõudmistele mittevastava koolivõrguga, vaid ka kõrge õppemaksu abil. Valitsuse otsusega 8. oktoobril 1937. a. määrati õppemaksu suuruseks avalikes keskkoolides ja gümnaasiumides 50—70 krooni (see kõikus üksikute omavalitsuste järgi), erakoolides oli aga õppemaks veelgi kõrgem.

Õppemaksust vabastati õpilasi 15—20 protsendi ulatuses õppemaksu kogusummast (15 protsenti oli alammäär). Nii oli Nõmme progümnaasiumis ja gümnaasiumi 290 õpilasest 1937/38. õppe-

---

[96] «Eesti Statistika» 1939, nr. 217, lk. 622—625.
[97] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 1442, l. 12
[98] «Kasvatus» 1939, nr. 4, lk. 182.
[99] «Kasvatus» 1939, nr. 5, lk. 228.
[100] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 1442, l. 3.
[101] Sealsamas, s.-ü. 1408, l. 153—157, 171.
[102] «Eesti Kroonika», 1939, lk. 65.
[103] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 1408, l. 157.

aasta I poolel vabastatud õppemaksust 58 õpilast (s. t. õpilaste arvust 20 protsenti) ja 43 poole õppemaksu suuruses summas. Peale selle oli vastava seaduse alusel vabastatud ühest kolmandikust õppemaksust 18 õpilast, kelle vanematel käis maksulises koolis kolm (või rohkem) last. 50 protsendi ulatuses oli õppemaksust vabastatud 13 vabadusristi kavaleri ja nn. vabadussõja invaliidi last.[104]

Tallinna II Gümnaasiumis, Progümnaasiumis ja Reaalkoolis, kus 1938/39. õppeaastal õppis 380 õpilast, taotles õppeaasta I poolel õpperahast vabastamist 105 õpilast, neist vabastati 92. Õppeaasta II poolel taotles vabastamist 92 õpilast, neist vabastati 77.[105] Niisiis oli selles koolis 20—24 protsenti õpilaste üldarvust vabastatud õppemaksust, kuid suur osa neist (üle 40 protsendi) ainult poolest või kolmandikust õppemaksust. Mis puutub õppemaksust vabastatute sotsiaalsesse koosseisu, siis oli selles koolis nende hulgas kõige rohkem teenistujate-ametnike lapsi. Suuruselt järgmine oli tööliste-käsitööliste rühm, kui aga viimasele juurde arvestada juhusliku töö tegijad, töötud, maja- jm. teenijad, siis tõuseb see rühm õppemaksust vabastatute hulgas esikohale. 13—15 protsenti õppemaksust vabastatuist võib arvestada väikekodanluse hulka kuuluvaiks. Vabastamist taotlejate mittevabastamist motiveeriti enamasti nende küllalt rahuldava majandusliku olukorra või nõrga edasijõudmisega õppetöös. Õppemaksust vabastamise küsimuse üksikute õpilaste kohta otsustas kooli pedagoogikanõukogu ja kinnitas linnakoolivalitsus. Nagu näitab vastavate materjalidega tutvumine, toimiti neis küsimustes võimaluste piirides enam-vähem õiglaselt.

Vähesel määral (~5 protsenti) vabastati õpilasi õppemaksust ka erakoolides, kus olid selleks otstarbeks asutatud jõukatest lastevanematest koosnevad nn. abiandmise seltsid. Nn. vabadusristi kavaleride laste eest tasus õppemaksu 50 protsendi ulatuses ka erakoolides riik. Sellesse kategooriasse kuuluvaid lapsi õppis erakoolides tunduvalt rohkem kui avalikes koolides.

Ühenduses õppejõudude tasude seaduse järjekordse muutmisega tõsteti õppemaks 1939/40. õppeaastal kõrgemaks kui kunagi varem. Riigi osa keskkoolide ja gümnaasiumide õpetajate palgamaksmisel vähendati seniselt 64 protsendilt 50 protsendile, millele vastavalt koolide ülalpidajail-omavalitsustel tuli maksta 36 protsendi asemel 50 protsenti.[106] See asjaolu sundis viimaseid kulude katteks õppemaksu kõrgendama. Kuigi demokraatliku intelligentsi esindajad Riigivolikogus,[107] Õpetajate Kojas[108] ja mujal valitsuse sellise teguviisi vastu protesteerisid, tähendades õigesti, et see on elukalliduse tõstmise seadus, millega kehvematelt kihtidelt

---

[104] TLA, f. 308, nim., 1, s.-ü. 28, l. 1—2.
[105] Sealsamas, f. 144, nim. 1, s. ü. 309, 310.
[106] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 86, l. 210.
[107] «Päevaleht» nr. 76, 17. märtsil 1939.
[108] «Kasvatus» 1939, nr. 2, lk. 85.

tahetakse õppimisvõimalus ära võtta, viidi õppemaksu kõrgendamine siiski läbi. Tähele panemata jäeti isegi haridusministri A. Jaaksoni vastuväited, kes selle küsimuse üleskerkimisel majandusministrile (riigi eelarveid koostas majandusministeerium) kirjutas, et «õppemaksude tõstmist ei saa kuidagi pooldada, sest viimastel aastatel on õppemakse juba korduvalt reguleeritud tõstmise suunas ja need maksud on juba küllalt kõrged. Kui veel tõsta, muutub edasiõppimine kehvemate rahvahulkade suurele arvule lastele aga täiesti võimatuks.» [109]

Tallinna avalikes keskkoolides tõusis õppemaks 1939/40. õppeaastal seniselt 50 kroonilt 70 kroonile aastas. Erakoolides kõikus õppemaks 80 kroonist 100 kroonini aastas.[110] Tartu avalikes keskkoolides oli õppemaks 1939/40. õppeaastal 75 krooni aastas, erakoolides 80—85 krooni.[111] Teistes linnades ja alevites ulatus õppemaks 1939/40. õppeaastal 60—80 kroonini.[112]

Hoolimata neist raskustest, mis ootasid töörahva lapsi edasiõppimisel, ei kuulunud üldhariduslike keskkoolide õpilaskond oma sotsiaalselt koosseisult kaugeltki ainult kodanluse klassi. 1940. aastal anti nõukogude võimu organite poolt keskkoolide II—VI klassi õpilastele välja sotsiaalse päritolu tõendid õpperahast vabastamiseks. Need tunnistused peegeldavad keskkooliõpilaste sotsiaalset koosseisu kodanliku vabariigi viiel viimasel aastal. Tallinna keskkoolide õpilaste kohta säilinud tõendid[113] näitavad, et tavalistes linnakeskkoolides pärines rõhuv enamus õpilasi töörahva hulgast (vastavalt Tallinna spetsiifikale tööliste ja töötava intelligentsi hulgast,[114] töötava talurahva lapsi õppis Tallinnas vähe). Kodanluse (s. t. töösturite, äri- ja kinnisvara omanike, maakodanluse) lapsi õppis avalikes keskkoolides paarikümne protsendi ümber, kusjuures sellest arvust moodustas suure osa väikekodanlus (s. t. väikeettevõtete omanikud). Suur- ja keskkodanluse lapsed õppisid põhiliselt erakoolides, kuid ka neis koolides pärines osa õpilasi väikekodanluse ja töörahva hulgast. Need asjaolud muidugi ei tähenda, nagu oleks haridus olnud kõigile soovijaile kättesaadav. Eriti raske oli keskharidust omandada maaproletariaadi ja kehvikute lastel, kuna keskkoolid asusid põhiliselt linnades, mille tõttu maalt pärinevail õpilastel tuli peale kõrge õppemaksu tasuda linnades elamisel veel korteri- ja kostiraha. Seetõttu leidus näiteks Tallinna keskkooliõpilaste hulgas maaprole-

---

[109] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 86, l. 211.
[110] Sealsamas, nim. 4, s.-ü. 1456, l. 1—66.
[111] Sealsamas, l. 89—112.
[112] Sealsamas, l. 118—159.
[113] TLA, f. 320, nim. 1, s.-ü. 16—26; f. 309, nim. 1, s.-ü. 7; f. 144, nim. 1, s.-ü. 318.
[114] «Töötava intelligentsi» mõiste oli küllaltki avar — sinna kuulusid ka kõrgepalgalised ametnikud, kes ei omanud äri ega tööstusettevõtet või kinnisvara. Terminit «kodanlik intelligents» sotsiaalse päritolu määramisel 1940. aastal ei kasutatud.

tariaadi ja kehvikute lapsi, võrreldes linna tööliste-käsitööliste lastega, äärmiselt vähe.

Uus gümnaasium laskis esimesed lõpetajad välja alles 1940. a. kevadel. Endine (1922. a. seaduse alusel töötav) keskkool-gümnaasium andis aastatel 1919—1939 36 442 lõpetajat, neist pooled jätkasid õpinguid Tartu Ülikoolis. Keskkooli I klassi astunute koguarvust oli enne kooli lõpetamist sunnitud lahkuma üle 40 protsendi.[115] Mõistagi mängisid selles suures väljalangevuses oma osa ka majanduslikud raskused.

Kutsehariduse reform. Teostatava koolireformi teiseks küljeks üldhariduse piiramise kõrval oli kutsehariduse osatähtsuse suurendamine. Selleks lõi eeldused tööstuse ja põllumajanduse teatav areng 1930-ndate aastate II poolel.

1934. aastal asutati Haridusministeeriumis uue osakonnana kutseoskuse osakond kutsekoolide tegevuse juhtimiseks ja järelevalveks.[116] Haridusministeeriumi alluvusse toodi ka kodumajanduslikud (1935) ja põllumajanduslikud koolid (1936). Nii oli kõigi kutsekoolide juhtimine koondatud ühte keskusse.

Asutati rida uusi kutsekoole, nagu Tartu tehnikakool, Petseri tööstuskool ehituse ja keraamika alal (1935), aianduskoolid Räpinas (1934), Türil (1936) jm.

Üldhariduse piiramise ja sellesuunalise propaganda tõttu kasvas tung kutsekoolidesse. Paljudes kutsekoolides korraldati kooliastujaile võistluseksamid.[117] Vastavates propagandamaterjalides rõhutati, et keskkooli lõpetajad peavad suunduma ellu, omamata mingit kutselist ettevalmistust, kuna samal ajal paljudel kutsealadel tuntakse järjest suurenevat puudust vastavate alade õppinud tööjõudude järele.[118] Haridusministeeriumi 1935/36. a. tegevusaruandes märgiti, et kutsekoolide lõpetajad leiavad tööd tarvilikul määral, mitmel alal on puudus kutseharidusega jõududest.[119]

1936/37. õppeaastal töötas 116 kutsekooli ligi 9000 õpilasega. Õpilaste osatähtsuselt olid esikohal tööstus-tehnilised koolid (50 protsenti), teisel kohal kaubanduskoolid (16 protsenti), siis põllumajanduslikud koolid (11 protsenti).[120]

Ühenduses kutsehariduse osatähtsuse tõusuga töötati välja kutsehariduslike õppeasutuste seadus,[121] mis hõlmas võimalikult kõiki kutsekoolide liike. See seadus oli oma olemuselt progressiivne, sest ta lülitas kutsekoolid üldisesse ühtluskooli süsteemi,

---

[115] «Eesti Statistika» 1940, nr. 222, lk. 221.
[116] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 849, l. 50.
[117] Sealsamas, l. 71.
[118] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 223, l. 5.
[119] Sealsamas, nim. 1, s.-ü. 849, l. 71.
[120] «Eesti Statistika», 1938, nr. 198, lk. 246—247.
[121] «Riigi Teataja» nr. 53, 2. juulil 1937, lk. 1084—1088.

andes kutsekooli lõpetajale võimaluse jätkata haridust. Kutsekoolid polnud seni noorsoo hulgas populaarsed just seetõttu, et nende kaudu oli võimatu pääseda ülikooli. Kutsehariduslikud õppeasutused jagunesid uue seaduse järgi kesk- ja kõrgema astme kutsekoolideks. Keskastme kutsekoolid baseerusid 6-klassilisel algkoolil ja nende õppeaeg võis kesta 1—4 aastat. Kõrgema astme kutsekool järgnes 3-klassilisele keskkoolile või 4-klassilisele kutsekeskkoolile. Seega vastas ta üldharidusliku keskkooli gümnaasiumi astmele.

Uuenduseks oli endiste 3-aastaste kutsekoolide muutmine 4-aastasteks kutsekeskkoolideks, mille lõpetajad võisid astuda vastavasse kõrgema astme kutsekooli või teist tüüpi kõrgema astme kutsekooli, samuti üldhariduslikku gümnaasiumi, kusjuures Haridusministeerium pidi määrama gümnaasiumi astujaile eksamid olenevalt kutsekeskkooli liigist ja ainestikust. Kõrgema astme kutsekooli lõpetajal oli õigus astuda vastavasse kõrgemasse õppeasutusse või selle vastavasse teaduskonda, täiendavate eksamite õiendamisel aga kõigisse teaduskondadesse. Nii oli olemas võimalus (vähemalt formaalselt) valitud eriala muutmiseks või üldhariduslikku kooli üleminekuks.

Selle seaduse alusel muudeti 9 endist 3-aastast tööstuskooli 1936/37. õppeaastast alates 4-aastase õppeajaga tööstuskeskkoolideks. Võrreldes vana 3-aastase tööstuskooliga oli uutes tööstuskeskkoolides nähtud ette lisaks ametialaste oskuste õpetamisele anda õppijaile üldhariduslikule keskkoolile vastavaid teadmisi, et tõsta tööstuskoole üldhariduslike keskkoolidega võrdsele tasemele ja võimaldada neile hõlpsamat pääsu kõrgema astme (s. t. gümnaasiumi astmele vastavasse) tehnikakooli.[122] Alustasid tööd ka majandus-, kodundus-, põllundus- ja aianduskeskkoolid.

1939/40. õppeaastal töötas Eestis kokku 177 kutsehariduslikku õppeasutust 13 032 õpilasega.[123] Neist vastasid sisult tänapäeva tehnikumidele ja teistele keskeriõppeasutustele 16 kooli kokku 1719 õpilasega.[124] Kõige rohkem oli tehnilis-tööstuslikke koole (55) 5400 õpilasega, põllumajanduslikke õppeasutusi oli 43 1556 õpilasega, majanduslikke (kaubandus- jt.) koole 21 2891 õpilasega, kodumajanduslikke 33 1188 õpilasega jne. Kutsekooli lõpetasid 1919.—1939. aastail 30 247 isikut.

Üldharidusliku keskkooli ja kutsekooli arengus ilmnes 30-ndail aastail vastandlik tendents: kui üldharidusliku keskkooli õpilaste arv alates 1924/25. õppeaastast, millal oli 18 700 õpilast, pidevalt vähenes, siis kutsekooli õpilaste arv tõusis 3300-lt 1924/25. õppeaastal 13 000-ni 1939. aastal. Niisiis polnud tegu hariduse absoluutse koondamisega, vaid pigem selle iseloomu muutumisega. Kui aga arvestada, et rõhuv enamik kutsekoole olid ühe-,

---

[122] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 223, l. 6—7.
[123] Eesti Entsüklopeedia Täienduskõide, Tartu 1940, v. 278.
[124] 25 aastat Nõukogude Eestit. Statistiline kogumik, Tallinn 1965, lk. 112.

kahe-, kolme- ja nelja-aastased ega andnud täielikku keskharidust, siis peab nentima, et sellesuunaline areng ei saanud üldisele hariduslikule tasemele kasuks tulla. Varem töötanud kutsesuunalised gümnaasiumid, mis 1934. a. reformiga likvideeriti, andsid täieliku keskhariduse ja selle kõrval ühtlasi kutselisi oskusi.

Kutsehariduse eraldamine üldharidusest aitas süvendada kooli klassiiseloomu. Õppemaks oli enamikus kutsekoolides väiksem kui üldhariduslikes koolides, ainult kaubandus- ja kommertskoolides ning kõrgema astme kodumajanduskoolis küündis õppemaks keskkooli ja gümnaasiumi tasemele. Õppemaksu ei olnud sel perioodil avalikes tööstusõpilaste koolides, kaevanduskoolis, kalanduskoolis ja meesterätsepatööstuse õppetöökojas.[125]

Tööstuskoolides hakati alates 1935. aastast Haridusministeeriumi korraldusel õppemaksu võtma, kuna Haridusministeerium ei pidanud võimalikuks neid koole õppevahendite suhtes toetada ja soovitas selleks raha leida kooli erisummadest. Õppemaks ulatus tööstuskoolides 10 kuni 30 kroonini aastas. Tasuta oli õpetus Haapsalu Tööstuskoolis, kuna Lääne maavalitsus, hoolimata Haridusministeeriumi nõudmisest, ei pidanud vajalikuks õppemaksu sisse seada. Puudustkannatavate õpilaste õppemaksust vabastamise alammäär kõikus tööstuskoolides 15—50 protsendini.[126] 1939/40. õppeaastal ulatus õppemaks mõnes tööstuskoolis juba 40 kroonini aastas. Enamikus 1—2-aastastes põllumajanduskoolides õppemaksu ei olnud, 3—4-aastastes põllunduskeskkoolides ulatus see 30 kuni 60 kroonini aastas.[127] Kutsekoolid olid määratud töörahva lastele, kellele «paremad» võimalused polnud kättesaadavad.

Kuigi valitsev klass oma kasumite huvides oli sunnitud arendama kvalifitseeritud tööliste ja teenistujate ettevalmistamist, ei olnud kutsekoolide võrk veel küllaldaselt tihe, mida kinnitasid sagedased ettepanekud kohtadelt uute kutsekoolide rajamiseks. 1938/39. õppeaastal oli tung kutsekoolidesse nii suur, et hoolimata uute võimaluste juurdeloomisest, jäi tunduv osa soovijaist vastu võtmata.[128] Nii ei vastanud rahva soovidele ei üldhariduslike keskkoolide ega kutsekoolide võrk. Töötajate sooviks oli anda oma lastele nii täielik keskharidus kui ka praktilisi tööoskusi.

Õpetajaskonna tasalülitamine. Paralleelselt reaktsiooniliste muudatustega koolisüsteemis süvenes poliitiline surve õpetajaskonnale. Juba 25. aprillil 1934. a. anti riigivanema poolt õppejõudude teenistusseaduse muutmise dekreet,[129] mis kitsendas õpe-

[125] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 1478, l. 179.
[126] Sealsamas, nim. 6, s.-ü. 88, l. 2—18.
[127] Sealsamas, s.-ü. 55, l. 1—90.
[128] Sealsamas, nim. 1, s.-ü. 993, l. 25.
[129] «Riigi Teataja» nr. 37, 4. mail 1934. lk. 753—755.

tajate ja samuti omavalitsuste õigusi. Teatavasti valisid õppejõude ja kinnitasid neid ametisse kohalikud omavalitsused, kuna Haridusministeerium piirdus nende registreerimisega. Et suurendada Haridusministeeriumi kui riigivõimu mõju õppejõudude komplekteerimisel, loobuti nüüd õpetajate registreerimismoodusest ja võeti asemele ametisse kinnitamise või määramise põhimõte. See õigus kuulus nüüd täies ulatuses riigi keskvalitsusele, mitte aga kohalikele maa- ja linnakoolivalitsustele. Haridusministeerium võis valitud õppejõu kandidaadi ka ametisse kinnitamata jätta, kui ta ei pidanud teda kohaseks «õppe- või kasvatustöö huvide seisukohalt», ning täita koha määramise korras. Haridusministeerium võis nüüd õpetajaid vabalt ühest kohast teise ümber paigutada (varem võis see toimuda vaid kooli ülalpidaja-omavalitsuse nõusolekul), seejuures ka madalamale kohale, näiteks juhatajat õpetajaks, ning vallandada, kui tema õppe- ja kasvatustöö võimusid ei rahuldanud, või kui tema käitumine polnud «kasvataja kõrge kutse kohane».

«Õpetajate Lehe» veergudel märgiti, et see dekreet «kitsendab õpetajate õigusi, võtab nende seisukohalt kindluse määramatuks ajaks ja kärbib tunduvalt ka omavalitsuste õigusi».[130]

Koolinõunikud, kes olid varem omavalitsuste ametnikud, muudeti nüüd riigiametnikeks, ja nad hakkasid kuuluma Haridusministeeriumi koolivalitsuse koosseisu.[131]

Õpetajate ümberpaigutamise õigust kasutas Haridusministeerium üsna ohtrasti. Ümberpaigutamiste aktsioon kulmineerus aastail 1934—1936.[132] Osa õpetajaid vallandati või paigutati ümber osavõtu pärast riigivastastest organisatsioonidest.[133] Samuti võeti põhjalikum ümberpaigutus ette koolinõunikkude peres.

«Riigivastasteks organisatsioonideks», millest õpetajad osa võtsid, pidas kodanlus vapslikke ja noorsotsialistlikke organisatsioone. Kuigi vapslik liikumine polnud õpetajate hulgas eriti levinud, aktiivseid vapse-õpetajaid siiski leidus ja neid paigutati ka ümber.

Tuntud pahempoolseist õpetajaist paigutati ümber Viimsi algkooli juhataja Villem Uustalu (Harjumaa Õpetajate Liidu esimees), kes oli silma paistnud 1933. aastal õpetajate protestikongressil. 1935. aastal määrati ta Harjumaa Raiküla lastekodu algkooli juhatajaks.[134] Ümber paigutada taheti ka Läänemaa Silla algkooli juhataja Jüri Uustalu, et kohalikud sotsialistid jääksid juhita, kuid Uustalul leidus maavalitsuses kaitsjaid. Hoolimata ümberpaigutuse ähvardusest agiteeris J. Uustalu Kaitseliidu vastu. Kui 1936. aastal tekkis kohalikul Kaitseliidu osakonnal mõte asutada orkester ja ühineda selleks Kullamaa muusikaseltsiga, pidas

[130] «Õpetajate Leht» nr. 19, 18. mail 1934.
[131] TLA, f. 61, nim. 1, s. ü. 4, l. 337.
[132] «Õpetajate Leht» nr. 35, 30. aug. 1940.
[133] «Eesti Kroonika» 1934, lk. 56.
[134] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 330, l. 188.

J. Uustalu ägedaid kõnesid Kaitseliiduga ühinemise vastu ja saavutas ühinemise vastu seisva enamuse.[135]

Ümberpaigutuste põhjuseks olid sageli kaebused, mida õpetajate kohta esitasid konstaablid, vallakirjutajad, Kaitseliidu ja Isamaaliidu tegelased. Tõeline kaebuste laviin tuli pastoreilt, kes püüdsid tembeldada iga õpetajat, kes usuõpetusse vähegi vabamalt suhtus, «Eesti riigi ja rahva vaenlaseks».[136]

Kui Haridusministeeriumi koolivalitsuse direktor O. J. Kiisel 1937. a. septembris ametist lahkus, märgiti ajakirjanduses selle sammu ühe põhjusena õpetajate massilist ümberpaigutamist, mis olevat tekitanud «arusaamatusi ja paksu verd».[137] Üksnes 1. juunist 1937. a. kuni 15. oktoobrini 1937. a. paigutati ümber 159 õpetajat, neist omal soovil ainult 54.[138]

Omavalitsused kasutasid järjest vähem neile kuuluvat õpetajate valimise õigust. Juba 1935/36. õppeaastaks täideti algkoolides valimise korras vaid väiksem osa vabadest õpetajakohtadest, suurem osa õpetajaid tuli määrata ametisse teenistusseaduse § 49 korras, s. o. koolinõunikkude ettepanekul.[139] Haridusministeerium nõudis koolinõunikelt, et nad muretseksid endale õpetaja kohale kandideerivaist isikuist igakülgseid andmeid, selgitaksid, kuidas on lugu nende riikliku meelsusega jne.[140] 1937/38. õppeaastaks valiti ainult 12 protsenti õpetajaist, kuna 88 protsenti määrati ametisse.[141]

Kuna algkooliõpetajad olid oma koosolekuil suhtunud koolireformisse üsnagi kriitiliselt, pani Haridusministeerium 1934. a. 24. septembri ringkirjas maksma kitsendavad määrused õpetajate päevade korraldamise asjus. Resolutsioonide asemel võisid õpetajad nüüd vastu võtta ainult sooviavaldusi. Õpetajate päevade korraldamine tehti koolivalitsuste ja koolinõunike ülesandeks, õpetajate organisatsioonid võisid teha neile vaid ettepanekuid. Igal õpetajate päeval pidi olema vastutav juhataja, kelle määras koolivalitsus. Õpetajate päeva päevakorra ja referentide nimestiku pidi kinnitama Haridusministeerium, õpetajate päeva protokolli ärakiri tuli saata Haridusministeeriumile.[142]

Õpetajaskonna koosseisu ja meelsuse mõjutamiseks valitsusele soovitavas suunas suurendati koolijuhatajate võimu ja õigusi kaasõpetajate suhtes. Neid hakati nüüd nimetama «koolijuhtideks». 17. veebruaril 1935. a. korraldati koolivalitsuste juhatajate, koolinõunike ja algkoolide juhatajate üleriiklik kokkutulek, et «selgi-

---

135 ENSV ORRKA materjalid.
136 «Tartu Kommunist» nr. 48, 23. nov. 1940.
137 «Päevaleht» nr. 265, 30. sept. 1937.
138 «Päevaleht» nr. 4, 5. jaan. 1938.
139 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 79, l. 81.
140 Sealsamas, s.-ü. 82, l. 68.
141 «Päevaleht» nr. 4, 5. jaan. 1938.
142 ENSV ORRKA, nim. 3, s.-ü. 453, l. 97—98.

tada sihte», mis seati üles 12. märtsil 1934. a. Riigivanem K. Päts oma kõnes 1300-le koolijuhatajale nõudis, et noorpõlvele tuleb sisendada tunnet, et ta on valitsev rahvas vabal maal. Ei tohtivat korduda usu pilkamine koolis, kuna usk olevat Euroopa kultuuri kandnud 2000 aastat. Õpetajad pidavat nüüd parema tahtmisega täitma ülesandeid ka väljaspool kooli. Peaministri asetäitja K. Eenpalu lisas sellele, et on vaja rohkem idealismi, usutunde süvendamist. Materialism hävitavat igavikutunde ja usu rahva geeniusse. Haridusminister N. Kanni arvates pidid õpetajad kõigepealt «iseendid tundma sügavate Eesti isamaalastena». Siseministri abi H. Kukke rõhutas laialdaselt püsiva vaateviisi ekslikkust, «nagu peaks inimene ja kodanik ilmtingimata olema põhimõtteliselt opositsioonis või vaenujalal oma riigivalitsuse ja -asutuste suhtes» ning kutsus üles riiki ja selle «seatud valitsust» ning juhte austama.[143]

Selle sündmuse puhul avaldatud «Päevalehe» juhtkirjas «Koolijuhtide kokkutulekust» märgiti, et «kooliõpetajate peres levinud pahempoolsus, isegi äärmine pahempoolsus, sotsialistlikke ja kommunistlikke utoopiaid taotlev suund, oli meil üldiselt tuntud fakt». Nüüd olevat valitsus seadnud hariduspoliitika kandvaks jooneks rahvusluse. Üksmeelse rahvusterviku kasvatamises pidavat langema kooliõpetajaile kandev osa, mitte ainult neile usaldatud noorte, vaid ka oma ümbruse kasvatajaina.[144] Sel viisil said koolijuhatajaile nende ülesanded ja kasvatuse sihid «selgeks tehtud».

Haridusministeeriumi koolivalitsuse ringkiri 3. septembrist 1936. a. teatas «arusaamatuste vältimiseks», et koolijuhataja on temale usaldatud koolis alatise järelevalve teostaja. Ta külastab ja jälgib õppetunde, kontrollib õppe- ja tööplaanide täitmist, samuti kõigi kasvatuslike ülesannete järjekindlat täitmist õpetajate poolt. Tarbe korral koolijuhataja instrueerib õpetajaid ja annab neile vajalikke juhatusi.[145]

Et koolijuhatajaid endid «vajalikus vaimus» kasvatada, korraldati kolonelist haridusministri A. Jaaksoni päevil algkoolide juhatajaile ja koolinõunikele 16.—20. aug. 1937. a. militaristlikud laagripäevad Tondil. Seal tehti riviõppust ja kuulati riigijuhtide kõnesid. A. Jaakson ütles laagri avamisel, et kasvatuse ideaalid kaitseväes ja koolis olgu ühised — relv ja raamat käigu käsikäes.[146]

Hiljem saatis Haridusministeerium reale koolijuhatajaile laagri asjus küsimuslehe. Vastustest selgus, et enne laagrit valitses «rõhutud ja paiguti vaenulik meeleolu», kuid hiljem leidis laager «vähemalt 75 protsendi ulatuses hea vastuvõtu».[147] Niisiis julges vähemalt veerand koolijuhatajaist oma vastumeelsust laagri suh-

[143] «Päevaleht» nr. 49, 18. veebr. 1935.
[144] «Päevaleht» nr. 50, 19. veebr. 1935.
[145] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 82, l. 94.
[146] «Õpetajate Leht» nr. 33, 20. aug. 1937.
[147] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 458, l. 221—222.

tes siiski väljendada. Osavõtjate meeleolu ja suhtumise kohta töösse teatas üks koolijuhataja, et algul valitses umbusk, siis «aga püüti nähtava huviga jälgida kõike, kuivõrd ei seganud uni loenguil. Paistab küll mõnes kohas läbi, et mida kirjutatakse ette, seda oleme valmis tegema, siis peame — aga kui muidu, siis ootame ja vaatame. Leidub ju seesuguseid üksikuid kõikjal, kellest näed, et sunnitud vaikimise taga hõõgub salalik säde— ei nõustu, aga avalikult vastu ei ütle.» Märgiti, et töökoormus laagris oli liiga suur, eriti loengute osas: kuuma ilmaga tuli ära kuulata 6 loengut päevas, «aga kasu oli sellest vähe, sest auditooriumil tuli sageli kuulamise asemel pidada võitlust unega».[148]

Kuna vastustest selgus, et osavõtjad polnud laagri eesmärgist õigesti aru saanud (näiteks arvati, et eesmärgiks oli anda teadmisi ja oskusi õpilaslaagrite korraldamiseks), siis pidasid O. J. Kiisel (laagri vanem) ja kolonel J. Vellerind (laagri pealik) oma kohuseks aruandes laagri eesmärkidest ja saavutustest 23. septembril 1937. a. märkida, et «laagri eesmärgiks oli luua algkoolide õpetajate peres ühtlast tervikut riikliku mõtlemise, kasvatuslikkude taotluste ja koolide haldamise alal». Sellele vastavalt oli koostatud ettekannete plaan. Lisaks tegeldi spordi, võimlemise, laskmise, signaliseerimise, topograafia, rividrilli ja muu taolisega.[149]

Demokraatlikult meelestatud intelligentsi poolt leidis militarism kooliasjanduses hukkamõistmist. Nii kirjutati ajakirja «Tänapäev» veergudel: «Praegu täristatakse igal pool relvi ja uhkustatakse nendega kui rahu säilitamise vahendite ja maailmapäästjatega. Kõik muudkui laagritesse ja relvad kätte! Õpetajad ja õpilased telkidesse ja raamatud nurka! Kõik militaristlikule meelsusele ja militarismi jaoks! Milline sõgedus! Inimsust ja kultuuri võib päästa vaid vaim, humaansuse-aade, mida ei kanna mitte relv, vaid raamat.»[150] «Postimehe» lisas «Sädemed» avaldati militarismivastane pilkeluuletus «Koolmeistrite rivi».[151] Kuigi mainitud laager oli kavatsetud esimesena omataoliste reas, loobuti järgmiste korraldamisest, milleks nähtavasti mõjus kaasa ka avalik arvamus.

Õpetajail lasuv koolivälise töö koormus, mis oli niigi suur (maal juhtisid nad peaaegu eranditult kohalikku kultuuritööd — juhatasid laulukoore, näiteringe, raamatukogu jne.), kasvas sel perioodil veelgi. Lisaks muule kohustati nüüd õpetajaid osa võtma mitmesugustest hoogtöödest (kodukaunistamine jne.) ja poliitilistest kampaaniatest valimiste puhul.

Tugevnes surve õpetajaile osavõtuks Kaitseliidu tööst. Õpetajad pidid juhtima noorte kotkaste ja kodutütarde rühmi (need olid igale koolile kohustuslikud), nende juhtideks aga võisid olla ainult

---

[148] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 458, l. 220—225.

[149] Sealsamas, l. 259.

[150] J. Roos, Milline on õige kodukaunistamine, «Tänapäev», 1937, nr. 9, lk. 273/274.

[151] «Postimehe» nr. 232 lisa «Sädemed», 29. aug. 1937.

Kaitseliidu ja Naiskodukaitse liikmed. Nii tõi noorte juhtimise kohustus kaasa Kaitseliitu astumise kohustuse. Survet selleks avaldati ka kohalike võimumeeste poolt, eriti maal suuremates keskustes. Seevastu kõrvalistes kohtades, kus vastavaid tegelasi ei leidunud, ja samuti linnades, õnnestus õpetajail sageli Kaitseliidust ja Naiskodukaitsest eemale hoida. Leidus ka küllalt neid õpetajaid, kes, hoolimata survest ja kohakaotuse hirmust, siiski Kaitseliitu ei astunud. Harjumaa õpetajate päeval 28. detsembril 1934. a. teatas maavalitsuse esimees, et kaitseliitlastelt kohtadel on tulnud kaebusi õpetajate vastutöötamise kohta Kaitseliidule. Seda ei saavat lubada, keegi ei tohtivat mõjutada kolleege Kaitseliidust eemale jääma. Ka olevat saabunud teateid, nagu ei oleks Harjumaa õpetajaskond päriselt loobunud poliitikast. Maavalitsuse esimees teatas, et «kui siin on patustatud, siis ei jää tagajärjed tulemata... Sellised nähted edaspidi lõigatakse välja.»[152] Esines juhtumeid, kus õpetaja loobus ise oma kohast ja asus teisele tööle, et ei tarvitseks astuda Kaitseliitu, näiteks Paul Rummo loobus sel põhjusel 1937. aastal õpetajatööst Viljandis.[153]

Õpetajate Koda. Et purustada õpetajate demokraatlike väljaastumiste organisatsioonilisi aluseid, püüti halvata Eesti Õpetajate Liidu tegevust. Õpetajate Liidu likvideerimiseni, nagu see toimus Lätis 1934. aastal, Eestis siiski ei julgetud minna. Liidu juhtivad tegelased olid Eesti hariduselus tähtsat osa etendanud ja küllalt suure autoriteedi omandanud. Seepärast eelistas valitsus Eesti Õpetajate Liidu tegevuse halvamiseks kaudset teed — temale paralleelse organisatsiooni, Õpetajate Koja asutamist.

Juba varem tegutsesid Kaubandus-tööstuskoda ja Põllutöökoda, kuid alates 1934. aastast hakati hulgaliselt looma uusi kutsekodasid. Nende Itaalia fašistlike korporatsioonide eeskujul loodud organisatsioonide abil taheti sundida linna- ja maa töötavaid hulki fašismimeelseid tegelasi oma juhtideks tunnistama ning hoida töötajaid eemal revolutsioonilisest ja fašismivastasest liikumisest.

Esialgu taotlesid reaktsioonilised ringkonnad Eesti Õpetajate Liidu põhikirja muutmist. Vastuseks neile taotlustele kirjutati «Õpetajate Lehe» veergudel: «Koolireform ei luba kaugeltki järeldust teha, et organisatsioon, kes endise koolisüsteemiga on seotud, EÕL, ka peaks reformeeritama. Ümberpöördult, ta peab jääma endiste ideede kaitsjaks ja hoidjaks.»[154] Eesti Õpetajate Liidu põhikirja muutmise projekt, mis taotles kompromissi loomist liidust lahkunud keskkooliõpetajatega, lükati Eesti Õpetajate Liidu asemikekogu koosoleku poolt 16. juunil 1934. a. tagasi.[155]

Seejärel võttis keskkooli- ja gümnaasiumiõpetajate kongress

---

[152] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 453, l. 129
[153] R. Rummolt suuliselt saadud andmeil.
[154] «Õpetajate Leht» nr. 22, 8. juunil 1934.
[155] «Õpetajate Leht» nr. 24, 22. juunil 1934.

Enn Murdmaa

29. oktoobril 1934. a. vastu resolutsiooni, milles tunnistati vajalikuks Õpetajate Koja ellukutsumine.[156] Sama kongress otsustas, et õpetajaskonnalt tuleb nõuda «rahvuslikku meelsust ning maksimaalset rahvuslikku eluprogrammi».[157] Veebruaris 1935 võeti Õpetajate Koja seadus EKESKO nõukogu poolt vastu ja esitati Haridusministeeriumile.[158] EKESKO lahkumine Eesti Õpetajate Liidust oli tingitud «pariteedi» nõude mittevastuvõtmisest viimase poolt (keskkooliõpetajate esindus nõudis Eesti Õpetajate Liidult algkooliõpetajatega võrdset esindust juhatuses). Algkooliõpetajate arv ulatus 3900-ni, keskkooli- ja gümnaasiumiõpetajaid oli 1100, kutsekoolide õpetajaid mõnisada. Nüüd oli EKESKO oma eelnõus konstrueerinud Õpetajate Koja nõukogu selliselt, et igal õpetajate liigil oli nõukogus võrdne esindus hoolimata vastava liigi arvust.[159] Koja ülalpidamiseks oli ette nähtud maksu võtmine õpilastelt ja õpetajatelt. Minister võis iga koja nõukogu protokolli tühistada, kui ta seda tahtis.

Selline eelnõu oli suurele osale õpetajaskonnast vastuvõetamatu. Nii oli Tartu Õpetajate Seltsi üldkoosolek üksmeelselt Õpe-

---

[156] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 844, l. 38.
[157] «Päevaleht» nr. 299, 30. okt. 1934.
[158] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 844, l. 38.
[159] «Õpetajate Leht» nr. 9, 1. märtsil 1935.

tajate Koja vastu.[160] Eesti Õpetajate Liidu asemikekogu koosolekul 10. märtsil 1935. a. ei leidnud Õpetajate Koja projekt samuti poolehoidu.[161]

1935/36. a. tegevusaastaks valiti Eesti Õpetajate Liidu esimeheks uuesti Enn Murdmaa, kes pärast 1933. a. protestikongressi oli asendatud A. Veidermaga. Abiesimeesteks valiti J. Rummo ja A. Roos, sekretäriks V. Horm. Uus juhatus püüdis EKESKO poolt esitatud Õpetajate Koja projektile oma projekti vastu seada.

19. novembril 1935. a. esitas Eesti Õpetajate Liidu delegatsioon (E. Murdmaa, J. Rummo, A. Roos) riigivanemale märgukirja,[162] milles olid väljendatud Eesti Õpetajate Liidu seisukohad Õpetajate Koja küsimuses. Liidu arvates pidid jääma alles olemasolevad õpetajate organisatsioonid, Õpetajate Koda pidi tuginema neile, et säilitada sidet laiemate õpetajaskonna ringidega. Esindajaid koja nõukogus nähti ette Eesti Õpetajate Liidule 25, EKESKO-le 14, Tööstus- ja kutsekoolide Õpetajate Ühingule 7, Täienduskoolide Õpetajate Ühingule 2, Koolinõunike Ühingule 2. Suuremat esindajate arvu Eesti Õpetajate Liidule põhjendati sellega, et liitu oli koondunud peale algkooliõpetajate ka suur hulk teiste koolide õpetajaid (80 protsenti eesti õpetajaskonnast), peale selle vähemusrahvuste õpetajate organisatsioonid, liidu liikmete arv oli 3 korda suurem kui teiste õpetajate organisatsioonide liikmete arv kokku. Liidu esindajaile paluti võimaldada osavõttu vastava seaduseelnõu arutamisest. Omapoolse projekti esitamisega püüti säilitada liidu kui demokraatliku organisatsiooni mõju ja osatähtsust.

29. mail 1936 pandi Õpetajate Koja seadus[163] riigivanema dekreedina maksma. Õpetajate Koda tugines olemasolevatele õpetajate kutseorganisatsioonidele. Koja nõukogusse kuulus 45 liiget, neist algkooliõpetajate ja lasteaednike sektsioonis 15, keskkooli- ja gümnaasiumiõpetajate sektsioonis 15, kutse- ja täienduskooliõpetajate sektsioonis 15 liiget. Algkooliõpetajate kui õpetajaskonna kõige demokraatlikumalt meelestatud osa mõju oli seega paralüseeritud. Koja nõukogu valis kahe viimase sektsiooni kokkuleppel koja esimeheks keskkooliõpetaja V. Neggo,[164] kes oli silma paistnud Kaitseliidu ühe juhtiva tegelasena.

Õpetajate Koja liikmeiks pidid sunduslikult olema kõik õpetajad. Kuna liikmemaksu tuli kõigil õpetajail maksta 0,2 protsenti aastapalgast, siis tuli Koja ülalpidamisega seotud kulude rõhuv enamus kanda algkooli-õpetajaskonnal kui kõige arvukamal maksumaksjate hulgal. See põhjustas algkooliõpetajate peres meelekibedust ja teravat rahulolematust.[165]

Eesti Õpetajate Liidu juhatus teatas 25. augustil 1936. a. hari-

---

160 «Õpetajate Leht» nr. 10, 8. märtsil 1935.
161 «Õpetajate Leht» nr. 11, 15. märtsil 1935.
162 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 844, l. 1—4.
163 «Riigi Teataja» nr. 48, 9. juunil 1936, lk. 1065—1073.
164 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 844, l. 408
165 «Õpetajate Leht» nr. 31, 32, 31. juulil 1936.

dusministrile oma täielikust mittenõustumisest asjaoluga, et algkooliõpetajad peavad andma koja üldkuludeks umbes 13 korda rohkem kui keskkooliõpetajad ja 41 korda rohkem kui kutse- ja täienduskooliõpetajad, samal ajal aga on koja otsustavas organis — nõukogus — igal sektsioonil võrdselt 1 hääl. Eesti Õpetajate Liidu protest jäeti tähele panemata.[166]

Õpetajate Koda avati pidulikult 8. oktoobril 1936. a. Tallinnas Kaubandus-Tööstuskoja saalis. Riigivanem K. Päts tähendas sel puhul peetud kõnes, et riigivõim ei või lubada opositsiooni: «Omavalitsus ei pea selles seisma, et arvatakse, nagu oleks see julge ja vabameelne teguviis, kui võidakse riigivõimule vastu rääkida. Riigivõim, kui ta tunneb end õigel kohal olevat, ei tohi niisuguseid nähtusi lubada, ja seda tuleb noorsoole teatavaks teha ja õpetada.»[167]

Õpetajate Kojal tuli töötada haridusministri järelevalve all. Haridusminister võis nõuda koja juhatuselt jooksvaid ettekandeid ja aruandeid koja tegevuse kohta, tal oli õigus revideerida koja organite tegevust. Koja nõukogu otsusi oli haridusministril õigus tühistada. Valitsuse otsusega võis haridusminister koja laiali saata või koja tegevuse määratud ajaks seisma panna.[168]

Niivõrd kui Õpetajate Liidu ja Õpetajate Koja algkooliõpetajate sektsiooni juhtiv tuumik koosnes samadest isikutest (E. Murdmaa, J. Rummo jt.), olid ka nende instantside seisukohad haridus-poliitika küsimustes ühesugused. Algkooliõpetajate sektsiooni täiskogus ja juhatuses arutati põhjalikult läbi õppejõudude tasude seadus, õppejõudude teenistuse seadus ja pensioniseadus ning esitati Koja juhatusele oma seisukohad ja parandusettepanekud ses suhtes. Haridusministeeriumile tehti ettepanek ka algkooli V ja VI klassi ning progümnaasiumi I ja II klassi, samuti progümnaasiumi ja reaalkooli õppekavade ühtlustamiseks.[169] Algkooliõpetajate sektsiooni esindajate survel asus koja juhatus 1938. a. jaanuaris progümnaasiumi I ja II klassi ning algkooli V ja VI klassi õppekavade ühtlustamise küsimuses jaatavale seisukohale, kuigi keskkooliõpetajate sektsiooni esindajad vastu hääletasid.[170]

1937/38. tegevusaastaks valiti koja esimeheks algkooliõpetajate esindaja Enn Murdmaa, kes oli samal ajal Eesti Õpetajate Liidu esimeheks. Algkooliõpetajate sektsioon töötas kõigi tähtsamate küsimuste arutamisel koos Eesti Õpetajate Liiduga ja selle alg-organisatsioonidega. Kontakti saavutamine oli seda hõlpsam, et enamus sektsiooni täiskogu liikmeist olid ühtlasi kohalike maakonnaliitude esimehed või juhtivad tegelased. Novembris 1938 asus Koja esimehe kohale A. Veiderma.[171]

---

166 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 844, l. 332—333, 336 ja 340—341.
167 «Päevaleht» nr. 274, 9. okt. 1936.
168 «Riigi Teataja» nr. 48, 9. juunil 1936, lk. 1072.
169 «Kasvatus» 1938, nr. 10, lk. 518.
170 ENSV ORRKA, f. 1084, nim. 1, s.-ü. 1, l. 112—115
171 Sealsamas, l. 166—167.

Valitsuse poolt oli Õpetajate Koda kavandatud nagu mingi omapärase puhverorganisatsioonina Haridusministeeriumi ja Õpetajate Liidu vahel, mis oma sisemise struktuuriga (3 sektsiooni) ja alluvusega Haridusministeeriumile pidi algkooliõpetajate taotlusi halvama, kuid nagu näha, suutsid algkooliõpetajate juhid oma autoriteediga ka kojas teatud mõju saavutada. Teisest küljest peab tähendama, et pärast N. Kanni lahkumist ametisse astunud uus haridusminister kolonel A. Jaakson pidas K. Pätsi diktatuuri sotsiaalse baasi kindlustamise huvides vajalikuks arendada teatud määral koostööd endise demokraatliku suuna tegelastega.

Kui N. Kanni ajal Haridusministeerium lõpetas Eesti Õpetajate Liidu materiaalse toetamise, siis A. Jaaksoni päevil hakkas Eesti Õpetajate Liit õpetajate edasiharimistööks jälle rahalist toetust saama.[172] «Kasvatuse» riiklik toetus, mida nagunii aasta-aastalt oli vähendatud, võeti 1935. aastast alates hoopis ära. Haridusministeerium hakkas välja andma oma pedagoogilist ajakirja «Eesti Kool», mille tellimine oli koolidele kohustuslik. Kõigi raskuste kiuste Eesti Õpetajate Liit siiski jätkas «Kasvatuse» väljaandmist, olles arvamusel, et «ministeeriumi ametlik pedagoogiline häälekandja ei saa täita vaba ajakirja ülesannet, ei saa ta ju arvustama hakata oma seisukohti. Kuid rahva hariduse tõstmise huvides oleks just soovitav, et hariduselu juhtijad ja korraldajad kuulaksid ära ka nende seisukohad, kes ehk mõnes asjas on teisel arvamusel kui nemad.»[173] A. Jaaksoni päevil sai «Kasvatus» jälle väikese riikliku toetuse osaliseks, kuid seda oli — E. Murdmaa hinnangu kohaselt — «suremiseks palju, elamiseks vähe».[174]

Elu suudeti sees hoida ka «Õpetajate Lehel», mille väljaandmiseks EÕL juhtivad tegelased asutasid 1935. a. algul ühistegevusliku kirjastusühingu «Õpetaja». Ühingu juhatusse valiti järgnevaks kolmeks aastaks tuntud pahempoolsed haridustegelased A. Janson, V. Peet, E. Murdmaa, V. Horm, J. Unt jt. Ühingul oli 1935. aastal üle 40 liikme.[175] 1938. aastal oli kirjastusühingu «Õpetaja» liikmeiks 31 õpetajat, nende hulgas Eesti Õpetajate Liidu esimees, enamus juhatusliikmeid, 4 maakondlike õpetajate liitude esimeest jt.[176]

1935.—1940. a. oli «Õpetajate Lehe» vastutavaks toimetajaks Valter Horm. Et lehe sulgemist vältida, tuli nüüd endisest valitsuse hariduspoliitikat ründavast toonist loobuda ja avaldada peamiselt informatsioonilist laadi materjali. Kui 1937. aastal õpetajaskonna hulgas jälle tõusis protestimeeleolu, mis kajastus ka lehe veergudel, siis saadeti Haridusministeeriumi poolt «Õpetajate Lehe» toimetusse haridusnõunik Märt Raua näol oma tsensor.[177]

---

[172] «Kasvatus» 1937, nr. 4/5, lk. 204 ja «Kasvatus» 1938, nr. 8, lk. 423.
[173] «Kasvatus» 1934, nr. 8, lk. 355.
[174] «Kasvatus» 1940, nr. 6/7, lk. 268.
[175] «Kasvatus» 1935, nr. 7, lk. 353.
[176] «Õpetajate Leht» nr. 1, 8. jaan. 1937.
[177] «Õpetajate Leht» nr. 39, 20. sept. 1940.

Ühtlasi määras K. Päts A. Jaaksoni ettepanekul lehele oma erisummadest pideva toetuse.

Hoolimata selliste abinõude rakendamisest ei allunud ajaleht täielikult valitseva suuna ideoloogiale. Positiivses mõttes võib esile tõsta neil aastail «Õpetajate Lehe» ja «Kasvatuse» veergudel avaldatud Joh. Käisi kriitilisi artikleid ja A. Jansoni Nõukogude Liidu hariduselu tutvustavaid ülevaateid.

Nii kujunes Eesti hariduselus käsiteldaval perioodil omapärane dualism, mida näiteks Lätis ei esinenud: ühest küljest asutati uut valitsevat suunda esindavad organid Õpetajate Koja ja «Eesti Kooli» näol, teisest küljest ei suudetud ega tahetud poliitilistel kaalutlustel lõplikult hävitada endisi ametiühingulisi organisatsioone. Et Eesti Õpetajate Liit edasi tegutses ja ühtlasi välja andis nii «Kasvatust» kui ka «Õpetajate Lehte», see annab tunnistust nii demokraatlike haridustegelaste mõjukusest ja autoriteedist kui ka Pätsi diktatuurivõimu vajadusest sotsiaalse baasi kindlustamise huvides oma tõelist olemust maskeerida. Hoolimata kogu võimu koondamisest suurkodanluse kätte tuli arvestada Eesti laialdaste väikekodanlike ringkondade mõjukusega.

Mingit olulist mõju hariduselule ei saanud Eesti Õpetajate Liit ega Õpetajate Koja algkooliõpetajate sektsioon K. Pätsi autoritaarse režiimi tingimustes muidugi avaldada, kuigi nii ühes kui teises küsimuses osalist edu siiski saavutati. Õpetajate Koda ei suutnud ellu viia ühtki suuremat õpetajaskonna nõudmist ei koolikorralduse ega õpetajate majandusliku või õigusliku seisundi alal. Oli ju terve kodade süsteem mõeldud vaid sisepoliitilist pinget vähendava abiventiilina. Õpetajaskonna poolehoidu ei suutnud Õpetajate Koda oma 4-aastase tegutsemisaja (1936—1940) jooksul võita. Koda ei suutnud erinevate koolitüüpide õpetajaid üksteisele lähendada, vaid osutus — koja põhialuste ja pariteetse sektsioonide süsteemi tõttu — tegelikult suurimaks lõhestajaks.[178]

Õpetajaskonna taotlused ja meelsus. Eesti Õpetajate Liit arendas käsiteldaval perioodil aktiivset pedagoogilist tegevust: korraldati rohkesti õpetajate edasiharimiskursusi, pedagoogilisi nädalaid, aineõpetajate kongresse, tegeldi kooliuuendustööga jne. Erilist hindamist ja osavõttu õpetajate poolt leidsid üleriiklikud õpetajate täienduskursused Tartus, mis toimusid kolm suve järjest (1938—1940). Kursuste juhatajaks oli Joh. Käis. Liidu 20. aastapäeval 1937. aastal korraldati juubelipidustused, mille puhul ka ametlikud ringkonnad haridusministri näol olid sunnitud liidu tegevusele tunnustust avaldama.[179]

Tähelepanu väärib liidu tegevuses sidemete arendamine teiste maade õpetajatega. Balti riikide Õpetajate Liit lõpetas ühenduses

[178] «Õpetajate Leht» nr. 27, 5. juulil 1940.
[179] «Õpetajate Leht» nr. 23, 11. juunil 1937.

Läti Õpetajate Liidu likvideerimisega 1934. aastal oma tegevuse, kuid 1930-ndate aastate II poolel elavnes Eesti Õpetajate Liidu osavõtt Rahvusvahelise Õpetajate Liitude Föderatsiooni üritustest. See demokraatlikult meelestatud õpetajate organisatsioon (*Fédération Internationale des Associations d'Instituteurs*) oli asutatud 1926. aastal Pariisis ning sinna kuulus 34 õpetajate organisatsiooni igast maailma nurgast. Eesti Õpetajate Liit oli liikmeks astunud 1929. aastal, kuid aineliste raskuste tõttu ei olnud kongressidest ega büroo tegevusest seni osa võtnud. 1937. aastal, kui FIAI pidas Pariisis oma järjekordse kongressi, võtsid sellest Eesti Õpetajate Liidu esindajaina osa V. Alttoa ja V. Horm. Föderatsiooni juhatusse valiti Eesti Õpetajate Liidu esindajana V. Alttoa. Kongressil käsitleti põhiliselt pedagoogilisi küsimusi, kuid saksa fašismi poolt ähvardava ohu tingimustes peeti vastuvõetud resolutsioonis vajalikuks märkida, et õpetajad tahavad «ette valmistada olukorda, mis on ehitatud lugupidamisele individuaalsest vabadusest, õiglustundele ja rahvaste rahutahtele».[180] Samal aastal toimus Pariisis algõpetuse ja vabaharidustöö rahvusvaheline kongress, mille organiseeris Prantsusmaa pahempoolne õpetajate koondis — 100 000-liikmeline Prantsuse Rahvuslik Õpetajate Sündikaat. Eestist viibis sellel kongressil 8 osavõtjat. Iseloomustades selle kongressi meelsust, kirjutas V. Alttoa: «Kui saame kõnelda kongressi ideoloogiast, siis oli selle taotluseks süvendada rahuideed ja vastastikust mõistmist ning tundmist rahvaste vahel.»[181]

Pariisis viibimine võimaldas õpetajail tutvuda ka mitmesuguse progressiivse kirjandusega. Nii mainib kongressist osavõtnud õpetaja Joh. Palm oma mälestustes, et «Pantheoni kõrval oli mingisugune kommunismi propaganda keskus. Ostsin sealt mitmes keeles raamatuid, isegi hiinakeelseid, millede kaasi ilustasid punased lipud. Muuseas sain Hispaania üliõpilastelt fašismivastase brošüüri.»[182]

FIAI kongress Pariisis 14.—16. juulil 1939. a., millest Eesti Õpetajate Liidu esindajaina võtsid osa Enn Murdmaa ja Valter Horm, avaldas «südamlikku poolehoiutunnet» oma ametikaaslastele Tšehhoslovakkias, Hispaanias ja Hiinas ning tõotas neile oma kollegiaalset abi.[183] Kongressil arutati Saksamaa, Hispaania ja Tšehhoslovakkia emigrantide küsimust. Emigrantide hulgas leidus väga palju õpetajaid. Tänu FIAI-lt saadud abile päästeti paljud õpetajad koonduslaagreist, kuhu saadeti kõik emigrandid, kellel ei olnud elatusvõimalusi. Suurimaid teeneid põgenike abistamisel osutas Prantsusmaa õpetajaskond, eriti Hispaania laste abistamise alal.[184]

---

[180] «Kasvatus» 1937, nr. 7, lk. 457.
[181] «Kasvatus» 1937, nr. 10, lk. 615.
[182] KM KO reg. 1966/28. Joh. Palm, Elulugu, mis kedagi ei huvita, II osa.
[183] «Kasvatus» 1939, nr. 6/7, lk. 252.
[184] «Õpetajate Leht» nr. 30, 28. juulil 1939.

Osavõtuga demokraatliku rahvusvahelise õpetajate organisatsiooni tegevusest — samal ajal kui K. Pätsi valitsus lähenes hitlerlikule Saksamaale — näitas Eesti Õpetajate Liit oma antifašistlikku meelsust.

Neil aastail tugevnesid Eesti Õpetajate Liidu sidemed eriti Soome Rahvakooliõpetajate Liiduga, kellega oldi sõprus- ja liidulepingus. Korraldati ühiseid Eesti—Soome koolikongresse vaheldumisi Helsingis ja Tallinnas. Soome õpetajad pöörasid suurt tähelepanu Eesti Õpetajate Liidu poolt arendatavale kooliuuendustööle ja võtsid sellest eeskuju.

1936. aastal tundis Eesti Õpetajate Liidu tegevuse vastu huvi Nõukogude Liidu välismaaga kultuurisidemete arendamise ühingu (VOKS'i) esindaja, kellel oli kirjavahetus Tallinna Pedagoogilise Muuseumi direktori A. Jansoniga. Ta palus A. Jansonit saata Liidu tegevust ja pedagoogika olukorda Eestis iseloomustavat materjali, varustades omalt poolt Tallinna Pedagoogilist Muuseumi nõukogude pedagoogilise kirjandusega. A. Jansoni vahendusel saadeti Nõukogude Liitu materjale Eesti Õpetajate Liidu tegevuse kohta. VOKS'i esindaja saatis A. Jansonile NSVL Haridustööliste Liidu Keskkomitee esimehe sm. Litvini kirja ja bülletääni edasiandmiseks Eesti Õpetajate Liidu esimehele E. Murdmaale. Sel viisil õnnestus luua side ka nõukogude õpetajate organisatsiooniga. VOKS'i vahendusel saadeti Eestisse nõukogude õpetajate olukorda tutvustavaid materjale, näiteks määruste kogumik õpetajate töötasude kõrgendamise kohta.[185] Nõukogude õpetajate olukorraga tutvumise tulemusena «Kasvatuse» veergudel avaldatud informatsioon «Venemaa kindlustab õpetajate majanduslikku ja õiguslikku seisukorda»[186] oli omamoodi protestiks õpetajate olukorra halvendamise vastu kodanlikus Eestis.

Eesti õpetajaskonna loomulikuks sooviks oli parandada oma kriisiaastail halvenenud majanduslikku seisukorda, kuid 1935. aastal uus õppejõudude tasude seadus jättis maa-algkoolide õpetajate palgad kriisiaegsele vähendatud tasemele. Peale selle vähendati nooremate õpetajate ja õpetajaameti kandidaatide palka algkoolides veel ühe astme võrra.[187]

Kuni 1. oktoobrini 1937. a. kehtinud maaõpetajate palgad olid 1928. aasta seaduse normidest väiksemad õpetajaameti kandidaadil ja nooremal õpetajal 25 krooni, õpetajal 14—29 krooni ja vanemal õpetajal 14—20 krooni võrra kuus.[188] Maaõpetaja töökoormus ei olnud sealjuures väiksem linnaõpetaja omast, pigem suurem, sest maal tuli enamasti töötada liitklassidega ja teha tööd kooli internaadis, mille eest nimetamisväärset tasu ei makstud. Viletsad palgaolud sundisid meesjõude koolist eemale jääma, kuna teistel tegutsemisaladel oli tasu märksa parem. Selle taga-

[185] TLA, f. 1139, nim. 1, s.-ü. 17, l. 21, 68, 147.
[186] «Kasvatus» 1937, nr. 3, lk. 189—190.
[187] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 75, l. 186—187.
[188] Sealsamas, s.-ü. 86, l. 46.

järjel tekkis nooremas generatsioonis naisõpetajate rõhuv ülekaal.[189]

Riigiteenijate tasude seaduse muutmise seadusega[190] 1. oktoobril 1937. a. viidi riigiteenijate palgad üldiselt kriisieelsele tasemele, kuid õpetajate palgaastmed jäid märgatavalt madalamaks vastavatel kohtadel teenivate riigiteenijate omadest. Nii sai nooremõpetaja nüüd 69 krooni kuus, s.t. samapalju kui riigiteenijatest vagunihaakija, nooremvangivalvur, teedeministeeriumi korstnapühkija ja viinalao pudelipraakija. Sealjuures nõudis algkooliõpetajaks saamine 13 aastat vältavaid õpinguid. 1929. aastal olid riigiteenijate kohta pandud kehtima vanusetasud, mille alla õpetajaid ei arvatud, seega jäid viimased palgaredelil 1—2 astme võrra (kuni 13 protsenti) madalamale.

Õpetajate Koja esimees E. Murdmaa ja peasekretäri kt. J. Pulk esitasid 4. detsembril 1937. a. Haridusministeeriumile oma parandusettepanekud õpetajate tasude kohta, nõudes eriti nooremate õpetajate tasude kõrgendamist.[191] Haridusminister A. Jaakson, kes pidas vajalikuks õpetajaid siiski mõnevõrra arvestada, esitaski K. Pätsile õppejõudude tasude seaduse muutmise seaduse eelnõu, paludes see seadus kinnitada ja panna dekreedina kehtima. Eelnõu nägi ette kustutada õppejõudude tasude tabelist märkus maa-algkoolide õpetajate palkade vähendamise kohta ühe astme võrra. Haridusminister rõhutas, et «tähtsaks tuleb pidada psühholoogilist momenti, sest maa-õpetajate palgataseme jätmine märksa allapoole teiste ametnikkude palkadest kutsub maa-õpetajais esile kibedustunde ja mõjutab meeselemendi valgumist teistele elukutsetele.»[192] Kuigi majandusminister väitis, et 1937/38. a. eelarves puudub õppejõudude tasude kõrgendamiseks vajalik krediit ja seda küsimust ei võivat üldse otsustada enne, kui majanduse tase ületab tunduvalt 1928. aasta taseme, pandi 15. detsembril 1937. a. «edasilükkamatu riikliku vajaduse tõttu» riigihoidja dekreediga maksma õppejõudude tasude seaduse muutmise seadus.[193] Ilmselt kartis valitsus õpetajate rahulolematuse edasist tõusu. Kuid ka selle seadusega ei tõusnud õpetajate palgad veel 1928. aasta tasemele (1928. aastal sai maa-algkooli nooremõpetaja 90 krooni kuus, nüüd aga 74 krooni kuus). Elukalliduse tõusuga muutus järgnevail aastail õpetajate majanduslik seisukord kord-korralt raskemaks, mille kohta Õpetajate Koda alatasa sai märgukirju kohtadelt. Koja juhatus pöördus korduvalt küll kirjalikult, küll delegatsioonide kaudu valitsusasutuste poole õpetajate majandusliku seisundi parandamiseks, kuid asjatult.[194]

Riigi osa keskkooliõpetajaile palga maksmisel vähendati pide-

---

189 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 86, l. 63.
190 «Riigi Teataja» nr. 82, 11. okt. 1937, lk. 1561—1562.
191 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 86, l. 257.
192 Sealsamas, l. 48.
193 Sealsamas, l. 70.
194 «Kasvatus» 1940, nr. 5, lk. 243.

valt (80 protsendilt 1934. aastal 50 protsendile 1939. aastal).[195] Vastavalt sellele kasvas omavalitsuse osa, millega kaasnes õppemaksu tõstmine keskkoolides. Nii kompenseeriti maksumaksjate, s. t. rahva arvel need kulud, mis tõi endaga kaasa õpetajate palga mõningane kõrgendamine.

1934. aastal seati õpetajate ettevalmistusasutustes — pedagoogiumides sisse õppemaks (40 krooni aastas), mida põhjendati asjaoluga, et suuremas osas kutsekoolides on juba õppemaks.[196]

Õpetajate reservi püüdis Haridusministeerium vähendada sel teel, et määras algkooliõpetajaid kohale poole normi tundidega, s. t. ühele kohale 2 õpetajat. Kui 1934. a. septembris oli reservis alles 499 algkooli- ja umbes 140 kesk-, kutse- ja täienduskooli õpetajat, siis oktoobris langes tööta algkooliõpetajate arv 307-le.[197] 1936. a. algul oli reservis veel 240 algkooliõpetajat.[198] 1. jaanuaril 1937. a. oli Haridusministeeriumi kokkuvõtte järgi kohata 215 algkooliõpetajat, neist naisi 195. Kesk- ja kutsekooliõpetajaid oli kohata 55, neist 46 naisõpetajat.

Keskkoolireformi tagajärjel tuli nüüd algkooliõpetaja kandidaadi õiguste saamiseks õppida 14 aastat (4+5+3+2). Õpetajaameti kandidaat maa-algkoolis sai aga sel ajal ainult 64 krooni kuus palka, millest arvati maha 10 protsenti korteri ja kütte eest. Hakkas kuulduma hääli, mis nõudsid seminaride uuestiasutamist. Eriti sooviti seminaride asutamist maakeskustesse, kus noortel oleksid olnud soodsamad kontaktivõimalused oma tulevase tööpõlluga.[199]

Haridusministeeriumis töötatigi välja ja pandi 1937. aastal riigivanema dekreediga kehtima õpetajate seminaride seadus.[200] Kui pedagoogiumi tuli astuda gümnaasiumi lõpetamise järel, siis uued seminarid rajanesid keskkoolile. Õpetajate seminari kursus kestis 4 õppeaastat. Õpetajakutse taotlejal tuli nüüd õppida 13 aastat (6+3+4 või 4+5+4), kusjuures puhtkutseline osa oli nüüd 2 aastat pikem kui pedagoogiumides. Seega oli uus seminar nagu mingi kompromisstüüp endise algkoolil rajaneva seminari ja pedagoogiumi vahel. Seminarid hakkasid tööle Tallinnas ja Tartus, kusjuures Tallinnas jäi seminari kõrval töötama ka pedagoogium. Tallinna Pedagoogiumi juhtkond eesotsas direktor A. Kuksiga asus seisukohale, et «gümnaasiumile tuginev pedagoogium suudab alati ületada seminari igas suhtes».[201]

Kuna õpetajakutse taotlemine 30-ndail aastail oli muudetud pikemaks (14 või 13 aastat endise 12 vastu) ja maksuliseks, siis vähenes õpetajaks püüdlejate arv. Selle tagajärjel andis kodanliku

---

[195] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 1487, l. 139.
[196] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 71, l. 190.
[197] Sealsamas, s.-ü. 140, l. 233.
[198] Sealsamas, s.-ü. 206, l. 22.
[199] «Kasvatus» 1936, nr. 1, lk. 13.
[200] «Riigi Teataja» nr. 46, 8. juunil 1937, lk. 953—955.
[201] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 206, l. 51.

diktatuuri lõpuaastail kohati tunda isegi õpetajate puudus. 1939. aastal oli ametlikult reservis veel 205 õpetajat, kuid vaatamata sellele oli mitmes maakonnas juba raskusi asendusõpetajate leidmisel. Suur hulk reservis olevaist õpetajaist oli nõus võtma õpetajakohta vastu ainult oma kodukoha läheduses, olles perekondlikel või teistel põhjustel seotud oma elukohaga.[202] Kutseta õpetajate arv kahanes paari protsendini.[203]

Keskkooliõpetajaid valmistati ette Tartu Ülikooli juures asuvas didaktilis-metoodilises seminaris, kutsekoolide õpetajaid eriõppeasutustes ja Tallinna Pedagoogiumi juures asuvas kutseliste erija oskusainete õpetajate pedagoogilises klassis.

Osa õpetajaid ei püüdnud «mitte niivõrd pedagoogilistesse küsimustesse süveneda, kuivõrd selle kõrval Isamaaliidu ja Kaitseliidu tööd teha ja pääseda ühiskonnas paremale positsioonile, ülikoolis õigusteadust õppides», rääkis õpetajate üldkongressil 27. augustil 1940 Neeme Ruus, kes viis aastat vabaharidustöö instruktorina oli maal ringi rännanud. «Meie õpetajaskonna auks», lisas ta, «peab aga siiski väitma, et ta oma valdavas enamuses ei olnud äraostetav. Meie õpetajaskonnas leidus rohkesti kindla iseloomuga isikuid, kes vapralt üle elasid Kaitseliidu ja Isamaaliidu katsumused, kes hambaid kokku surudes ümber kolisid uude asukohta, kui neid selleks sunniti, ja kes kõige kiuste endas edasi kandsid marksismi-leninismi kõrget aadet.»[204]

Pätsi diktatuuri ajal asusid tegelikule koolitööle suletud õpetajate seminaride kasvandikud, kellest osa oli mõningal määral tutvunud marksismi alustega juba õppeajal seminaris. Nii tõi pedagoogiamet rea endisi mõttekaaslasi Läänemaa seminarist Võrumaa valdadesse. Seal töötasid A. Tolk, R. Ruus, F. Eisen, L. Hallop, R. Liiv jt. Õppevaheaegadel saadi kokku R. Ruusi isakodus Rõuges. Tihti arutati koos, kuidas koolis või rahvamajas osavamini propageerida eesrindlikke kirjanikke. Üksteise võidu esitati luulest ja proosast sellist, milles oli löövust kehtiva korra pihta, millest kõlas läbi proletaarne elutunnetus, ning lasti kõlada revolutsioonilistel lauludel («Punane lipp» jt.) rahvalike pillide saatel. Mainitud pedagoogide raamatukapis leidusid kirjastusühisuse «Sõprus» poolt eesti keeles välja antud K. Marxi «Kapitali» I köide ning Marxi ja Engelsi «Valitud teosed». Külanoorte seas tehti püsivat selgitustööd, õpetati neid nagu tulevasi aktiviste. A. Tolgil oli side ka kohalike noormeestega, kes õppisid Petseri Gümnaasiumis (E. Sõgel, P. Soesoo jt.). R. Ruus, kelle töökoht oli Võrumaa põhjaserval Karilaitsi algkoolis, arendas sidemeid kommunistist arsti B.Pšenitšnikoviga, samuti L. Illisoniga ja N. Ruusiga. Tänu neile sidemeile sai R. Ruus marksismi klassikute teoseid nii inglise kui ka saksa keeles, samuti nõukogude laulude noote. Mark-

---

[202] «Õpetajate Leht» nr. 17, 28. apr. 1939.
[203] «Eesti Statistika», 1938, nr. 198, lk. 242.
[204] «Õpetajate Leht» nr. 35, 30. aug. 1940.

sistlikud raamatud liikusid käest kätte. Pedagoogid paljastasid rahva hulgas liikudes valitseva kodanliku kliki poliitikat.[205]

Märkimisväärset tööd noorsoo poliitilisel kasvatamisel tegi aastail 1937—1938 Peipsi-äärse valla Kasepää algkooli noor õpetaja S. Kussov. Selle eest karistas politseivalitsuse direktor teda 60-päevase vangistuse ja seejärel Viljandimaale väljasaatmisega. Ulatuslikku kommunistlikku selgitustööd tehti aastail 1938—1939 ka Petserimaa Võmmorski kutsekooli õpilaste hulgas.[206]

1938. aastal vabanes vanglast endine õpetaja, kommunist Voldemar Telling. Ta siirdus õpetajaks Ahja algkooli, mille juhataja Eduard Püttsepp ja viimase abikaasa Luise Püttsepp olid tema endised seminarikaaslased. Püttsepad olid tuntud igati tublide pedagoogidena ja toetasid 1940. aastal aktiivselt nõukogude võimu.[207]

Seoses ühiskonnaelu kõigi külgede fašiseerimisega ja Eesti ülemineku hitlerliku Saksamaa mõjupiirkonda kasvas 1936.—1937. aastail rahvahulkade rahulolematus Pätsi-Laidoneri diktatuuriga. 1935. aastal toimunud Kominterni VII kongressi otsused nägid ette proletariaadi ühisrinde baasil laialdase fašismivastase rahvarinde loomist, s. o. töölisklassi fašismivastast võitlusliitu töötava talurahvaga, linna väikekodanlusega, intelligentsiga, demokraatlike kodanlike ringkondadega. Eestimaa Kommunistlik Partei oli juba 1935. a. juulis sõlminud ühisrinde lepingu pahempoolsete sotsialistidega, kelle ridadesse kuulus ka rida haridustegelasi (N. Andresen, N. Ruus, A. Aben jt.). EKP Keskkomitee 1935. a. oktoobripleenum, arutades Kominterni kongressi otsuseid, pööras tähelepanu ka töö parandamisele intelligentsi hulgas: «Eriti on meil praegu tarvilik intelligentsiga sidemeid luua (eeskätt kooliõpetajatega, kirjanikkudega, kunstnikkudega jne.) ning neid võitlusele tõmmata fašismi vastu», rõhutati pleenumi ettekandes. «Meie peame oskama läheneda intelligentsile diferentseeritud mõõdupuuga. Peame oskama näha tema vähimatki rahulolematust fašismi vastu. Ühtlasi peame arvustama tema arglikkust ja kõhklemist. Meie peame kutsuma teda julgemalt fašismivastasest võitlusest osa võtma. Ainult proletariaadi võitlusega kaasa minnes võib intelligents leida jõu, kes kõige paremini tema majanduslikke ja kultuurilisi huvisid kaitseb.»[208]

EKP Keskkomitee Orgbüroo töötas välja tööplaani 6 kuuks (dateeritud 10. nov. 1935), milles oli peale muu ette nähtud ka «sidemete väljaselgitamine kooliõpetajate ühingus.»[209]

Õpetajaskonna enamiku demokraatliku meelsuse tõttu olid

---

[205] Arnold Tolk, Pärast põuda, «Saabus päev», lk. 274—277.

[206] K. Martinson, Kommunistlik noorsoolikumine Eestis aastail 1925—1940. Kandidaadi-dissertatsiooni käsikiri. Tallinn 1965, lk. 420.

[207] N. Pino, Nagu kallis külaline, «Noorte Hääl», nr. 108, 9. mail 1967.

[208] EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 328, l. 51—56.

[209] Sealsamas, l. 37.

kahtlemata eeldused tema kuulumiseks fašismivastasesse rahvarindesse. EKP ridadesse kuulus 1937. aastal 3 õpetajat.[210]

Enamik kommunistliku partei liikmeid olid ühtlasi ametiühingute ja teiste ühiskondlike organisatsioonide liikmeiks. EKP Keskkomitee 1937. aasta informatsioonilises ülevaates mainitakse nende ametiühingute hulgas, kus töötasid kommunistid, ka Eesti Õpetajate Liitu.[211] Niisiis oli 1935. aasta otsus sidemete loomise kohta õpetajate ühinguga täitmist leidnud.

Kuigi EKP-l ei õnnestunud K. Pätsi diktatuuri suhtes endiste opositsiooniliste parteidega (rahvuslik keskerakond, asunike koondis, osa sotsiaaldemokraate) kaugeleulatuvamat ühise tegevuse kokkulepet sõlmida, arendati siiski 1936. a. veebruari rahvahääletusel, Rahvuskogu valimistel 1936. a. lõpul ja Riigivolikogu valimistel 1938. aastal teatavat koostööd, mis andis ka mõningaid tulemusi. Opositsioonilised saadikud Riigivolikogus kritiseerisid ka Pätsi režiimi hariduspoliitkat.

Õpetajaskond oma põhilises koosseisus oli üheks demokraatlike jõudude koostisosaks Eestis.

See ilmnes selgesti 1940. a. sotsialistliku revolutsiooni ajal, mil Eesti Õpetajate Liit oli üks 22-st demokraatlikust organisatsioonist, kes astus Riigivolikogu uue koosseisu valimise eel EKP initsiatiivil loodud bloki «Eesti Töörahva Liit» liikmeks, esitas omalt poolt kandidaate Riigivolikogusse ja kutsus oma liikmeid üksmeelselt hääletama Eesti Töörahva Liidu kandidaatide poolt. Riigivolikogu II koosseisu deputaatideks valiti terve rida õpetajaid ja haridustegelasi: N. Andresen, R. Ruus, R. Liiv, L. Hallop, V. Telling, M. Sõštšikov, A. Janson, E. Tarkpea, P. Rummo, J. Uustalu, A. Hint ja G. Roovik. Seega moodustasid pedagoogid Riigivolikogu liikmeist (80) tervelt 15 protsenti.[212]

9. juulil 1940. a. otsustas Eesti Õpetajate Liidu juhatus realiseerida 1933. aasta õpetajate üldkongressi otsuse ja astuda Ametiühingute Kesknõukogu liikmeks. «Õpetajaskond läheb koos töötava rahvaga»,[213] kirjutas Eesti õpetajaskonna kauaaegne juht Enn Murdmaa «Kasvatuse» veergudel.

Õppetööst ja kasvatusest. 1934. a. reformi eesmärgiks polnud üksnes koolisüsteemi muutmine valitseva klassi huvides, vaid taotleti ka õpetuse sisu ja kooli üldiste eesmärkide muutmist.

Reformi läbiviimise ajajärgul ilmus arvukalt artikleid, milles fašiseeruva kodanluse ideoloogid püüdsid kindlaks määrata hariduspoliitika uusi eesmärke. Rahvuslaste ajakirja «ERK»-i veergudel põhjendati hariduse piiramise taotlusi majanduskriisi tagajärjel võidulepääsenud autarkia ehk endavarustamispõhimõttega majan-

[210] EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 354, l. 17.
[211] Sealsamas, l. 19.
[212] «Päevaleht» nr. 189, 17. juuli 1940.
[213] «Kasvatus» 1940, nr. 6/7, lk. 267—268, 320.

duselus, mille tõttu rahva laialdased hulgad pidavat jääma kehalist tööd vajavatele aladele. Pearõhk tulevat seepärast asetada algkoolile ja kutsekoolile, kesk- ja kõrgema hariduse andmisel olgu eesmärgiks mitte kvantiteet, vaid kvaliteet. «Juhte vajab rahvas piiratud arvul, aga need olgu siis ka kõigiti oma ülesande kohased.»[214] Nõuti, et ka hariduspoliitikas tuleb maksma panna autoritaarsuse põhimõte. Riigivõim asugu kindlakäeliselt juhtima hariduselu.

Palju kirjutati neil aastail «vaimse eliidi» kasvatamise vajadusest. Vaimse eliidi all mõisteti kodanliku natsionalismi ideedest läbiimmutatud kesk- ja kõrgema haridusega intelligentsi. «Apoliitilist ja rahvuslikult inertset» intelligentsi ei peetud soovitavaks. Mõistagi pidid «eliidi» read saama täiendust peamiselt kodanluse võsukeste hulgast. Selliseid seisukohti aitas põhjendada pedagoog J. Tork oma uurimusega Eesti laste intelligentsist, milles ta tõendas, et õpilaste intelligentsi tase sõltub suuresti vanemate elukutsest. Kõrgema haridusega vanemate lapsed olevat intelligentsemad, kuna kõige viimasteks oma intelligentsi-taseme poolest olevat juhuslike tööliste e. päevatööliste lapsed. Inimesed, kellel on olnud jõudu, oskust, võimeid ennast üles töötada, pärandavat oma vaimsed võimed ka oma lastele. Seevastu inimesed, kes on jäänud juhuslikeks töötajaiks, kes polevat võimelised olnud ära õppima kindlat elukutsetki, ei olevat võimelised pärandama ka oma lastele muid omadusi.[215] Selliste seisukohtade formaalne esitamine, ühiskondlikke olusid arvestamata, soodustas kodanluse taotlusi muuta haridus ainult valitseva klassi privileegiks.

Rohkem kui kunagi varem nõuti nüüd rahvusliku kasvatuse süvendamist. Keskkooliõpetajate III kongressil 29. oktoobril 1934. a. rõhutati, et «maailm meie ümber on saanud rahvusteadlikumaks kui vahest kunagi varem. Rahvustunde ja rahvusteadvuse arenemisele peame meiegi omistama suuremat tähelepanu.»[216] 29. novembril 1934. a. saatis haridusministeerium koolivalitsustele, koolijuhatajaile ja õppenõukogudele «isamaalise kasvatuse asjas» ringkirja, mis juhatas rea abinõusid sellise kasvatuse teostamiseks. Õpilastele soovitati näidata «iseseisvuse aja saavutusi», sisendada neisse rahvuslikku ühistunnet, arendada neis usku ja lugupidamist riigitegelaste vastu, jaatavat suhtumist kodanlikku vabariiki.[217]

Haridusministeerium jagas kodanliku natsionalismi õhutamise alal koolidele pidevalt juhtnööre. 1934. a. 9. novembri ringkirjaga näiteks soovitati pühendada erilist tähelepanu 1. detsembri relvastatud ülestõusu mahasurumise 10. aastapäevale: kõigis koolides

---

[214] J. Grünberg, Mõtteid meie hariduspoliitika probleemidest, «ERK» 1934, nr. 6, lk. 98.

[215] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 502, l. 224; «Õpetajate Leht» nr. 47, 24. nov. 1939.

[216] «Päevaleht» nr. 298, 29. okt. 1934.

[217] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 200, l. 639—640.

lõpetada õppetöö kell 12 ja selle järele korraldada koolides vastavad aktused. Aktustel soovitati juhtida «optimistliku ja positiivse selgitusega tähelepanu rahva ühistunde tähtsusele» ja seostada seda uue režiimi eesmärkidega.[218] Järgmine ringkiri nõudis kooliruumide kaunistamist kodanlike riigitegelaste piltidega.[219]

Kodanliku natsionalismi õhutamiseks kasutati ära ka nn. kodukaunistamise hoogtöö, mida alustati 1936. a. kevadel. Õppejõude ja õpilasi kohustati sellest aktsioonist innukalt osa võtma, kuna kodukaunistamisel olevat «peale üleriikliku ja rahvusliku tähtsuse ka suur kasvatuslik väärtus».[220] 1938. aastal soovitati istutada vabariigi esimese presidendi K. Pätsi auks üks tamm või muu ilupuu. See pidi sündima pidulikult, kogu koolipere juuresolekul, vastavasisuliste kõnedega K. Pätsi elust ja tegevusest, isamaaliste lauludega. Autamm tuli istutada väärikale kohale ja koolipere pidi tema eest pidevalt hoolt kandma.[221]

Haridusministeeriumi häälekandja «Eesti Kool», mida hakati välja andma 1935. aastal, nõudis oma avanumbris, et koolides tuleb panna pearõhk noorsoo rahvuslikule kasvatusele ja riigimeelsuse arendamisele. Püstitati loosung: rohkem kasvatust, vähem õpetamist! Nii väitis haridusminister A. Jaakson, esinedes Tallinna ja Nõmme õpetajate päeval 6. oktoobril 1936. a., et «meie esimene ülesanne on noori riiklikult kasvatada. See olgu kasvatuse ideaal. Kool peab olema rohkem kasvatajaks kui õpetajaks.»[222] Reaktsionäärid nõudsid koguni, et võetaks muutmisele õpilaste hindamisviis: kui kool peab olema eeskätt kasvatusasutus, siis ei saavat õpilase küpsuse määramisel olla mõõduandev ainult teadmiste hinnang.

Kõigi nende nõudmiste eesmärgiks oli vastavalt kodanluse klassihuvidele takistada õpilastes teadusliku materialistliku maailmavaate tekkimist ja arenemist. Töölisklassi revolutsioonilise võitluse ajaloo surnuksvaikimine ja klassivõitlusest moonutatud pildi maalimine pidi takistama õiget arusaamist kaasaegses maailmas toimuvatest sündmustest ja arengutendentsidest. Natsionalismi juurutamine pidi kasvatama vihkamist esimese töörahva sotsialistliku riigi — Nõukogude Liidu vastu.

Vastavalt neile põhimõtetele muudeti õppeprogramme ja koostati õpikuid. Märgiti, et 1928. aastal kinnitatud algkooli õppeprogrammid ei rõhuta rahvusliku kasvatuse nõuet tarvilikul määral.[223] Esialgu jäeti 1928. aasta õppeprogrammid veel kehtima, kuid viidi neis läbi rida muudatusi. Valitsuse määrusega 10. augustist 1934. a.[224] viidi riigikaitseline, s. t. sõjaline õpetus ka algkooli V

---

[218] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 76, l. 140.
[219] Sealsamas, s.-ü. 200, l. 649.
[220] Sealsamas, s.-ü. 82, l. 22—23.
[221] Sealsamas, s.-ü. 231, l. 169.
[222] Sealsamas, s.-ü. 502, l. 121.
[223] «Eesti Kool» 1935, nr. 1, lk. 5.
[224] «Riigi Teataja» nr. 69, 17. aug. 1934, lk. 1240—1241.

ja VI klassi ning tõsteti kõigis koolides sõjalise õpetuse tundide arvu seniselt ühelt kahele tunnile nädalas. Keskastme koolides toimus veel 10-päevane sõjaline õpetus kevadel kooli õppetöö lõpul. Seega oli meessoost noorsugu allutatud militariseerimisele juba varasest noorusest (umbes 11.—12. eluaastast) alates. Sõjalist õpetust viisid läbi vastavad instruktorid, kelleks võis olla iga vastava kutse omandanud reserv- või tegevväe ohvitser. Sõjalise õpetuse programmid koostas kaitseministeerium, kes andis ka õppevahendid, nagu relvad, laskemoona jne. 1938. a. määruse [225] järgi tuli «riigikaitselist õpetust» läbi viia juba algkooli kõigis klassides seoses teiste õppeainetega ja noorsoo-organisatsioonide tegevusega või eri tundides.

Koolielu juhtijad rõhutasid nüüd eriti ajaloo ja kodanikuõpetuse tähtsust. Nende ainete nädalatundide arvu suurendati algkooli V ja VI klassis endiselt 6-lt 8-le ja 7-le tunnile. Ajalooõpetuselt nõuti nüüd esijoones õpilaste kasvatamist kodanliku natsionalismi vaimus. Nagu tähendas koolinõunik M. Raud Pärnumaa õpetajate päeval juulis 1935 oma referaadis «Eesti ajalugu algkoolis», ei olevat algkooliõpilase mõistus veel sedavõrd arenenud, et ta oskaks ajalooliselt mõtelda, et ta saaks jagu «puhtast ajaloolisest tõest». Seetõttu olevat ajalooõpetuse peamine ülesanne kasvatamine, riigi kodaniku vooruste ergutamine.[226] Ühenduses uute algkooli õppeprogrammide koostamisega, mis hakkasid kehtima 1937/38. õppeaastast, nõudsid reaktsionäärid, et rahvusliku kasvatuse teenistusse tuleb võtta võimalikult kõik õppeained.

Reaktsioonilisi ringkondi häirisid ka paljud kriitilise realismi teosed emakeele õppeprogrammis, seepärast nõudsid nad uute programmide ettevalmistamise ajajärgul eriti muudatusi eesti kirjanduse õpetamisel. Haridusministeeriumis väljatöötatud teesid koolinõunike päevaks nõudsid, et «algkooliõpilastele määratud kirjandus olgu vaba elu varjupoolte kujutamisest». Lugemismaterjal olgu selline, mis rahvustunnet tõstab.[227] V eesti keele õpetajate kongressil detsembris 1936 esines haridusminister A. Jaakson isiklikult. Rääkides algkoolide õppeprogrammide revideerimise vajadustest, rõhutas ta, et emakeele programmides on märgata «oma kurva mineviku või käesoleva aja sotsiaalse viletsuse kurtmist», selle asemel «tõstetagu esile positiivseid tegureid meie minevikust ja olevikust.»[228] Selliste nõudmiste realiseerimisega oli muidugi raskusi, sest ainult väike osa kirjanikke asus kodanluse sotsiaalset tellimust täitma. Eesti demokraatliku kirjanduse õpetamist ja tutvustamist ei suudetud ka sel perioodil koolidest täielikult kõrvaldada.

Nii jutustab A. Tolk, kes aastail 1935—1940 õpetas Vastseliina kuueklassilise algkooli lõpuklassides eesti keelt, kirjandust

---

225 «Riigi Teataja» nr. 63, 15. juulil 1938, lk. 1868
226 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 453, l. 244.
227 Sealsamas, s.-ü. 82, l. 150.
228 «Kasvatus» 1937, nr. 1, lk. 58.

ja ajalugu, et koolinoorte seas ei saanud muidugi sotsialismist rääkida, kuid vastandlike jõudude võitlust ühiskonnas oli võimalik näidata küllaltki sügavalt. Progressiivsed õpetajad, nagu R. Ruus, F. Eisen, L. Hallop, R. Liiv jt. propageerisid koolis eesrindlikke kirjanikke. Aeg-ajalt paljastas A. Tolk saksa ekspansionistide kõrval avalikult ka fašistlikke agressoreid, viidates sündmustele, mis arenesid neil aastatel Euroopas. Ka sai kasvatada raevu vallutussõdade vastu. Demokraatliku hoiakuga koolijuhatajal J. Saarniidul ja ka hilisemal kooliinspektoril, praegusel Tartu Riikliku Ülikooli õppejõul J. Reinetil ei olnud eriarvamusi sellise käsitlusviisi kohta.[229]

Järjekordset pealetungi koolile alustasid nüüd ka klerikaalsed ringkonnad. 1935. a. algul peetud usuteadlaste konverents nõudis oma resolutsioonis usuõpetuse muutmist õpilastele kohustuslikuks, usuõpetusele vähemalt 2 tunni eraldamist nädalas, selle aine õpetamist pastorite poolt jms.[230] Piiskop Rahamägi ja metropoliit Aleksander esitasid haridusministrile märgukirja, milles nõudsid usuõpetuse muutmist kõigile õpilastele kohustuslikuks.[231] Kuid seesugust sammu ei julgenud end «demokraatia kaitsmise» loosungiga maskeeriv Pätsi diktatuurivõim siiski astuda (kehtiva põhiseaduse § 11 järgi pidi Eestis olema usu- ja südametunnistuse vabadus). Süvenevale reaktsioonile vaatamata oli demokraatlikult häälestatud vastasrinne küllaltki tugev ja laiad rahvakihid olid kiriku suhtes ükskõiksed.

1923. a. õppeplaanide järgi õpetati usuõpetust algkooli I—IV klassis 2 tundi nädalas ja V—VI klassis 1 tund nädalas. 1934. aastal suurendati usuõpetuse tundide arvu ka neis klassides (V—VI) 2 tunnile nädalas. Nn. kõlblusõpetus jäeti nüüd algkooli tunniplaanist eriainena välja. Juba haridusministeeriumi korraldusega 22. septembrist 1933. a. tulid kõlblusõpetusele määratud tunnid kasutada usuõpetuseks.[232]

Järjest tugevamaks läks vaimulike nõudmine, et usuõpetuse revideerimine koolides antaks kiriku kätte. Kuid riik ja kirik olid vormiliselt lahutatud, koolide järelevalve oli kodanliku valitsuse tähtis ülesanne ning loovutada osa sellest järelevalvest eriorganisatsioonile ei tahetud. Piiskopi kirjale usuõpetuse revideerimise asjas vastati, et koolide järelevalvet teostatakse vastava seaduse alusel. Juhul kui haridusminister peab tarvilikuks, siis määratakse üksikutel juhtudel ainete revideerimiseks vastavad eriteadlased, usuõpetuse revideerimiseks võivad need olla piiskopi poolt soovitatud vikaarid või teised usuteadlased.[233] Nii oldi kirikumeeste laskmisega kooli põhimõtteliselt nõus, kuid ainult riigivõimu kontrolli all.

---

229 Arnold Tolk, Pärast põuda, «Saabus päev», lk. 276.
230 «Õpetajate Leht» nr. 5, 1. veebr. 1935.
231 «Õpetajate Leht» nr. 15, 12. apr. 1935.
232 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 200, l. 237.
233 Sealsamas, s.-ü. 221, l. 18.

Kirikutegelased nõudsid, et usuõpetaja olgu veendunud kristlane, kristliku kiriku liige. Pärnu praost Grünberg rääkis Pärnumaa õpetajate päeval 12. septembril 1936. a., et temal on taskus ühe usuõpetaja kiriku liikmete hulgast väljaastumise avaldus. Usuõpetaja isiklik elu olgu kristlik: lubamatu olevat elada koos laulatamata ja jätta lapsed ristimata. Iga kihelkonna kirikuõpetaja võiks kutsuda kokku kihelkonna kooliõpetajad, pidada nendega nõu ning luua alalise kontakti. Tema kavatsevat teha sel alal vastavaid korraldusi Pärnu praostkonnas. Piiblisse ei tohtivat suhtuda arvustavalt. Sauga algkooli juhataja P. Udikas julges tähendada, et piibli kriitikat ei võiks keelata. Usuõpetaja K. Raudsepp, kes mainitud õpetajate päeval esines referaadiga «Usuline kasvatus koolis», leidis, et koolijuhataja Udika väljendus on sobimatu — usu alal targutada ei tohi. Ent Udikas ei löönud kartma ja hüüdis: «Milleks siis jumal mulle mõistuse on andnud, kui ma ei või seda kasutada!» Maakoolivalitsuse juhataja A. Lusik tähendas omalt poolt, et Pärnumaal on usuõpetajatena ametis terve rida preestreid ja pastoreid, aga ka seal pole märgata erilist edu.[234]

Üleriiklikul usuõpetajate päeval 4. jaanuaril 1937 teatas haridusnõunik M. Raud, et tema olevat uurinud kirikuõpetajate etteheidet uskmatute usuõpetajate suhtes ja leidnud, et 120 usuõpetajast seisavad väljaspool kirikut 10 õpetajat, seega 8 protsenti. Usuõpetaja E. Eilart oma sõnavõtus eitas üsna drastiliselt usulise kasvatuse mõju õpilastele ja märkis, et usuõpetuse edukat õpetamist ja kasvatamist takistab koolis valitsev vaim. Üleriiklik usuõpetajate päev pidas tarvilikuks, et usuõpetajad oleksid usutõdedes veendunud kiriku liikmed jms.[235] Mõistagi sattus usuõpetus vastuollu teiste õppeainetega, mille eesmärgiks oli õpilastele teadmiste andmine ja nende mõistuse arendamine. Osa usuõpetajaid polnud ka ise usutõdedes veendunud.

1934. aastast alates ei kuulunud võõrkeel enam algkooli kohustuslike õppeainete hulka. Võõrkeelt võis õpetada algkooli V ja VI klassis kohalike omavalitsuste või lastevanemate kulul vabatahtliku õppeainena à 3 tundi nädalas endise 5 tunni asemel. Võõrkeele õpetamiseks tuli vähendada tunniplaanis näidatud tundide arvu maa-algkoolide V ja VI klassis emakeeles, joonistamises ja võimlemises, igas aines ühe tunni võrra, linna-algkoolides V klassis loodusõpetuses ühe, tööõpetuses kahe, VI klassis usuõpetuses ühe ning tööõpetuses kahe tunni võrra.[236] Kui võõrkeele õpetamine oli võetud kooli kursusse, oli see kohustuslik kõigile vastavate klasside õpilastele antud koolis. Võõrkeele õpetamise luba kasutas 1934./35. õppeaastal 617 algkooli, kuna 343 algkooli loobus võõrkeele õpetamisest.[237] Järgnevail aastail õpetati võõrkeelt algkoolis

---

[234] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 502, l. 35.
[235] «Päevaleht» nr. 5, 5. jaan. 1937.
[236] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 76, l. 76.
[237] Sealsamas, nim. 1, s.-ü. 849, l. 53.

väljaspool tunniplaani vabatahtliku ainena ja ainult neile õpilastele, kes kohustuslikes ainetes rahuldavalt edasi jõudsid.[238]

Võõrkeele ärajätmise arvel suurendati algkoolis matemaatika, loodusõpetuse ja tervishoiu tundide arvu.

Algkooli õppeplaanis vähendati ka kodulootundide arvu. Kui 1937. a. sügisel kehtestati uued õppeplaanid ja -programmid, oli kodulugu sealt kustutatud.

Kutseta õpetajaid oli 1938./39. õppeaastaks jäänud algkoolidesse ainult 2,4 protsenti.

Koolide revideerimist koolinõunike poolt toimetati nüüd agaramalt kui varem. Õppetöö taset algkoolides peeti üldiselt rahuldavaks, teiste maade koolidega ühel tasemel olevaks. 25. novembril 1936. a. peetud koolinõunike päeval nenditi õppetöö tulemuste tõusu. Märgiti, et kasvatustöös on pööratud tähelepanu inimese kasvatamisele, kuid ka isamaalisele, rahvuslikule ja usulisele kasvatusele.[239] Nii leidsid fašiseeruva kodanluse nõudmised kasvatuse asjus koolides ka rakendamist. Siiski leiti, et ajaloos leiab vähest käsitlemist eesti kodanluse «hiilgeaeg — iseseisvusaeg» ning soovitati õpetajail endil koguda kaasaegset ajaloolist materjali.[240]

Ainukäsitluse meetodid olid revideerimise andmeil lahkuminevad. Individuaalset tööviisi puhtal kujul kusagil ei esinenud. Üldiselt kalduti liigselt õpperaamatust kinni pidama. Osa koolinõunikke suhtus nn. kooliuuendustöösse eitavalt.

On küllaltki iseloomulik nähtus, et kogu uuenduslikku tööd Eesti algkoolis õhutas ja juhtis peaaegu ainult Eesti Õpetajate Liit, kuna kooli juhtivad ametiasutused sellest kõrval seisid. Eriti laialt levisid nn. kooliuuenduslikud ideed 30-ndatel aastatel, leides kõige soodsamat vastuvõttu algkooliõpetajate ja väikekodanliku demokraatia ringkondades. 1934. aastal alustas ilmumist bülletään «Kooliuuenduslane». 1935. a. ilmus Joh. Käisilt silmapaistev metoodiline teos «Isetegevus ja individuaalne tööviis» («Teel töökoolile» VII). 1936. aastal jõudis lõpule metoodilise käsiraamatu «Uusi teid algõpetuses» (I—IV) ilmumine. Anti välja ka koguteos «Võru õpetajateseminar» (1936), mille veergudel samuti propageeriti kooliuuenduslikke ideid.

30-ndate aastate lõpul alustati õpikute standardiseerimist (eesti keele lugemik jm.). Haridusministeeriumi juurde asutati nn. õpperaamatute komitee, kelle ülesandeks oli valitseva ideoloogia nõuetele vastavate õpperaamatute soetamise eest hoolitsemine ja ainulubatud õpperaamatute soovitamine. Komitee koosnes valitsuse poolt määratud 9 alalisest liikmest.[241] Kooliuuenduslaste hulgas ei leidnud standardõpikud pooldamist.

1939. aastal oli J. Käis sunnitud märkima, et õpetuse tõhusus koolides kipub tagasi minema. Ta arvas, et «seda langust põhjus-

[238] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 76, l. 302.
[239] Sealsamas, s.-ü. 140, l. 324.
[240] Sealsamas, s.-ü. 502, l. 17.
[241] Sealsamas, nim. 1, s.-ü. 993, l. 13—15.

tavad nähtavasti mitmesugused asjaolud, peamiselt aga õpetajate ja kooli ülekoormamine kõrvaliste töödega, kooli välise korrastuse ühekülgne esiletõstmine, heade töö- ja õppevahendite puudus ja muu.»[242] Mõningail andmeil kulutasid õpetajad ainult 60 protsenti oma tööjõust õppetööle.[243]

Keskkooli kasvatuslikud ülesanded töötati hariduselu ametlike juhtide poolt välja veelgi üksikasjalikumalt kui algkooli omad. Haridusministeeriumi koolivalitsuse direktor O. J. Kiisel esitas selles küsimuses rea teese. Kooli ülesandeks polevat ainult teadmiste ja oskuste õpetamine. Haritud kodanikule tulevat anda terviklik maailmavaade ja ellusuhtumine, kus mõõduandvat osa etendab rahvuslik ideoloogia ja riiklik kohusetunne, nii et «vaimustus ei vaibuks, kui tuleb vähegi majanduslikult kannatada». Ei olevat vaja «viljastada koolinoorsoos heaolu mõtteid riigi suhtes». Armastus oma rahva ja riigi vastu ei pidavat hindama hüvesid vastutasuna. Niisiis kutsuti noorsugu kodumaa-armastuse nimel leppima klassivahede, puuduse ja viletsusega. Veel soovitas O. J. Kiisel ajalooliste sündmuste käsitlemisel mitte olla liiga objektiivne ja korrektne, sest kool ei olevat kohus, vaid kasvatusasutus.[244]

1934. aastal kehtestatud sõjalise kasvatuse ja õpetuse määrus nõudis, et kõik ained, mis valgustavad riigikorralduse mõistega seoses olevaid küsimusi, moodustaksid ühise ideelise terviku riigikaitselise kasvatuse ja õpetuse põhimõtete ja sihtidega.[245]

Keskkoolidele teatati, et kodanluse nn. vabadussõja ajalugu ja üldse Eesti ajalugu tuleb «rahvustunde kasvatamise ja süvendamise» eesmärgil põhjalikumalt käsitleda.[246] Keskkooli- ja gümnaasiumiõpetajate kongressil 1938. aastal nõudis haridusminister A. Jaakson, et ajalugu tuleb pidada koolis üheks põhiaineks. Minister leidis, et ajalooõpikud olevat kirjutatud pahempoolses vaimus: neis räägitakse palju võõrastest revolutsioonidest, kuid Eesti oma asjad on jäetud tahaplaanile. Nüüd olevat esimene mure anda koolidele uusi ajalooõpikuid, kus oleks vajalikus ulatuses ära seletatud «Eesti iseseisvuse sünd».[247]

Keskkooli ajaloo- ja kodanikuteaduse õpetajate päeval 1939. aastal nõudsid riigijuhid uuesti, et Eesti ajalugu tuleb seada ajalooõpetuse tsentrumisse, mis peaks kasvatama noorsoos iseteadvust ja julgust. Tulevat lähtuda sellest, mis on välja viinud «iseseisva Eesti riigini ja kõrvaldada ajaloost 700-aastase orjapõlve nutulaul.»[248] Juba haridusministeeriumi poolt 1935. aastal väljaantud kõnedes koolidele «Eesti Vabariigi iseseisvuse päevaks»

---

[242] «Õpetajate Leht» nr. 18, 5. mail 1939.
[243] «Õpetajate Leht» nr. 17, 28 apr. 1939.
[244] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 453, l. 222—223.
[245] «Riigi Teataja» nr. 69, 17. aug. 1934, lk. 1240.
[246] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 453, l. 400.
[247] «Päevaleht» nr. 295, 30. okt. 1938.
[248] «Päevaleht» nr. 100, 13. apr. 1939.

esines üleskutse mitte enam meenutada eestlaste orjaaega. Haridusministeeriumi poolt koolide õpilasraamatukogudele soovitatud raamatute nimestikus esines rohkesti klassisõja memuaare ning üldse Nõukogude-vastaseid, kodanluse «suurmehi» ülistavaid ja teisi selliseid teoseid.[249]

Hoolimata kõigist neist nõudeist konstateeriti keskkooli- ja gümnaasiumi ajalooõpetajate päeval 1939. aastal kahe suuna olemasolu ajaloo õpetamisel: 1) mineviku edasiandmine tendentsitult, s. o. mitmekülgsete usutavate allikate põhjal, kasutamata materjali omapoolseks otseseks või kaudseks eesmärgiks, s. t. nn. kodanliku objektivismi vaimus, 2) tendentsiga, s. o. andes ainele mingi poliitilise mõttevoolu, rahvusterviku või ükskõik milliste püüete teenistuses seisva suunitluse. Haridusminister ja mõned referendid pooldasid teist seisukohta, ajalugu pidi nende arvates kasvatama «positiivselt mõtleva kodaniku».

Esimese suuna silmapaistvaks esindajaks oli prof. P. Tarvel, kes ajakirjanduse veergudel polemiseeris Riigivolikogu liikme J. Tandrega. Viimane nõudis ajalooõpetuse reformeerimist vastavalt «meie rahvusriigi kodaniku põhivaatele» ja «meie geopoliitilise asendi arusaamadele». P. Tarveli arvates tuli tunnistada ajaloo põhitegurite pluralismi.[250] Rääkides 1936. a. oktoobris Tallinna ja Nõmme õpetajate päevadel «Humanitaarhariduse ideoloogiast», ei maininud prof. Tarvel sõnagagi rahvuslikku kasvatust, vaid rõhutas hoopis rahvaste koostöö ja solidaarsuse vajadust, mida peaksid soodustama humanitaarteadused, millised aitavad kultuuriväärtusi mõista ja hinnata. Ta arvas, et see on eriti vajalik väikerahvastele: «Seepärast loogem psüühilisi eeldusi rahvaste koostööks. Sellise mentaliteedi kasvatamise eest laiades ringides on senini kantud vähe hoolt. Sellest ka Rahvasteliidu nõrkus . . .»[251]

Eesti keele ja kirjanduse õpetamisel nõudsid reaktsionäärid keskkoolis samuti nagu algkooli puhul demokraatliku kirjanduse piiratumat kasutamist. 1936. aastal arutati emakeele õpetajate päeval keskkoolide ja gümnaasiumide eesti keele programme, mille puhul näiteks A. Meiessaar leidis, et «riigikodaniku kasvatuse seisukohalt on eepilise proosa valimik ülearu pettumuslik ja masendavasisuline. Suurem osa teoseist ja paladest kirjeldab maaelu, kuid mitte tüüpilise eesti talumehe elu, vaid popside oma.»[252] V eesti keele õpetajate kongressil 1937. aastal leidus aga demokraatliku kirjanduse kaitsjaid. Nii leidis A. Annist, et «pedagoogiliselt on tarbetu ja isegi kahjulik nõuda ilukirjandusliku teose ainelt ja kujudelt erilist «positiivsust» ja «eeskujulikkust», veel vähem tõsielu idealiseerimist . . . Ei tohi jätta peda-

---

[249] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 87, l. 162—163.

[250] P. Tarvel, Meie ajalooõpetuse reformist, «Päevaleht», nr. 297. 2. nov. 1938.

[251] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 502, l. 127.

[252] «Päevaleht» nr. 6, 7. jaan. 1936.

googiliselt käsitlemata ka sotsiaalset viletsust kujutavat kirjandust, mis vastab meie tõsioludele.» J. Roos arvas samuti, et kirjanduse ülesandeks on õpilaste tutvustamine eluga kõigis selle avaldustes.[253] Nii võib humanitaarainete õpetamisel nentida kahe suuna olemasolu.

Kirikutegelased nõudsid, et usuõpetust õpetataks kõigis koolides vähemalt 2 tundi nädalas. 1934. aastal kehtestatud keskkooli tunniplaani määruses oligi ette nähtud usuõpetust kõigis klassides 2 tundi nädalas, kuid ühenduses üleminekuga uuele koolisüsteemile suurendati reas keskkooliklassides (III, IV, V) loodusteaduse, esimese võõrkeele ja ajaloo õpetamist. See toimus usuõpetuse, võimlemise ja joonistamise arvel, mistõttu usuõpetust õpetati neis klassides üks tund nädalas.[254] 1936. a. tunniplaanimäärus kinnitas usuõpetuse vähendamise ühele nädalatunnile 3-klassilises keskkoolis teiste ainete suurendamise arvel.[255] Nii ei leidnud klerikaalide nõudmine, et usuõpetust õpetataks igas klassis 2 tundi nädalas, keskkooli osas täiel määral täitmist. Ka ei olnud keskkooliõpilased religioossetele ideedele eriti vastuvõtlikud, milleks aitas kaasa osa koolinoorte tutvumine marksismiideedega, demokraatlike õpetajate ja kirjanike mõju ning haridus, s. t. koolis antavad teaduslikud teadmised.

Ühenduses Hitleri võimuletulekuga Saksamaal kasvas Eesti demokraatlikult meelestatud intelligentsi hulgas opositsioon saksa keele kui esimese võõrkeele vastu Eesti koolides. «Tartu ülikool on teinud otsuse saksa keele domineerimise vastu ühel häälel ja kogu meie rahvuslikult mõtlev intelligents on haruldase üksmeelega oma arvamist selles asjas avaldanud,»[256] kirjutas «Päevaleht». Kaasaegne saksa kirjandus ja ajakirjandus tunnistati marurahvuslikuks, ennastülistavaks, räuskavaks. «Saksa nüüdne vaim on eesti rahvale täiesti võõras.»[257] Samal ajal kostsid avalikkuses hääled vene keele osatähtsuse suurendamise kasuks.

Kuigi riigivanema poolt dekreedina antud «Keskkoolide seaduse» § 22 lubas keskkoolides õpetada inglise, prantsuse, saksa- või vene keelt, ei jäetud koolidele ega omavalitsustele nende keelte seast vaba valiku võimalust. Riigivanema otsusega kinnitati 26. juulil 1934. a. enamikus keskkoolides esimeseks võõrkeeleks inglise keel ja teiseks võõrkeeleks saksa keel. Ainukeseks üldhariduslikuks keskkooliks, kus vene keel oli õppeplaanis (teise võõrkeelena) osutus Petseri keskkooli eesti osakond.[258]

1936. a. dekreediga määrati juba kõigis keskkoolides esimeseks võõrkeeleks inglise keel, kuid erakeskkoolides või eritüübilistes keskkoolides võis riigivanem lubada õpetada inglise keele asemel

---

[253] «Kasvatus» 1937, nr. 3, lk. 186—187.
[254] «Riigi Teataja» nr. 64, 31. juulil 1934, lk. 1167.
[255] «Riigi Teataja» nr. 20, 10. märtsil 1936, lk. 354.
[256] «Päevaleht» nr. 134, 17. mai 1934.
[257] «Päevaleht» nr. 138, 23. mai 1934.
[258] «Riigi Teataja» nr. 66, 7. aug. 1934, lk. 1192.

esimese võõrkeelena prantsuse, saksa või vene keelt. Teise võõrkeele pidi tähendatud keelte hulgast avalikele keskkoolidele määrama riigivanem, erakeskkoolidele haridusminister.[259]

Inglise keele põhjalikumaks õpetamiseks kutsuti ellu mitmed erikoolid. 1934. aastast alates töötasid keskkooliklassid «Anna Tõrvand-Tellmanni Inglise Kolledžis». Õppekeeleks selles koolis oli eesti keel, kuid põhiõppeaineks inglise keel, mida õpetati alates algkooliklassidest 6 tundi nädalas. 1936. aastal avati riiklik õppeasutus «Inglise Kolledž», kus võõrkeelena õpiti juba alates algkooli I klassist inglise keelt 6 nädalatunniga. 7. õppeaastast alates võis inglise keelt kasutada õppekeelena ka üksikuis õppeaineis, mis käsitlesid Inglismaad.[260] Kõrge õppemaksu tõttu, mida tuli maksta juba algkooliklassides, olid need erikoolid kättesaadavad vaid jõukama kihi lastele.

Vene keel kinnitati esimeseks võõrkeeleks ainult eritüübilise keskkoolina 1937. aastal avatud «Tartu Kolledžis», mis koosnes 3-st reaalkooli ja 3-st gümnaasiumiklassist.[261] See kool, mida nimetati ka vene kolledžiks, töötas õhtukeskkoolina. Vene keele õpetamiseks pidas haridusministeerium võimalikuks jätta järgmised võimalused: 1) valitavatele ainetele määratud tundide arvel keskkoolis ja gümnaasiumis, 2) gümnaasiumi humanitaarharus kolmanda võõrkeelena ladina keele asemel, 3) teise võõrkeelena keskkoolis ja gümnaasiumis.[262] Vene keelt õpetati ka kaubanduskoolides ja kommertsgümnaasiumides.

Kui 1937. aastal alustasid tööd uued gümnaasiumid, kinnitati inglise keel esimeseks võõrkeeleks 31 gümnaasiumis, prantsuse keel kahes, saksa keel ühes ja vene keel ühes (Tartu Kolledž). Vähemusrahvuste koolides õpetati esimese võõrkeelena eesti keelt.[263]

Võõrkeelte õpetamisel etendasid tähtsat osa erakoolid. Neis koolides algas võõrkeele õpetamine juba algkooliastmel, 1. õppeaastal, kusjuures õpetati 2—3 võõrkeelt. Võõrkeelte osa erakoolide õppetöös kasvas õppeaastatega: algkoolis oli see umbes 20 protsenti, keskkoolis juba 30 protsenti ja gümnaasiumis 40—50 protsenti õppetööst.[264] Kuna neis koolides said käia peamiselt kodanluse lapsed, oli võõrkeelte õpetamisel kodanlikus Eestis klassiiseloom. Võõrkeelte kustutamine avaliku algkooli õppeplaanist näitas, et laiematele rahvahulkadele ei peetud võõrkeele õpetamist vajalikuks.

Hoolimata kooli kasvatusliku külje rõhutamisest, mida tehti esijoones humanitaarainete õpetamisel, nõudsid majanduselu areng ja kapitalistliku tootmise huvid suurema tähelepanu pööramist

---

259 «Riigi Teataja» nr. 98, 27. nov. 1936, lk. 2078.
260 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 214, l. 24.
261 «Riigi Teataja» nr. 54, 6. juuli 1937, lk. 1119.
262 ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 85, l. 246.
263 Sealsamas, nim. 4, s.-ü. 1485, l. 256—257.
264 «Kasvatus» 1936, nr. 7/8, lk. 328.

reaalainetele. Kui võrrelda 1923. a. gümnaasiumi reaalharu (5 õppeaastat) õppeplaani 1937. a. reaalkooli ja gümnaasiumi reaalharu (kokku 6 õppeaastat) õppeplaaniga, siis selgub, et 1923. aastal oli reaalaineid kõigis klassides ette nähtud kokku 54 nädalatundi, 1937. aastal aga 62 nädalatundi (reaalainetena on arvestatud matemaatika, loodusteadus, tervishoid, füüsika, keemia, maateadus, kosmograafia). 3-klassilise keskkooli legaliseerimine reaalkoolina 1937. aastal võimaldas reaalhariduse osatähtsust tõsta (1938/39. õppeaastal töötas juba 40 reaalkooli). Gümnaasiumides töötas 1939. aastal 20 reaalharu. See nähtus, samuti nagu tehnilis-tööstusliku ja muu kutsehariduse areng oli 30-ndate aastate II poolele iseloomulik. On huvitav märkida, et reaalhariduse pooldajad juhtisid tähelepanu reaalainete õpetamise suurele osatähtsusele Nõukogude Liidu koolides.[265]

Hoolimata loosungi «Rohkem kasvatust, vähem õpetamist!» kilbiletõstmisest reaktsionääride poolt, pidid kodanluse ideoloogid ise tunnistama, et «pole erilisi põhjusi pühitseda edu kasvatuse alal».[266] Sedasama tõendab kodanliku diktatuuri lõpupäevil ajakirjas «Akadeemia» keskkoolile antud hinnang: «Meie kooli loojate kujutluse järgi tähendab haridus vaid mitmesuguste teaduste alal omandatud teadmiste ja oskuste summat... Meie õppeplaanide koostajaiks on olnud vastavate erialade eriteadlased... Keskkool on meil kujunenud eeskätt õppeasutuseks, kus kasvatuslik külg on võrdlemisi kõrvalisema tähtsusega. Usutakse, et intellektuaalse-teadusliku haridusega on antud ka hea kasvatus».[267] Kutsekoolid andsid erialase kvalifikatsiooni osas tolle aja kohta üsnagi hea ettevalmistuse. Nii märgib E. Mattisen oma mälestustes,[268] kirjeldades õppetööd Tartu Tööstuskeskkoolis, tehnilist kallakut omava teoreetilise õppetöö otstarbekat seostamist tööõpetuse ja tootmispraktikaga. Teoreetilistest ainetest olid tööstuskeskkoolis esikohal algebra, geomeetria, mehaanika ja masinaõpetus, tehnoloogia, elektrotehnika, autotehnika ja -juhtimine, füüsika, keemia, eesti keel ja kirjavahetus, saksa keel, joonestamine, kalkulatsioon ja arvepidamine jm. Iga päev toimusid nii teoreetilised klassitunnid kui ka praktikatunnid kooli töökodades vilunud meistrite, tööõpetajate ja suurte kogemustega oskustööliste juhendamisel. Tööpraktika oli mitmekesine, näiteks metalliosakonna õpilased õppisid sepa-, lukksepa-, plekksepa-, treiali-, freesija-, hööveldaja- ja maalritööd, autogeen- ja elektrikeevitust, nikeldamist ja peenmehaanikat, elektrotehnikat. Lõpueksamitööna aga valmistasid õpilased tollal küllaltki unikaalseid tööriistu ja sead-

---

[265] A. Veiderma, Missugune peaks olema uue gümnaasiumi ilme, «Kasvatus», 30. jaan. 1935, nr. 1, lk. 3.

[266] «ERK» nr. 3, 15. mail 1935.

[267] P. Hinnov, Meie keskkool ja hariduse eesmärgid, «Akadeemia», 1940, nr. 3, lk. 155.

[268] Edgar Mattisen, Valik kahe võitleva maailma vahel, «Saabus päev», Tallinn 1960, lk. 323—324.

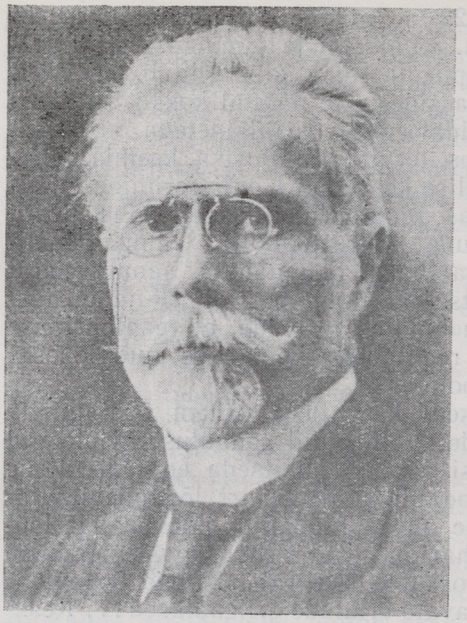

Aleksei Janson

meid, nagu poolautomaattreipingid, puurmasinad, mitmesugused täppismõõteriisad, õlipressid, stantsimisseadmed jne.

Positiivset mõju õppetööle Tallinnas avaldas Tallinna Pedagoogilise Muuseumi tegevus. Muuseumi direktor A. Janson tellis VOKS-i vahendusel Nõukogude Liidust lisaks pedagoogilisele kirjandusele mitmesuguseid õppematerjale, näiteks seeria diapositiive Nõukogude Liidu geograafia alalt, mis kujutasid sotsialismi suurehitusi — Dneprogesi, uusi linnu, sovhoose, koole jne.[269] Neid oli võimalik koolides demonstreerida.[270] Pedagoogilise muuseumi käsutuses oli film Mitšurinist, mille Nõukogude saatkond lubas koolidele demonstreerimiseks. Selle vastu tunti huvi ka väljaspool Tallinnat, nagu näitab Läänemaa koolinõuniku V. Alttoa kiri A. Jansonile, milles ta palub seda filmi kasutamiseks Haapsalu koolides.[271] A. Janson püüdis Eestis jõudumööda tutvustada ka nõukogude lastekirjandust ja raadiosaateid lastele. Ta tellis VOKS-ilt 1936. aastal muu kirjanduse hulgas ka ÜLKNÜ X kongressi stenograafilise aruande kahes köites.

1936. aastal kinnitatud põhikirja kohaselt oli Pedagoogilise Muuseumi ülesandeks kaasaaitamine teaduse, kasvatuse ja õppe-

269 TLA, f. 1139, nim. 1, s.-ü. 17, l. 68 ja 94.
270 V. Alttoa andmeil.
271 TLA, f. 1139, nim. 1, s.-ü. 17, l. 165.

töö arendamise alal. Selleks omas Pedagoogiline Muuseum laialdase ja mitmekesise õppevahendite kogu, raamatukogu, korraldas loenguid, tunde, demonstratsioone, asutas pedagoogilisi ja teaduslikke töörühmi ja võimaldas tutvumist oma kogudega laiematele rahvahulkadele. Seega polnud ta muuseum harilikus mõttes, vaid aktiivselt teadmisi levitav asutus. 1939/40. tegevusaastal oli muuseumi käsutuses 5434 õppevahendit, 5253 diapositiivi, 6333 piltpostkaarti ja 82 filmi. Muuseumi kogusid kasutasid 29 algkooli, 24 keskkooli ja gümnaasiumi, 8 kutsekooli, 34 haridusliku organisatsiooni ja eraisikut teaduslikel töödel ja loengutel. Pedagoogiline raamatukogu sisaldas 11 000 köidet, 1939. aastal telliti 36 pedagoogilist ja teaduslikku ajakirja eesti, saksa, inglise, vene ja soome keeles.[272]

Muuseumi juures korraldati õpilastele praktilisi töid zooloogias, entomoloogias, inimese anatoomias, füsioloogias ning tervishoius, botaanikas, keemias, füüsikas, geograafias, astronoomias ja tehnikas. Muuseumi juures töötas Tallinna Koolinoorsoo Loodusesõprade Ühing ning alg- ja keskkooliõpilaste tehniline töötuba, kus õpilased tehniliste jõudude juhatusel valmistasid igasuguseid riistu, õppevahendeid ja mudeleid.[273]

Nõukogude võimu ajal 1940/41. a. reorganiseeriti muuseum Tallinna Pedagoogiliseks Kabinetiks ja ta jätkas tööd A. Jansoni juhtimisel. A. Janson, kes oli üks progressiivsemaid kujusid kodanliku Eesti koolielus, mõrvati saksa fašistide poolt 1941. a. sügisel.

Üldiselt võib õppe- ja kasvatustöös ka käsiteldaval perioodil täheldada kahe tendentsi võitlust. Ühelt poolt toimus kodanliku natsionalismi, militarismi ja klerikalismi süvendamine kasvatustöös, kusjuures kodanliku natsionalismi mõju avaldus peamiselt humanitaarainete (ajaloo, eesti keele jm.) õpetamisel. Kuid neid õppeaineid ei saadud kasutada üksnes natsionalismi õhutamiseks, näiteks demokraatlik kirjandus avas paratamatult silmad ka klassivastuolude nägemiseks, kuigi tema mõju igati piirata püüti. Teisest küljest kasvas reaalainete õpetamise osatähtsus, kool jäi ikkagi eelkõige teadmisi andvaks asutuseks. Võib väita, et fašiseeruv eesti kodanlus ei suutnud oma kavatsusi kooli suhtes täiel määral realiseerida. Paljud eesrindlikumate vaadetega õppejõud näitasid üles passiivsust tunni kodanlik-kasvatusliku külje suhtes või koguni ignoreerisid seda. Rahvas ja progressiivsed koolitegelased nägid kooli eesmärki esijoones teaduslike ja praktiliste teadmiste andmises.

Noorsoo-organisatsioonid. Kuna üksnes õppetöö polnud küllalt tõhus vahend noorsoo kasvatamisel kodanliku natsionalismi vaimus, siis pani K. Pätsi diktatuurivõim suured lootused noorsoo-

---

[272] TLA, f. 1139, nim. 1, s.-ü. 17, l. 147.
[273] Sealsamas, s.-ü. 18, l. 110.

organisatsioonide tegevusele. 1935. aastal tegi haridusministeerium korralduse, et koolijuhatajail ja õpetajail tuleb kõigiti soodustada skautide, gaidide, noorkotkaste ja kodutütarde rühmade või rakukeste tegevust koolides; kui niisugused puuduvad, tuleb koolijuhatajal ühes õpetajatega võtta algatus nende asutamiseks.[274] Tõsteti üles isegi noorsoo sundorganiseerimise küsimus, sest leiti, et noored lahkuvad kooli kasvatusliku mõju alt liiga vara, töölisnoori on kodanlikes noorsoo-organisatsioonides vähe jne. Noorsoo sundorganiseerimiseks tehti ulatuslikku eeltööd, kuid enamik haridustegelasi oli selle vastu. Novembris 1935 teatas haridusminister, et noorte sundorganiseerimine ei ole tarvilik.[275] Haridusministri hilisema (1938. a.) selgituse kohaselt jäädi vabatahtliku organiseerimisviisi juurde sellepärast, et sundorganiseerimine oleks toonud riigile liiga suuri kohustusi ja rahalisi väljaminekuid.[276]

7. oktoobril 1936. a. anti riigivanema poolt dekreedina nn. noorsoo organiseerimise seadus, mille järgi noorsoo organiseerimine võeti riigivõimu, s. t. haridusministeeriumi kompetentsi. Haridusministeeriumi ülesanded sel alal olid loetletud 10 punktis. Punkt 3 nägi ette, et noorsoo-organisatsioone tuleb rakendada «riiklike, riigikaitseliste ja rahvuslike ürituste teostamiseks». Noorsoo-organisatsioonide kõrgeim juhtimine kuulus haridusministrile, kuid «noorsoo tegelikuks organiseerimiseks ja noorsoo-organisatsioonide tegevuse arendamiseks» kutsuti riigivanema otsusega 30. oktoobril 1936. a.[277] haridusministeeriumi juures ellu eriline Noorsoo Osakond (1938. aastal muudeti see Noorsoo ja Vabahariduse Osakonnaks), mille juhatajaks nimetati kolonel-leitnant Joh. Vellerind. Koolivalitsuste juurde loodi noorte komiteed, kelle ülesandeks pidi olema noorsoo-organisatsioonide vahelise koostöö kindlustamine. Õpetajaid kohustati tegelema noorsoo-organisatsioonidega.[278]

Hakati tegema ettevalmistusi nn. skautlikku tüüpi noorsoo-organisatsioonide ühendamiseks ühtseks fašistlikuks organisatsiooniks, kuid skautmasterite kogu ei pooldanud ühinemist noorkotkastega, kuna siis polevat tagatist, et «liikumine säilitaks puhtskautlikud alused ning senised suunad ja ilme».[279] Noorkotkaste organisatsioon olevat Kaitseliidu eriorganisatsioonina tema lahutamatu osa, skautluse ülesanded olevat aga laiemad kui valmistada noori Kaitseliidu teenistuseks. Rõhutati skautluse rahvusvahelist iseloomu, mis nagu ei mahtuvat Kaitseliidu raamidesse.

Esinedes Tartu õpetajate päeval 24. augustil 1937. a. märkis J. Vellerind nende organisatsioonide peamise erinevusena, et Kait-

---

[274] «Päevaleht» nr. 78, 14. märtsil 1935.
[275] «Päevaleht» nr. 327, 26. nov. 1935.
[276] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 7, s.-ü. 195, l. 47.
[277] Sealsamas, nim. 1, s.-ü. 846. l. 57—62, 67.
[278] Sealsamas, nim. 3, s.-ü. 502, l. 255.
[279] «Päevaleht» nr. 113, 25. apr. 1935.

seliidu juures töötavad noorkotkaste ja kodutütarde organisatsioonid on riiklikud, kuna skaudid ja gaidid on eraorganisatsioonid (nagu erakoolid).[280]

1938. aastal kuulutas president K. Päts end kõigi üleriiklike noorsoo-organisatsioonide patrooniks ja sõjavägede ülemjuhataja J. Laidoneri nende peavanemaks. Noortejuhataja J. Vellerind määrati peavanema abiks. Need abinõud pidid süvendama riikliku ühistunde kasvatamist ja seadustama organisatsioonide lähendamist.

N. Kann kui skautide peavanem soovitas muuta noorkotkaste põhikirja nii, et nad ei oleks Kaitseliidu-noored, vaid et Kaitseliit neid ainult toetaks. Siis võivat luua ühise liidu skautliku lipu all. Kui selline liit teostuks — arvas N. Kann — siis moodustaks eesti noorsugu ühe terviku nagu Saksamaal Hitleri-noored ja Itaalias Mussolini balillad.[281]

Haridusministeeriumis töötati välja kava nn. skautlike noorsooorganisatsioonide ühendamiseks ühiseks skautlikuks organisatsiooniks «Eesti Noored», selle organisatsiooni kuuluvusega Kaitseliidu kui šefforganisatsiooni juurde.[282] Kaitseliidu Keskkogu aga ei pidanud kava vastuvõetavaks, sest selles oli ette nähtud sihtasutus, mis oleks andnud uuele noorsoo-organisatsioonile iseseisva asutuse õigused Kaitseliidu juures.[283] Kaitseliidu poolt töötati välja oma kava, mille järgi ühendatud noorteorganisatsiooni tuli lugeda Kaitseliidu juurde kuuluvaks tema eriorganisatsioonina.[284] Nii ei jõutudki skautide ja noorkotkaste tegeliku ühendamiseni, kuigi nende eesmärgid olid peaaegu ühised (kümme ühist seadust, ühine tõotus, ühine juhtlause). Skaudiorganisatsiooni juhid ei tahtnud kaotada oma võimupositsioone Kaitseliidule ning Kaitseliidu juhid omakorda ei tahtnud teha mingeid järeleandmisi.

Ent mitteühinemise põhjused peitusid ka nende organisatsioonide teatavas erinevuses. Kuna skaudiorganisatsioon tegutses põhiliselt linnades, oli temal teatav mõju ka osale töölislastest. Et seda mõju säilitada, olid Eesti Skautide Maleva juhtivad tegelased oma militaristlikes avaldustes sunnitud tarvitama pisut tagasihoidlikumat tooni, kuna noore põlvkonna militariseerimine kodanluse klassihuvides oli noortele, eeskätt aga lastevanematele vastuvõtmatu. Olukorras, mil noori peaaegu avalikult sunniti militaristlikku ja natsionalistlikku noorkotkaste organisatsiooni astuma, oli selle boikoteerimine skautide kasuks teatavaks protestiks nende noorte poolt, kes ei tahtnud ühineda sõjaõhutamise ja Nõukogudevastase kampaaniaga.[285]

Fašismi- ja militarismivastase meeleolu kasv rahva ja noorsoo

---

[280] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 502, l. 227.
[281] «Päevaleht» nr. 117, 1. mai 1938.
[282] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 7, s.-ü. 219, l. 49 jj.
[283] «Päevaleht» nr. 61, 2. märts 1939. a.
[284] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 7, s.-ü. 219, l. 315—318.
[285] B. Nedzvetski, Kommunistliku lasteliikumise tekkimine ja areng Eestis. Kandidaadi-dissertatsiooni käsikiri, Tartu 1965, lk. 251.

rõhuva enamiku hulgas oligi peamine põhjus, miks nende kahe organisatsiooni ühendamisest midagi välja ei tulnud. Kohalikud skaudiorganisatsioonid keeldusid kategooriliselt allumast Kaitseliidule.[286] Vastumeelsus fašistliku Kaitseliidu ja noorte kotkaste organisatsiooni vastu avaldus nii koolivalitsuste juures tegutsevate noortekomiteede seisukohtades,[287] kui ka koolide aruannetes organisatsioonide tegevuse kohta. Viimastes rõhutati, et õpilaste vanemad ja noored ise ei taha näiteks noorte kotkaste organisatsiooniga mingit tegemist teha.[288]

Fašismi mõju oli kõige suurem saksa vähemusrahvuse koolides, kuid isegi neis polnud kõik noored fašistlikult meelestatud. Näiteks puhkes Tallinna Saksa Poeglaste Reaalkoolis 1937. a. sügisel äge võitlus hitlerlaste ja fašismivastase saksa noorte grupi vahel. Sõjaväeline kildkond ei olnud sugugi rahul noorsoo-organisatsioonide ja nende juhtimiskeskuste mitmekesisusega. Ei oldud rahul ka mitmesuguste koolis moodustatavate erialaringidega. Noortejuhataja J. Vellerind kirjutas avalikult, et ülemaalises ulatuses töötavad keskused, kus juhitakse noorte tööd teataval alal, nagu Eesti Noorte Punane Rist, Eesti Noorsoo Karskusliit, Eesti Loomakaitse Seltside Liit ja teised, ei suuda noori kõita. Ta soovitas neil organisatsioonidel iseseisvalt omal alal mitte tegutseda, vaid kaasa töötada «meie üldiste, juba väljakujunenud noorsoo-organisatsioonidega ja õhutada ning juhtida neis oma erialalist tegevust.»[289]

Kõigile pingutustele vaatamata oli 1939. aastaks 133 485-st alg-, kesk- ja kutsekooli õpilasest organiseeritud ainult 50,6 protsenti (67 564).[290] Neist kuulus skautlikesse üksustesse (noored kotkad, kodutütred, skaudid, gaidid) 38 416 õpilast. Seega allus noorsoo-organisatsioonide mõjule ainult pool (skautlike üksuste mõjule aga ainult 28,7 protsenti) õppivast noorsoost ja sedagi kodanliku diktatuuri lõpuaastail, kuna varem oli organiseerituse protsent tunduvalt väiksem. Keskkoolides oli organiseeritud õpilaste protsent kõrgem, algkoolides madalam. Osavõtjate hulgas oli palju selliseid noori, kes ei andnud endale aru nende organisatsioonide poliitilistest eesmärkidest. Nad leidsid seal võimaluse oma aktiivsuse ja organisaatorlike võimete rakendamiseks.

Peale skautlike üksuste töötas koolides 1937/38. õppeaastal 1163 õpilasringi. Need olid üldhariduslikud õpperingid, koolikooperatiivid, karskus- e. nn. lootusringid, muusika-, kirjandus-, loomakaitse-, Noorte Punase Risti ringid jt. Tallinnas ja Tartus tekkis õpilasühinguid, kuhu koondus õpilasi kõigist koolidest, nagu

[286] K Martinson, Kommunistlik noorsooliikumine Eestis aastail 1925—1940. Kandidaadi-dissertatsiooni käsikiri, Tallinn 1965, lk 426—427.

[287] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 7, s.-ü. 219, l. 130, 152, 153.

[288] Sealsamas, s.-ü. 62, l. 123; s.-ü. 76, l. 25; s.-ü. 78, l. 48; s.-ü. 95, l. 99; s.-ü. 98, l. 110; s.-ü. 122, l. 100; s.-ü. 108, l. 25.

[289] J. Vellerind, Meie noorsoo organisatsioonid ja nende tööväljad. Koguteos «Võidupüha», Tallinn 1937, lk. 20.

[290] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 993, l. 51.

Tallinna Koolinoorsoo Vaimukultuuri Ühing, mille põhikiri kinnitati 1936. aastal.[291]

Õpetajate üldarvust 1369 koolis võttis noorsoo-organisatsioonide tegevusest osa 54,5 protsenti (linnades 32,1 protsenti, maal 69,6 protsenti).[292] Noorsoo-organisatsioonide tegevust takistava asjaoluna märgiti 1937/38. õppeaastal koolide aruannetes vanemate keeldu 20, vanemate ebasõbralikku suhtumist 8 ja vanemate loidust 13 juhul. Esines ka õpetajate keeldumist noorsoo-organisatsioonide tegevusest osavõtmiseks.

Väljaspool kooli tegutsevatesse noorsoo-organisatsioonidesse kuulus 1937/38. õppeaastal 5275 õpilast, neist Kaitseliitu 1070, kristlikesse ühingutesse 1916, maanoorte ringidesse 893, ÜENÜ-sse 431 jne.[293]

Kristlikud ühingud — Noorte Meeste Kristlik Ühing (NMKÜ) ja Kristlik Noorte Naiste Ühing (KNNÜ) püüdsid kehakultuuri arendamise ja praktiliste teadmiste andmise abil haarata oma mõju alla eriti töölisnoori. Näiteks töötasid NMKÜ osakonnad Lutheri, Kreenholmi ning Narva kalevi- ja linavabriku juures. Lutheri vabriku NMKÜ osakonnas töötas laulu- ja muusikakoor, korraldati mänge, loenguid, käsitöökursusi, harrastati kehakultuuri ja lavakunsti. 1937. aastal hakkas ka KNNÜ tegutsema tööstuskeskustes (Narvas, Kiviõlis, Sindis, Kohilas jm.). NMKÜ poolt organiseeriti Poiste Spordi Liit, kuhu kuulus 1935. aastal 700 liiget. NMKÜ võimaldas noortele omandada elukutset. Nii alustas 1922. aastal tegevust ühingu autokool, mis 1935. aastani oli välja õpetanud üle 4000 autojuhi. KNNÜ osutas erilist tähelepanu väljaspoole kooli jäänud tütarlaste, noorte naistööliste ja majateenijate organiseerimisele ning neile mitmesuguste praktiliste oskuste õpetamisele.[294] 1939. aastal arvestati NMKÜ-s alla 20 eluaasta vanuseid liikmeid 2502 ja KNNÜ-s 1623.[295] Nagu täheldati 1935. aastal kodanliku ajakirjanduse veergudel, puudus «nende oranisatsioonide töökavas peaaegu täiesti rahvuslik ja riiklik kasvatustöö,»[296] kuid oma tegevusega sisendasid nad noortesse illusioone kapitalistliku ühiskonna suhtes ja juhtisid neid eemale sotsialismi ideedest. 1938. aastal kinnitatud põhimäärustes räägiti «kristliku iseloomu ja maailmavaate arendamise» eesmärgi kõrval siiski ka noortes rahvustunde süvendamisest, nende rakendamisest riiklike, riigikaitseliste ja rahvuslike ürituste alal.[297]

Noortejuht J. Vellerind kirjutas, et nende ühingute tegevus peamiselt suuremates linnades ja tööstuskeskustes on kõigiti soovitav. «Suuris linnus ja tööstuskeskusis on elupahede mõjutused

[291] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 666, l. 1.
[292] Tegelikult oli õpetajate osavõtu protsent väiksem, sest oli jäetud arvestamata ligi 100 kooli, kes ei omanud õpilasorganisatsioone.
[293] «Eesti Kool», nr. 1, 1939, lk. 60—62.
[294] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 7, s.-ü. 221, l. 117.
[295] Sealsamas, s.-ü. 220, l. 54 ja s.-ü. 221, l. 130.
[296] «Päevaleht» nr. 28, 28. jaan. 1935.
[297] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 7, s.-ü 220, l. 18.

noortele kõige suuremad, samuti on seal hõljumas klassivaenu mürki, seepärast on neis kohtades kristlike ühingute sihid ja nende väljakujundatud noorte kasvatuse ning vabaaja möödasaatmise moodused ja viisid olukorra tervendamiseks just kohased kasutada.»[298]

Põllutöökoja õhutusel hakkas neil aastail arenema maanoorte organisatsioonide tegevus, peamiselt agronoomide ja maatulunduskonsulentide juhtimisel. Selle liikumise eesmärgiks pidi olema «kasvatada tulevast põllumeeste põlve, arendades nendes võimeid ja iseloomuomadusi, mis vajalikud teadlikule põllumehele ja demokraatliku riigi kodanikule.»[299] Mõistagi oli kasvatustöö, mida suunas fašistlik Põllutöökoda, kaugel igasugustest tõelistest demokraatlikest ideedest. Põllutöökoja juurde loodi Maanoorte Komitee, mis ühendas maanoorte ühingud Ülemaaliseks Maanoorte Ühenduseks (ÜMÜ). 1938. aastal oli Maanoorte Ühendusel üle 6600 liikme, neist õpilasi ainult 600.[300]

Rahvuskultuuri viljelemise lipu all jätkas endiselt tegevust Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus (ÜENÜ), mille liikmeskond paisus 1940. aastaks 16 500-ni, neist 6250 alla 20 aasta vanuseid noori.[301] ÜENÜ häälekandja «Eesti Noorus» andmetel olid tema peamisteks tegevusaladeks «rahva mineviku tundmaõppimine ja omapära alalhoidmine, rahvamängude ja -tantsude harrastamine ja edendamine, kodumaa tundmaõppimine ning kodude kaunistamine, looduse ja muinasvarade kaitse, kodumuuseumide asutamine, omaloomingu ajakirjade väljaandmine» jne.[302] Kui varem tegutseti autonoomselt, siis K. Pätsi autoritaarse režiimi aastail kasvas riigivõimu surve ÜENÜ-le, mille tõttu toodi ajavaimule kontsessioone ja mindi kaasa riiklike üritustega.[303] Koos skautlike organisatsioonide, NMKÜ, KNNÜ ja ÜMÜ-ga allus ÜENÜ haridusministeeriumi ja 1938. aastal ühtlasi sõjavägede ülemjuhataja juhtimisele. Nii püüti varem eraldi töötanud noorsoo-organisatsioonide tööd ühtlustada, tsentraliseerida, riigivõimule allutada.

Üldse oli 1938. aastaks kõigist noortest nii koolis kui väljaspool kooli 8. kuni 20. eluaastani organiseeritud 77 579 noort, s. o. 36 protsenti nende üldarvust. Väljaspool koole olevatest noortest oli organiseeritud 19 520 noort, s. o. 23,5 protsenti nende noorte üldarvust.[304] Seega jäi enamik noorsugu väljapoole noorsoo-organisatsioonide kasvatuslikku mõju.

Mainitud organisatsioonid täitsid neile kodanliku valitsuse poolt antud ülesannet — kasvatasid noorsugu kodanliku natsionalismi ja šovinismi vaimus, kuid siiski ilmnes nende tegevuses ka mõnin-

[298] J. Vellerind, Meie noorsoo organisatsioonid ja nende tööväljad. Koguteos «Võidupüha», lk. 20.
[299] ENSV ORRKA, f. 112, nim. 1, s.-ü. 37, l. 3—4.
[300] Sealsamas, f. 1108, nim. 7, s.-ü. 158, l. 5—6.
[301] Sealsamas, s.-ü. 246, l. 49.
[302] «Eesti Noorus», 1935, nr. 1, lk. 5.
[303] «Eesti Noorus», 1939, nr. 6, lk. 198.
[304] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 7, s.-ü. 158, l. 6.

gaid demokraatlikke tendentse. ÜENÜ häälekandja «Eesti Noorus» veergudel püüti noori õpetada hindama ja mõistma kultuuriväärtusi, rõhutati nende kuuluvust rahvale. Kirjutades, et «momendil iseloomustab olukorda kultuuriväärtuste ja -hüvede väga ebaühtlane jaotus ühiskonna üksikute kihituste vahel, sõltuvuses nende kihituste majanduslikust olukorrast,»[305] andis ajakiri olukorrale kodanlikus Eestis kriitilise hinnangu.

Raamatuaasta puhul 1935. aastal, mil tähistati Eesti raamatu 400. aasta juubelit, astus «Eesti Nooruse» toimetus kontakti maailma suurte demokraatlike kirjanikega, avaldades nende tervitusi ajakirja veergudel. M. Gorki surma puhul 1936. aastal avaldas ajakiri Romain Rolland'i järelehüüde Maksim Gorkile, milles Rolland andis ühtlasi hinnangu Nõukogude uuele konstitutsioonile: «Ta sureb samal tunnil, mil valmib töö, mis paneb pitsati sovjettide võidule — konstitutsioon. Suurepäraseim, humaanseim ja vabam, mis kunagi ühele rahvale antud ja mille valmimisel tema mõte kindlasti on aidanud kaasa.»[306] Eesti noorsoo kõige levinuma ja põhiliselt natsionalistlikke eesmärke taotleva ajakirja tunnustus M. Gorkile (ja kaudselt ka Nõukogude konstitutsioonile) peegeldab kahtlemata ühe osa noorsoo meeleolusid ja tõendab, et võitlus kahe vastandliku kultuuri ning ideoloogia vahel toimus sageli üsnagi komplitseeritud kujul. Progressiivsed mõtted kandusid Eesti noorsooni sageli Lääne suurte sõnameistrite vahendusel.

Kui ÜENÜ Tallinna Osakond korraldas 1935. aastal tütarlaste kommertsgümnaasiumis kirjandusõhtu, kus tuli kõne alla Mait Metsanurga romaan «Ümera jõel», anti kohalviibijate poolt vastulöök usumehele L. Raudkepile, kes romaani tema ristiusku ründava tendentsi pärast hukka mõistis. Noored väitsid, et ristiusk ei leidnud vanade eestlaste juures mingit poolehoidu ja see usk ei suutnud Eestis ka hiljem juurduda. L. Raudkepil soovitati konsistooriumilt küsida, miks luteri kirik ei tahtnud pühitseda võidupüha, s. t. võitu parunite landesveeri üle.[307] Nii aitasid ÜENÜ poolt korraldatud kirjandusüritused noori demokraatlikus vaimus kasvatada juba seetõttu, et väärtuslik kirjandus ise oma põhiolemuselt oli demokraatlik.

Tallinna keskkoolinoorte hulgas arenes 1930-ndate aastate teisel poolel ülddemokraatliku iseloomuga antifašistlik liikumine, asutati koolidevaheline illegaalne organisatsioon.[308]

Neil aastail puudus Eestis kommunistliku noorsooühingu illegaalne juhtiv keskus. Kommunistlikku kasvatustööd noorte hulgas tehti nüüd parteiorganisatsioonide, üksikute kommunistide ja kommunistliku maailmavaatega noorte juhtimisel.

Suurt tööd marksismi-leninismi ideede levitamisel noorsoo hulgas tegid pahempoolsed noorsotsialistid, kes hakkasid töötama

[305] «Eesti Noorus» 1938, nr. 11, lk. 405.
[306] «Eesti Noorus» 27. juuli 1936, lk. 212.
[307] «Päevaleht» nr. 46, 15. veebr. 1935.
[308] E. Jansenilt suuliselt saadud andmeil.

koos kommunistidega. Hoolimata sellest, et igasugused koosolekud olid keelatud, korraldasid pahempoolsed noorsotsialistid 1. mail 1934. a. Lükati metsas salajase maimiitingu. Sellest võtsid osa N. Andresen, A. Masing, K. Raesaar, F. Eisen, J. Veebermann, P. Kuusberg — kokku umbes 45 noort. Miitingul levitati Eesti Noorsotsialistliku Liidu juhatuse 1. mai üleskutset, millel oli juba üsna revolutsiooniline värving, lauldi «Internatsionaali», kõnega esines N. Andresen. Mõni päev hiljem olid politseil noorsotsialistide salajase miitingu üksikasjad teada. Aktiivsemaid osavõtjaid represseeriti.[309] Miitingust osavõtnud Tallinna Pedagoogiumi ja Kommertskooli õpilaste suhtes andis sõjavägede ülemjuhataja abi koolidirektoritele korralduse nende õpilaste «kohtadele määramisel arvesse võtta nende poliitilist meelsust.»[310]

Kuna Eesti Noorsotsialistlik Liit oli astunud üle temale sotside poolt ettenähtud funktsioonidest, ei olnud ta ESTP-le enam vajalik. 17. mail 1934. a. otsustas ESTP Keskkomitee «likvideerida parteis pahempoolseid seisukohti kandvad ühingud», nende hulgas ka Eesti Noorsotsialistliku Liidu.[311] Pahempoolsete noorsotsialistide areng kulges järgnevalt revolutsioonilise klassivõitluse suunas, Eestimaa Kommunistliku Parteiga koostöö arendamise suunas.

Jätkus noorsotsialistide töö õppiva noorsoo hulgas, milleks kasutati ära Tallinnas tegutsenud kooliõpilaste illegaalseid noorsotsialistlikke poliitringe. Ka pärast Noorsotsialistliku Liidu sulgemist levitasid pahempoolsed noorsotsialistid neisse ringidesse koondunud noorte hulgas kommunistlikku kirjandust, mida saadi Eestimaa Kommunistlikult Parteilt. Õpilaste poliitringide illegaalse tegevuse peamiseks vormiks sai referaatide pidamine, mida korraldati iga nädal. Referaatidega esinesid K. Raesaar, N. Ruus jt.[312]

Juulis 1934 pöördus grupp Tallinna pahempoolseid noorsotsialiste EKP poole palvega lubada nende poolt asutatud illegaalsel ringil tegutseda kommunistliku noorsooühingu nimel. 1934. a. sügisel asutigi EKP juhtimisel looma illegaalset kommunistliku ja sotsialistliku noorsoo ühisrinde organisatsiooni. See rajati Eesti Töölisnoorte Ühingu aktivistide ja pahempoolsete noorsotsialistide grupi poolt. Järgmise aasta augustis, mil EKP juhtimisel asutati vastav juhtiv komitee eesotsas A. Männiku ja K. Raesaarega, hakati organisatsiooni nimetama Kommunistlikuks Noorsooühinguks.[313]

---

[309] K. Martinson, Eesti noorsotsialistliku liikumise iseloomust ja vooludest aastail 1926—1934, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, XV köide, Ühiskonnateaduste seeria, 1966, nr. 1, lk. 78.

[310] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 517, l. 252.

[311] K. Martinson, Eesti noorsotsialistliku liikumise iseloomust ja vooludest aastail 1926—1934, lk. 78.

[312] ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 3, s.-ü. 517, l. 255—258 ja EKPA f. 25, nim. 2, s.-ü. 342, l. 13—16, 21—24.

[313] K. Martinson, Kommunistlik noorsooliikumine Eestis aastail 1925—1940. Kandidaadi-dissertatsiooni käsikiri, Tallinn, 1965, lk. 392—394.

Kui 1935. aastal EKP ja Marksistliku Töörahva Ühenduse rühma (N. Andresen jt.) vahel sõlmiti leping, avasid saavutatud kokkulepped tee ka kommunistliku ja sotsialistliku noorsooliikumise ulatuslikumale ühendamisele. EKP ja MTÜ kokkulepetes nähti ette ühise fašismivastase noorsoo-assotsiatsiooni loomine, mille juhatus pidi koosnema võrdselt kommunistlikest noortest ja endistest noorsotsialistidest.[314] Ent seoses uute repressioonidega kodanluse poolt jäi noorsoo ühisrinde laiema antifašistliku organisatsiooni loomise plaan ellu viimata. 1935. a. novembris areteeris kaitsepolitsei juba olemasoleva ühisrinde organisatsiooni — Kommunistliku Noorsooühingu juhtivad tegelased I. Enoki, A. Männiku, K. Raesaare jt.[315]

Vaatamata väga rasketele töötingimustele õnnestus mõnikord poliitilise selgitustöö tegemiseks kasutada siiski ka legaalseid noorsoo-organisatsioone. Näiteks asutasid Karksi maatöölised ja kehvikud Karksi marurahvusliku ÜENÜ osakonna külje alla sama organisatsiooni Mudakuru osakonna, millel ei olnud ÜENÜ eesmärkidega midagi ühist. Sellise osakonna võis asutada ilma politseivõimude loata, kuid tegutseda ilma politsei järelevalve ja nuhkimiseta ei olnud ikkagi võimalik. Poliitilise politsei toimikus on sellegi lühikest aega tegutsenud organisatsiooni kohta märkus, et ÜENÜ Mudakuru osakonda kasutati kommunistlikuks kihutustööks.[316]

Kuna noorsoo iseseisvad revolutsioonilised organisatsioonid neil aastail puudusid, ühines kommunistlik noorsooliikumine proletariaadi üldise võitlusega kodanliku diktatuuri kukutamise eest. Noored võtsid osa kõigist Eesti võitleva proletariaadi üritustest. Kui Hispaania kodusõja aastail siirdus Eestist Hispaania vabariigi kaitsjaid abistama enam kui 200 vabatahtlikku, moodustasid neist enamiku noored töölised ja intelligents. Revolutsiooniline noorsugu võttis osa kodanliku diktatuuri kukutamisest ja nõukogude võimu taaskehtestamisest Eestis 1940. aastal. Revolutsioonilise noorsoo potentsiaalseks reserviks olid demokraatlikult meelestatud noorsookihid, kelle kujunemisele ja arengule aitasid kaasa eelnevalt käsitletud tegurid.

---

[314] EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 342, l.-d 1—4.

[315] K. Martinson, Kommunistlik noorsooliikumine Eestis aastail 1925—1940, lk. 405—406.

[316] L. Illisson, Üle läve. Lehekülgi möödunust. «Edasi» nr. 77, 20. aprill 1965.

Lõppsõna

Kodanliku Eesti haridussüsteem tervikuna teenis kodanluse huve. Süsteemi demokraatlikkuse aste ühel või teisel etapil olenes aga klassijõudude vahekorrast — revolutsioonilise töölisliikumise tugevusest, samuti Eesti suhteliselt arvukate väikekodanlike kihtide taotlustest.

Kodanliku riigi haridussüsteem kujunes ühiskonna mitmesuguste klasside ja parteide vahelise võitluse tulemusena. Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel võitleva revolutsioonilise töölisklassi põhieesmärgiks oli kodanluse võimu kukutamine ja sotsialistliku revolutsiooni teostamine, mis oleks muidugi lahendanud ka haridusküsimused. Teel lõppeesmärgile võideldi nn. osaliste nõudmiste eest, kuigi esines ka selliste nõudmiste alahindamist. EKP osalised nõudmised hariduse alal — hariduse rahvale võimalikult kättesaadavaks tegemine, õpilaste riiklik toetamine õppeabinõude, rõivaste ja toiduga, maksuta keskkool, kooli ilmalikkus jms. langesid ühte demokraatliku õpetajaskonna nõudmistega. Kuna EKP oli sunnitud töötama tema vastu suunatud terrori ja tagakiusamise tingimustes põranda all, siis osutusid haridussüsteemi demokratiseerimise eest peetava konkreetse võitluse peamiseks jõuks õpetajaskonna esindajad.

Õpetajaskonna teadlikumad liikmed olid tuttavad marksismileninismi ideedega ning terve rida neist kuulus EKP ridadesse (A. Riismann, V. Telling, A. Vaarandi, J. Rea jt.), domineerivaks aga kujunes õpetajaskonna väikekodanlik-demokraatlik (resp. kodanlik-demokraatlik) hariduspoliitiline suund. Selle suuna esindajad (E. Murdmaa, J. Käis, J. Annusson, F. V. Mikkelsaar jt.) kuulusid väikekodanlikesse töölisparteidesse või olid parteitud. See suund domineeris ühtlasi eesti õpetajate kutseorganisatsiooni — Eesti Õpetajate Liidu juhtkonnas. Väikekodanlike töölisparteide hariduspoliitilised seisukohad formuleeriti tavaliselt neisse parteidesse kuuluvate haridustegelaste — õpetajate poolt.

Eesti kodanlus ei olnud pärast Oktoobrirevolutsiooni kodanlik-demokraatlikust koolikorraldusest enam huvitatud. Tema parteide (põllumeestekogud, rahvaerakond, kristlik rahvaerakond) seisukohti väljendasid neisse parteidesse kuuluvad tagurlikud haridustegelased ja pastorid (N. Kann, H. Bauer, J. Lattik jt.). Nende poolt esindatud konservatiivne-klerikaalne hariduspoliitiline

suund sattus algusest peale teravasse vastuollu demokraatliku suunaga.

Kuigi ideoloogilises aspektis oli olemas kolm suunda (marksistlik-leninlik, väikekodanlik-reformistlik ja kodanlik), hakkas tegelik hariduspoliitiline võitlus arenema kahe leeri — demokraatliku ja reaktsioonilise vahel. Kommunistlikul parteil oli kodanliku riigi tingimustes ikkagi võimalik esitada ainult ülddemokraatlikke nõudmisi, viimased aga langesid paljudes küsimustes ühte väikekodanlik-demokraatliku suuna taotlustega (kuigi viimased polnud alati järjekindlad). Seega olid neil kahel suunal hariduskküsimustes objektiivsed eeldused koostööks, ning koostööd ka mõningal määral arendati, näiteks oli kommunist A. Riismann mõnda aega Eesti Õpetajate Liidu juhatuses. Üldiselt aga olid koostöö arendamisel takistuseks nii väikekodanlike töölisparteide reformistlik olemus, vastastikused eelarvamused kui ka EKP mitteküllaldane töö intelligentsi hulgas. Suur osa demokraatlikust õpetajaskonnast ja haridustegelastest pooldas noorsoo kasvatamist «riiklikus ja rahvuslikus vaimus», suutmata selles taotluses näha midagi muud peale patriotismi.

Kodanliku riigi algaastail kujunenud klassijõudude vahekorra juures, revolutsioonilise töölisliikumise tõusu tingimustes õnnestus demokraatliku õpetajaskonna esindajail hariduspoliitikale tugevat mõju avaldada. See mõju realiseerus nende konkreetse tööga Haridusministeeriumis, Asutavas Kogus ja Riigikogus.

1920. aasta algkooliseadusega ja 1922. aasta keskkooliseadusega rajati kodanlik-demokraatlik ühtluskooli süsteem: ühelt kooliastmelt teisele üleminekul polnud tõkkeid peale nende, mida põhjustas rahva vaesus. Tähtis osa kooliseaduse väljatöötamisel oli demokraatliku õpetajaskonna esindajail, kes toetusid oma töös õpetajate kongresside otsustele. Kuigi kõike, mida taotleti, ei õnnestunud läbi suruda (näiteks maksuta keskkooli nõuet), kujunes keskkoolivõrk suhteliselt tihedaks. Keskkooliõpilaste suhtelise arvu poolest oldi 1920-ndail aastail teiste kodanlike maade hulgas esikohal. Õpilaste enamik pärines väikekodanlikest kihtidest, kuid ka paljud töölised püüdsid iga hinna eest oma lastele haridust anda.

Kuni 1923/24. õppeaastani oli kool kodanlikus Eestis põhimõtteliselt ilmalik, s. t. usuõpetus ei kuulunud koolis riigi kulul õpetatavate õppeainete hulka ega olnud tema õpetamine koolidele kohustuslik. Reaktsiooniliste jõudude aktsiooniga muudeti 1923. aastal usuõpetus koolidele kohustuslikuks, kuid õpilastele jäi see vabatahtlikuks õppeaineks. Progressiivse intelligentsi usuvastase meelsuse mõju õpilastele oli ka järgnevail aastail kaunis tugev. Õpetuse sisu, võrreldes tsaariaegsega, avardus. Rakendati uusi metoodilisi võtteid nn. töökooli vaimus.

Pärast 1923.—1924. a. majanduskriisi, mis näitas kodanlikus Eestis nn. tööstusliku orientatsiooni ummikussejooksmist ja pärast töölisklassi 1924. a. 1. detsembri ülestõusu mahasurumist püüdis

kodanlik valitsus hariduselu suunamist kindlamini enda kätte koondada ja demokraatlikult meelestatud õpetajaskonna esindajaid selle mõjutamiselt eemale tõrjuda. Tugeva tõuke reaktsiooni arenguks hariduselus andis 1929.—1933. aastate enneolematult raske majanduskriis. Kapitalistliku süsteemi olemusest tingitud tööpuudus, sealhulgas haritlaste tööpuudus, andis kadanlusele ettekääande rääkida nn. haritlaste üleproduktsioonist ja nõuda hariduse saamise võimaluste piiramist.

Kriisiraskusi püüdis kodanlus ületada rahva arvel. Üheks vahendiks ses ürituses oli hariduskulude kärpimine. Asuti keskkoolide koondamisele ja kõrgendati ühtlasi keskkoolide õppemaksu. See võimaldas kodanlikul valitsusel hariduskulusid kärpida ja vähendada 1933. aastaks keskkooliõpilaste arvu rohkem kui ühe kolmandiku võrra.

Siiski ei saavutanud reaktsioonilised tendentsid hariduselus aastail 1925—1933 veel kindlat ülekaalu. Aastail 1926—1930 toimus 1920. aasta algkooliseaduse alusel järkjärguline (üksikute omavalitsuste kaupa) üleminek 1919. a. kehtestatud neljaklassiliselt koolikohustuselt kuueklassilisele koolikohustusele. 1930. aastal hakkas üleriiklikus ulatuses kehtima koolikohustus kuni 6-klassilise algkooli lõpetamiseni või mittelõpetamise korral 16. eluaastani. Koolikohustuse laiendamine oli seotud raskustega puudustkannatavate laste toetamise osas. Demokraatlike haridustegelaste survel riigi toetussummasid selleks otstarbeks majanduskriisi aastail siiski suurendati. Mõningaid tulemusi saavutati ka uute koolimajade ehitamise ja vanade ümberehitamise alal.

Eesti kodanluse kõige tagurlikum jõud — põllumeestekogude partei — eitas kodanliku riigi algusest peale 6-klassilise koolikohustuse vajalikkust, pidades töörahva lastele küllaldaseks 4-klassilist algkooli. 6-klassilise algkooli ühtsuse ja terviklikkuse peamiseks kaitsjaks oli algkooli õpetajaskond. Õpetajate X kongressi seisukohtade mõjul kukkus 1930. aastal läbi nn. suvekooli projekt, millega kodanlik valitsus taotles maaõpilaste arvel kokkuhoidu. Ühtluskooli süsteemi õnnestus kuni 1934. aastani säilitada, kuigi kodanluse kõige reaktsioonilisemad ringkonnad seda pidevalt ründasid.

Kui Pätsi-Laidoneri klikk 1934. aastal asus fašistliku diktatuuri teele, siis asus põllumeestekogude partei, resp. suurkodanlus ka oma reaktsioonilist haridusprogrammi ellu viima. Koolikohustus alandati algkoolikursuse omandamisel seniselt 16. eluaastalt 14. eluaastale; keskkooli hakati vastu võtma algkooli IV klassi lõpetajaid. Ühtlasi muudeti keskkool kaheastmeliseks (5-klassiline keskkool + 3-klassiline gümnaasium). Keskkooli I—II klassiga paralleelselt jäi püsima algkooli V—VI klass, kuid erinevate õppeprogrammide tõttu neis koolides oli algkooli VI klassi lõpetajail pääs keskkooli III klassi raskendatud.

Õpetajaskonna demokraatlikum leer (algkooliõpetajad) protesteeris reaktsioonilise koolireformi vastu küll oma kongressidel

ja ajakirjanduse veergudel, esitas valitsusele märgukirju jne., kuid kujunenud ühiskondlik-poliitilises olukorras, riigi fašiseerimise tingimustes ei õnnestunud tal oma seisukohti maksvusele viia. Keskkooliõpetajad pooldasid reformi, kuna see pikendas keskkoolikursust ja kindlustas nende teenistustingimusi. Seega sattusid nad ühes koolielu põhiküsimuses objektiivselt reaktsiooni poolele, millest muidugi ei saa järeldada, nagu olnuks kogu keskkooli õpetajaskond kõigis küsimustes reaktsiooniline.

Hariduselus hakkas nüüd domineerima reaktsiooniline arengutendents. See avaldus 6-klassilise algkooli lõpetajate vähenemises. 6-klassilise algkooli mittelõpetamine oli põhiliselt maaprobleem, mida põhjustas alaealiste tööjõu laialdane kasutamine põllumajanduses. Keskkooliõpilaste arv (kui mitte arvestada keskkooli I—II klassi, s. t. algkooliastme õpilasi) hoiti keskkoolivõrgu koondamise ja õppemaksu abil majanduskriisi-aegsel tasemel.

Majanduselu teatav tõus 30-ndate aastate teisel poolel andis tõuke kutsehariduse arenguks. Kutsekoolide õpilaste arv kasvas tunduvalt. Ent 1—4-aastased kutsekoolid, milliseid oli kõige rohkem, ei andnud täielikku keskharidust. Suurema rõhu panemist elu praktiliste nõuete rahuldamisele näitas ka reaalainete osatähtsuse tõus keskkooli õppeplaanis.

Valitsuse reaktsiooniline koolireform oli rahva (sealhulgas maakodanluse) huvidega niivõrd vastuolus, et valitsus oli sunnitud oma sotsiaalse baasi kindlustamise huvides seda osaliselt revideerima. Kui 1934. aastal kavatseti algkooli VI klassi lõpetajaile edaspidi tee keskkooli üldse sulgeda, siis 1937. aastal legaliseeriti algkooli 6. klassile järgnev 3-klassiline keskkool ja anti talle nimetuseks reaalkool. Ühtlasi suurendati reaalkoolide arvu rea 5-klassiliste keskkoolide (progümnaasiumide) sulgemise arvel. Demokraatlike haridustegelaste initsiatiivil saavutati ka algkooli V—VI ja progümnaasiumi I—II klassi õppekavade ühtlustamine, samuti progümnaasiumi ja reaalkooli õppekavade ühtlustamine. Suur osa keskkooli püüdlejaid jäi aga endiselt ukse taha.

Kodanluse ideoloogiline surve koolile ja õpetajaskonnale järkjärgult tugevnes. Kui 1919.—1924. aastail oli Oktoobrirevolutsiooni ideede ja Eestimaa Kommunistliku Partei mõju õpetajaile veel suhteliselt tugev ning real kommunistidel õnnestus töötada õpetajaina, siis järgnevail aastail kodanluse terrori tõttu see enam võimalik ei olnud. Õpetajate pahempoolsemaks tiivaks kujunesid sotsialistid. Õppe- ja kasvatustöös püsis õpetajaskonna enamik abstraktse humanismi ja demokratismi positsioonidel. Esines õpetajate väljaastumist šovinismi ja militarismi vastu.

Haridusministeeriumi arvukaid eeskirju natsionalistliku kasvatuse asjus ei saadud koolides muidugi täitmata jätta, tuli korraldada vastavasisulisi aktusi ja muid üritusi. Kodanliku natsionalismi õhutamine üksikute õppeainete õpetamisel olenes aga suurel määral õpetaja isikust, tema meelsusest. Kuivõrd õpetajaskonna esindajad ajakirjanduse veergudel ja koosolekutel sõna võt-

tes püüdsid hoiatada rahvusliku kasvatuse äärmuste ja liialduste eest ning juhtida tähelepanu selles peituvatele hädaohtudele, on põhjust arvata, et nad ka õppetöös hoidusid sõjakast kodanlikust natsionalismist, šovinismist, viha õhutamisest teiste rahvaste vastu. Erandiks olid siin sõjalise õpetuse õpetajad, kuid viimased kuulusid rohkem sõjaväe kui õpetajaskonna koosseisu.

Põhiliselt jäi kool siiski teadmiste andjaks, kuigi neid teadmisi, eriti ühiskonnateaduste osas, serveeriti enamasti idealistlikus-formalistlikus vaimus. Kokkuvõttes oli tolleaegse haridussüsteemi ja õpetajaskonna mõju noorsoo ühiskondliku teadvuse kujunemisele väga komplitseeritud ja vastuoluline. Keskkooli lõpetanud noore inimese teadvuses segunes kodanlik natsionalism patriotismiga, usulised pettekujutlused teaduslike teadmistega, idealism materialismiga jne. Milline mõju domineerima hakkas, see olenes õpilase isiklikest eeldustest, ühe või teise õpetaja suuremast mõjust temale. Usuõpetusele olid keskkoolinoored üldiselt vähe vastuvõtlikud, mida soodustas asjaolu, et paljud usuõpetajad käsitlesid seda ainet lihtsalt kui uskude tutvustamist. Kõige tugevamini juurutas kodanlik kool noortesse usku «Eesti iseseisvusse» kui rahvuse heaolu vältimatusse eeltingimusse. Kodanliku korra otsese ja varjamatu ülistamisega koolis ei tegeldud, seda asendas «iseseisvuse» idee. Viimane kujunes nagu mingiks väärtuseks omaette, mille nimel oldi valmis taluma kõike, ka kapitalistlikku ekspluateerimist. See idee oli kodanluse peamiseks relvaks mittekodanliku päritoluga noorsoo allutamisel kodanliku ideoloogia mõjule.

Ka noorsoo-organisatsioonide mõju oli vastuoluline juba nende arvukuse tõttu. Sõjajärgseil aastail (1920—1924) oli koolinoorsoo hulgas küllalt suur mõju Eestimaa Kommunistlikul Noorsoo Ühingul. Väikekodanlikes noorsoo ühingutes (Eesti Koolinoorsoo Keskliit, Eesti Noorsoo Karskusliit jt.) olid sel ajal revolutsioonilise töölisliikumise ja EKNÜ mõjul tugevad demokraatlikud tendentsid. 1930-ndail aastail tugevnes riiklik surve noorsooliikumisele. Asutati Kaitseliidule alluvad noorkotkaste ja kodutütarde organisatsioonid. K. Pätsi fašistliku režiimi ajal allutati kõik noorsoo-organisatsioonid ühisele riiklikule juhtimisele, et noorsugu kodanliku natsionalismi vaimus tõhusamalt kasvatada. Noorsoo enamik (64 protsenti kõigist 8—20-aastastest) jäi aga väljapoole kodanlikke noorsooühinguid. Marksismi-leninismi ideed leidsid noorsoo hulgas pinda ka neil aastail, kuigi kommunistlik noorsooühing organisatsioonina sel ajal tegutseda ei suutnud.

Õpetajate, nagu üldse rahvusliku intelligentsi kaader kodanlikus Eestis, kasvas arvuliselt (eriti 20-ndail aastail), kuna tsaariaja pärandist ei piisanud uue haridussüsteemi vajaduste rahuldamiseks. Algkooliõpetajad pärinesid põhiliselt töötava rahva hulgast, sest aastail 1920—1932 töötanud õpetajate seminarid olid erinevalt keskkoolidest ilma õppemaksuta õppeasutused ja seepärast astus neisse rohkesti tööliste ja kehvikute lapsi. Ka palga ja elutingimuste osas ei erinenud algkooliõpetajate olukord kuigi

suurel määral töölisklassi omast. Majanduskriisi ja kodanliku valitsuse «hariduse piiramise poliitika» tingimustes tuli õpetajail kannatada tööpuuduse all. Oma töötingimuste parandamiseks tuli õpetajail pidada palgavõitlust, mida juhtis nende kutseorganisatsioon Eesti Õpetajate Liit. Kuna keskkooliõpetajail olid palga- ja muudes küsimustes oma erihuvid, asutasid nad oma organisatsiooni. Pätsi diktatuuri ajal püüti õpetajate taotlusi halvata Haridusministeeriumile alluva Õpetajate Koja asutamisega. Survevahendite rakendamise tõttu ei saanud õpetajad enam sel määral oma rahulolematust avaldada kui varem. Sunnitud «vaikiv olek» aga ei tähendanud veel õpetajate leppimist kodanliku valitsuse haridus-poliitikaga.

1930-ndail aastail hakkasid õpetajaile üha rohkem mõju avaldama Nõukogude Liidu edusammud hariduse alal, mis olid kontrastiks kodanliku Eesti hariduselus võidule pääsenud reaktsioonile. Nõukogude Liidu hariduselu ja pedagoogilise kirjanduse tutvustamiseks Eestis tegi palju Tallinna Pedagoogilise Muuseumi direktor Aleksei Janson. A. Jansoni vahendusel tekkisid sidemed ka Eesti Õpetajate Liidu ja NSV Liidu Haridustööliste Liidu vahel.

Eestimaa Kommunistlik Partei, kes 1930-ndate aastate keskpaiku hakkas pöörama suuremat tähelepanu tööle intelligentsi hulgas, lõi sidemed ka Eesti Õpetajate Liiduga. Kuigi K. Pätsi režiimi ajal püüti õpetajaid poliitiliselt tasalülitada, neid vallandati ja paigutati massiliselt ümber, levisid marksismi-leninismi ideed õpetajate hulgas ka neil aastail. Omajagu teeneid selles oli EKP-ga ühisrindesse astunud pahempoolsetel sotsialistidel. Algkooli õpetajaskond oma enamuses oli üheks demokraatlike jõudude koostisosaks Eestis, mis ilmnes selgesti 1940. aasta pöördeliste sündmuste ajal.

Haridussüsteemi kui terviku suhtes võib nentida, et esialgne suhteliselt vaba (kodanliku demokraatia piirides) areng ja suhteline detsentralisatsioon juhtimises asendus 1930-ndate aastate teisel poolel riigi keskvõimu poolt teostatava tsentraliseerimise ja kontrolli ning ideoloogilise surve tugevdamisega. Detsentralisatsiooni tingimustes olid demokraatlike jõudude tegutsemisvõimalused avaramad. Rangemini tsentraliseeritud ja kontrollitud haridussüsteem pidi kodanluse huve paremini teenima, ja kahtlemata teeniski.

Rahva huvidele kehtiv haridussüsteem, mõistagi, ei vastanud. Koolikohustus oli liiga lühike ja riigi abi puudustkannatavatele õpilastele järjest vähendati. Keskkoolivõrk ei vastanud eesti rahva traditsiooniliseks kujunenud haridustungile. Nii küpsesid 1930-ndate aastate teisel poolel koolikorralduse osas nõudmised ja taotlused, mida võis lahendada ainult sotsialistlik revolutsioon.

Reaktsiooni pealetung hariduse valdkonnas tähendas ühtlasi väikekodanliku reformistliku ideoloogia lüüasaamist. Väikekodanlikele haridustegelastele pidi tahes-tahtmata selgeks saama, et

kodanliku riigi tingimustes pole tõeliselt demokraatliku koolikorralduse elluviimine võimalik.

Hakkas tekkima liit revolutsioonilise töölisklassi ja progressiivse intelligentsi vahel, mis etendas suurt osa 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis.

Algkoolid 1920.—1940. a.

Õppeaasta	Koolide arv	Klassikomplektide arv	Õpilaste üldarv	VI klassi lõpetasid (ilma järelkatseteta)	Keskkooli I klassi õpilaste arv	
1921/22	1 449		111 442 +9 275 *			
1922/23	1 436		121 888	5 350	4 862	
1923/24	1 408	3 783	120 863		4 808	
1924/25	1 390	3 804	118 202	6 310	4 625	
1925/26	1 355	3 689	109 003	6 724	4 396	
1926/27	1 345	3 614	101 018	6 736	4 163	
1927/28	1 333	3 509	94 907	6 951	3 909	
1928/29	1 300	3 538	92 839	7 032	4 032	
1929/30	1 292	3 644	97 979	7 453	3 625	
1930/31	1 261	3 351	105 414	8 750	3 295	
1931/32	1 259	3 408	109 414	8 955	2 741	
1932/33	1 253	3 410	112 986	9 631	2 642	
1933/34	1 243	3 397	115 291	9 816	2 787	
					I kl.	1 405
1934/35	1 246	3 383	108 841	9 655	III kl.	2 979**
1935/36	1 235	3 367	106 978	9 018	I kl.	2 095
					II kl	3 330
1936/37	1 224	3 354	107 006	9 727		
1937/38	1 224	3 408	107 055	9 960	I kl.	1 664
					III kl.	3 726***
1938/39	1 217	3 435	106 944	10 403	I kl.	1 571
					III kl.	3 909

* Keskkoolide juures töötavate algklasside õpilased

** Pärast 1934. a. reformi astusid keskkooli I klassi algkooli IV klassi lõpetajad ja III klassi (7. õppeaasta) algkooli VI klassi lõpetajad.

*** Progümnaasiumi III ja reaalkooli I klassi õpilased (7. õppeaasta).

Tabel on koostatud järgmistes väljaannetes avaldatud andmete põhjal: 1) Eesti arvudes 1920—1935. Tallinn 1937, 2) Eesti Statistika Kuukiri 1923—1939.

Tabel nr. 2

Üldhariduslikud keskkoolid 1920.—1940. a.

Õppeaasta	Koolide arv	Klasside arv	Õpilaste üldarv	Täienduskoolid	
				Koole	Õpilasi
1919/20	72	326 *	9 612		
1920/21	79	443	12 137		
1921/22	81	522	15 261		
1922/23	85	582	17 294		
1923/24	86	632	18 488		
1924/25	86	644	18 721	14	410
1925/26	86	640	18 363		
1926/27	85	627	17 129		
1927/28	85	596	16 831		
1928/29	86	582	16 341	58	1 369
1929/30	83	555	15 663	68	1 722
1930/31	77	519	14 919	63	1 899
1931/32	76	457	13 258	59	1 829
1932/33	69	422	12 275	65	2 081
1933/34	67	400	11 895	56	2 060
1934/35	64 (54) ****	420	13 140 (11 735) **	57	2 078
1935/36	60 (60)	477	15 883 (12 048)		
1936/37	58 (62)	478	16 615 (12 284)		
1937/38	50, 37, 45 *****	472	16 558 (12 823)	34	1 060
1938/39	49, 40, 48	433 (444)	16 008 (12 744)	35	1 150
1939/40	46, 37, 45		16 673 ***		

* Ilma keskkoolide juures töötavate 1.—6. õppeaasta klassideta, millised 1920. a. seadusega muudeti algkooliklassideks.

** Ilma 5-klassilise keskkooli I—II klassi õpilasteta, kes olid 5.—6. õppeaasta õpilased.

*** Koolide ja õpilaste arv 1. nov. 1939. a. pärast saksa vähemusrahvuse koolide sulgemist.

**** Sulgudes on antud 1934. a. reformi põhjal asutatud uute keskkoolide arv. Vanad keskkoolid töötasid edasi järjest väheneva klasside arvuga (II—V, III—V, IV—V, V).

***** 1937. a. seadusega asutatud progümnaasiumid, reaalkoolid ja gümnaasiumid.

Tabel on koostatud järgmistes väljaannetes avaldatud andmete põhjal:

1) Eesti arvudes 1920—1935.
2) Eesti Statistika Kuukiri 1922, nr. 3—4.
3) Eesti Statistika 1938, nr. 198 ja nr. 205.
4) Eesti Statistika 1939, nr. 217.
5) Eesti Kroonika 1939.
6) ENSV ORRKA, fond 1108 (Haridusministeerium).

Alg- ja keskkooliõpetajate arv

Õppeaasta	Algkoolides	Keskkoolides
1920/21	3 609	1 507
1921/22	3 516	1 685*
1922/23	3 846	1 353
1923/24	4 510	1 638
1924/25	4 523	1 609
1925/26	4 262	1 578
1926/27	4 246	1 495
1927/28	4 101	1 497
1928/29	4 061	1 493
1929/30	4 156	1 457
1930/31	3 946	1 332
1931/32	3 925	1 249
1932/33	3 917	1 136
1933/34	3 919	1 106
1934/35	3 956	1 113+798**
1935/36	3 858	1 009+ 969
1936/37	3 807	928+1 073
1937/38	3 802	804+911+543+604
1938/39	3 843	896+594+737

* Koos kutsekoolidega.

** 1934. a. asutatud uutes keskkoolides.

Rõhuv enamik endise keskkooli õppejõude töötas ka uues 1934. a. asutatud keskkoolis, samuti olid 1937. a. seaduse aluse! töötavate progümnaasiumide, reaalkoolide ja gümnaasiumide õpetajad enamikus needsamad.

Tabel on koostatud järgmiste allikate põhjal: 1) Haridusministeeriumi aruanded 1920—1922 (ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 1, s.-ü. 133, 177); Eesti Demograafia. Vihk I. Haridus Eestis. Tallinn 1924; Eesti arvudes 1920—1935. Tallinn 1937; Eesti Statistika 1937—39.

Kutsekoolid 1920.—1940. a.

Õppe-aasta	Kutse-koolide üldarv	Õpilaste üldarv	Neist tööstuslikke ja tehnilisi koole *	Neis õpilasi	Põllumaj. ja kodumaj. koole	Neis õpilasi
1922/23	31	1 521	11	240	12	424
1923/24	38	2 319	16	1 038		
1924/25	45	3 311	23	1 861		
1925/26	54	3 870	28	2 250		
1926/27	56	4 104	29	2 525	19	798
1927/28	64	4 308	31	2 600		
1928/29	68	4 358	30	2 661		
1929/30	68	4 586	28	2 786	32	1 054
1930/31	86	5 915	30	2 826		
1931/32	86	6 246	30	3 259		
1932/33	86	6 267	31	3 438		
1933/34	89	6 714	32	3 793		
1934/35	97	7 147			33	1 280
1935/36	111	7 973				
1936/37	116	8 956	39	4 492		
1937/38						
1938/39	169	11 915	55	5 460	45	1 612
1939/40	177	13 032	55	5 400	43	1 556

---

* Tööstuslike koolide hulgas on arvestatud ka naiskutsekoolid. Tabel on koostatud järgmistes väljaannetes avaldatud andmete põhjal:

1) Eesti arvudes 1920—1935, Tallinn 1937.
2) Eesti Statistika 1928, nr. 76 (3), lk. 200—210.
3) Eesti Statistika 1933, nr. 134 (4), lk. 21.
4) Eesti Statistika 1938, nr. 198 (5), lk. 240—254.

KIRJANDUS JA ALLIKAD

1. Marksismi-leninismi klassikute teosed

Lenin, V. I. Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu? Teosed, 1. kd.
Narodniklike teostamatute plaanide pärlid. Teosed, 2. kd.
Meie partei programmi projekt. Teosed, 4. kd.
Retsensioon K. Kautsky raamatule. Teosed, 4. kd.
Revolutsioonilise noorsoo ülesanded. Teosed, 7. kd.
Rahvahariduse ministeeriumi poliitika küsimusest. Teosed, 19. kd.
Kriitilisi märkmeid rahvusküsimuse kohta. Teosed, 20. kd.
Suurvenelaste rahvuslikust uhkusest. Teosed, 21. kd.
Vastus P. Kijevskile (J. Pjatakovile). Teosed, 23. kd.
Kolmas ülevenemaaline tööliste, soldatite ja talupoegade saadikute nõukogude kongress 10.—18. jaanuaril 1918. Teosed, 26. kd.
Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee istung 29. aprillil 1918. Teosed, 27. kd.
Kõne õpetajate-internatsionalistide ülevenemaalisel kongressil 5. juunil 1918. Teosed, 27. kd.
Kõne I ülevenemaalisel hariduskongressil 28. augustil 1918. Teosed, 28. kd.
Kõne II ülevenemaalisel õpetajate-internatsionalistide kongressil 18. jaanuaril 1919. Teosed, 28. kd.
Ettekanne II ülevenemaalisel ametiühingute kongressil 20. jaanuaril 1919. Teosed, 28. kd.
Noorsooühingute ülesanded. Teosed, 31. kd.

2. Arhiivifondid

EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA).

Fond 24 — Eestimaa Kommunistliku Partei Venemaa Büroo.
Fond 25 — Kominterni Eesti Sektsioon.
Fond 27 — Eestimaa Kommunistliku Partei Ajaloo Komisjon.
Fond 135 — Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei.
Fond 136 — Iseseisev Sotsialistlik Tööliste Partei.
Fond 137 — Eesti Sotsialistlik Tööliste Partei.
Fond 6495 — Kominterni Eesti Sektsioon.

ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv (ENSV ORRKA).

Fond R-1290 — Eestimaa Töörahva ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu Täidesaatev Komitee.
Fond R-1298 — Tartu Maakonna Töörahva Nõukogu Täidesaatev Komitee.
Fond 1084 — Õpetajate Koda.
Fond 1108 — EV Haridusministeerium.
Fond 1112 — Põllutöökoda.
Fond 1829—1830 — Tallinna Õpetajate Seminar.
Fond 3210 — Töötute Haritlaste Ühing.

ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (ENSV RAKA).

Fond 2102 — Tartu Õpetajate Seminar.
Fond 2108 — Rakvere Õpetajate Seminar.

Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklik Arhiiv (TLA).

Fond 9 — Tallinna Filosoofiline Ühing.
Fond 52 — Tallinna Linnavalitsuse Haridusosakond.
Fond 61 — Eesti Koolinõunikkude Ühing.
Fond 144 — Tallinna II Keskkool.
Fond 195 — Tallinna Linnavalitsus.
Fond 220 — Tallinna Tütarlaste Kaubanduskeskkool ja Kommertskool.
Fond 295 — Tallina VII Reaalkool ja IV Gümnaasium.
Fond 298 — E. Lenderi Tütarlaste Eragümnaasium.
Fond 299 — Tallinna Rahvaülikoolide Selts.
Fond 302 — Tallinna Linna I Tütarlaste Gümnaasium.
Fond 308 — Nõmme Linna Ühisgümnaasium.
Fond 309 — Nõmme Progümnaasium, Gümnaasium ja Erareaalkool.
Fond 320 — Tallinna VII Keskkool.
Fond 1139 — Tallinna Pedagoogiline Muuseum.

EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Raamatukogu Käsikirjafond.

Artiklite ja mälestuste kogumik Riismann (Ristmets), Augusti kohta.
R. Reinsteini mälestused.
M. Kanguri mälestused.

ENSV TA Fr. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi Käsikirjade Osakond.
Reg. 1966/28. **Palm, J.** Elulugu, mis kedagi ei huvita.

Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi Raamatukogu Arhiivifond.
Murdmaa, E. Mälestusi ja mõtteid.
Nurmiste, E. Tallinna Tehnikum 1915—1940.
Selmet, A. Märkmeid Tallinna Õpetajate Seminarist.
Õpetaja-koolitegelase August Kuksi usutlus.

Tartu Riikliku Ülikooli pedagoogika kateedri käsikirjafond.
TRÜ pedagoogika kateedri ja ENSV Haridusministeeriumi poolt 1948. a. õpetajate pedagoogilise ettevalmistuse kohta korraldatud ankeedi vastused.

3. Publitseeritud dokumendid

Eestimaa Kommunistliku Partei I kongress. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960.
1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960.
NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. I osa. Tallinn, 1956.
Asutava Kogu protokollid. 1919—1920.
I Riigikogu protokollid. 1920—1923.
II Riigikogu protokollid. 1923—1926.
III Riigikogu protokollid. 1926—1929.
IV Riigikogu protokollid. 1929—1932.
V Riigikogu protokollid. 1932—1934.
«Riigi Teataja» 1918—1940.
Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei tegevusprogramm. Tallinn 1925.
Kuidas ehitame oma riiki? Tööerakonna eeskava ja põhimõtted. Tallinn 1926.

4. Teatmelis-statistilised teosed.

Eesti 1920—1930. Arvuline ülevaade. Tallinn, 1931.
Eesti arvudes 1920—1935. Tallinn, 1937.

Eesti Demograafia. Vihk I. Haridus Eestis. Tallinn, 1924.
Eesti Entsüklopeedia Täiendusköide. Tartu, 1940.
Eesti Statistika. Tallinn, 1923—1940.
25 aastat Nõukogude Eestit. Statistiline kogumik. Tallinn, 1965.
Kutseharidus Eestis. Tallinn, 1938.

5. **Uurimused ja artiklid (trükis ilmunud).**

Adamson, J. Ajalugu gümnaasiumile III. Tartu—Tallinn, 1939.
Andresen, N. Ühiskondlik kriis Eestis. «Sotsialistlik Võitlus» 1932/33, nr. 1.
Anvelt, J. Sotsiaaldemokraadid ja ametiühisused Eestis. «Klassivõitlus» 1919, nr. 10.
Aret, A. Johannes Käis võitluses kodanluse tagurliku koolipoliitika vastu. «Nõukogude Kool» 1945, nr. 12.
Barbarus, J. Haritlaskonna spektraalne analüüs. «Sotsialistlik Võitlus» 1933/34, nr. 1 (7).
Eesti NSV ajalugu. (Kõige vanemast ajast tänapäevani). Teine trükk, Tallinn, 1957.
Elango, A. Joh. Käis didaktikuna. «Nõukogude Kool» 1945, nr. 12.
Elango, A. Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte arengu peaetapid.
Pedagoogika ajaloo küsimusi. TRÜ rotaprint. Tartu, 1958.
Elango, A. Eesti pedagoogiline mõte Oktoobrirevolutsiooni perioodil. Nõukogude pedagoogika ja kool II. Tartus 21.—23. märtsini 1966. a. toimunud pedagoogika-alase konverentsi materjalid. TRÜ rotaprint. Tartu, 1966.
Elango, A. Kodanlik kooliuuendusliikumine ja nõukogude pedagoogika. Nõukogude pedagoogika ja kool II. Tartus 21.—23. märtsini 1966. a. toimunud pedagoogika-alase konverentsi materjalid. TRÜ rotaprint. Tartu, 1966.
Elango, A. Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloost, TRÜ rotaprint, Tartu, 1968.
Elango, Õ. Kultuurisidemeist Nõukogude Liiduga Eesti kodanluse diktatuuri perioodil (1920—1940). «Looming» 1958, nr. 7.
Elango, Õ. Koolireformist kodanlikus Eestis. «Nõukogude Kool» 1959, nr. 9—11.
Elango, Õ. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ideede mõjust kodanliku Eesti õpetajaskonnale ja koolipoliitikale. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria 1967, nr. 4.
Esser, M. Eesti kodanluse reaktsiooniline hariduspoliitika ja töörahva võitlus demokraatliku kooli eest. Tallinn, 1962.
Haberman, H. Aleksander Audova. Esimene Eesti bioloog-marksist. «Eesti Loodus» 1958, nr. 1.
Hinnov, P. Meie keskkool ja hariduse eesmärgid. «Akadeemia» 1940, nr. 3.
Ilisson, L. Üle läve. Lehekülgi möödunust. «Edasi» nr. 77, 20. apr. 1965.
Karastumine. Mälestusi Eesti noorsoo revolutsioonilisest liikumisest. Tallinn, 1958.
Konstantinov, N. Medõnski, J., Šabajeva, M. Pedagoogika ajalugu. Tallinn, 1962.
Krinal, V. Eesrindlik teadlane ja töörahva huvide eest võitleja. «Eesti Kommunist» 1957, nr. 12.
Kurm, H. Kooli klerikaliseerimine kodanlikus Eestis. «Eesti Kommunist» 1958, nr. 6.
Kurm, H. Võitlus avalikkude algkoolide seaduse ümber Asutavas Kogus. «Nõukogude Kool» 1961, nr. 3—4.
Kuslap, I. Üks lülike suures ahelas. «Punane Täht» nr. 99—107, 20. aug. — 8. sept 1966.
Kuuli, O. Eestimaa Kommunistliku Partei tööst intelligentsi seas kolmekümnendatel aastatel. «Looming» 1960, nr. 7.
Kuuli, O. Ühise võitluslipu alla. (Eestimaa Kommunistliku Partei võitlus sidemete tugevdamise eest töörahva hulkadega aastail 1929—1934). Tallinn, 1961.
Kuuli, O. Mida kujutas endast Eesti Noorsotsialistlik Liit? «Küsimused ja vastused» 1964, nr. 5 (56).
Lebbin, A. EKP võitlus väikekodanlike parteide reformistliku olemuse vastu, töölisklassi ühtsuse eest (1920—1923. a.). Tallinna Polütehnilise Instituudi Toimetised. Tallinn, 1958.

Lebbin, A. Eestimaa Kommunistlik Partei võitluses töörahva ühisrinde eest (1921—1924). Tallinn, 1961.
Лейбзон, Б. М., Ширина, К. К. Поворот в политике Коминтерна. Москва, 1965.
Lepik, M. Ühest kooliteest. «Noorte Hääl» nr. 237, 7. oktoobril 1965.
Liebman, A. Üks paljudest — August Riismann. «Rahva Hääl» nr. 18, 27. veebr. 1965.
Liim, A. Rahvahariduse arengust Eestis Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil. «Nõukogude Kool» 1960, nr. 2.
Martinson, K. Noorsoo militariseerimine kodanlikus Eestis. «Nõukogude Kool» 1964, nr. 11—12.
Martinson, K. Mis on skautlus? «Küsimused ja Vastused» nr. 9 (48).
Мартинсон, К. А. Коммунистическое движение молодежи Эстонии в 1925—1940 гг. Автореферат. Таллин, 1965.
Martinson, K. Eesti noorsotsialistliku liikumise iseloomust ja vooludest aastail 1926—1934. ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria 1966, nr. 1.
Nedzvetski, B. Kommunistlike noorte tegevus Pärnu õpilaste hulgas aastail 1921—1922. «Nõukogude Kool» 1960, nr. 12.
Noorusjõud. Eesti Noorsoo Karskusliidu Koguteos IV. 1929.
Oissar, E. Joh. Käis eesti kooliuuenduse juhina. «Nõukogude Kool» 1945, nr. 12.
Piir, A. Dr. Aleksander Audova. «Edasi» nr. 137, 13. juuli 1957.
Pino, N. Nagu kallis külaline. «Noorte Hääl» nr. 108, 9. mail 1967.
Pint, A., Laosson, M. Ka meie pedagoogiline pärand vajab kriitilist ümberhindamist. «Rahva Hääl» nr. 255, 30. okt. 1946.
Põld, P. Eesti kooli ajalugu. Tartu, 1933.
Pöögelmann, H. Kaks aastat fašistlikku diktatuuri Eestis. Moskva-Leningrad, 1936.
Raadik, A. Kodanliku Eesti koolipoliitika fašistliku diktatuuri ajajärgul (1934—1940). «Nõukogude Kool» 1962, nr. 7.
Reiman, R. Joh. Käis ja Võru seminar. «Nõukogude Kool» 1945, nr. 12.
Revolutsiooni lipukandjad I. Tallinn, 1962
Saabus päev. 1940. aasta revolutsioonilistest sündmustest osavõtjad jutustavad. Tallinn, 1960.
Saarniit, H. Haridusolud kodanlikus Eestis aastail 1920—1924, «Nõukogude Kool» 1955, nr. 6.
Sirge, R. Enne neljakümmendat aastat. «Looming» 1967, nr. 11.
Tapupere, M., Saat, J. Revolutsiooniline pedagoog, kultuuritegelane ja töölisliikumise juht. «Sirp ja Vasar» nr. 17, 27. aprillil 1956.
Tolk, A. Marksistlike ideede levikust kodanliku Eesti koolinoorte hulgas. Tallinn, 1959.
Urb, O. 1934. a. keskkoolireform kodanlikus Eestis. Ed. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi Teaduslikud Toimetised. II. Tallinn, 1959.
Võru Õpetajateseminar. Tegevus ja uuenduspüüded. Tartu, 1936.
Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. II osa. Tallinn, 1963.
Zimmer, E. Tee pööras pahemale. «Edasi» nr. 287, 10. dets. 1967.

6. **Käsikirjad.**

Elango, A. Kool ja pedagoogiline mõte Eestis Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni perioodil. TRÜ pedagoogika kateeder. Tartu, 1960.
Kurm, H. Nõukogude Eesti üldharidusliku kooli areng. Kandidaadi-dissertatsioon. Tartu, 1954.
Martinson, K. Kommunistlik noorsooliikumine Eestis aastail 1925—1940. Kandidaadi-dissertatsioon. Tallinn, 1965.
Nedzvetski, B. Kommunistliku lasteliikumise tekkimine ja areng Eestis. Kandidaadi-dissertatsioon. Tartu, 1965.

Пинт, А. Основные этапы педагогического образования в Эстонии в XIX и в первой половине XX века. Москва, 1954.
Tolk, A. Eestimaa Kommunistliku Partei taktika võitluses kodanluse vastu 1930—1940. Kandidaadi-dissertatsioon. Tartu, 1967.

7. **Perioodika.**

«Agu» 1923.
«Akadeemia» 1937—1940.
«Edasi» 1919.
«Edasi» 1967.
«Eesti Kool» 1918.
«Eesti Kool» 1935—1940.
«Eesti Kroonika» 1932—1940.
«Eesti Noorus» 1931—1940.
«ERK» 1934—1940.
«Kaja» 1920—1926.
«Kasvatus» 1919—1940.
«Kiir» 1927.
«Klassivõitlus» 1919—1937.
«Kommunist» 1934.
«Kooliuuenduslane» 1936.
«Looming» 1923—1940.
«Meie Võitluse Aeg» 1932.
«Murrang» 1921.
«Noor Proletaarlane» 1927—1928.
«Nõukogude Õpetaja» 1967.
«Olion» 1930.
«Postimees» 1919—1940.
«Päevaleht» 1919—1940.
«Rahva Hääl» 1958.
«Rahva Sõna» 1927—1937.
«Ratsionalist» 1932—1933.
«Rünnak» 1928—1929.
«Sotsiaaldemokraat» 1919—1921.
«Sõna» 1924.
«Tallinna Tööline» 1922.
«Tartu Kommunist» 1940.
«Tänapäev» 1937.
«Töö ja Võitlus» 1920.
«Tööline» 1917.
«Tööline» 1922—23.
«Töörahva Hääl» 1923.
«Urikivi» 1923.
«Usk ja Tõde» 1932.
«Uudismaa» 1922—1923, 1926—1927.
«Uus Edasi» 1929.
«Uus Eesti» 1935—1940.
«Vaba Maa» 1923—1925.
«Varamu» 1938.
«Võitlus» 1933.
«Võitluse Aeg» 1931.
«Võitluse Lipp» 1933.
«Võitlusrinne» 1933.
«Õpetajate Leht» 1930—1940.
«Ühendus» 1923—1926.

Sisukord

Sissejuhatus 5

I ptk. Hariduselu demokratiseerimise taotlused aastail 1919—1924.
Oktoobrirevolutsioon ja kool 14
Õpetajate olukord ja meelsus 20
1920. aasta algkooliseadus 36
1922. aasta keskkooliseadus 50
Usuõpetuse küsimus 58
Kutsehariduse organiseerimine 63
Õpetajate ettevalmistamine. Seminarid 66
Õppetööst algkoolis 73
Õppetööst keskkoolis 87
Noorsoo-organisatsioonid 95

II ptk. Reaktsiooni pealetung ja demokraatliku õpetajaskonna võitlus selle vastu aastail 1925—1933.
Üleminek 6-klassilisele koolikohustusele 108
Keskkoolide koondamine 117
Võitlus koolireformi ettevalmistamise ümber 121
Kutseharidus 127
Õpetajate seminaride likvideerimine 130
Õpetajate võitlus oma olukorra parandamise eest 140
Võitlus reaktsiooni pealetungi vastu õppe- ja kasvatustöös . . 153
Metoodilisi uuendusi. 167
Noorsoo-organisatsioonid 170

III ptk. Progressiivse intelligentsi võitlus reaktsiooni vastu hariduselus aastail 1934—1940
1934. a. koolireform 181
Reformijärgne algkool 185
Reformijärgne keskkool 189
Keskkoolireformi revideerimine 1937. a. 196
Kutsehariduse reform 205
Õpetajaskonna tasalülitamine 207
Õpetajate Koda 212
Õpetajaskonna taotlused ja meelsus 217
Õppetööst ja kasvatusest 224
Noorsoo-organisatsioonid 237

Lõppsõna 246
Tabelid 253
Kirjandus ja allikad 257

Эланго Ыйе
УЧИТЕЛЬСТВО И ПОЛИТИКА
В ОБЛАСТИ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
В БУРЖУАЗНОЙ ЭСТОНИИ (1919—1940 гг.)
На эстонском языке
Оформление: А. Мезикяпп
Издательство «Ээсти раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10
Toimetaja M. Koch
Kunstiline toimetaja S. Stern
Tehnilised toimetajad S. Kohu ja H. Rajamäe
Korrektor A. Langsepp

Laduda antud 22. VI 1972. Trükkida antud 8. XII 1972. Paber 60×90/16. Trükipaber nr. 1 — Staicele Paberivabrik, Läti NSV. Trükipoognaid 16,5. Arvestuspoognaid 20,32. Trükiarv 1000. MB-10548. Tellimuse nr. 3889. Hans Heidemanni nimeline trükikoda. Tartu, Ülikooli 17/19. I.

Hind rbl. 1.52

2613

EESTI AKADEEMILINE RAAMATUKOGU
1 0200 00055526 2